ISSN 2786-4987 Online

Національна академія наук України
Інститут української мови

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

Випуск 31

КИЇВ – 2022

УДК 811.161.2'373'374
Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць
Заснований у 1951 р.
Відновлений у 2004 р. випуском 10

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
Є. А. Карпіловська (відповідальний редактор), Р. Драгічевич (Сербія),
С. Я. Єрмоленко, К. Г. Городенська, Л. П. Кислюк, Л. В. Мовчун, С. О. Соколова,
З. Г. Козирєва (заступник редактора), І. А. Самойлова, Н. В. Сніжко,
О. М. Тищенко, Т. В. Цимбалюк-Скопненко, Л. І. Дідун (відповідальний секретар)

Рецензенти

С. О. Вербич, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України

С. П. Гірняк, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти факультету початкової освіти та мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

До друку схвалила вчена рада
Інституту української мови НАН України
(протокол № 17 від 27.12.2022 р.)

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ. Зб. наук. праць / Відпов. ред. Є. А. Карпіловська. – Вип. 31. – К., 2022. – 242 с.

ISSN 2786-4987 Online

Збірник висвітлює питання, пов’язані з історією лексикографії, методикою та технологією укладання словників різних типів, аналізом українського словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного аналізу мовного матеріалу як підґрунтя його кодифікації та параметризації у словнику.

Для науковців, учителів, редакторів, аспірантів і студентів-філологів.

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Маргарита Жуйкова
Параметричні прикметники в дефініціях конкретної лексики і поняття видової норми……..……...9
Євгенія Карпіловська
Повернена лексика як ресурс для заміни вкраплень і кальок.....24
Зінаїда Козирєва
Складні прикметники в сучасній українській літературній мові: орфографічний і лексикографічний аспекти.....35
Лариса Кислюк
Оказіональне словотворення як ресурс сучасної української комунікації…….....52
Лариса Мовчун
Засади римографічної критики……...…..62
Наталія Сніжко
Сучасна перекладна література у складі тлумачного «Словника української мови активного типу».....71
Оксана Тищенко
Варіантність заголовних одиниць у Звенигородській картотеці А. Ю. Кримського……..84
Тетяна Цимбалюк-Скопненко
Фразеографування в академічному тлумачному словникарстві: ідеї, реалізація, проблеми…….93

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Лариса Колібаба, Валентина Фурса
Призабуті та утрачені керування дієслів (матеріали до другого видання «Словника дієслівного керування»).....101
Ілона Мирошніченко, Ірина Стогній
Тематична група «Людина» «Українсько-польсько-англійського тематичного словника» (словникові матеріали)……..123
Зінаїда Козирєва
Мовна норма як загальнонаціональна цінність (словникові матеріали).....145

Ірина Самойлова
Сталі сполучення слів у публіцистиці І. М. Дзюби (за матеріалами «Словника мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття»)……...159
Наталія Сніжко
Номінативні засоби відображення російсько-української війни (словникові матеріали).....170
Лілія Дідун
Відображення ідіолекту Григора Тютюнника у «Словнику мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття» (словникові матеріали)……...186

РЕЦЕНЗІЇ

Євгенія Карпіловська
Акорди слів у мові поета Рец. на: Іменник в поетичній мові Василя Мисика: словник сполучуваності (на матеріалі збірки «Чорнотроп») / Укладання: О. О. Тєлєжкіна; післямова: О. П. Ковальова. – Харків: Майдан, 2017. – 362 с...195
Зінаїда Козирєва
Ганна Дидик-Меуш. Олена Слободзяник. Українські краєвиди XVI – XVIII ст.: слово – текст – словник. Львів, 2015. 384 с. Відгук.....198
Лариса Мовчун
Рима, що тішить око. Рецензія на «Словник українських рим» (укладач В. Краснопольський; Київ: Пан-медія, 2019. 448 с.)……...200
Юлія Цигвінцева
Жіноче обличчя сучасної української мови. Рецензія на «Вебсловник жіночих назв української мови» (укл. Олена Синчак, Львів, 2022, режим доступу: https://r2u.org.ua/html/femin_details.html).....204

ХРОНІКА

Лілія Дідун
Міжнародна наукова конференція: вшанування пам’яті професора Леоніда Сидоровича Паламарчука.....210
Юлія Цигвінцева
Проблематика Міжнародного семінару «Інструменти комп’ютерної лінгвістики та ефективні методики опрацювання природної української мови» (Єнський університет імені Фрідріха Шиллера, Німеччина, 05 грудня 2022 р.).....214

ЮВІЛЕЇ

Ірина Самойлова
Начерки до наукової спадщини лексиколога й лексикографа професора Л. С. Паламарчука…….....220

СТОРІНКА ПАМ’ЯТІ

Олена Боярчук
Людмила Олександрівна Симоненко (15. IX. 1936 – 19. IX. 2022)……..……..232

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

Оксана Тищенко
Відбірни́й чи *відбірко́вий?*.....235
Оксана Тищенко
Опалювана чи *опалювальна* площа?.....236

CONTENTS

LEXICOLOGY, PHRASEOLOGY AND LEXICOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

Marharyta Zhuikova
Parametric adjectives in definitions of species vocabulary and the concept of species norm……..…...9
Ievgeniia Karpilovska
Lexicon returned as a resource to replace borrows and calques.....24
Zinaida Kozyreva
Complex adjectives in the modern ukrainian literary language: oriographic and lexicographic aspects.....35
Larysa Kysliuk
Occasional word formation as a resource of modern Ukrainian communication……...52
Larysa Movchun
Principles of rhymography critique…….…....62
Nataliia Snizhko
Modern translated literature as part of the explanatory "Dictionary of the Ukrainian language of the active type".....71
Oksana Tyshchenko
Variance of title units in the Zvenyhorod Card Index by A. Yu. Krymsky.....84
Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko
Phraseography in academic interpretation dictionary: ideas, implementation, problems……..93

DICTIONARY MATERIALS

Larysa Kolibaba, Valentyna Fursa
Forgotten and lost verb conjugations (materials for the second edition of the "Verb Conjugation Dictionary").....101
Ilona Myroshnichenko, Iryna Stohnii
Thematic group "Human" of the "Ukrainian-Polish-English thematic dictionary" (dictionary materials)……123
Zinaida Kozyreva
Register of vocabulary and general language lexicographical standard.....145
Iryna Samoilova
Stable combinations of words in journalism I. M. Dzyuba (according to the materials of the Dictionary of the language of creative personalities of Ukraine of the second half of the 20th and the beginning of the 21st century)…..…….....159

Nataliia Snizhko
Nominative means of representing the russian-ukrainian war (dictionary materials).....170
Liliia Didun
Representation of the idiolect of Hryhor Tyutyunnyk in the "Dictionary of the language of creative personalities of Ukraine of the second halt of the 20th – beginning of the 21st century" (dictionary materials)……..…..186

REVIEWS

Ievgeniia Karpilovska
Chords of words of the language of the poet. Rev. on: Noun in the poetic language of Vasyl Mysyk: Dictionary of conjugation (based on the material of the collection "Chornotrope") / comp. by O. O. Telezhkina; afterword: O. P. Kovpliova; Kharkiv. – Maidan, 2017. – 362 p…….....195
Zinaida Kozyreva
Hanna Dydyk-Meush, Olena Sobodzianyk. Ukrainian landscapes of the XVI –XVIII centuries: word – text – dictionary. Lviv, 2015. 384 p…….....198
Larysa Movchun
A rhyme that pleases the eye. Review of "Dictionary of Ukrainian Rhymes" (compiled by V. Krasnopolskyts; Kyiv, Panmedia. 2019. 448 p……...200
Yuliia Tsyhvintseva
The female fase of the modern Ukrainian language. Review of the "Web Dictionary of Ukrainian Feminine Personal Nouns" (compiled by Olena Synchak, Lviv, 2022, URL: https://r2u.org.ua/html/femin_details.html).....204

CHRONICLE

Liliia Didun
International scientific conference: honoring the memory of Professor Leonid Sydorovych Palamarchuk.....210
Yuliia Tsyhvintseva
Topics of the International Seminar "Effective Tools and Methodologies for Teaching Natural Language Processing and Computational Linguistics of Ukrainian" (Friedrich Schiller University Jena, Germany, December 5, 2022).....214

ANNIVERSARIES

Iryna Samoilova
Essays on the scientific heritage of the lexicologist and lexicographer Professor L. S. Palamarchuk……..……..……220

IN MEMORIAM

Olena Boyarchuk
Liudmyla Oleksandrivna Symonenko (15. IX. 1936 – 19. IX. 2022)……...232

LEXICOGRAPHIC CONSULTATIONS

Oksana Tyshchenko
Selective or *qualifying*?.....235
Oksana Tyshchenko
Heated or *heated area?*.....236

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Маргарита Жуйкова

УДК 81’371+81’374

Параметричні прикметники в дефініціях конкретної лексики і поняття видової норми

*Параметричні прикметники загального розміру (**великий – малий, large – small, duży, wielki – mały** та ін.) використовуються мовцями як маркери величини певних об’єктів. Сенс таких прикметників може бути визначено лише у комбінаціях з якимись конкретними іменниками. Уживаючи прикметники загального розміру, мовці спираються на свій перцептивний досвід і на його основі формують уявлення про так звану видову норму. На уявній шкалі розмірів значення норми знаходиться посередині між двома полюсами, вербалізованими антонімами.*

У словникових дефініціях прикметники розміру вживаються інакше, ніж в мовленні, оскільки йдеться про загальну характеристику не одного предмета, а цілого класу однотипних предметів, названих певним словом. Наприклад, дуб та секвоя описують у словниках як великі дерева, амфори і бочки – як великі посудини, а мопси і болонки – як малі собаки. У словникових дефініціях еталоном величини стає не розмір типового дуба, амфори чи вівчарки, а середній розмір об’єкта в категорії ДЕРЕВА, ПОСУД чи СОБАКИ. Еталон розміру укладачі словників визначають інтуїтивно, що спричиняє розходження в різних словниках у побудові дефініцій назви тої ж самої реалії. Крім того, багато природних категорій (зокрема, категорія ПОСУД) не є цілісними і розпадаються на субкатегорії, в кожній з яких є свої норми загального розміру.

***Ключові слова**: когнітивна категорія, категоризація, параметричні прикметники, тлумачний словник, словникова дефініція.*

Одним з найважливіших завдань у діяльності лексикографів є побудова дефініцій, які мають відбивати суттєві складники лексичного значення слова. Цей аспект лексикографії давно вийшов за межі власне практичної площини і зайняв належне місце серед теоретичних проблем, які формують коло питань лексичної семантики. Лексичне значення слів, що позначають конкретні реалії (натуроб’єкти та артефакти), формується внаслідок складної когнітивної діяльності, яку здійснює будь-яка мовно-культурна спільнота. На першому етапі відбувається виокремлення одиничного об’єкта з континуума перцептивної інформації, категоризація цього об’єкта шляхом зіставлення з іншими подібними та відмінними об’єктами; пізніше – виділення роз-

різнювальних ознак об'єктів у межах категорій та субкатегорій, формування прототипу категорії, а також зіставлення та порівняння об'єктів одного категорійного рівня, що зрештою формує у колективній свідомості структуру категорії, позначеної певним словом. Для виявлення будови природних категорій дослідники виробили спеціальні експериментальні методики та прийоми. Як ми показали у наших статтях [3 – 4], у вмісті та структурі дефініції предметної лексики лексикографи втілюють результати окремих складників колективного процесу пізнання.

Про теоретичні настанови і принципи побудови дефініцій, а також про практичні труднощі, які доводиться долати лексикографам, написано вже чимало наукових праць. Словникові дефініції лексем, що позначають звичні, поширені предмети та явища нашого світу, демонструють відсутність якогось сталого, обов'язкового набору семантичних ознак, а також суб'єктивність їх відбору. Передусім це пов'язане з тим, що реалії мають безліч властивостей, причому чимало з них варіюються і змінюються в часі, і визначити, які з цих властивостей суттєві, а які неважливі для цілого мовного колективу, а не для окремого мовця в певний час, є вельми складним завданням. Для багатьох лексикографічних праць, створених у XX ст., характерні намагання описати не слова, а поняття, позначені словами, а також тенденція до зайвої науковості, коли тлумачний словник набуває ознак довідника з певної галузі знань. Виходячи з того, що тлумачний словник має відбивати колективну мовну компетенцію, яка, безперечно, корелює з рівнем розвитку суспільства в цілому, багато лексикографів-практиків обмежуються тим рівнем інформативності, який властивий для середнього користувача мови, пор. твердження польського лексикографа П. Жмигродського: «Дефініції мають віддзеркалювати точку зору пересічної людини з загальним середнім рівнем освіти» [10: 185]. Маємо додати до цього, що дефініції фактично віддзеркалюють не лише рівень знань про світ, а форми, способи і наслідки осмислення речей, що формують середовище, в якому живе людина. Один зі способів усвідомити світ і себе в ньому полягає в приписуванні реаліям параметрів загальної оцінки, які виражаються через прикметники на кшталт *великий* та *малий*.

Отже, пропоновану розвідку ми присвятимо лише одному аспекту з набору проблем теорії та практики лексикографії: функціонально-семантичному навантаженню цих параметричних прикметників, що включаються до складу дефініцій конкретних іменників. Параметричні прикметники скалярно-антонімічного комплексу, як їх називає Н. Арутюнова [2: 231], відбивають дуже важливе для життя людського колективу явище градуювання ознак, їх осмислення у категоріях 'більше' – 'менше', 'багато' – 'мало'. Серед усіх параметричних прикметників домінують ті, що описують просторові властивості об'єктів: це слова для загальної оцінки розміру (*великий, невеликий, малий, маленький* тощо) та для його більш спеціалізованих вимірів, таких як ширина, глибина, висота, об'єм тощо.

Як відомо, А. Вежбицька включила прикметники загального розміру *big* та *small* до складу базового семантичного лексикону (семантичних примітивів), що мають універсальний характер, наявні у всіх мовах і входять як компоненти до семантичної структури складніших одиниць [8]. Міркуючи над семантикою цих важливих прик-

метників, А. Вежбицька зауважує, що при експлікації значення *big* ‘великий’ та *small* ‘малий’ доречно спиратися на порівняльні ступені цих прикметників:

Цей пес великий. = ‘Цей пес більший, ніж можна було очікувати’ [9: 73]

Такий спосіб тлумачення прикметників *великий* та *малий*, пише А. Вежбицька, міг би означати, що семантичними примітивами є компаративи *більше* та *менше*, а не самі одиниці *великий* та *малий.* Однак проти такого висновку свідчать певні мовні факти: поняття *великий* та *малий* виражені в більшості мов вербально (на відміну від компаративів, які можуть бути і відсутніми); слова *великий* та *малий* та їх еквіваленти засвоюються дітьми вже у дворічному віці. А. Вежбицька наголошує на тому, що при вживанні прикметників розміру для характеристики певних об’єктів мовець здійснює порівняння цих об’єктів: коли кажуть, що *X більше за Y*, мають на увазі, що при зіставленні з Y X є великим.

Міркування А. Вежбицької про входження лексем *великий* та *малий* до числа семантичних примітивів важливі не лише при обговоренні сенсу їх використання у мовленні (у колокаціях із різними іменниками), а й при виявленні їх ролі у змісті та структурі словникових дефініцій. Аналіз семантики прикметників розміру *великий* та *малий* може проводитися в двох різних типах вживань, зумовлених референцією тих іменників, з якими вони сполучаються у конструкціях. По-перше, ці прикметники можуть характеризувати конкретний об’єкт (декілька об’єктів) із визначеною референцією: *цей будинок великий / це взуття мені мале*. По-друге, прикметники розміру можуть сполучатися з іменниками, які позначають цілий клас об’єктів: *акула – велика риба* / *міль – малий метелик*. Очевидно, що в першому випадку йдеться про характеристику одиничного об’єкта, який може бути спостережений у певний момент, а в другому – про таку характеристику класу однорідних об’єктів, яка мислиться позачасовою (акули завжди великі, молі завжди малі). У словникових тлумаченнях, очевидно, йдеться про вживання параметричній прикметників розміру, які стосуються узагальненої референції відповідного іменника – назви класу позамовних об’єктів.

У статті Е. Сепіра «Градуювання, Студії із семантики» («Grading, a Study in Semantics»), що надрукована 1944 р., було вперше окреслене градуювання понять як явище мислення, що охоплює багато сфер людського досвіду. Мовна практика, твердив Е. Сепір, часто спирається на градуювання різних речей, причому засобом формалізації градуювання слугують прикметники: *хороший* = ‘кращий, ніж звичайний, нейтральний’; *малий* = менший, ніж середнього розміру’ [6: 47]. Ідея градуювання природно привела дослідника до поняття норми. Якщо слово *heavier* `важче` означає ‘більше, ніж середньої ваги’, має існувати середня вага, відносно якої стають можливими будь-які оцінки. Цю середню вагу і визначають як норму ваги, а відповідний параметр займає місце в умовному центрі (на умовному нулі) між двома полюсами. «Норма – центральна та найважливіша точка відліку, щодо якої визначаються значення антонімів у рамках скалярно-антонімічного комплексу» [2: 234], інакше кажучи, якогось іншого способу описати семантику антонімів не існує.

Встановлення норми для класу є дуже важливою процедурою людського мислення; без усвідомлення середнього значення параметра сама процедура градуювання втрачає сенс і стає неможливою. Як справедливо зазначає Н. Арутюнова, «поняття норми стосується практично всіх аспектів картини світу» [2: 238]. Розвиваючи цю думку, можна твердити, що картина світу, втілена у мові певної спільноти, формується шляхом зіставлення нових фрагментів досвіду, ще не осмислених, не категоризованих, з базовими, пізнаними й осмисленими раніше фрагментами, які можуть отримувати у свідомості статус норми – основи для зіставлення. Одним з найважливіших параметрів при категоризації явищ дійсності якраз і є розмір.

Е. Сепір звернув увагу на те, що норма не має якихось звичних засобів вербалізації у мовах, для неї частіше застосовують наукові номінації, ніж загальномовні. У зв'язку з цим Н. Арутюнова також зауважила, що «норма має слабкий вихід в лексику» і позначається такими неспецифічними прикметниками як *звичайний, середній, нормальний, стандартний* [2: 234]. Це явище можна пояснити прагматичними аспектами сприйняття світу: мовці частіше звертають увагу на те, що їм здається відхиленням від певного стандарту, від норми, а тому крайні точки на шкалі отримують значно більше засобів для мовного вираження, ніж серединна зона.

У важливій роботі німецького лінгвіста Е. Лайзі [7], де було розвинуто ідею Е. Сепіра про норму при вживанні параметричних прикметників, запропоновано чотири типи норм, з якими має справу мовець при оцінці спостережуваних явищ та ситуацій. Перший тип, названий видовою нормою (нім. Speziesnorm), стосується як конкретних об'єктів, так і цілих класів (категорій), але визначають його відносно певного класу об'єктів; ідеться передусім про загальний параметр розміру (*великий – малий*). Ця норма не є строго зафіксованою і зазнає варіювання. Другий тип норми (норма пропорції) є більш спеціалізованим й описується за допомогою просторових прикметників на кшталт *вузький / широкий, довгий / короткий*. Третій тип норми (так звана норма очікування) актуалізується в тих випадках, коли мовець усвідомлює, що щось сприйняте відрізняється від стандартного чи звичного: переважно йдеться не про об'єкти, а про ситуації (*хоч вона вже стара, але гарно плаває*). Норма, яку Е. Лайзі назвав ситуативною, реалізується у вживаннях, де мовець фіксує факт непридатності певних речей для виконання їх призначення через невідповідність розмірів (*костюм мені малий*).

При обговоренні ролі параметричних прикметників загального розміру у словникових дефініціях нас буде цікавити лише одна норма, а саме так звана видова. Ю. Апресян визначає норму як умовний нейтральний центр на шкалі певного параметра: «Для таких прикметників нормою є середня міра прояву названої ознаки у представників цілого класу об'єктів» [1: 213]. Ідеться не лише про прикметники з просторовою семантикою, а й про інші антонімічні пари на кшталт *багатий – бідний, темний – світлий*; всі подібні одиниці набувають сенс лише через зіставлення із центральною зоною шкали, середньою мірою прояву ознаки, яку мовці визначають інтуїтивно. Встановлення норми, що може бути як абсолютною (науковою, раціональною), так і відносною, Е. Сепір вважав основою для побудови концептуального апарату градуювання [6: 59].

Як ми зазначали, параметричні антоніми *великий* / *малий* можуть застосовуватися не лише до слова з конкретною референцією (*ця риба велика, те вікно мале*…). У словникових дефініціях, де іменник, який тлумачиться, завжди має загальну референцію, відповідні маркери розміру стосуються не одиничного предмета, а всіх членів певної категорії, представленої у свідомості узагальненим, стандартизованим об'єктом-еталоном, про що ми писали у статті [5]. Важливо взяти до уваги таке міркування: коли автори словників зазначають про якийсь об'єкт, що він великий чи малий, то ознака розміру виступає не ситуативною, як у мовленні, а сталою, класифікаційною, на її основі розподіляються всі елементи класу на якісь умовні підгрупи, як мінімум – на центр і два полюси. Покажемо це на прикладі дефініцій лексем категорії СОБАКА. Собаки певних порід часто характеризуються у словниках як великі, див. (1):

(1) «**Owczarek** – duży, silny pies, zwykle długowłosy, o różnej maści …» (USJP); «**German shepherd** – a large dog that is often used in police work and as a guide dog for blind people» (MWLD); «**German shepherd –** a large, brown and black dog, often used for guarding buildings and in police work» (CamD); «**Doberman –** duży i umięśniony pies o podłużnym, wąskim pysku … wykorzystywany do opieki nad dobytkiem i jako pies obronny» (WSJP).

Очевидно, що виділення певної підгрупи великих собак тягне за собою імплікацію про те, що існують і малі собаки (а також і собаки якихось середніх розмірів). Справді, багато словників підтверджують наявність підкласу малих собак, див. (2):

(2) «**Pekińczyk** – mały pies o krótkim tułowiu, dużej szerokiej, spłaszczonej głowie…» (WSJP), «**Mops** – niedużу, łagodny pies pokojowy...» (USJP); «**Pug** 'мопс' – a small dog that has short fur …» (MWLD); «**Pudel** – niedużу i podatny na tresurę pies pokojowy…» (WSJP); «**Bolończyk –** «mały pies pokojowy o długiej, jedwabistej, białej sierści» (USJP).

На підставі існування таких дефініцій доречно припускати, що вся категорія базового рівня СОБАКА зазнає у свідомості людини градації за параметром розміру: в цій категорії виділено два полюси і континуум проміжних ланок, які переважно не мають номінацій[1]. Вибір певного параметричного прикметника визначений тим, до якого полюсу тяжіє стандартний об'єкт, названий лексемою, за параметром розміру.

Ознака розміру часто стає класифікаційною в тих випадках, коли величина об'єктів корелює з їхнім призначенням, функцією, позначається на виконанні певних функцій. Отже, можна говорити про те, що параметр величини набуває статусу релевантного. Якщо розглянути дефініції у категорії СОБАКИ, то можна зауважити, що, поряд з розміром, часто подана інформація про призначення, роль собак у житті людини (малі собаки – переважно кімнатні, великі – переважно службові чи мислив-

[1] У деяких словниках фіксується і середній розмір собак, як наприклад, в одному з найбільших тлумачних словників німецької мови видавництва Duden 1989 р. Ми виявили в ньому декілька дефініцій, де використано маркер розміру `mittelgrosser` (= середнього розміру). Зокрема, до середніх віднесено собак таких порід: *бобтейл* (Duden 272), *пінчер* (Duden: 1152), *ротвейлер* (Duden: 1268), *пудель* (Duden: 1194), *тер'єр* (Duden: 1526). Таким чином, можна говорити про фіксацію у цьому словнику трьох класифікаційних підтипів собак: великі – середні – малі. Однак фактичні розміри, через які і має визначатися поняття середнього значення (норми розміру) в групі собак, залишаються неокресленими і визначаються мовцями інтуїтивно.

ські), отже, параметр розміру і дескриптивна ознака ‘призначення’, ‘використання’ часто з’являються в дефініціях разом, див. тлумачення назв вівчарки та добермана в (1). Загалом це означає, що в тих категоріях, членам яких у словниках часто приписується параметр розміру, цей параметр служить для латентної категоризації. Справді, розмір включається у дефініції назв природних об’єктів (овочів, фруктів, ягід, квітів, кущів, дерев; ссавців, риб, птахів, комах; водойм, гір тощо) та багатьох артефактів (транспортних засобів, будівель та споруд, посуду, меблів; музичних та художніх творів тощо). На цій підставі можна зробити припущення, що для багатьох природних категорій параметр розміру є релевантною ознакою, яка усвідомлюється членами мовно-культурної спільноти як розпізнавальна для елементів цієї категорії. Проте значна частина імен природних категорій взагалі не отримує у словниках таких характеристик, які би вказували на розміри об’єктів, наприклад, інструменти, взуття, навчальні заклади, жіночі прикраси, хоча кожний об’єкт з цих категорій завжди має спостережуваний розмір.

Основною когнітивною процедурою, яку здійснює мовець перед тим, як вжити прикметники *великий / малий*, є зіставлення X з іншим об’єктом Y того ж класу за параметром розміру. Те саме відбувається і при включенні прикметників загального розміру у словникові дефініції конкретної лексики. Основне питання, яке потребує з’ясування, полягає в тому, які саме об’єкти служать для свідомості лексикографів джерелом норми (середнього, стандартного значення параметра на опозитивній шкалі). Для відповіді на це питання слід звернутися до дефініцій конкретної лексики, що представлені у словниках. Як правило, об’єкт зіставлення у визначенні залишається неназваним, однак у незначній частині дефініцій спостерігається включення таких об’єктів до складу тлумачення. Називання об’єкта зіставлення, очевидно, сприяє адекватному усвідомленню розміру того об’єкта, ім’я якого тлумачиться у дефініції. Розгляньмо докладніше такі визначення, в яких норма розміру експлікована через зіставлення, а згодом перейдімо до найбільш поширеного типу дефініцій, де норма розміру є латентною.

1. Дефініції з експлікованою нормою розміру

Для того щоб унаочнити розмір певної реалії, лексикографи звертаються до інших категорій, переважно суміжних у межах категорії вищого рівня узагальнення, див.:

(3) «**Café** – a small restaurant where you can get simple meals and drinks (such as coffee)» (MWLD); «**Кав’ярня** – невеличкий ресторан, де подають відвідувачам каву, чай, закуски тощо» (СУМ IV: 67).

(4) «**Палісадник** – невеликий обгороджений садок перед будинком» (СУМ VI: 30).

(5) «**Żbik** – *Felis silvestris*, zwierzę drapieżne podobne do kota, ale nieco większe, o szarej maści w czarne pręgi…» (USJP).

(6) «**Cietrzew** – ptak wielkością podobny do kury, o czarnym upierzeniu u samców…» (WSJP).

(7) «**Віолончель** – смичковий чотириструнний музичний інструмент, середній між скрипкою та контрабасом» (СУМ I: 679).

(8) «**Pianino** – mniejszy od fortepianu instrument mający ustawione pionowo struny, wydające dźwięki dzięki uderzaniu w klawisze» (WSJP).

Всі наведені визначення містять об'єкт зіставлення: в (3) кав'ярню порівнюють з рестораном, у (4) йдеться про подібність палісадника до садка, у (5) дикий лісовий кіт зіставляється за розміром із звичайним домашнім котом; у (6) твердиться, що тетерук за розміром такий як курка, (7) подає зіставлення віолончелі одразу із двома струнними музичними інструментами: контрабасом і скрипкою, а в (8) зазначено, що піаніно менше за фортепіано. Результати зіставлення подаються або через фіксацію однаковості розмірів, як в (6), або через вказівку на відхилення в той чи той бік, причому припускається, що це відхилення незначне, див. у (5): *nieco większe*. Попри те, що в (7) не використано маркери *менший / більший*, користувач має зрозуміти, спираючись на свій досвід, що слово *середній* стосується саме розміру цього інструмента, а не його ваги чи регістра звучання. Для того щоб визначити, яким приблизно є розмір об'єктів, назви яких тлумачено в цих дефініціях, мовцю потрібно мати сформовані уявлення про розміри еталонних об'єктів – основ для порівняння: ресторану, садка, скрипки, кота і так далі. Отже, передбачається, що в користувачів словника є достатній запас фонових знань.

Дефініції, куди включено порівняння за розміром з еталонним предметом, використовують у словниках відносно рідко, хоча такий спосіб інформування читачів про розмір предмета загалом доволі продуктивний і наочний[1]. Такі дефініції цікаві тим, що подають відсилку до того класу об'єктів, який трапляється в досвіді людей частіше і тому краще їм відомий. Як ми зазначали в статті (3: 18-20), за змістом таких дефініцій можна здійснити відносний розподіл об'єктів у межах категорії суперординатного рівня: домашній кіт перебуває ближче до центру категорії ТВАРИНИ, ніж дикий кіт, тетерук – далі від центру в категорії ПТАХИ за домашню курку, а скрипка займає більш центральну позицію в категорії МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ, ніж віолончель. Такий розподіл об'єктів може бути підтверджено й іншими даними, зокрема результатами психолінгвістичних експериментів.

2. Дефініції з латентною нормою розміру

У переважній більшості дефініцій конкретної лексики, куди включено параметр розміру, відсутні будь-які зіставлення з іншими елементами класу. Лексикографи обмежуються лише маркерами на кшталт *великий, невеликий, малий, маленький, (не)значних розмірів* тощо. Однак трапляються дефініції, які фіксують факт досягнення граничної межі, максимального чи мінімального розміру. Дефініції цього типу є загалом нечисленними і включають інформацію про те, що певний клас об'єктів у своїй категорії досягає найбільшого (зрідка найменшого) розміру. Частіше подібні тлумачення можна зустріти в класах тварин і рослин, див. (9)-(11), рідше – у класах

[1] Відсилки до інших, більш знайомих, предметів трапляються в такому неканонічному лексикографічному джерелі, як «Словарь Академии Российской», де дефініції іменників часто включають енциклопедичну інформацію. Наочні уявлення про звичайні, побутові речі інколи репрезентуються в цьому словнику через зіставлення, див.: «**Лук** … произрастение всем известное, коего корень величиною с небольшую репку» (САР III: 1329). Читач не отримує вербальної характеристики величини цибулі, проте легко взнає, якого вона розміру, якщо має відомості про розміри ріпи.

артефактів, як у (12). Очевидно, такі форми подання розміру спираються на процедури точних вимірювань об'єктів.

(9) «**Стра**у**с –** найбільший дуже прудкий птах, який не може літати…» (СУМ IX: 752); «**Struś** – *Struthio camelus*, ptak nielatający o masywnym tułowiu … największy ze współczesnych ptaków…» (USJP).

(10) «**Колібрі** – найменший на земній кулі птах, який відзначається яскравістю і красою оперення…» (СУМ IV: 223).

(11) «**Sekwoja** – «*Sequoia sempervirens*, drzewo wiecznie zielone, jedno z największych drzew iglastych, o grubym, czerwonobrunatnym pniu…» (USJP).

(12) «**Орган –** найбільший духовий клавішний музичний інструмент, що складається з набору труб, у які нагнітається повітря» (СУМ 5: 739); «**Organy** – największy instrument muzyczny, składający się z zamontowanych na stałe pionowych piszczałek o różnej długości…» (WSJP).

Як ми вже зазначали, такі дефініції засновані на певних вимірюваннях і завжди містять припущення, що отримані розміри доволі стабільні і не можуть бути перевищені чи применшені в інших об'єктах того ж класу. Абсолютні розміри органу, секвої чи колібрі з таких дефініцій взнати неможливо. Для пересічного користувача мови, який не обтяжений знаннями з ботаніки чи зоології, подібні тлумачення можуть мати лише такий сенс: 'цей птах (суттєво) більший / менший за всіх птахів, яких я колись бачив і які я можу собі уявити'.

Значно частіше лексикографи вказують на розмір реалії, спираючись не на об'єктивні виміри, а на зіставлення з іншими реаліями, що входять до тої ж категорії чи субкатегорії. При цьому оцінки величин часто є не лише суб'єктивними, а й інтуїтивними і нераціональними; ці оцінки даються через порівняння з якимись іншими об'єктами, що приймаються за умовну норму розміру на основі перцептивного досвіду людини. Звичайно, якщо норма розміру визначена відносно розмірів людини, а самі реалії припасовані до потреб та можливостей її тіла, то проблем із середнім значенням у категорії буде менше (наприклад, носії мови легко вирішують, *малими, середніми* чи *великими* є стілець, диван, двері, карета, рюкзак, валіза тощо). Однак при визначенні норми в категоріях натуроб'єктів мовці часто стикаються з труднощами. Якщо в категорії собак доволі легко можна визначити середнє значення розміру (зросту), наприклад, шляхом їх вимірювання, то в інших подібних категоріях виокремити це середнє значення на практиці доволі складно.

Одною з причин цього є те, що пам'ять людей не зберігає інформацію про розміри багатьох об'єктів, а таких життєвих ситуацій, які би забезпечували безпосереднє зіставлення об'єктів за величиною, насправді не так багато. Ми легко розрізняємо великі і малі ложки, тарілки, чашки, автобуси, будівлі, рушники, квіти, дерева, яблука тощо, бо предмети цих категорій, що мають різний розмір, ми бачимо доволі часто. Але якщо пересічного мовця спитати, яка тварина більше – єнот, бабак чи бобер, заєць чи кролик, то ми навряд чи отримаємо таку відповідь, яка корелює з розмірами реалій, бо для зіставлення цих тварин за розміром треба як мінімум побачити їх у зоопарку в сусідніх клітках. Крім того, в більшості категорій артефактів встановити одну умовну норму (середнє значення параметра розміру для всіх членів категорії) практично неможливо. Це пов'язане з тим, що природні категорії діляться на менші

підгрупи за багатьма різними параметрами. Наприклад, музичні інструменти класифікують, з одного боку, за тим, яким способом з них видобувають звук (стукають по чомусь, водять чимось по чомусь чи кудись дують), а з другого – як влаштований сам інструмент (попросту, до чого людина прикладає свої зусилля: до струн, отворів, клавіш), по-третє, враховують, з якого матеріалу їх виготовлено, і так далі. Це кардинально ускладнює формування норми розміру для категорії МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ в цілому. Далі ми покажемо деякі проблеми, що постають при словниковому маркуванні об'єктів за розміром, на прикладі дефініцій лексем, які входять у тематичну групу ПОСУД.

У «Словнику української мови» в 11 томах (далі – СУМ) ми виявили трохи більше ста словникових статей, у дефініціях яких використано лексеми *посуд* або *посудина*. Слово *посуд* визначено як «вироби з глини, скла, металу тощо, які використовують для приготування або подавання їжі, напоїв і т. ін., а також для зберігання харчових продуктів; начиння» (СУМ VII: 389), а *посудину* – як «виріб з глини, скла, металу тощо, який використовують для приготування або подавання їжі, напоїв і т. ін., а також для зберігання харчових продуктів» (Там само). Отже, відмінності стосуються лише одиничності / множинності (сукупності) об'єктів; однак насправді у словнику для позначення певного виду посудини використовується поряд із словом *посудина* і лексема *посуд*. Спираючись на ці визначення, з групи посуду слід вилучити всі об'єкти, що не стосуються приготування / подавання їжі, а також зберігання продуктів (бо саме таким чином визначають ім'я категорії ПОСУД), адже в такому разі доведеться визнати, що вживання в багатьох дефініціях лексем *посуд* / *посудина* суперечить їх визначенню[1]. Слово *начиння* в потрібному нам значенні тлумачиться інакше: це «господарські речі, які служать для приготування, подачі, зберігання їжі, напоїв і т. ін.; посуд» (СУМ V: 235). Отже, начинням, згідно з цим визначенням, можна називати ніж, ложку, ополоник, качалку, тацю, тертку, ваги, лійку тощо, проте ці об'єкти у словнику (і у свідомості носіїв мови) не категоризуються як начиння чи тим більше як посуд. Уже ці факти свідчать про те, які складнощі виникають при лексикографічному опрацюванні одиниць, що називають членів певної природної категорії, а не такої, що виникла як результат наукового пізнання.

Серед всіх тлумачень, де використано лексеми *посуд* або *посудина*, приблизно 20 % містять прикметники загального розміру на кшталт *великий / малий*. У подальшому аналізі ми свідомо обмежимося лексемами, які справді мають те призначення, що прописано у словниковій дефініції слова *посуд*, тобто не будемо брати до уваги слова *ванна*, *жлукто*, *жаровня, плошка* і под., оскільки відповідні реалії не виконують вказаних функцій. Дванадцять дефініцій посуду в СУМі включають ознаку 'великий': це лексеми *амфора, бак, бочка, діжка, корчага, кошіль, кухоль, макітра, миска, фляга, цебер, чарка*. У дефініції лексеми *чан* можна виявити непряму вказів-

[1] Наприклад, через лексему *посудина* в СУМі тлумачать слова *акваріум*, *умивальник, ванна, виварка, каганець, лоток, жаровня, жлукто, кропильниця, мазниця, мастильниця, чорнильниця, хрестильниця, цистерна* та ін., див.: *умивальник* – це 'раковина з краном або спеціальна висяча посудина з краном, носиком і т. ін., яка служить для вмивання', *жлукто* – 'посудина, видовбана з стовбура дерева, в якій золять білизну, полотно' і т. д.

ку на розмір об'єкта: це 'посудина, що формою нагадує великий бак або діжку' (СУМ XI: 267), і хоча подане тлумачення не фіксує функцію цього виду посуду, будемо вважати, що його господарське призначення таке саме, як у бака. Десять дефініцій включають ознаку 'малий': *баклага, барило, казанок, масельничка*, *перечниця, піала, сільниця, чашка, чарка*[1]*, черпак*.

Приписування певним мовним одиницям ознаки загального розміру 'великий' ('малий') не означає, що всі відповідні реалії однакового розміру: очевидно, що кухоль та амфора, барило і чашка загалом не можуть бути однаковими, в них різні господарські ролі, вони зроблені з різного матеріалу і т. под. Тим не менш лексикографи описали їх так, що в користувача (якби він не був обізнаний з певними реаліями) могла би створитися ілюзія приблизної однаковості їх об'єму[2].

Значна частина номінацій посуду в СУМі загалом обходиться без маркерів розміру (наприклад, *банка, бідон, відро*, *каструля, казан, ківш, келих, оселедниця, чайник, сковорода, склянка, самовар, цукорниця* тощо). Чи можна вважати, що розмір саме цих реалій виступає тою середньою ознакою, яка приймається за норму, тобто середню міру розміру у категорії ПОСУД? Відповідь достатньо очевидна з огляду на те, що носіям мови бодай приблизно відомі стандартні розміри багатьох видів посуду. Зрозуміло, що названі лексеми, в дефініціях яких нема маркера величини, позначають дуже різні за розміром (точніше сказати, об'ємом) предмети: цукорниця чи келих значно менші за казан, відро чи самовар. Крім того, багато названих об'єктів не мають фіксованих розмірів (каструлі, сковороди, банки, чайники і т. д.). Отже, на матеріалі дефініцій на позначення посуду важко погодитися з твердженням, що семантика маркерів 'великий' та 'малий' має визначатися через поняття норми (*великий* – той, що більше норми, *малий* – той, що менше норми), бо саме поняття норми як 'середнього розміру' в цій групі реалій, як і в багатьох інших, не може бути визначене. Тим не менш, лексикографічні джерела свідчать, що лексикографи часто вдаються до використання маркерів розміру при описі слів тематичної групи ПОСУД, що виявляється не лише у СУМі, а й у словниках інших мов.

Насправді певну повсякденну логіку у вживанні маркерів 'великий' / 'малий' у групі ПОСУД виявити можна, якщо взяти до уваги не абсолютні розміри різних видів посуду, а інші чинники: по-перше, призначення реалій та, по-друге, відносні розміри в межах вужчих підгруп. Так, великими виявляються ті посудини, які призначено передусім для зберігання чи транспортування рідини або сипких об'єктів, такі як діжки, кошелі, фляги, амфори. Очевидно, що в побутовій практиці вигідніше ви-

[1] Як не дивно, у першому значенні лексеми *чарка* використано маркер розміру 'велика', а у другому – 'невелика' (СУМ XI: 271).

[2] Якщо звернутися до членів інших категорій, назви яких описують у словниках, то можна зауважити, що використання тих самих маркерів загального розміру навряд чи варто сприймати як вказівку на однаковий фактичний розмір реалій. Так, у групі приручених людиною тварин у СУМі як великі схарактеризовано бика, корову, коня, верблюда, а як невеликі – вівцю, козу, кроля. Свиня, осел, мул, пес та кіт не отримали жодних характеристик за розміром. Носії мови мають доволі певні уявлення про розмір свійських тварин, і маркери 'великий' / 'невеликий' нічого не додають у сенсі інформативності дефініцій. Було би дивно вважати, що ті елементи групи, які належать до невеликих, приблизно однакові за ростом чи вагою, тим більше, що нема жодних об'єктивних критеріїв, які би зумовили такі оцінки.

користовувати для цих цілей саме максимально великі посудини, які людина може виготовити і переносити разом із їхнім вмістом. У цю підгрупу лексики входять також чани і баки, в яких тримають чи кип'ятять великі обсяги води[1]. Проте лексеми *макітра* та *кухоль* отримали в дефініціях маркер 'великий' з інших причин. Макітри, що загалом вироблялись різних розмірів і призначались для різних цілей (а не лише для розтирання маку), справді можуть вважатися найбільшим за діаметром гончарним виробом, отже, у порівнянні з іншими керамічними предметами, що використовувались у традиційному побуті, вони справді великі. Можна вважати, що прикметник *великий* у дефініції лексеми *макітра* («вид глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з широким отвором» (СУМ IV: 602)) маркує не просто перевищення середньої норми розміру, а наближення до граничного показника на шкалі величини для гончарних виробів (максимальний діаметр таких виробів визначений діаметром гончарного кола і розміром печі для випалювання кераміки). Щодо лексеми *кухоль*, то дефініція подає його розмір відносно величини стандартної склянки: «Велика склянка з вушком для пиття пива та інших напоїв» (СУМ IV: 421), отже, еталоном для порівняння стає інший об'єкт, подібний за функціями, формою, матеріалом і добре відомий носіям мови; аналогічні визначення див. у дефініціях (3) та (4).

Розглядаючи лексику з групи ПОСУД, у дефініціях якої використано маркер 'малий розмір', також виявляємо певні логічні підстави, засновані на процедурах порівняння. У цій групі наявні назви реалій, які мають невеликий розмір, наприклад, відносно руки людини. Це чашка, піала, чарка і, очевидним чином, сільниця та перечниця (обидві посудини не можуть бути великими, зважаючи на щоденні потреби організму в солі та перці). Викликає здивування той факт, що назви інших об'єктів приблизно того ж розміру не марковані у словнику як малі (наприклад, *оцетниця*, *ікорниця* та ін.). Лексеми *баклага, барило*, які позначають різновиди дерев'яних або металевих діжок, отримують ознаку розміру у зіставленні з іншими подібними об'єктами; якщо *бочка* та *діжка* позначені у дефініціях маркером 'великий', то їх менші різновиди природно позначаються маркером 'невеликий', див.:

(13) «**Баклага** – невелика дерев'яна або металева плоска посудина, барило для зберігання води або іншої рідини» (СУМ I: 92).

(14) «**Барило** – невелика посудина для рідини (найчастіше з дерева) з двома днищами і опуклими стінками, стягнутими обручами» (СУМ I: 106).

(15) «**Бочка** – велика дерев'яна або металева циліндрична посудина перев. опукла посередині, з двома плоскими днищами» (СУМ I: 223).

Дефініції (13)-(15) виразно демонструють взаємну залежність ознак розміру, використаних для тлумачення лексем у межах невеликої групи. *Баклага* пояснюється через лексему *барило*, а *барило* описується через ті самі дескриптивні характеристики, що й *бочка*. Оскільки в цій групі є реалії більшого та меншого розміру, це дає підстави для використання будь-якого предмета як об'єкта для зіставлення.

[1] Вживаючи тут лексему *великі*, маємо на увазі щось на кшталт 'такі, що задовольняють добову потребу у воді цілої групи людей, а не однієї людини'. Як бачимо, при інтерпретації цього вживання не вдається використати поняття «середнє значення параметру», бо воно не може бути визначене.

Нечіткість, суб'єктивність тих середніх значень параметра розміру, які мають правити за норму величини у певному класі, часто призводять до того, що у різних словниках (навіть у словниках тої ж мови) маркери великого та малого розміру використовуються по-різному. Та сама реалія може бути описана без вживання маркерів розміру або названа великою чи малою. У (1) ми подали дефініції лексем на позначення німецької вівчарки, до яких включена вказівка на великий розмір цієї породи собак. У СУМі дефініція лексеми *вівчарка* не включає параметр розміру: «Назва породи собак, яких використовують переважно для охорони отари овець, складів і т. ін.» (СУМ І: 551), хоча для характеристики деяких порід у цьому словнику такі маркери розміру подано (наприклад, великими названо догів, сенбернарів і ньюфаундлендів, а невеликими – тер'єрів і пінчерів).

Принципова неможливість чіткого визначення норми розміру в певних групах реалій, навіть у тих випадках, коли самі ці розміри можуть бути виміряні, призводить до парадоксальних ситуацій: той самий натуроб'єкт трактується то як великий, то як малий. Так, у дефініції аґруса (його ягід) багато словників включають маркер 'малий', проте знаходимо в деяких лексикографічних джерелах й ознаку 'великий', див.:

(16) «**Agrest** – kolczasty krzew, na którym rosną niewielkie, owalne lub kuliste owoce barwy zielonej, żółtej lub czerwonawej…» (WSJP); «**Agrest** – «krzew owocowy o kolczastych pędach i drobnych jadalnych owocach» (USJP); «A **gooseberry** is a small green fruit that has a sharp taste and is covered with tiny hairs» (COBUILD); «**Gooseberry** – a small, green fruit covered with short hairs. Gooseberries grow on bushes and have a sour taste» (CamD).

(17) «**Аґрус –** кущова рослина з колючими гілками та великими кисло-солодкими їстівними ягодами» (СУМ І: 18); «**Немско грозде** – бодлив храст с плод възкисела едра (= велика) ягода» (БТР: 523).

Пояснення цих фактів виходить за межі ботаніки і може бути знайдене у сфері закономірностей людського пізнання. Якщо аґрус категоризується як ягода і потрапляє в одну уявну групу з малиною, калиною, журавлиною, порічкою, горобиною, суницею тощо, то шляхом інтуїтивного зіставлення з цими об'єктами він наділяється параметром 'великий'. Проте якщо група для зіставлення розширяється і до неї потрапляють плоди фруктових дерев (які, очевидно, для людської свідомості мають багато спільного з ягодами), то ситуація міняється: в цій групі аґрус сприймається як малий плід. Варто звернути увагу на те, до якої саме субкатегорії включено аґрус у дефініціях: в українському та болгарському словнику назвою субкатегорії є лексема *ягода*, тоді як в польських та англійських – лексеми *owoc* та *fruit* (плід). Розширення меж категорії, куди включено плоди аґрусу, очевидно, і спричиняє зміщення її центральної зони за параметром 'розмір'.

Таким чином, у словникових дефініціях параметричним прикметникам загального розміру належить суттєва роль, оскільки вони часто виступають не просто показниками розміру класу об'єктів, названих певним словом, а маркером поділу великої категорії на менші субкатегорії. Така роль прикметників загального розміру в дефініціях відрізняється від тої, яку ці прикметники часто відіграють у мовленні, називаючи об'єкти з конкретною референцією. Еталоном величини в дефініції стає не

розмір якогось типового дуба, амфори, чашки чи вівчарки, а середній розмір об'єкта в позамовних класах ДЕРЕ'ВА, ПОСУД чи СОБАКИ. Норма розміру, тобто той еталонний об'єкт, відносно якого виводяться оцінки величини, виражені маркерами *великий – малий*, ніколи не виявляється шляхом вимірювання об'єктів. Цей еталон лексикографи визначають інтуїтивно, з опертям на перцептивний досвід мовного колективу та узуальну мовну практику. Суб'єктивність та довільність у приписуванні класам об'єктів параметрів загального розміру особливо виразно проявляється при зіставленні дефініцій у різних словниках. Важливо також врахувати, що багато природних категорій (зокрема, категорія ПОСУД) не є цілісними і у свідомості користувачів мови розпадаються на субкатегорії, у кожній з яких формуються свої норми загального розміру.

Джерела

БТР – Андрейчин Л., Георгиев Л., Илчев С. и др. Български тълковен речник. 4-то изд. София: Наука и изкуство, 1996. 1094 с.

САР – Словарь Академии Российской. В 6-ти частях. СПб., 1789 – 1794.

СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.

CamD – The Cambridge English Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary

COBUILD – Collins COBUILD Advanced Learner's Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com

Duden – Deutsches Universalwörterbuch A-Z, Duden, 1989. 1816 s.

USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego. Red. Stanisław Dubisz. CD.

WSJP – Wielki słownik języka polskiego. Red. Piotr Żmigrodzki. URL: https://wsjp.pl/

MWLD – Merriam-Webster's Learner's Dictionary. URL: http://www.learnersdictionary.com

Література

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2-х т. Москва: Языки русской культуры, 1995. Т. 1. 464 с.

2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. Москва: Наука, 1988. 341 с.

3. Жуйкова М. Словарные дефиниции и когнитивные процессы. I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny. T. II. Obraz świata i człowieka w kulturze ludowej i narodowej. Lublin : Wydawnictwo UMCS. S. 5 – 25.

4. Жуйкова М., Йодловская А. К проблеме построения словарных толкований конкретной именной лексики (флора и фауна). *Вопросы лексикографии*. 2021. № 19. С. 52 – 75.

5. Жуйкова М., Чупрун А. Місце та функції параметричних прикметників у дефініціях англомовних словників. *Нова філологія:* Збірник наукових праць. В. 61. Запоріжжя, 2014. С. 119 – 124.

6. Сепир Э. Градуирование. Новое в зарубежной лингвистике. В. 16. Москва: Прогресс, 1985. С. 43 – 78.

7. Leisi E. Der Wortinhalt: Seine Struktur im Deutschen und Englischen. Quelle & Meyer Verlag, 1953. 220 s.

8. Wierzbicka Anna. Semantic Primitives. (Linguistische Forschungen, Bd. 22). Frankfurt: Athenäum, 1972. 235 p.

9. Wierzbicka Anna. Semantyka. Jednostki elementarne i universalne. Lublin, 2006. 535 s.

10. Żmigrodzki P. Najważniejsze zasady opisu znaczenia w „Wielkim słowniku języka polskiego". Lingwistika Coperniana. Nr 1 (1). 2009. S. 183 – 197.

Legend

БТР – Andreychyn L., Georgiev L., Ilchev S. and others. Bulgarian interpretive dictionary. 4th ed. Sofia: Science and Art, 1996 (In Bulg.).

САР – Dictionary of the Russian Academy. In 6 parts. St. Petersburg, 1789 – 1794. (In Rus.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in the 11th volume. Kyiv: Naukova dumka, 1970 – 1980. (In Ukr.).

CamD – The Cambridge English Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary

COBUILD – Collins COBUILD Advanced Learner's Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com

Duden – Deutsches Universalwörterbuch A-Z, Duden, 1989. 1816 s.

USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego. Red. Stanisław Dubisz. CD.

WSJP – Wielki słownik języka polskiego. Red. Piotr Żmigrodzki. URL: https://wsjp.pl/

MWLD – Merriam-Webster's Learner's Dictionary. URL: http://www.learnersdictionary.com

References

1. Apresyan, Yu. (1995). Selected works: in 2 volumes. Moscow: Languages of Russian culture. V. 1. (In Rus.).

2. Arutyunova, N. (1988). Types of language values. Grade. Event. Fact. Moscow: Science. (In Rus.).

3. Zhuikova, M. (2021). Dictionary definitions and cognitive processes. I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny. T. II. Obraz świata i człowieka w kulturze ludowej i narodowej. Lublin : Wydawnictwo UMCS. S. 5– 25. (In Rus.).

4. Zhuikova, M., Yodlovska, A. (2021). On the Problem of Constructing Definitions of Specific Nominal Lexis (Flora and Fauna). Voprosy leksikografii – Russian Journal of Lexicography, 19. Pp. 52 – 74. (In Rus.).

5. Zhuikova, M., Chuprun, A. (2014). The place and functions of parametric adjectives in the definitions of English dictionaries. New philology: Collection of scientific papers. V. 61. Zaporizhzhya. Pp. 119 – 124. (In Ukr.).

6. Sepir, E. (1985). Grading. New in foreign linguistics. V. 16. Moscow: Progress. Pp. 43 – 78. (In Rus.).

7. Leisi, E. (1953). Der Wortinhalt: Seine Struktur im Deutschen und Englischen. Quelle & Meyer Verlag. (In Germ.).

8. Wierzbicka, A. (1972). Semantic Primitives. (Linguistische Forschungen, Bd. 22). Frankfurt: Athenäum. ([In Eng.).

9. Wierzbicka, A. (2006). Semantyka. Jednostki elementarne i universalne. Lublin. [In Pol.].

10. Żmigrodzki, P. (2009). Najważniejsze zasady opisu znaczenia w „Wielkim słowniku języka polskiego". Lingwistika Coperniana. Nr 1 (1). S. 183 – 197. (In Pol.).

Marharyta Zhuikova

Parametric adjectives in definitions of species vocabulary and the concept of species norm

Parametric adjectives of general size (velykyi – malyi (Ukrainian), big – small (English), large – small, duży, wielki – mały (Polish), etc.) are used by speakers as markers of the size of certain objects. The meaning of such adjectives can be determined only in combinations with some specific nouns: in the combinations big fence / big nose / big dog, the same adjective denotes significantly different dimensions of reality. When using adjectives of general size in speech, speakers rely on their perceptual experience and, based on it, form an idea of what the dimensions of a standard fence, cup, spoon or teapot are. The dimensions of such standard objects in a certain class of things constitute the so-called "species norm". On the imaginary scale of sizes, the value of the norm is in the center, in the middle between the two poles. In order to use the adjectives big and small, speakers must perform a comparison procedure: 'big' is one that exceeds the norm of size for its class of phenomena.

In dictionary definitions, adjectives of size are used differently as compared to how they are used in speech, since it is about the general characteristic of not a single object, but a whole class of objects of the same type named by a certain word. For example, oak and sequoia are described in dictionaries as large trees, amphorae and barrels as large vessels, and pugs and bichons as small dogs. In dictionary definitions, the standard of size is not the size of a typical oak tree, amphora, or shepherd dog, but the average size of an object in the class TREES, UTENSILS, or DOGS. This standard is determined by the compilers of dictionaries intuitively, which causes differences in various dictionaries when constructing definitions of the name of the same phenomenon.

Keywords: *cognitive category, categorization, parametric adjectives, explanatory dictionary, dictionary definition.*

Євгенія Карпіловська

УДК 811.161. 2.06.37

Повернена лексика як ресурс для заміни вкраплень і кальок

У статті розглянуто шляхи та способи повернення до активного вжитку в сучасній мовній практиці слів, що до здобуття Україною незалежності перебували або й нині перебувають у пасивному словниковому запасі. Окрему увагу приділено тим номінаціям (словам і словосполукам), які доцільно повернути для позначення актуальних сьогодні понять чи певних їхніх аспектів, а також як функціонально-стильові варіанти активно вживаних номінацій. Проаналізована семантика слів, які вже повернулися до сучасної мовної практики, демонструє актуалізацію їхніх раніше засвідчених окремих значень або формування нових значень під впливом змін у житті українського суспільства доби незалежності та функціонування української мови в статусі мови держави. Доцільність повернення певних лексем до активного мововжитку визначає насамперед запитаність позначуваних ними понять, а також відповідність нормам сучасної української літературної мови, способам та моделям її номінації.

Ключові слова: *лексикон, повернена (реактивована) лексика, актуалізована лексика, «ковані» слова, семантичні зміни.*

Серед лексики, яка за роки незалежності з’явилася в активному загальному мововжитку, показовий масив і за своєю чисельністю, і за своєю роллю в українському мовомисленні кінця ХХ – початку ХХІ ст., становлять слова, повернені з периферії українського лексикону, примусово вилучені з нього багаторічними чистками «нормувальників» української мови, борців з «націоналістичним мотлохом» і «шкідництвом на мовному фронті». Те, що в цьому масиві слів чільне місце посідають самобутні номінації, які унаявнюють прикметні риси, зокрема, української номінації, є цілком закономірним явищем. Саме така лексика насамперед потрапляла «під обстріл» ревнителів радянської, а вірніше, великодержавної теорії «злиття мов», тобто насправді заміни розмаїття національних мов однією мовою «старшого брата» – російською. Цю тенденцію в дії бачимо й сьогодні в інформаційній війні Росії проти України і в практиці нищення української мови й усього українського російськими окупантами на тимчасово загарбаних українських землях. Отже, розгляд тенденції повернення примусово вилученої лексики, вивчення її номінаційного та прагматичного потенціалу в мовній діяльності сучасного українського суспільства, в його мовомисленні з проблеми теоретичної та історико-культурної переміщується в площину практичну й гостроактуальну, якщо не злободенну. Таке дослідження спрямовано на виявлення способів і засобів вилучення цієї лексики з активного лексикону, застосованих нищителями української мови, а отже, й на з’ясування можливості її відновлення та повернення до активного функціонування в сучасній суспільній мовній практиці України.

Аналіз повернених номінацій, які вже міцно зайняли своє місце в сучасному українському лексиконі, знову доводить істинність відомого твердження давньогрецько-

го філософа Геракліта з Ефесу, що все тече, усе змінюється і не можна двічі вступити в ту саму воду. Навіть якщо слово повернулося до нашого мовомислення в тій же формі, воно зазвичай не тотожне собі самому давнішому за обсягом семантики і відношеннями з іншими одиницями системи мови, не є тим, яке побутувало в українській мові в попередні періоди її історичного розвитку. Це, зокрема, може виявитися у поверненні похідного слова без його твірної одиниці, як це сталося з відновленим у сучасній мовній практиці словом *губернатор* в значенні «керівник області; голова обласної адміністрації» (СМ: 28). Дефініція, вперше подана 2002 року в словнику Д. В. Мазурик «Нове в українській лексиці», засвідчила, що це слово нині не співвідносне з *губернією* як найменуванням основної одиниці адміністративно-територіального поділу в Російській імперії від XVIII ст. і в СРСР до районування 1929 р., як окреслив семантику цього слова академічний тлумачний «Словник української мови» в 11 томах (далі – СУМ). *Губернатор* у мовній свідомості сучасних українців семантично пов'язаний зі словом *область* як назвою основної одиниці адміністративно-територіального поділу незалежної України.

Інколи, навпаки, до мовної свідомості спільноти повертається поняття, реалізоване в значенні слова з іншою формою. Таке явище можна проілюструвати словом *банківець.* «Російсько-український словник» за редакцією академіків А. Кримського та С. Єфремова, три томи якого на літери А-П Українська Академія наук видала протягом 1924–1933 рр., подав як український відповідник до російських сполук *банковый служащий*і *банковый делец* спільнокореневе до нього слово *банковик.* Шкала можливих для цього деривата оцінних конотацій – від нейтрального «службовець» до негативнооцінного «ділок» – також показова, оскільки окреслює можливості його стилістичного використання в мовленні. Цей дериват з такими ж російськими відповідниками вмістили аспектні й термінологічні словники того ж часу: «Російсько-український фразеологічний словник» В. Підмогильного і Є. Плужника 1927 р. і «Російсько-український словник ділової мови» М. Дорошенка, М. Станиславського і В. Страшкевича 1930 р. (як український еквівалент лише до рос. *банковый служащий*). Прикметно, втім, що потужний генеральний регіонально анотований корпус українських текстів (ГРАК), який умістив джерела різних жанрів, стилів, з різних регіонів України за період від 1816 до 2022 року, не подав жодного контексту з ним. Щоправда, як свідчить словник-індекс «Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.» (далі – УЛ), реєстр слів якого зведено за 20-ма різнотипними словниками цього показового періоду розвитку української літературної мови, слово *банковик* умістив поруч зі словом *банкове́ць* єдиний «Малоруско-нїмецкий словар» Є. Желехівського і С. Недільського (Львів, 1886) як відповідник до німецьких *T(h)eilnehmer* «абонент, учасник, спільник» та *Bankinstitut(e)* «банк, банківська установа» (у круглих дужках подаємо формальні складники цих німецьких слів, засвідчені в словнику Є. Желехівського і С. Недільського і відсутні в сучасному їхньому написанні) в німецькій мові. Це наводить на думку про належність слова *банковик* до так званих «кованих» слів, витворених словникарями, але не запитаних тогочасною мовною практикою. Таких слів чимало, зокрема, у словнику Є. Желехівського і С. Недільського, наприклад, *модняр* і *моднярка* поруч з *модниця* і *модосвітка.* Хоча завжди залишається надія на те, що вдасться знайти текст, який підтвердить життє-

здатність того чи того «кованого» слова. З іншим – кореневим, а не суфіксальним – наголосом *ба́нковець* це слово зафіксували вже загадані вище словники за редакцією А. Кримського і С. Єфремова та М. Дорошенка, М. Станиславського і В. Страшкевича.

На позначення повернених номінацій в сучасній українській мовознавчій термінології побутує низка одиниць-аспектних синонімів, які вказують на різні ознаки таких лексем: *реактивована лексика* (Гнатюк 2004)*, внутрішні запозичення* (Мазурик 2002), частково цей масив лексики охоплюють і терміни *актуалізована лексика, активізована лексика* (НАСЗ, АРСУН). Отже, основні прикмети таких слів – запитаність суспільною практикою тих понять, які вони позначають, перебування таких явищ, реалій, процесів у фокусі соціальної уваги, а отже, і відтворення нині їхніх номінацій як одиниць, уже відомих носіям української мови, таких, які зберегла культурна, історична і мовна пам'ять українців. Зауважу, що термін *внутрішнє запозичення* на відміну від *зовнішнього,* або власне *запозичення* вказує на його переміщення в межах самої української мови з периферії її лексико-семантичної системи (пасивного словникового складу мови) до центру чи ядра такої системи (активного словникового складу).

Такі лексеми насамперед можна поділити на ті, які вже повернулися до сучасного мововжитку з різним ступенем активності функціонування, і ті, які можна і доцільно повернути з огляду на їхню придатність позначити нині запитані поняття чи певні аспекти запитаних понять. До перших належать такі найменування вчених звань, як *бакалавр* та *магістр*. Ці латинізми відомі українській мові, принаймні, з кінця XV ст., коли в Україні з'явилися перші навчальні заклади західноєвропейського зразка, як Замойська або Острозька академії. Слово *бакалавр* академічний СУМ у 1970 р. засвідчив як історизм в українській мові з такою семантичною парадигмою: 1. *іст*. Звання викладача (доцента) в духовних академіях Росії і України до 1869 р.; 2. Найнижчий учений ступінь у старовинних і деяких сучасних західноєвропейських університетах (СУМ I: 91). Це ж джерело подало й застарілий варіант цієї номінації *бакаляр,* не відновлений нині в активному мововжитку. Він становить частковий синонім до слова *бакалавр*, пор.: **бакаляр***,іст.* –1. Учень середньої школи в XVII, XVIII і до середини XIX ст.; 2. Те саме, що **бакалавр** 1; // Дячок, що вчив дітей (Там само). Прикметно, що українські словники кінця XIX – початку XX століття, від «Російсько-українського словника» М. Уманця і А. Спілки (1893-1898) до «Російсько-українського словника» за редакцією академіків А. Кримського і С. Єфремова (1924-1933) як український відповідник до російського *бакалавр* вмістили лише цей варіант. Додатковий том до СУМ (далі – СУМД) до двох застарілих значень слова *бакалавр* додав нове, у якому воно побутує нині в українській мові – 3. Ступінь, що присвоюють студенту після здобуття базової вищої освіти, а також особа, яка має цей ступінь (СУМД I: 39). Подані дефініції унаявнюють те підґрунтя, на якому відбулося створення семантичної інновації *бакалавр 3.* Отже, це повернене слово в мовній свідомості сучасних українців зберегло свої історичні значення, але до активного вжитку повернулося з новим значенням. Його успадкували й повернені похідні лексеми *бакалаврат* і рідше *бакалавріат, бакалаврський*, композити з видовими, уточнювальними основами на зразок *бакалавр-заочник.* О. Синчак у своєму експе-

риментальному «Вебсловнику жіночих назв української мови» 2022 р., виставленому на сайті «Російсько-українські словники» (www.r2u.org.ua), подала й новий дериват-фемінітив *бакалавриня.*

Такого ж осучаснення семантики і свого словотвірного потенціалу зазнав і інший вже згаданий вище латинізм *магістр.* СУМ його засвідчив у таких значеннях з уживаним рідше варіантом *магістер*: 1. У дореволюційній Росії та деяких інших країнах – перший учений ступінь, що присуджувався після спеціального іспиту та захисту дисертації. // Людина, що має такий ступінь. 2. У середні віки – голова духовного або рицарського ордену (СУМ IV: 589). СУМД подав його семантичну парадигму, оновлену відповідно до сучасного мововжитку, без варіанта *магістер*: **магістр –** 3. У деяких країнах – перший науковий ступінь, що присуджується після спеціального іспиту та захисту дисертації; науковий ступінь, середній між бакалавром і кандидатом (або доктором) наук, що присуджується бакалаврам після додаткового курсу навчання та складання іспиту. || Особа, яка має такий ступінь. 4. В Україні – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра чи спеціаліста здобув поглиблені спеціальні уміння та знання інноваційного характеру. || Особа, яка має такий ступінь (СУМД II: 4). Цифри 3 і 4, згідно з концепцією СУМД, указують саме на нові значення цього слова порівняно із засвідченими в СУМ, що з'явилися під впливом суспільних змін в Україні після здобуття нею незалежності. Побутування іменника *магістр* з оновленою семантикою, з одного боку, підтверджують такі похідні як *магістратура* і паралельний полонізм *магістерка,, магістерська* (наукова робота)*, магістрант, магістрантка, магістриня*, а з іншого – їхнє зіставлення з такими історизмами як *магістрат* на позначення органу державного управління в містах середньовічної Європи або посади в державному управлінні Стародавнього Риму. Показове й уживання цього слова в урочистому, образному значенні, яке упрозорює семантику його латинського етимона *magister* «наставник, учитель, керівник, майстер» від *magnus* «головний, великий, могутній».Саме так ужито це слово в назві «Магістр гри слова» тому праць (Львів, 2009) до ювілею відомого українського мовознавця Флорія Сергійовича Бацевича. Написання його з проривним **ґ** не суперечить правилам чинної редакції Українського правопису 2019 р. передавати латинське **g** українським **ґ**, проте в тривалій традиції функціонування цього латинізма в українській літературній мові воно вже адаптувалося до звукового ладу української мови й усталилося з фрикативним **г**, як і інші запозичення із західноєвропейських мов, наприклад *цегла* з німецького *Ziegel.* Отже, слова повертаються до активного вжитку саме в своїх нових значеннях, хоча й уже відомі їхні значення зберігаються в історичній мовній пам'яті української спільноти. Навіть поверховий пошук за словом *бакалавр* в ресурсах Укрнету на 15.11.2022 року на 14 200 000 виявлених його уживань не посвідчив жодного в 1-му або 2-му значеннях, зафіксованих у СУМ.

Поруч з поверненими іншомовними словами, які активно з оновленою семантикою запрацювали в сучасному українському мовомисленні й мовній практиці, бачимо й питомі українські слова. Серед них *речник* і *достойник.* Обидва їх умістив СУМ, проте з обмежувальними стильовими, функціональними та часовими ремарками, пор.: **речник,** *книжн.* – 1. Виразник чиїхось поглядів, бажань, інтересів і т. ін.;

// Завзятий, пристрасний захисник, прихильник кого-, чого-небудь; поборник; // Той, хто в своїй особі представляє кого-, що-небудь; представник. 2. *заст*. Оратор. 3. *заст., рідко*. Адвокат (у 1 знач. – Юрист, що захищає обвинуваченого або веде якусь справу в суді, а також дає поради з правових питань; захисник, оборонець) (СУМ VIII: 523). Слова *речник* в сучасному вжитку демонструє актуалізацію одного з уже наявних значень, а не появу нового значення, а саме: його вживання в значенні «той, хто в своїй особі представляє кого-, що-небудь; представник», пор.: *На Бахмутському та Авдіївському напрямках війська рф зазнають «серйозних втрат», що позначається на їхньому моральному стані. Як передає Укрінформ із посиланням на Радіо Свобода, про це заявив* ***речник*** *Східного угруповання військ Збройних сил України Сергій Череватий* (Укрінформ, 09.11.2022).

На відміну від слова *речник* лексема *достойник*, як і вищеподані запозичення *бакалавр* і *магістр*, до сучасної мовної практики повернулося з новим значенням, ще, на жаль, не зафіксованим у нових тлумачних словниках. СУМ подав його так: **достойник,** *заст.* Особа, що має вищий духовний, військовий чин або займає керівну урядову посаду (СУМ II: 389). Так само його зареєстрував й однотомний тлумачний «Словник української мови» за редакцією В.В. Жайворонка (Київ, 2012, 2-е вид. 2016). Натомість сучасні тексти доводять появу в нього нового, розширеного, значення, що упрозорює його внутрішню форму – «достойна особа, той, хто відзначився винятковими чеснотами, зробив поважний внесок у якусь справу», пор.: *Попри те, що звання Героя України продовжує певну совєтську традицію, за 19 років його існування серед кавалерів Золотої Зірки й ордена Держави – такі* ***достойники,*** *як В'ячеслав Чорновіл і Василь Стус (обидва – посмертно), Микола Руденко і Тетяна Яблонська, Олександр Білаш і Микола Колесса, Іван Дзюба і Леонід Каденюк, Станіслав Конюхов і Максим Гулий* (Радіо Свобода – https://www.radiosvoboda.org, 02.12.2017). Поняттєве підґрунтя для формування цього нового узагальнювального значення упрозорюють такі роздуми журналістки Ірини Надюкової, авторки статті «Нашим вулицям – імена наших **достойників**»» у газеті «Слово правди» Володимира-Волинського: *Серед наших земляків і людей, чиї долі були пов'язані із Володимиром, є чимало гідних поваги і пам'яті нащадків* (підкреслення моє – *Є. К.*). *Дізнавшись про перейменування міських вулиць, згадала кількох осіб, які були героями газетних публікацій у «Слові правди» і які достойні, аби увіковічнити їхні прізвища* (Слово правди, 30.05.2022).

З'ясування доцільності та способів повернення номінацій і словосполук, уже наявних в українському лексиконі, украй важливе нині для розв'язання нових когнітивних і комунікативних завдань, які ставить перед мовознавцями суспільна практика. Це і найменування нових понять або нових аспектів уже відомих понять, і усунення кальок, які порушують автентику української номінації, зокрема словотворення як одного з провідних її способів. Над цим серйозно працює наш колектив, укладаючи новий тлумачний словник активного типу української мови початку XXI ст. Злива англізмів на позначення понять, що нині перебувають у фокусі уваги українського суспільства, не може не викликати занепокоєння українських мовознавців і насамперед лексикографів, які повинні в нових словниках зафіксувати й всебічно описати внормований і кодифікований лексикон сучасної української літературної мови

як зразка української національної мови. У пошуках їхніх українських відповідників лексикографи насамперед звертаються до вже наявної лексики, прагнучи, в разі потреби, розширити або поглибити її формально-семантичний та функціонально-стильовий потенціал. Успішне розв'язання цих завдань завдяки вже наявним ресурсам української мови спрямоване на посилення її когнітивної та комунікативної потужності саме в сегменті нині актуалізованих понять та їхніх позначень. Першу виявляє формально-семантична стратифікація номінацій, другу – їхня функціонально-стильова диференціація (Карпіловська, Кислюк, Романюк 2021).

Однак далеко не завжди налаштування вже наявних лексем на позначення нових понять чи їхніх аспектів виявляється успішним. Часто це пов'язане саме з прозорістю внутрішньої форми питомої номінації. Як не стараються деякі ентузіасти очистити український лексикон від слів на зразок *кілер* або *дизайнер* і замінити їх питомими *вбивця, опоряджувач* чи *прикрашувач*, замінники не покривають потрібного обсягу цих понять та їхньої структури. Тут іншомовна непрозора на українському мовному ґрунті форма на позначення чітко окресленої семантичної структури виявляється вдалішою, а отже, й потрібною мовцеві: не просто «той, хто вбиває когось», а «той, хто вбиває *за платню, професійно*», не «той, хто взагалі щось чи когось опоряджує, прикрашає», а «той, хто прикрашає, опоряджує когось або щось *фахово, має для цього спеціальні знання, для кого ця діяльність є професією*».

Саме наявністю додаткових семантичних компонентів або прив'язаністю до певного «образу» позначуваних поняття чи ситуації, де відбувається певна дія, можна пояснити й живучість таких запозичень як *циркуляр,* набагато активніший за свідченням сучасних текстів, ніж питомий *обіжник*, якого намагаються повернути до сучасного вжитку. Звичайно ж, для цього є об'єктивні й суб'єктивні причини, серед яких велику роль відіграє звичка, традиція вживання того чи того слова, особливо в професійному середовищі. Повернення доцільних номінацій, тих, які цілком відповідають обсягу й структурі позначуваних понять і чинним нормам мови, потребує часу й планомірної пропагандивної праці мовознавців, лексикографів і термінологів, фахівців з культури мови і стилістів, граматистів, істориків мови, а також усіх, хто професійно працює з українським словом: письменників, журналістів, перекладачів, редакторів, рекламістів, політиків, управлінців. Проте розрив між уживанням хоча б згаданих слів упадає в око. Так, пошук в Гуглі на 16.11.2022 року засвідчив в ресурсах Укрнету 16 300 уживань слова *обіжник* проти 14 200 000 уживань слова *циркуляр.* Зауважу, що СУМ свого часу подав їх як абсолютні синоніми з різним ступенем активності вживання в текстах: **обіжник**, *рідко* – Те саме, що **циркуляр** (СУМ V: 504). Лише вдумливий і всебічний аналіз кола документів, позначених на сьогодні словом *циркуляр*, і зіставлення їх з тим колом документів, у позначенні яких свого часу було зафіксовано слово *обіжник* і його синоніми *обіжний лист, окружне письмо, окружник*, дадуть змогу виявити можливі незбіги в обсязі їхньої семантики, а отже, й напрямок вирівнювання їхньої семантики чи, навпаки, розведення їх за різними сферами справочинства й державного управління. Саме такий напрямок роботи, зокрема лексикографів, на мою думку, сприятиме активізації питомого слова *обіжник* у свідомості українських мовців та його успішному поверненню до сучасної мовної практики.

Окрему групу становлять лексеми, яі можуть бути претендентами на повернення до активного слововжитку з огляду на свою питому форму або відповідність питомим способам і моделям української номінації. Такі слова можуть також послугувати замінниками кальок, насамперед з російських зразків, а отже, посприяти зниросійщенню українського лексикону й відновленню в ньому питомих, самобутніх номінацій. Серед них виділю словотвірні синоніми *скоропада* і *скоропадько*. Ці слова як відповідники до російського *временщик* подав «Російсько-український словник» за редакцією А. Кримського і С. Єфремова. Показово, утім, що УЛ їх не засвідчив у своїх джерелах, датованих часом, ранішим або пізнішим за період видання згаданого словника. Ці образні й прозорі за своєю внутрішньою формою номінації вищеназваний словник подав поруч з калькою *тимчасовець*, причому кальку вміщено на першому місці як найближчий відповідник до російського зразка. Засумніватися в тому, що це відповідало справжньому місцю такої номінації в тогочасній і сучасній мовній свідомості та мовній пам'яті українців, дає підстави збереження їхньої основи в поширених українських прізвищах *Скоропад, Скоропадський, Скоропаденко* і загалом в образі того, що здатне швидко падати, руйнуватися через короткий час, як чогось нестійкого, скороминущого. Переконана, що номінації *скоропада* і *скоропадько*, а також *пан (пані) на годину*, уміщені в тій же статті обговорюваного словника, посилять ряд найменувань тих, кого лише ласка сильних світу цього ненадовго винесла на верхівку влади, соціальної драбини, поруч з підтвердженими сучасними словниками, зокрема «Російсько-українським словником» за редакцією В. В. Жайворонка (Київ, 2003), *тимчасовець, тимчасовий правитель.*

Однак часом наявна в активному мововжитку лексема виявляється ширшою за обсягом своєї семантичної парадигми, а отже, повернена номінація може стати лише частковим її синонімом. Таке співвідношення семантичних парадигм спостерігаємо у слів *арсенал*, арабізма, що прийшов в українську мову за посередництва іспанської або французької мов, та *зброя́рня, зброї́вня, збройни́ця*, утворених на українському мовному ґрунті від запозиченого з польської мови слова *зброя.* «Етимологічний словник української мови» в 7 томах пов'язав його з пол. *zbroja*, зіставлюваним з дієсловом *broić* «пустувати, витворяти» (первісно – «рубати») (ЕСУМ ІІ: 248). Ці слова в своїх словниках-джерелах засвідчив УЛ. Зіставлення семантичних парадигм слова *арсенал*, зокрема, зі словами *зброївня* і *зброярня*, зафіксованими в СУМ, виявляє їхню несумірність: деривати з основою **зброй-** вужчі за своєю семантикою. Вони позначають лише об'єкти, пов'язані з виробництвом або зберіганням зброї, пор.: **збро́ївня**, *діал* Зброярня (з ілюстрацією з тексту І. Франка) (СУМ ІІІ: 452) і **зброя́рня**, *розм.* Приміщення, в якому виготовляється або зберігається зброя (Там само) (з ілюстрацією з роману В. Кучера «Трудна любов»). Слово *збройниця* вмістив «Словар української мови» за редакцією Б. Грінченка, а пізніше в 1928 р. «Російсько-український словник військової термінології» С. та О. Якубських. Перший потлумачив його як «арсенал, оружейная палата» (СГ ІІ: 126), у другому до нього як перекладний еквівалент подано російську сполуку *оружейный склад* (РУС-28). Натомість слово *арсенал*, як доводять словники та тексти, уживають не лише в прямому значенні, пов'язаному зі зброєю, а й у переносних, метафоричних, а то й метонімічно-метафоричних, значеннях: **арсена́л** – 1. Склад зброї і військового споря-

дження. 2. Завод, на якому виготовляють зброю і військове спорядження. 3. *перен.* Великий запас чого-небудь (засобів, можливостей та ін.) (СУМ І: 62). Щодо підстав для формування в цьому слові метонімічно-метафоричних значень, перехідних між прямими й переносними значеннями, промовистий приклад становить *Мистецький арсенал* – культурно-мистецький та музейний комплекс, створений 2007 р. в Києві в будівлі колишнього арсенаоу – «гарматного двору». Отже, з'ясовуючи доцільність повернення тих чи тих номінацій, не можна не брати до уваги обсяг їхньої семантичної парадигми, її структуру, характер властивих їм значень, які й зумовлюють придатність таких номінацій для сучасної суспільної практики.

Часом повернення лексем старої книжної мови сприяє виробленню нового високого стилю сучасної української мови, її особливого перифрастичного, образного регістру. На таке їхнє можливе призначення в мововжитку вказав свого часу Ю. В. Шевельов, обігравши значення нейтрального слова *брехня*, його книжного застарілого синоніма *олжа* і евфемізма *зсув дійсності*, пор.: *А це був би тільки початок – ні, не брехень, але – так назвім це – зсувів дійсности, для чого не так давно пущено в поновний обіг делікатніше слово* ***олжа****, витягнене зі словника дум* (Шерех 1998: 22).

Наскільки потужним може бути ресурс українських слів на заміну кальок, зокрема, з російської мови, у своїй книзі «Українська мова для всіх і для кожного» (Київ, 2013) продемонстрував О. Д. Пономарів. Одному з таких слів-«чужинців», надзвичайно популярному в сучасній українськомовній комунікації, він присвятив окремий розділ під назвою «*Бомж* – чи українське слово?». На це питання вчений відповів беззастережним *ні* й переконливо показав читачам, що немає жодної потреби в засвоюванні цього вкраплення-російської звукової абревіатури на позначення людини, яка не має постійного місця проживання: *бомж* є наслідком скорочення російської сполуки ***б****ез* ***о****пределенного* ***места ж****ительства* (укр. *без певного місця проживання*). Українському побуту, на жаль, не чуже це прикре явище, отже, і в українській мові є власні позначення такої особи на взір *безхатник, безхатченко, безхатько*. А зазирнувши до старих українських словників, хоча б до «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка (1907–1909) чи до ще ранішого «Словаря російсько-українського» М. Уманця і А. Спілки (1893–1898), перелік слів, які подав О. Д. Пономарів, можна доповнити й такими соковитими українськими назвами, як *бездомок* і *бездомник, бурлак і бурлака, волоцюга, заволока, безхазяйко, блудяга* і *блудько, зайдисвіт, заброда* і *заброди-голова, потирайко, галайда, лічозір.* Чи з цього розсипу слів, які здатні пойменувати таку особу за різними ознаками її поведінки й пробування у світі, незмога українцям вибрати те, що найточніше виразить їхню думку?

Повернення тих чи тих номінацій, безперечно, потребує спеціального попереднього аналізу їхньої семантики, форми або, якщо це не «ковані слова», які здебільшого так і залишилися надбанням словників і не вийшли в широку мовну практику, й функціонального потенціалу в текстах для з'ясування їхнього можливого місця в когнітивному та комунікативному просторі сучасної української мови, в її понятєвій системі та регістрах українськомовної комунікації. Активізація показового масиву як питомої, так і іншомовної лексики в сучасному українському мовомисленні

доводить намагання українських мовців якомога повніше залучити уже наявні внутрішні номінаційні ресурси мови для виконання нових когнітивних і комунікативних завдань суспільного життя в Україні на початку XXI ст. Таку тенденцію слід всіляко вітати як можливість зберегти самобутнє «обличчя» українського лексикону в добу інтенсивної глобалізації і тиску на національні мови англійської мови як провідної мови сучасної глобалізації.

Джерела

1. **АРСУН** – Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздирєва Т. К., Романюк Ю. В. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Відп. ред. Є. А. Карпіловська. – Київ: ТОВ «КММ», 2013. – 416 с

2**. ЕСУМ –** Етимологічний словник української мови: У 7 томах / Гол. ред. О. С. Мельничук. – Київ: Наукова думка, 1985. – Т. 2. Д – Копці.

3. **НАСЗ** – Балог В .О., Лозова Н. Є., Тименко Л. О., Тищенко О. М. Нові й актуалізовані слова та значення. Словникові матеріали (2002–2010) / Кер. проєкту і відп. ред. О. М. Тищенко. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010 – 280 с.

4. Російсько-українські словники – www.r2u.org.ua

5. **РУС-28 –** Російсько-український словник військової термінології / Упоряд. С. та О. Якубські. Харків, 1928: Доступ:www.r2u.org.ua

6. **СГ –** Словарь української мови: В 4-х томах. Упорядкував Б. Грінченко. – Київ: Лексикон, 1996, репринтне видання.

7. **СМ** – Д. В. Мазурик. Нове в українській лексиці: словник-довідник. – Львів: Світ, 2002.

8. **СУМ –** Словник української мови: В 11 томах. – Київ: Наукова думка, 1970–1980.

9. **СУМД –** Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: У 2 кн. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

10. **УЛ** – Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст. Словник-індекс: У 3 томах. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

Література

1. Гнатюк Л. Реактивація лексико-семантичних засобів як джерело поповнення словникового складу сучасної української літературної мови // Мовні і концептуальні картини світу. – Київ, 2004. – Вип. 11. – Кн. 1. – С. 101–105.

2. Карпіловська Є. Призабуті ресурси української номінації (за матеріалами словників 1920–1930-х років) // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 278–283. – Серія «Не все сплива рікою часу…»

3. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Романюк Ю. В. Формально-семантична стратифікація та функціонально-стильова диференціація в українській мові початку XXI ст. // Українська мова – 2021. – № 4 – С. 24–48.

4. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздирєва Т. К., Романюк Ю. В. Вплив суспільних змін на розвиток української мови. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 444 с.

5. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні, процеси в сучасному українському лексиконі. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.

6. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки XX ст.). – Автореф.дис. … канд. філол. наук. – Львів, 2002. – 21 с.

7. Пономарів О. Д. Українська мова для всіх і для кожного. – Київ: Либідь, 2013. – 360 с.

8. Шерех Ю. Ми і ми // Юрій Шерех. Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 21–32.

Legend:

1. **ARSUN** – Karpilovska Ie. A., KysliukL. P, Klymenko N. F., Krytska V. I., Puzdyreva T. K., Romaniuk Iu. V. Active resources of Modern Ukrainian Nomination: Ideographic dictionary of new lexicon / Ed. By Ie. A. Karpilovska. – Kyiv: TOV «KMM», 2013. – 416 p.

2**. ESUM –** Etymological dictionary of Modern Ukrainian Language: In 7 vol. / Chief ed. O. S. Melnyczuk. – Kyiv: Scientific thought, 1985. – Vol. 2. D–Kopci.

3.**NASZ** – Balog V. O., Lozova N. Ie., Tymenko L. O., Tyszczenko O. M. Newandactualizatedwordsandmeanings. Dictionary materials (2002-2010) / Chief of the project and ed. O. M. Tyshchenko. – Kyiv: Publishing house by Dmytro Buraho, 2010 – 280 p.

4. Russian-Ukrainian dictionaries – www.r2u.org.ua

5. **RUS-28 –** Russian-Ukrainian dictionaryofmilitary terminology / Comp. by S. and O, Iakubski. Kharkiv, 1928. Link: www.r2u.org.ua

6. **SH –** Dictionary of the Ukrainian Language: In 4 vol. Comp. byB. Hrinchenko. – Kyiv: Lexicon, 1996, reprint edition.

7. **SM** – D. V. Mazurtk. Novum in the Ukrainian lexicon: dictionary-reference book. Lviv: Svit, 2002.

8.**SUM –** Dictionary of the Ukrainian Language: In 11 vol. – Kyiv: Scientific thought, 1970–1980.

9. **SUMD –** Dictionary of the Ukrainian Languagein 11 volumes. Supplement: In 2 books. – Kyiv: Publishing house by Dmytro Buraho, 2017.

10. **UL** – Ukrainian lexicon of the end of XVIII – on the befinning of XXI centuries. Dictionary-index: In 3 volumes. – Kyiv: Publishing house by Dmytro Buraho, 2017.

References

1. Hnatiuk, L. (2004). Reactivation of lexical-semantic means as a source of replenishment of lexicon of Modern Ukrainian Literary Language // Linguistic and conceptual image of the world. – Kyiv. – Vol. 11. – Ch. 1. – P. 101–105.

2. Karpilovska, Ie (2011). Forgottenresources of Ukrainian nomination (bythematerialsofdictionaries 1920–1930th years) // Ukrainian lexicography within general slavic context: theory, practice, typology. To Larysa Hryhorivna Skrypnyk. – Kyiv: Publishing house by Dmytro Buraho. – P. 278. – 283. – The series «Not everything floats down the river of time...»

3. Karpilovska, Ie., A., Kysliuk, L. P, Romaniuk, Iu. V. (2021). Formal-semantic stratification and functional-stylistic differentiation in the Ukrainian language on the beginning of XXI sentury // Ukrainian Language. – № 4 – P. 24–48.

4. Karpilovska, Ie., A., Kysliuk, L. P., Klymenko, N. F., Krytsk, V. I., Puzdyreva, T. K., Romaniuk, Iu. V. (2017). Influence of social changes on the development of Ukrainian language. – Kyiv: Publishing house by Dmytro Buraho. – 444 p.

5. Klymenko, N. F., Karpilovska, Ie., A., Kysliuk, L. P. (2008). Dynamic processes in the Modern Ukrainian lexicon. – Kyiv: Publishing house by Dmytro Buraho. – 336 p.

6. Mazuryk, D. V. (2002). Innovation alprocesses in the lexicon of Modern Ukrainian Literary Langiage (90th years of XX century.). – Autoref. of thesis … cand. Philol. sciences. – Lviv. – 21 p.

7. Ponomariv, O. D. (2013). Ukrainian language for all and for everyone. – Kyiv: Lubid'. – 360 p.

8. Sherekh, Iu. (1998). We and we // Jurij Sherekh. Out of the books and from the books. – Kyiv: Time. – P. 21–32.

Ievgeniia Karpilovska

Lexicon returned as a resource to replace borrows and calques

The article examines ways and means of returning to active usage in modern linguistic practice words that are currently in the passive lexicon. Particular attention is paid to those words in the passive vocabulary of the Ukrainian language, which are expedient to return to indicate currently relevant concepts or certain aspects of them, as well as as functional and stylistic variants of actively used nominations. The semantics of words that have already returned to modern linguistic practice and demonstrate the actualization of previously attested separate meanings or the formation of new meanings under the influence of changes in the life of Ukrainian society at the time of independence and the functioning of the Ukrainian language in the status of the state language are analyzed. The expediency of returning certain lexemes to the active usage of the language determines first of all the questionability of the concepts they denote, as well as compliance with the norms of the Modern Ukrainian Literary language, methods and models of its nomination.

Keywords: *lexicon, lexicon returned (activated), lexicon actualizated, «forged" words, semantic changes.*

Зінаїда Козирєва

УДК 811.161.2’374:82-95

Складні прикметники в сучасній українській літературній мові: орфографічний і лексикографічний аспекти

Предмет дослідження – орфографія як один з різновидів мовної норми. Констатовано динаміку орфографічної норми. Проаналізовано норми, що регламентують написання складних прикметників, викладені в Українському правописі» 2019 року. Зроблено спробу виявити причини вибірковості застосування сформульованих правил та проаналізувати у сучасних словниках кодифікацію складних прикметників. Питання правопису складних прикметників є одним з найбільш суперечливих і актуальних. Припущено, що орфографічна неузгодженість написання разом / з дефісом складних прикметників зумовлена неодноразовою перекодифікацією окремих слів, зареєстрованих в академічних орфографічних словниках. Відзначено, що варіанти в орфографії окремих слів можуть спростити письмо, але призведуть до розхитування норми. Виявлено випадки невідповідності між кодифікацією й узуальною нормою. На підставі виявлених тенденцій в орфографічному оформленні складних утворень вироблено рекомендації щодо кодифікації складних прикметників та внесення доповнень до правил чинного правопису.

Ключові слова: *орфографічна норма, кодифікація, правила орфографії, складні прикметники, орфографічна варіативність, узуальна норма.*

Прикметники, які в українській мові за чисельністю займають третє місце після іменників і дієслів, останнім часом активно поповнюються новими лексичними одиницями. Стислі історичні строки, в які відбувається поповнення української мови великою кількістю нових слів, а також різночасовий матеріал, кодифікований за різними, зокрема й правописними, нормами, ускладнюють кодифікаційну лексикографічну роботу на сучасному етапі. Складний і багатосторонній процес формальної і семантичної адаптації («обробки», «націоналізації») запозичуваного слова до його стабільного функціонування в мові-реципієнті як повноправної одиниці нової мовної системи тривалий у часі, що створює неабиякі проблеми для лексикографічної практики. Серед чинників, які враховує кодифікатор при включенні в словники слів з остаточно не стабілізованою писемною формою, окрім правописних правил, мають значення також історичні тенденції, закономірності та аналогії розвитку мови. Орфографія, що покликана допомагати читачеві сприймати писемний текст, це – «історично сформована й загальноприйнята система правил нац[іональної] мови щодо способів передачі мовлення на письмі, яка поряд із пунктуацією становить правопис певної мови (хоч нерідко терміни «орфографія» і «правопис» уживають як тотожні» [Бурячок 2004: 463]. Науково визнано, що норма – це не тільки соціально схвалюване правило, але й правило, об’єктивоване реальною мовленнєвою практикою, правило, що відображає закономірності мовної системи і її еволюції. У передмові до

Українського правопису 2019 року (далі – УП-2019) зазначено: «У сучасній редакції Українського правопису збережено підхід до мови як до знакової системи й суспільного явища. Правописна норма, з одного боку, ґрунтується на тісних зв'язках елементів сучасної мовної системи, що відображається на письмі, а з другого боку, — на дотриманні мовної традиції і на залежності від неї. <…> Так само, як і система, традиція є закономірним регулятором мовної норми» [УП-2019: 8]. Специфічність орфографічної норми полягає в жорсткій категоричності щодо варіантних одиниць, кодифікованості, трикомпонентності (орфограма, правило орфографії, реалізація правила на письмі). Графічне оформлення слова підпорядковане чинним нормам правопису. Написання слова згідно з правописом зафіксоване в останньому виданні найбільш авторитетного (академічного) орфографічного словника. Таким чином, кодифікація орфографічних норм здійснюється за допомогою відповідних правил і закріплюється їхньою словниковою фіксацією. З двох послідовних взаємопов'язаних етапів нормування мови: 1) формулювання правила правопису і 2) його закріплення в словнику, зважаємо передусім на перший, оскільки правила дають змогу визначити правильність чи неправильність написання того чи того слова і без словника, у словнику не завжди наявні всі слова, що підлягають певному правилу, і – головне, – на правила спирається кодифікатор при реєстрації нових слів, а в навчальному процесі правила – основа засвоєння знань. Водночас слід зазначити, що й правила написання композитних прикметників, як і інших типів складних слів, нечітко, непослідовно, не цілком вичерпно сформульовані й мають численні винятки.

На сьогодні композити є об'єктом вивчення багатьох вітчизняних мовознавців. Роботи К. Г. Городенської [Городенська 2009], Є. А. Карпіловської [Карпіловська 2008], Н. Ф. Клименко [Клименко 2008] та ін. свідчать про постійний інтерес до складних слів, оскільки основоскладання (композиція) і словоскладання (юкстапозиція) є одними з провідних способів неологізації лексики на сучасному етапі – більше половини всіх нових слів становлять складні слова. Питанню походження та функціонування в українській мові складних прикметників присвячено праці вітчизняних мовознавців А. П. Грищенка [Грищенко 1978], В. М. Русанівського [Русанівський 2002], Р. О. Коци [Коца 2016] та ін. Соціально-політичні й економічні перетворення, що сталися впродовж останніх трьох десятиліть, стрімкий розвиток інформаційний і комунікаційних технологій спричинилися до появи нових моделей композитів, орфографічне оформлення яких або не регламентоване правописними нормами, або носить дискусійний характер. Серед таких композитів велику групу становлять складні прикметники української мови – надзвичайно продуктивний розряд слів, який постійно поповнюється новими утвореннями. Попри словникове закріплення складних прикметників, детально напрацьовану нормативну базу в УП-2019 ще залишаються проблеми з уніфікацією хистких (варіативних), невпорядкованих і суперечливих написань таких одиниць. Для колективу авторів, які натепер працюють над створенням словника з робочою назвою «Тлумачний словник активного типу сучасної української мови» розв'язання складних випадків правопису вкрай актуальне, його слід розглядати в трикутнику: правопис – кодифікація – узус.

Сучасний український лексикон складають переважно слова з урівноваженою орфографічною кодифікацією і узуальною нормою. Проте трапляється і невідповід-

ність, коли в узусі вживають варіант, протилежний кодифікованому, або жодний з представлених варіантів не засвідчує виразну перевагу вживання. УП-2019 в основному впорядкував написання слів. Проте внаслідок динамічних мовних процесів на сучасному етапі на письмі трапляється багато правописно не нормалізованих слів, що створює в орфографії «больові точки», однією з яких є правопис складних прикметників. Варіативність написання разом, з дефісом або окремо найбільш регулярно виявляється саме серед цієї групи слів [Клименко 1984]. Порівняння написань складних прикметників в академічних орфографічних словниках демонструє варіативність кодифікації цієї групи слів [Там само: 107].

Кодифікація складних прикметників в орфографічних словниках (круглі дужки між компонентами складного слова в таблиці показують хитання в оформленні таких лексичних одиниць)

Складний прикметник	Орф-1975	Орф-1994	Орф-2009
азотно()водневий	азотноводне́вий	азо́тно-водне́вий	-
апатито()нефеліновий	апати́то-нефелі́новий	апатитонефелі́новий	-
гірничо()геологічний	гірничогеологі́чний	гірни́чо-геологі́чний	гірни́чо-геологі́чний
гірничо()збагачувальний	гірни́чо-збагачувальний	гірни́чо-збага́чувальний	гірничозбага́чувальний
електронно()обчислювальний	електроннообчи́слювальний	електро́нно-обчи́слювальний	електро́нно-обчи́слювальний
поперечно()стругальний	поперечно-стругальний	поперечно-стругальний	поперечно-стругальний
гранично()допустимий	-	граничнодопусти́мий	гранично допустимий
психічно()хворий	психічнохво́рий	психічно хворий	психічно хворий
всесвітньо()відомий	всесвітньовідо́мий	всесвітньо відомий	всесвітньо відомий

Як бачимо, орфографічний вигляд багатьох складних прикметників за тридцять років, що минули з часу видання першого із залучених словників, зазнав значних змін. Наприклад, у Орф-75 зафіксовано написані разом слова *азотноводне́вий, гірничогеологі́чний,* тоді як у наступних академічних виданнях ці слова вже представлені в дефісному варіанті: *азо́тно-водне́вий* (Орф-94, Орф-2009), у Орф-75 і Орф-20094 прикметник *гірни́чо-збага́чувальний* подано з дефісом, а в Орф-2009 написано разом – *гірничозбага́чувальний,* в Орф-75 складний прикметник *поперечно-стругальний* подано в дефісному оформленні, а в наступних академічних орфографічних словниках компоненти цього слова оформлені разом. Деякі прикметники в різних академічних орфографічних словниках втрачають свій попередній статус

складних слів і оформлені як словосполучення, наприклад: *граничнодопусти́мий* (Орф-94) – *гранично допустимий* (Орф-2009), *психічнохво́рий* (Орф-75) – *психічно хворий* (Орф-94, Орф-2009), *всесвітньовідо́мий* (Орф-75) – *всесвітньо відомий* (Орф-94, Орф-2009).

Правопис складних прикметників закріплено кількома параграфами Українського правопису 2019 р. як основного джерела при укладанні підручників, словників української мови, спеціальних словників, енциклопедій і довідників. У передмові зазначено: «Правописна норма, з одного боку, ґрунтується на тісних зв'язках елементів сучасної мовної системи, що відображається на письмі, а з другого – на дотриманні мовної традиції та на залежності від неї. Здебільшого традиція відбиває вчорашні або позавчорашні параметри системи. Так само, як і система, традиція є закономірним регулятором мовної норми» [УП-2019: 8]. Проблема оформлення складних слів полягає в тому, що в українській мові нормативним є написання слів як разом, так і з дефісом чи й окремо. Параграф «Складні прикметники» Українського правопису 2019 року порівняно з попередніми виданнями – Українським правописом 1993 і 2004 років – має певні доповнення, а саме: інформацію щодо написання разом складних прикметників зі сполучним голосним **е /є** (відповідно після м'якого приголосного / після **й**), першою частиною яких є іменник з основою на м'який приголосний (§ 40 п. 1-2-г), складних прикметників з першою числівниковою основою на **-и, -о, -а**, що виконують роль сполучного голосного (§ 40, п. 1-2-е) [УП-2019: 58] та написання з дефісом складних прикметників, утворених з двох прикметникових основ, що називають поняття з уточнювальним змістом (§ 40, п. 2-д) [УП-2019: 60].

Принципи, на які спираються правописні рекомендації щодо орфографічного оформлення складних прикметників, представлені кількома параметрами, серед яких можна виокремити словотвірний, семантико-синтаксичний, семантичний, формально-семантичний, формально-граматичний та ін.

Словотвірний параметр регламентує написання разом складних прикметників, утворених від складних іменників, які пишемо разом (§ 40, п. 1-1) [УП-2019: 56], і з дефісом – «прикметники, утворені від складних іменників, що їх пишуть з дефісом» (§ 40, п. 2-1) [УП-2019: 58]. Формулювання правила – стисле і конкретне – не викликає жодних заперечень: у ньому цілком логічно обґрунтовано словотвірні і графічні взаємозв'язки між твірною і похідною основами для визначення орфографії складних прикметників. Правильно чи неправильно буде оформлено складний прикметник напряму залежить від спорідненого з ним іменника – прикметники, що походять від іменників, пишемо так, як і твірні іменники: *аерофотографічний* (аерофотографія), *азбестоцементний* (азбестоцемент), *фа-діез-мажорний* (фа-діез-мажор). Проте і в ситуації з іменниками серед мовознавців немає цілковитої згоди. Нові складні одиниці, що останнім часом з'явилися в українській мові, одні вчені зараховують до юкстапозитів (складних іменників, утворених з двох самостійних іменників без сполучного голосного) [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008: 185], інші вважають таку кваліфікацію нових складних одиниць, утворених з двох іменників, що з'явилися під впливом глобалізаційних тенденцій безпідставною, адже вони деформують граматичну традицію української мови виражати атрибутивність за допомогою прикметника: перший іменник таких складних слів «виражає атрибутив-

не значення, що є наслідком перенесення на ґрунт української мови англійського словотвірного типу» і порушують питання про «виважений професійний аналіз цих одиниць і з погляду відповідності словотвірним та граматичним нормам, і з погляду потрібності їх українській мові» [Городенська 2009: 7]. Наявний різнобій у поданні лексичних одиниць з основою **бізнес-** в орфографічному словнику: *бізнес-еліта, бізнес-індустрія, бізнес-карта, бізнес-каталог, бізнес-клас, бізнес-клуб, бізнес-ландшафт, бізнес-леді, бізнес-еліта* тощо і усталене *бізнесмен, бізнесвумен* (Орф-2009) цілком виправданий. Оскільки *мен* і *вумен* не стали фактами української літературної мови як самостійні одиниці, складні слова з цими компонентами пишемо разом, на противагу одиницям з обома самостійними складниками – *бізнес-леді* і *бізнес-еліта.* Одиниці *бізнес* і *спорт* словниками засвідчені і як самостійні слова, і як частини складних слів. За аналогією слова з цими складниками мали б писатися однаково – разом, проте у словниках вони оформлені по-різному, оскільки «складноскорочені слова (мішані та складові абревіатури) й похідні від них пишемо разом» (§ 35 п. 5-1) [УП-2019: 48], пор.: *спортбаза, спортвироби, спортгра, спортзал, спортінвентар, спортінструктор, спортклуб, спорткоманда, спорткомплекс, спортмайданчик, спортмістечко і т. ін.* (Орф-2009). Лексико-семантична і словотвірна співвіднесеність компонентів складного слова з прикметниками уможливлює розгортання слова в атрибутивну словосполуку. Формальною підставою для можливого трактування слова як складного, а не складноскороченого є збіг першої частини складноскороченого слова з цілим словом (подвійна лексична мотивованість, що зумовлює написання одиниці разом чи з дефісом). Додатковою диференційною ознакою є той факт, що омонімічні першій частині окремі слова мають вужче спеціалізоване лексичне значення. Відмінне подання орфографічним словником слів *байк-шоу, ток-шоу* і *штрихкод, штрихкодовий* (Орф-2009) пов'язана з різним визначенням типу слів: перших двох як складних слів, другого – як складноскороченого слова. Водночас *байк-шоу* і *ток-шоу* також одиниці різного порядку: *байк*, на відміну від *ток*, подано і як самостійну одиницю в значенні «велосипед; мотоцикл», і як першу частину складних слів, що відповідає за значенням слову *байкерський* (СУМД II: 38). Орфографічне оформлення другої одиниці логічно кодифікувати за зразком композита *штрихкод*, тобто *токшоу* «жанр телепередачі, телевізійної дискусії, обговорення питань загального інтересу». Частина *шоу* в препозиції у складному слові також кодифікована по-різному: більшість слів написано з дефісом (*шоу-балет, шоу-група, шоу-бізнес* і *шоу-бізнесовий* тощо) (Орф-2009), але: *шоуманія, шоумен* і *шоу-бізнесмен*. Відповідно до правописних правил, з дефісом пишемо складні іменники, якщо перший іменник складного слова «є невідмінюваним іменником іншомовного походження» (§ 36 п. 2-г) [УП-2019: 54].

Поява в словниках різних за семантикою і орфографічним оформленням перших основ складних слів **диско…** і **диско-, техно…** і **техно-** пов'язана з приходом нових іншомовних одиниць *диско* «швидкий танець з елементами енергійної пластики, акробатики, що побудований на особливому ритмі близько 120 ударів на хвилину. || Музичний стиль» (СУМД I, 284) і *техно* «1. Танцювальний напрям – стиль попмузики з швидким ритмом, у якому використ. електронні інструменти й музичні комп'ютерні програми. 2. Музика в стилі техно» (СУМД II, 451): *диско-бар, диско-*

вечір, диско-клуб, диско-музика (Орф-2009) і *дисковід, дискографія, дискобол, дискотека* (Там само), *техно-група, техно-музика* (Орф-2009) і *технобітум, техногенез, технодемократія, технократ, технополіс, технопарк, техносфера, технотроніка, технофобія*, а також *технократичний, технохімічний* (Там само); пор. також: *дискоболка* (*дискобольний*), *дисковід, дисколіт* (*дисколітний*), *дискометання, дископлан, дискотека* (*дискотечний*), але *диско-музика* (СУМД І, 284), пор. натомість *дискому́зика* в УП-2019 (§ 36 п. 1-4); *техногенний, технократичний, технополіс, технотроніка* (*технотронний*), *технофобія,* однак аналогічно до слів з компонентом основою **диско-** (*диско-музика*), назви з основою **техно-** на означення танцювального напряму і музики в стилі техно (у СУМД ІІ, 451 – *техногурт* і *техномузика*) потрібно писати з дефісом: *техно-гурт, техно-музика* як назви з двома самостійними словами.

Свідченням того, як важко адаптувати подібні назви, може бути слово *хула-хуп* і його похідне *хула-хупізм.* Останнє слово вміщено до реєстру «Словника мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.» (СМТО)[1] як «жартівлива назва надмірного захоплення фізичними вправами з хула-хупом – гімнастичним масажним обручем-тренажером» (СМТО: 293). Подано ілюстрацію з публіцистики І. Дзюби: *З літературного життя Києва ХІІ століття… Під головуванням Рокотальника, дружинника у творчих справах при Золотому княжому столі, відбувається диспут між гуслярами Квасом («хуторянин») і Кібернетьком («модерніст») про «нашу» і «не нашу» поезію.. Кібернетько: – Наша доба – доба інтелектуалізму, модернізму, кібернетизму, метафоризму, хула-хупізму, рок-н-ролізму…* (І. Дзюба, Спогади і роздуми…) (СМТО, 735 – 736). *Хула-хуп* в узусі трапляється в потрійному написанні: разом, з дефісом і окремо. У лексикографічних джерелах лексему кодифіковано з дефісним написанням *хула-хуп* (Орф-2009). Можна припустити, що це не остаточна кодифікація цього слова. Підстава для внормування орфографії таких одиниць – правописне правило: «разом пишемо <…> іменники, першою частиною яких є незмінна основа іншомовного походження на **о, а,** що виконують роль сполучних голосних» (§ 36 п. 1-4) [УП-2019: 52]. В англійській мові, звідки походять обидві назви, вони засвідчені у написанні з дефісом і окремо: hula-hoop, hula-hooping і hulahoop, hulahooping. Англійська назва утворена від назви гавайського танцю *хула* (hula) і англійського слова hoop «обруч» (hooping – віддієслівний іменник, що позначає дію, фізичні вправи з обручем). Згідно з українською орфографічною нормою зазначені слова варто адаптувати не тільки в написанні разом (компонент складної назви *ху́ла* в українській мові не має самостійного значення, складна назва з'єднана голосною), а й писати замість літери **х** літеру **г**, тобто *гулагуп* і *гулагупізм.* Незвично, штучно і всупереч реальній мовленнєвій практиці, яка заперечує правило правопису.

До набуття чинності УП-2019 було непослідовним словотвірне освоєння однотипних за словотвірним значенням похідних одиниць – нових запозичень, з яких за пе-

[1] Електронну версію цього словника, створеного колективом співробітників відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, удоступнено на сайті цього Інституту за покликанням: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-_uf/view

вних умов виділяються морфеми та словотворчі форманти, що маркують інтенсивність ознаки, професійності (*топ-, бліц-, біт-* та ін.) – функціональних аналогів уже словотвірно освоєних іншомовних префіксів *супер-, гіпер-, архі-, екстра-, ультра-* та українських *над-, за-* [Городенська 2009: 7]. Пор. в орфографічному словнику: *бігбенд, бігборд, бігмак* (Орф-2009). Розробники УП-2019 напрацювали багато правил, які в основному врегулювали написання складних слів: «разом пишемо <…> слова з першими часто вживаними іншомовними частинами на голосний і приголосний» (§ 35 п. 5-2) [УП-2019: 48] (пор. зафіксовані в Орф-2009 *бодибілдер, бодибілдинг, бодигард*, але *боді-пірсинг*), «з першою іншомовною частиною, що визначає кількісний вияв чого-небудь (вищий від звичайного, дуже високий, слабкий, швидкий та ін.): *архі-/архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-*» (§ 35, п. 5-З) [УП-2019: 49]. У переліку не зафіксована зазначена вище одиниця *біт-*. Натомість у додатковому томі до «Словника української мови» (далі – СУМД) подано *біт*[2] як самостійний іменник зі значенням «чіткий ритм» і назви, першим компонентом яких є це слово: *біт-концерт, біт-музика* (СУМД І, 74), що узгоджується з правописним правилом написання з дефісом складних іменників, перший іменник яких «визначає певну прикмету, особливість предмета, особи, явища, названих другим іменником» (§ 36 п. 2-Б-а). Частина *бліц* засвідчена і як частина складного слова зі значенням «дуже швидкий; який триває протягом короткого часу» (СУМД І, 77), і як самостійний іменник зі значенням «лампа-спалах, яка використ(овується) під час фотографування; фотолампа» (Там само). Орфографічні словники засвідчують компонент *бліц* тільки як частину складного слова (Орф-94, Орф-2009), внаслідок чого утворення з цим компонентом оформлені по-різному: *бліцконкурс, бліцкриг, бліцлотерея, бліцопитування, бліцтурнір* (СУМД І, 77) і *бліц-візит, бліц-вікторина, бліц-інтерв'ю, бліц-операція, бліц-таксі, бліц-опитування* (Орф-2009), при цьому вдаючись до перекодифікації одиниць з попередньо правильним орфографічним виглядом: *бліцопитування* (Орф-94), але *бліц-опитування* (Орф-2009), *бліцтурнір* (Орф-75, Орф-94), але *бліц-турнір* (Орф-2009).

В орфографічному словнику представлено низку складних іменників з компонентом *топ* – усі з дефісним написанням*: топ-кадр, топ-клас, топ-красуня,, топ-менеджер, топ-менеджмент, топ-модель* (і похідний прикметник *топ-модельний*), *топ-позиція, топ-політик, топ-салон, топ-стиліст, топ-хіт* (Орф-2009). Відступ від загального принципу відповідності кодифікаційній системі засвідчує також частина *секонд…*, зареєстрована у варіативному написанні – разом і з дефісом: *секонд-хенд, секонд-хендівський* (Орф-2009) і *секондгенд, секондгендівський* (СУМД ІІ, 382). Непослідовність орфографічного рішення засвідчують також частини *прайм…* і *прайс…*: *прайм-тайм* (Орф-2009, СУМД ІІ, 288)*, прайс-лист* (Орф-2009). Зазначений вище прикметник *секондгендівський* (від *секондгенд*) висвітлює ще одну правописну проблему – передавання звуків **[g]** і **[h],** позначених на письмі в германських мовах як джерелі запозичування, відповідно, буквами **g**і **h,** однією буквою **г.** У давно запозичених загальних назвах та похідних від них звук **[g]** передаємо буквою **ґ.** Двоспособове передавання звука **[g]** передбачено для прізвищ та імен людей, а саме: шляхом адаптації до звукового ладу українською мови – буквою **г** та шляхом іміта-

ції іншомовного **[g]** – буквою **ґ.** Також «за традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов, **[h]** передаємо буквою **х**» (§ 122 п. 3, 4) [УП-2019: 156]. Намагання розмежувати звуки [**h**] і [**g**] у нових запозиченнях, які згідно з правописом мають один український відповідник [**г**], природним чином призводить до передавання звука [**h**] з германських мов через звук [**х**], що спричиняється до появи фонетичних варіантів, оформлених лексикографічними джерелами, наприклад: *хакер, хоспис, хайвей, хайтек* (Орф-2009). Так само *хепі-енд* (Там само) і *гепі-енд* (СУМД I, 218), *ноу-хау* (Орф-2009, СУМД II, 148). Остання лексема порушує відразу три правописних правила: по-перше, необхідно слово писати разом, оскільки його компоненти не є самостійними словами (§ 36 п. 2-1) [УП-2019: 53], по-друге, звук **[h]**, позначений на письмі буквою **h,** передаємо буквою **г** (§ 122 п. 4) [УП-2019: 156], по-третє, англійську букву **w** на позначення звука **[w]** передаємо через **в** (§ 124 п. 1) [УП-2019: 156]. Тобто, орфографія адаптованої на українському мовному ґрунті англійської назви *know*how засвідчує ігнорування чинних правописних норм української мови.

Стійкість орфографічної ненормативності демонструє лексема на позначення системи передачі США озброєння, продуктів і т. ін. країнам антигітлерівської коаліції в період Другої світової війни, актуалізована зараз у зв'язку з вторгненням Росії в Україну: *лend-ліз* (Орф-2009, СУМД II, 533), що засвідчує важливість першої лексикографічної фіксації для подальшої орфографічної долі слова. Назва походить з англ. Lend-Lease від lend – давати в борг, позичати і lease – оренда, здавати в оренду (семантична опозиція). Компоненти англійського композита в українській мові не є самостійними словами і не кодифіковані як частини складних слів. Написання *лend-ліз* з дефісом не підтверджено правописними правилами: в українській мові це не складний іменник, утворений з двох самостійних іменників без сполучного голосного звука, який пишемо з дефісом (§ 36 п. 2-1) [УП-2019: 53], не одиниця, складена з двох іменників, де перший іменник визначає певну прикмету, особливість предмета, особи чи явища, названих другим іменником (§ 36 п. 2-Б-а) [УП-2019: 53], перший компонент назви не є також невідмінюваним іменником іншомовного походження (§ 36 п. 2-Б-г) [УП-2019: 54], тому писати назву з дефісом немає підстав. У цьому разі кодифікатори перебувають під тиском узусної норми. Побіжно можна додати, що правило «другий іменник складного слова відмінюємо, якщо перший іменник <…> є невідмінюваним іменником іншомовного походження» (§ 36 п. 2-Б-г) [УП-2019: 54] можна усунути, а зазначені при ньому приклади *караóке-бар, суші-бар* додати до правила, викладеного в § 36 п. 2-Б-а «другий іменник складного слова відмінюємо, якщо перший іменник визначає певну прикмету, особливість предмета, особи, явища, названих другим іменником» [УП-2029: 53]. Доречно згадати також правило аналогії: назву пишемо разом і відмінюємо, оскільки його формальна будова відповідає регулярно відмінюваним українським іменникам на твердий приголосний, пор. верболіз – верболозу, лендліз – лендлізу.

Прикладом кодифікаційної сумлінності може бути композит *вайтспірит,* який набув належного орфографічного вигляду в СУМД (1, 101). Правописне ж правило регламентує орфографічне оформлення лексеми з двома грубими помилками у вигляді *уайт-спірит* «за традицією» (§ 124 п. 1) [УП-2019: 156], хоч англійську букву

w на позначення звука **[w]** передаємо звичайно через **в,** а не через **у,** як у наведеному прикладі. Дефісне написання спростовуємо так само, як і в ситуації з одиницею *лендліз.* Така виважена скрупульозність має стати засадничим принципом мовознавців як гарантів стабільності лексикографічної норми.

Поява в словнику різних за семантикою, але орфографічно однаково оформлених перших частин складних слів пов'язане з приходом нових іншомовних одиниць. Тлумачними і орфографічними словниками засвідчені іменники *прес* «машина для обробки тисненням різних заготовок і матеріалів» (СУМ, Орф-75, Орф-94, Орф-2009) і *преса* «друковані видання; журналісти» (СУМ, Орф-75, Орф-94, Орф-2009). Композитні іменники і похідні від них прикметники з омонімічними основами *прес-* від прес і преса в орфографічних словниках подано з дефісом: *прес-автомат, прес-кліше, прес-конвеєр, прес-маслянка, прес-ножиці* (Орф-75, Орф-94, Орф-2009), *прес-підбирач* (Орф-2009), *прес-порошок* (СУМ, Орф-94, Орф-2009) і *прес-аташе* (СУМ, Орф-75, Орф-94, Орф-2009), *прес-брифінг* (Орф-94, Орф-2009), *прес-випуск, прес-служба* (Орф-94, Орф-2009), *прес-бюлетень, прес-група*, *прес-клуб*, *прес-реліз*, *прес-секретар* (Орф-2009). Новітніми академічними тлумачними словниками узгоджено орфографічне написання таких назв відповідно до правила про написання разом складноскорочених слів і похідних від них (§ 35 п. 5-1) [УП-2019:48]: слова з початковим компонентом *прес* – формальним усіченням і семантичним дериватом слова *преса* пишемо разом: *пресклуб, пресреліз, прессекретар, преслужба* (СУМД II, 290 – 291), а диференційну орфографічну форму мають композити з іменником *прес*: *прес-форма* (СУМД II, 291).

Правописом регламентовано, що прикметники, похідні від іменників, пишемо так, як твірні іменники. Проте різне написання у словниках первісно запозичених слів і їхніх похідних, що з'явилися на українському мовному ґрунті, свідчить про кращу адаптивність похідних, ніж твірних, наприклад *онлайновий* і *он-лайн* (Орф-2009). Можна припустити, що поява на українському мовному ґрунті прикметника **токшовний,* орфографічно оформленого згідно з правописом, спричиниться до унормування твірного іменника (*токшоу* – **токшов*), від кодифікованої форми якого прикметника утворити неможливо. Водночас, спираючись на багатий репертуар словотворчих засобів української мови, можна спробувати запропонувати за аналогією до наявних у мові *какао* – *какаовий* також утворення прикметника з усіченим голосним суфікса -ов(ий) – **токшоувий.* Адже справа саме в дотриманні правила правопису, за яким слід писати *токшов.*

Найбільше в УП-2019 правил, що регламентують написання разом / з дефісом складних прикметників, стосуються принципу, пов'язаного з розмежуванням рівноправних і нерівноправних понять і покликаного мотивувати графічне оформлення більшості складних прикметників української мови. Згідно з цим принципом разом пишемо складні прикметники, утворені поєднанням слів, що за значенням підпорядковані одне одному, серед них: «складні прикметники, утворені з іменника та узгодженого з ним прикметника» (§ 40, п. 2-а), «складні прикметники, утворені з основи дієслова і залежного від нього безсуфіксного іменника» (§ 40, п. 2-б), «складні прикметники (з двох або кількох частин), у яких основний, переважно термінологічний зміст передає останній прикметник, а попередні лише звужують, уточнюють його»

(§ 40, п. 2-г), «складні терміни, перша прислівникова частина яких уточнює значення другої прикметникової частини, переважно складної за будовою» (§ 40, 1-2-в-примітка 2) [УП-2019: 58], і з дефісом пишемо – «складні прикметники, основи яких називають незалежні поняття; між компонентами таких складних прикметників можна вставити сполучник **і**» (§ 40, п. 2-2-а), «складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, що називають поняття з уточнювальним змістом» (§ 40, п. 2-2-д) [УП-2019: 59]. Таким чином, орфографічний вигляд композитів узалежнено від характеру відношень (сурядного чи підрядного) між одиницями словосполученнь, на основі яких твориться складне слово, наприклад: *аміачно-нітратний* (Орф-2009), *аміачно-селітряний* (Орф-94), але *аміачнокислий* (Орф-94, Орф-2009). Нерідко через неможливість на практиці чітко витлумачити змістові взаємовідношення між частинами складного утворення трапляється варіантне орфографічне оформлення однотипних слів: *азбестобетонний* (Орф-94), *азбестоцементний* (Орф-94, Орф-2009), *азбестотеплоізоляційний* (Орф-94, Орф-2009) і *азбесто-паперовий* (Орф-94).

Ще один семантичний принцип передбачає написання з дефісом складних прикметників, «основи яких означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі» (§ 40, п. 2-2-г) [УП-2019: 60]. Проста на перший погляд семантична ознака, що лежить в основі правила про написання з дефісом складних прикметників на позначення якості з додатковим відтінком кольору, не узгоджується з лексикографічною й узуальною практикою. Наприклад, в Орф-2009: *темно-шоколадний, темно-малахітовий,* але *темнохвойний*; однаково графічно оформлені *темнобарвний* і *темнозабарвлений, чистобілий* і *чистововняний*. Пор. також у художньо-публіцистичних текстах з джерельної бази СМТО: *Жінки на знімках.. могли вистояти п'ятигодинну чергу в фестивальній тисняві й прорватись-таки до зали, мокрі й щасливі, з позбиваними набакир шиньйонами й* ***різнобарвно-темними*** *підковами підпахов на білих нейлонових блузках* (О. Забужко, Музей покинутих секретів) (СМТО, 588); *Ти наповажилась була воздвигнути на стоякові імпровізований зимовий сад із двох безневинних вазонів.., то були: пишна* ***темнозелена*** *кучма в жовтогарячих квітах – раз, і рясне намисто лискучих, схожих на пластикові, червоних бубок на високих стеблах.. – два* (О. Забужко, Польові дослідження…, 2003, 18) (СМТО, 66). У другому прикладі в одного і того ж автора – порушення правописного правила.

Основну причину різнобою в написанні складних колірних позначень дослідники вбачають в узагальнювальному формулюванні правил без урахування різноманітності складових частин прикметників: кольори і відтінки кольорів виражаються різними лексико-семантичними засобами, без урахування того, що зокрема кольори і відтінки кольорів можуть виражатися прислівниковими словами на взір *абсолютно, сліпучо, ідеально, чисто*, з якими утворюються переважно не слова, а словосполучення. Усі складні прикметники, зареєстровані в Орф-2009 з першою основою **чисто-** (*чистобілий, чистововняний, чистовод(н)ий, чистоголовий, чистоголосий, чистокровний, чистосортний, чистошерстяний* тощо) написані разом, тоді як композити з першою основою **сліпучо-** послідовно з дефісом: *сліпучо-барвистий, сліпучо-білий, сліпучо-жовтий, сліпучо-синій, сліпучо-яскравий.* Фіксація узусного вживання таких одиниць засвідчена як у прямому, так і в образному

вживанні: *Там, у найдальшому від мене її кінці, коло вхідних дверей, саме з'явився той вогняний подразник, а точніше подразниця: багато* ***сліпучо-рудого*** *волосся і випнута лінія бюсту* (Ю. Андрухович), Лексикон інтимних міст, 2017, 134) (СМТО, 400); *«"Кобзаря" цитувати трудно. Він нагадує мені огненну піч, з якої обережно вихоплюють угольки і, перекидаючи їх між пальцями, прикурюють... Особливо трудно вихоплювати ці вуглинки нашим сусідам. Вони тоді чомусь нагадують мені чортів, що знаходять у Святому Письмі тексти на свою користь», – писав О. Довженко у «Щоденнику». Але в* ***сліпучо-вогненну*** *піч охочих заглядати мало* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 106) (СМТО, 506);*У голові пронеслося на повному ходу, як поїзд із мосту,* ***сліпучо-білим*** *зойком: Гельця!* (О. Забужко, Музей покинутих секретів, 2015, 225) (СМТО, 257).

Науково-технічна термінологія є одним з найважливіших джерел поповнення словникового складу української мови. Динаміку розвитку мовної системи зумовлює нині термінізація (зростання питомої ваги спеціальної лексики) та детермінізація (заміна точних значень книжних слів значеннями менш точними і перехід їх зі сфери спеціальної до розмовної) загальнолітературної мови, що потребує перегляду, систематизації та кодифікації значного за обсягом лексичного матеріалу. Словник включає до свого складу ту частину спеціальної термінології, яка, входячи до складу тієї чи іншої термінологічної системи, є разом з тим частиною системи загальнолітературної мови. Стандартизація «безпосередньо залежить від розв'язання низки проблем, зумовлених порушенням лексичної загальнолітературної норми» [Симоненко 2009: 14]. Свідченням міцного входження термінологічної одиниці в літературну мову є широке вживання в літературі (науковій, науково-популярній, публіцистичній, художній, мемуарній) і власне мовні ознаки перетворення терміна на лексичну одиницю загальнолітературної мови (застосування у складі порівнянь, стійких образних, жартівливо-іронічних вживань, поява нетермінологічних значень). Спеціальні правила для написання термінологічної лексики загалом і складних прикметників зокрема УП-219 не передбачені і не потрібні: термінологічні одиниці слід писати так само грамотно, як і решту загальновживаних і стилістично нейтральних слів. Винятки і відхилення від загальних правил представлення термінів, що трапляються в кодифікації й узусі, розхитують традиційну орфографічну систему. Серед причин особливої орфографії термінологічних одиниць дослідники називають традицію вживання, системний (мовний) чинник, суб'єктивний чинник, розширення сфери функціонування термінологічних слів, власне належність до терміносфери. До різних написань однотипних слів в узусі і до варіантності в кодифікації нерідко спричиняється розмитість формулювань правописних правил, можливість їх неоднозначного потрактування. Так, згідно з правилом, викладеним в Українському правописі 1993 і 2004 років, разом пишемо «складні іменники, утворені за допомогою сполучного звука від двох іменникових основ: *верболіз, лісостеп, носоріг, трудодень, шлакоблок* (але *людино-день*)» (§ 26 п. 1-в) [Український правопис 1993: 32]. Українським правописом 2019 року написання слів уніфіковано, виняток усунуто, тобто підрівняно під загальне правило написання разом іменників зі сполучним голосним. Серед низки однотипних прикладів зазначено *людинодень, тоннокілометр* тощо (§ 36 п. 1-3). Водночас колишній правописний виняток *людино-день* кодифіка-

торами було поширено на багато інших подібних утворень, наприклад: *машино-година, машино-день* (Орф-75, Орф-94, Орф-2009), *тонно-кілометр, тонно-миля* (Там само). Пор. також узусне жартівливе авторське утворення *людúно-мáска*: *Одиниця виміру: **людино-маска**. Кількість людей множиться на кількість масок у кожного, плюсується. Наприклад: у цьому колективі 56 **людино-масок*** (І. Дзюба, Спогади і роздуми…) (СМТО, 350).

Різне орфографічне оформлення одиниці зумовлене належністю / неналежністю її спеціальній сфері. Саме термінологічний статус одиниці спонукає до об'єднання частин словосполучення в складне слово. Складні прикметники-терміни зареєстровані переважно в дефісному оформленні: *азотно-калійно-фосфорний, акумуляторно-зарядний, полімерно-бітумний, полімер-цементний* та ін. (Орф-94, Орф-2009). Багатокомпонентні терміни пишемо разом, як і решту складних слів, утворених з трьох і більше основ згідно з правописним правилом (§ 36 п. 1-8) [УП-2019: 53]: *аерогаммаспектрометричний* (*аерогаммаспектрометрія*), *аерогідродинамічний (аерогідродинаміка*), *азбестотеплоізоляційний* (*азбестотеплоізоляція*) (Орф-94, Орф-2009) та ін.

Недотримання кодифікованої норми письма при написанні термінів не можна виправдати ні авторськими уподобаннями, ні модою на дефіс, незважаючи на певні спроби обґрунтувати відхилення від норми намаганням точніше номінувати мовне явище, посилити семантичну мотивованість спеціального слова. Написання термінів підлягає загальним правилам, відступ від яких слід вчасно коригувати. Порівняймо різнобій у написанні перших основ *вічно, різко, власне* в лексикографічних джерелах й узусі, які зазвичай в кодифікованій і узуальній нормі пишуть окремо як прислівники. Словники фіксують складні назви з такими першими основами потрійно: разом (*вічнозелений, вічнопам'ятний, вічноюний, різкоконтинентальний* – Орф-94, Орф-2009), з дефісом (*власне-безособовий, власне-граматичний, власне-зворотний, власне-іменниковий, власне-перехідний* – Орф.94, Орф-2009) і окремо (*власне науковий* – Орф-2009). Узусне відтворення таких одиниць так само безсистемне, наприклад: *Викохала природа й цього* [бика] *десь там, у гирлі розлогої Рони, вільним сином її виростав у плавнях, під небом **вічноблакитним,** не знаючи ні пут, ні ярма* (О. Гончар, Далекі вогнища) (СМТО, 111); *Ідеальні, сильні духом натури і мають ся на увазі, коли говорять про турґєнєвських* [тургенєвських] *жінок. ..Вони наче несуть у собі еманацію турґєнєвського* [тургенєвського] *ідеалу **вічно-жіночного*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя) (там само); *Вождя вважали «**вічно живим**»* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 105) (СМТО, 211).

Згідно з правописними правилами прикметники від складних особових імен, які пишемо з дефісом, зберігають це написання (§ 147-1) [УП-2019: 182]. Це підтверджено і словниками (*сен-симоніст* – Орф-2009). Прикметники, утворені від прізвища з прийменником, часткою, артиклем, пишемо разом (*де Голль - деголлівський*). Прикметники, похідні від прізвищ на зразок *ван Бетховен, фон Бісмарк,* утворюються тільки від іменника: *бетховенський, бісмарківський*. Засвідчений в узусі прикметник *вангогівський* створено не за правописною моделлю на зразок *бетховенський,* а за зразком *деголлівський*: *Часом дуже марудно. Душать оті **вангогівські** чорні птахи, галич ота, що навалювалась на нього в кошмарах* (О. Гончар, Щоденники)

(СМТО, 72), очевидно, під впливом правописної традиції: «службові слова (артиклі, прийменники і т. ін.) у складі прізвищ та імен іншомовного походження пишемо з малої літери, за винятком Ван Гог, Д'Аламбер, Ель Греко, які «за традицією» пишемо з великої букви» (§ 49 п. 2) [УП-2019: 74]. Тому, очевидно, слід додати доповнення до § 147 п. 3 правопису: прикметники від прізвищ на зразок *ван Бетховен, фон Бісмарк* утворюються тільки від іменника: *бетховенський, бісмарківський*, за винятком тих, що усталені в традиції з артиклем: *вангогівський, д'аламберівський, ельгрекіївський.* Написання з дефісом власної назви й іншомовної частини засвідчено узусом: *Пам'ять мали б берегти літописці, що мають привілеї незалежности. Досить згадати імена і долі Величка,* ***псевдо-Конисього*** *чи навіть долі академіків Грушевського і Єфремова, щоб засумніватися, чи взагалі в нас могли бути такі літописці* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 38).

За формально-граматичним (словотвірним) принципом з дефісом пишемо «складні прикметники, перша основа яких не має прикметникового суфікса, але за змістом вона однорідна з другою основою» (§ 40, п. 2-2-в) [УП-2019: 59], «складні прикметники, перша основа яких закінчується на -ико (-іко) (§ 40, п. 2-2-б) [УП-2019: 59] та ін. Тобто в основі формально-граматичного підходу до орфографічного оформлення складних прикметників лежить принцип, пов'язаний з наявністю / відсутністю суфікса в першій основі прикметника. Нерідко через неможливість на практиці чітко витлумачити змістові взаємовідношення між частинами складного утворення трапляється варіантне орфографічне оформлення однотипних слів. Наприклад, не всі одиниці, подані при відповідних пунктах правописних правил, зареєстровані орфографічним словником у такому само орфографічному оформленні. Прикметник *золотовалютний* в Українському правописі 2019 року (§ 40 п. 2-2-в) написано з дефісом, а в орфографічному словнику разом – *золотовалютний* (Орф-94, Орф-2009). Розбіжність викликана, очевидно, неможливістю встановити тип зв'язку між компонентами в такому полімотивованому складному прикметнику, який структурно можна сприймати як об'єднання двох окремих слів *золото* і *валюта*, а можна виводити зі сполуки прикметника з іменником *золота валюта.* Однак орієнтація на множинну мотивацію навряд чи можлива: золото тут позначає саме якість валюти (пор. *тверда валюта*).

Отже, в Українському правописі 2019 р. правила написання складних прикметників (разом чи з дефісом) сформульовані з урахуванням структури слова, способу його творення та його походження, граматичної належності компонентів такого складного слова. Проте стан орфографічної норми, передусім її репрезентації в орфографічних словниках, не можна вважати задовільними. Орфографічне оформлення складних прикметників, представлене в різних академічних орфографічних словниках, демонструють варіантність і нестабільність написання разом / з дефісом однотипних одиниць у сучасній українській мові. Правопис складних прикметників залишається найбільш складною і суперечливою проблемою. Вибір написання з дефісом чи окремо компонентів складних прикметників і надалі є величезною складністю для тих, хто пише. Одиниці, що засвідчують різнобій в оформленні складних прикметників у різних орфографічних словниках, висвітлюють не розв'язану досі остаточно в лінгвістиці проблему розмежування складного слова і словосполучення.

Правила правопису складних прикметників потребують перегляду і доповнення, а також розширення самих правил, які б максимально охоплювали можливі випадки утворення складних прикметників. Труднощі викликані не лише відсутністю правил, що регламентують написання певних груп слів, а й можливістю їх різного застосування, що призводить до різних написань в орфографічних словниках і художньо-публіцистичних текстах і як наслідок – до розхитування правописних норм сучасної української літературної мови.

Джерела

Орф-75 – Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пещак, В. М. Русанівський. Київ, 1975.

Орф-2009 – Український орфографічний словник / Уклад. В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун. Вид. 9-те. Київ, 2009.

Орф-94 – Орфографічний словник української мови / Уклад. С.І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ, 1994.

СМТО – Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Київ: Інститут української мови НАН України, 2022. 787 с. (електронне видання)

СУМ – Словник української мови: В 11 т. Київ, 1970 – 1980.

СУМД – Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. Кн. 1. А – Л. LXVIII+556 с. Кн. 2. М – Я. 576 с. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

УП-1993 – Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні: Інститут української мови – 4-те вид., випр. й доп. К.: Наук. думка, 1993. – 240 с.

УП-2019 – Український правопис. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2019. 392 с.

Література

1. Бурячок А.А. Орфографія // Українська мова: Енциклопедія – Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 453–464.

2. Городенська К. Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови // Українська термінологія і сучасність. Київ, 2009. Вип. VIII. С. 3 – 9.

3. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. Київ: Наукова думка, 1978. 205 с.

4. Карпіловська Є. А. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій // Українська мова. 2007. № 1. С. 24 – 36; 2008. № 4. С. 3 – 15.

5. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Романюк Ю. В. Формально-семантична стратифікація та функціонально-стильова диференціація в українській мові початку XXI ст. // Українська мова, 2021. № 4. С. 24 – 48.

6. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 1984. 728 с.

7. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.

8. Коца Р.О. Складні прикметники у давньоукраїнській мові: семантика і структура // Українська мова. 2016. № 2. С. 125 – 135.

9. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. Київ: АртЕк, 2002. 424 с.

10. Симоненко Л. О. Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства // Українська термінологія і сучасність. Київ, 2009. Вип. VIII. С. 9 – 15.

Legend

Орф-75 – Spelling dictionary of the Ukrainian language / Comp. S. I. Golovashchuk, T. V. Zaitseva, I. S. Nazarova, M. M. Peshchak, V. M. Rusanivskyi. Kyiv, 1975.

Орф-2009 – Ukrainian spelling dictionary / Comp. V. V. Chumak, I. V. Shevchenko, L. L. Shevchenko, H. M. Yarun. 9th edition. Kyiv, 2009.

Орф-94 – Spelling dictionary of the Ukrainian language / Comp. S.I. Golovashchuk, M. M. Peshchak, V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko. Kyiv, 1994.

СМТО – Dictionary of the Language of Creative Personalities of Ukraine of the second half of the 20th – beginning of the 21st century. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022. 787 p. (electronic edition)

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes. Kyiv, 1970 – 1980.

СУМД – Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Additional volume: in 2 books. Book 1. A – Л. LXVIII+556 p. Book 2. M – Я. 576 p. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2017.

УП-1993 – The Ukrainian Orthography / Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Linguistics named after O. O. Potebnja: Institute of the Ukrainian Language – 4th ed., revised and amended. K.: Naukova dumka, 1993. – 240 p.

УП-2019 – The Ukrainian Orthography. Kyiv: Scientific and Production Enterprise «"Naukova Dumka" Publishing House of the National Academy of Sciences of Ukraine», 2019. – 392 p.

References

1. Buryachok, A. A. (2007). Spelling // Ukrainian language: Encyclopedia – Ukrainian language: Encyclopedia / Editorial board: Rusanivsky V. M. (spivgolova), Taranenko O. O. (spivgolova), M. P. Zyablyuk and in. – 3rd view., Vipr. i add. – K.: View of "Ukr. encycl.» im. M. P. Bazhan.

2. Horodenska, K. G. (2009). New borrowings and innovations against the background of the phonetic and word-forming subsystems of the Ukrainian literary language // Ukrainian terminology and modernity. Kyiv. Iss. VIII. P. 3 – 9.

3. Hryshchenko, A. P. (1978). Adjective in the Ukrainian language. Kyiv: Naukova dumka. 205 p.

4. Karpilovska, Ye. A. Tendencies in the development of the modern Ukrainian lexicon: factors of stabilization of innovations // Ukrainian language. 2007. No. 1. P. 24 – 36; 2008. No. 4. P. 3 – 15.

5. Karpilovska, Ya. A. , Kislyuk, L. P., Romanyuk, Yu. V. (2021). Formal-semantic stratification and functional-stylistic differentiation in the Ukrainian language at the beginning of the 21st century. // Ukrainian language. No. 4. P. 24 – 48.

6. Klymenko, N. F. (1984). Word-forming structure and semantics of complex words in the modern Ukrainian language. Kyiv: Naukova dumka.

7. Klymenko, N. F., Karpilovska, Ye. A., Kyslyuk, L. P. (2008). Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. 336 p.

8. Kotsa, R. O. (2016). Complex adjectives in Old Ukrainian language: semantics and structure // Ukrainian language. No. 2. P. 125 – 135.

9. Rusanivskyi, V. M. (2002). History of the Ukrainian literary language. Kyiv: ArtEk. – 424 p.

10. Simonenko, L. O. (2009). Problems of modern Ukrainian terminology // Ukrainian terminology and modernity. Kyiv. Iss. VIII. P. 9 – 15.

Zinaida Kozyreva

Complex adjectives in the modern ukrainian literary language: oriographic and lexicographic aspects

In the Ukrainian orthography of 2019, the rules of spelling of complex adjectives (together or hyphenated) are formulated with regard to the structure of a word, the method of word formation as well as the etymology of a complex unit and its grammatical features. However, the current state of the orthographic norm, primarily in the way it is represented by orthographic dictionaries, cannot be considered satisfactory. Codifications of complex adjectives, presented in various academic spelling dictionaries, demonstrate the variability and instability in spelling of these units together / with a hyphen in the modern Ukrainian language. The spelling of complex adjectives remains the most difficult and controversial issue. Choosing whether to hyphenate or separate the components of compound adjectives remains a huge challenge for writers. The units representing differences in the design of complex adjectives and homophonic phrases in various orthographic dictionaries highlight the problem of distinguishing a complex word and a phrase that has not yet been finally resolved in linguistics. The rule on the spelling of complex adjectives needs to be revised and amended. The difficulties are not caused by the lack of rules regulating the spelling of certain groups of words, but by the possibility of their different use, which leads to different spellings in spelling dictionaries as well as literary and journalistic texts. In the article, the subject of research is orthography as one of the varieties of the language norm. The dynamics of the spelling norm are highlighted. The norms governing the writing of complex adjectives, set out in the Ukrainian orthography of 2019, are analyzed. An

attempt was made to reveal the reasons for the selective application of the formulated rules and to analyze the dictionary codification of complex adjectives. The issue of spelling complex adjectives is one of the most controversial and relevant ones. It is assumed that the orthographic inconsistency of spelling complex adjectives together / hyphenated is caused by repetitive recoding of individual words registered in academic spelling dictionaries. It is noted that variants of the spelling of individual words can simplify writing, but will lead to a loosening of the established norm. Cases of inconsistency between the codification and the customary norm are identified. On the basis of the revealed trends in the spelling of complex formations, recommendations for the codification of complex adjectives and additions to the spelling rules are made.

Keywords: *spelling norm, codification, spelling rules, complex adjectives, spelling variability, usual norm.*

Лариса Кислюк

УДК 811.161.2,06,373

Оказіональне словотворення як ресурс сучасної української комунікації

У статті досліджено прагматичну й когнітивну функції оказіоналізмів у сучасній українській інтернет-комунікації за 2020–2022 роки. Проаналізовано особливості оказіонального словотворення у текстах електронних медій та соцмережах. Підтверджено семантичну прив'язаність оказіональної одиниці до конкретної комунікативної ситуації, необхідність додаткової, фонової історико-культурної інформації для її розуміння.

Ключові слова*: оказіональне словотворення, оказіоналізм, інтернет-комунікація.*

Поняття оказіональності виникло в науці про мову ще 1880 р. й пов'язане з іменем німецького філолога Г. Пауля, який уперше використав термін «оказіональне значення» й протиставив його узуальному: «Узуальне значення розуміємо як усю сукупність уявлень, що становлять для члена певної мовної спільноти зміст цього слова, оказіональне значення – ті уявлення, які мовець пов'язує з цим словом у момент його вимови і які, як він вважає, пов'яже і слухач із цим словом» [4: 94].[1]

Явищу оказіональності, зокрема оказіональному словотворенню, питанням співвідношення його зі словотвірною нормою, розуміння потенційного та оказіонального слова як результату неузуального словотворення, аналізу способів творення оказіоналізмів присвячено цілу низку досліджень на матеріалі української, польської, російської, словацької, чеської мов упродовж понад півстоліття (К. Бузашшіова, Г. М. Вокальчук О. С. Захарова, О. А. Земська, Є. А. Карпіловська, Н. Ф. Клименко, Ж. В. Колоїз, Л. П. Крисін, О. Г. Ликов, В. В. Лопатін, О. Мартинцова, Р. Ю. Намітокова, Е. І. Ханпіра, К. Хрущинська, Х. Ядацька, Н. О. Янко-Триницька та ін.). Дериватологи традиційно визначають оказіоналізми як текстові словотворчі деривати, системні та позасистемні, але нестабілізовані щодо лексичної норми мови [9: 75; 10: 38], тобто оказіоналізм не входить у лексичну систему мови [7: 249]. Дослідники відзначають, що оказіональні деривати відрізняються від узуальних новотворів індивідуальністю і тим, що утворюються не за наявними моделями, а за аналогією з окремими словами (зразками) і формують особливу підсистему словотвору [6: 463, 481]. Зазвичай оказіональні одиниці розглядають як результат індивідуально-авторської словотворчості в художньому тексті, публіцистиці чи в розмовній мові з метою передати ставлення автора, його оцінку того, що відбувається. Більшість оказіоналізмів, виникнувши в мовленні, так і залишилися за межами мовної системи, тому оказіоналізми завжди індивідуальні й поза контекстом їхня семантика втрачається.

[1] Усі переклади українською мовою іншомовних джерел належать авторці.

В українському мовознавстві прийняте таке визначення: «Оказіоналізм – незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене з порушенням законів словотворення чи норми мовної й існує лише в певному контексті, в якому воно виникло. Оказіоналізми зіставляються зі словами узуальними, від неологізмів відрізняються тим, що зберігають свою новизну незалежно від реального часу їх утворення» [5: 451–452]. Звідси випливають основні критерії надання слову статусу оказіоналізму: 1) структурний тобто, визначення порушення словотвірної норми у структурі (будові) словотвірної моделі чи утворення за унікальною моделлю – словом-зразком (слово може нагадувати звичайне, або ж бути унікально-незвичним); 2) функціональний – «прив'язаність» оказіоналізму до контексту чи до конкретної ситуації, події – обмеженість функціонування в часі та просторі; 3) прагматичний – оказіоналізми створюють передусім для оцінки, але також факультативно і для номінації поняття, не категоризованого в словотвірній нормі мови.

Істотною ознакою для оказіонального словотворення українські лінгвісти вважають порушення прийнятого зразка творення слова: «1) зразка когнітивної структури номінації, 2) її ономасіологічної або 3) словотвірної структури, словотворчої техніки її оформлення [1: 52–53; 3: 3–9]. Інакше кажучи, оказіональне словотворення відбувається, коли: 1) називають нове поняття (наприклад, дієслово *меганмарклити* (to Meghan Markle), за ім'ям Меган Маркл, дружини британського принца Гаррі; що означає «піти звідти, де тебе не приймають і не цінують»; 2) називають відоме поняття, використовуючи нову/іншу модель, якщо на позначення цього поняття в мові існує інша модель номінації (у ЗМІ: байдужі, пасивні громадяни – *люди-хатоскраї, хатоскрайники*, а їхня психологія «байдужість» – *хатоскрайність* (зауважимо сучасну трансформацію характеристики українця за ознакою, названою фразеологізмом «*моя хата скраю*», від «*моя хата скраю, в ній карантин перечекаю*», ґрунтованої на усталеному значенні «мене це не стосується, це не моя справа», під час пандемії до «*моя хата скраю – першим ворога стрічаю*» в воєнний час) і синонім *хатоцентричність* як активна позиція відстоювання «своєї хати» як рідної землі, Батьківщини-України. Крадійство, спустошення кишень назвали *кармановірусом* (за аналогією до коронавірусу): «*Кармановірус прогресує у головах чиновників*» – про нечесних, корупціонерів; «*Це не коронавірус, а кармановірус, який спорожнює наші кишені*»); 3) називають відоме поняття номінацією, утвореною за тією ж моделлю, але із заміною одного з її компонентів – тут суфікса, тобто порушуючи будову самої моделі словотворення (*борц**ун*** замість *борець; ковід**лянськ**ий* замість *ковідний*). Оказіональні слова обов'язково прив'язані до певного часу, а потім їхня новизна зникає разом із семантикою слова внаслідок втрати найтонших асоціацій із періодом, у який вони виникли, та загалом знань про ситуацію.

Оказіоналізми в комунікаційному просторі забезпечують реалізацію основних функцій комунікативного акту. Дослідники виділяють низку функцій, які виконують адресант і адресат в процесі комунікації, або пов'язаних із учасником чи елементом комунікації. Серед таких функцій: емотивна або експресивна, референтна або когнітивна, денотативна, репрезентативна, конативна або апелятивна, поетична та ін., про що писали Р. О. Якобсон, К. Бюлер, Ж. Дюбуа, І. Онхайзер. На практиці в мові та комунікації легко виділяють три основні функції: пізнавальну (когнітивну, інформа-

ційну), оцінну й афективну (емоційну). Залежно від мети комунікації (інформація, висловлення думки, попередження, поради, переконання чи розвага) учасники вибирають засоби комунікації, зокрема й мовні засоби. У нових обставинах, з появою нових реалій чи подій з'являється потреба в нових одиницях номінації та висловлення свого ставлення до тих чи інших подій: як глобальних позамовних явищ та подій, так і локальних (від загальнонаціональних до важливих для окремої спільноти чи окремого індивіда). Якщо узуальні новотвори, підтримані мовною спільнотою, зазвичай виконують номінативну, інформативну, експресивну, оцінну, ігрову функції, то неузуальні або оказіональні новотвори, створені мовцем до конкретної ситуації, передусім виконують оцінну, експресивну функцію, а номінативна функція таких утворень виражена слабше, тому їх характеризує номінативна факультативність. Прикладами реалізації когнітивної функції є оказіоналізми *меганмарклити, мислевірус*; прагматичної (яка включає оцінну, емоційну, експресивну функції) *ковідіот, коронобісся; опитун, протестун;* або низка оказіоналізмів з основою –**кратія** з негативною оцінкою влади: *бандократія, баблократія, клоунократія, кумократія, олігократія* і навіть обсценна одиниця *дєрьмократія*. Повномасштабна російська війна проти України активізувала творення оказіоналізмів з прагматичною метою й експресивно-оцінною функцією як засіб вираження ставлення до неї української та світової спільноти, зокрема, до захисників України та окупантів, до країни-агресора та її очільника. Оказіональні одиниці в текстах ЗМІ та соцмереж найчастіше є результатом мовної гри й творення за аналогією та засобом вираження спектру негативних емоцій комунікантів: *скрєпоносці, ЧМОбілізація/ чмобілізація/ могилізація/ чмогилізація, ЧМОбік/ чмобік/ чмогік, чмобізяна* та ін. Таким чином, метою оказіонального словотворення в комунікації є успішність, ефективність обміну інформацією між адресантом і адресатом та прагматична оцінка.

Сучасні обставини перевели комунікацію як обмін інформацією та соціальну взаємодію загалом майже повністю у віртуальний простір. На онлайн-комунікації базуються віртуальні спільноти (так звані «бульбашки»): відкриті й закриті, професійні, за вподобаннями, за спільним цінностями й інтересами. У віртуальних товариствах люди об'єднані онлайн, незважаючи на відстані й кордони, й можуть взаємодіяти за професійними інтересами, світоглядом чи підтримувати дружні зв'язки, тобто така комунікація може бути масовою, груповою та міжособистісною. Соцмережі, зокрема Фейсбук (Facebook), Телеграм (Telegram), поєднують письмову та візуальну комунікацію. Безперечно, має значення культурний та освітній рівень учасників інтернет-комунікації: відкритість сторінок публічних осіб (письменників, журналістів, волонтерів) у соцмережах, їхніх персональних блогів так званих пабліків, електронних ЗМІ означає можливість залишати коментарі читачам. Тексти й коментарі дають важливий матеріал досліднику, адже коментарі стають засобом професійного і творчого самовираження учасників віртуальної комунікації, яка часто розтягнута в часі й не обмежена кордонами та відстанями. Текстовий матеріал багатий на неологізми, продукти словотворення за аналогією, оказіонального словотворення, навмисний суржик як імітацію «живої» мови тощо.

У досліджуваному сучасному українськомовному комунікаційному просторі – інтернет-комунікації (соцмережі, форуми, блоги), засобах масової інформації – оказі-

оналізми забезпечують ефективну, успішну комунікацію, вербалізуючи реалії, які не мають прийнятих узусом одиниць номінації, але зрозумілі всім учасникам комунікації. Оказіональне словотворення завжди є креативною реакцією комунікантів на гостроактуальні події, тому оказіоналізми зрозумілі, активновживані й виявляють словотвірний потенціал до того часу, поки сама подія має значення для спільноти.

Оказіональна одиниця завжди семантично прив'язана до конкретної комунікативної ситуації, а для її розуміння необхідна додаткова, фонова, зазвичай, історико-культурна інформація, це, зокрема, власні назви, імена й прізвища відомих публічних осіб, які стають твірними основами оказіональних похідних. Наприклад, з легкої руки користувача Твіттера британця Райана Картера з'явилося дієслово *to Meghan Markle*, український відповідник *меганмарклити*, що означає «піти звідти, де тебе не приймають і не цінують». Це дієслово описало ситуацію і причини її виникнення, коли на початку 2020 року герцог і герцогиня Сассекські зробили офіційну заяву про намір скласти повноваження членів королівської сім'ї, й того ж року переїхали з Великобританії на американський материк (цю ситуацію також назвали *мегзит* за аналогією до *Брегзит*, де exit – «вихід»). Український «Таблоїд» витлумачив *меганмарклити* як «цінувати себе та своє душевне здоров'я достатньо, щоби підвестися та вийти з приміщення/ ситуації/ середовища, в якому ваше справжнє «я» не сприймають, або де воно небажане». Семантично належне до конкретної ситуації, дієслово облетіло соцмережі різних країн. В українському комунікативному просторі воно не тільки набуло популярності, а й дало похідні *промеганмарклити* в значенні «проігнорувати, провчити, «продинамити» хлопця» та *меганмарклнути* «звільнитися, піти з роботи». Деривати мотивовані семантично характеристикою «мати гідність, знати собі ціну», але в текстах характеризують уже інші ситуації, які можна описати вище наведеними дієсловами що зберігають інтегральну сему «піти, цінуючи, обстоюючи свою гідність», але мають різні конкретні значення, бо позначають різні дії у різних ситуаціях: *Так «промеганмарклити» не лише можна, а й потрібно хлопця, який ігнорував тебе кілька тижнів, а потім написав «не спиш?» о третій ночі»; «А ще варто поміркувати про те, щоби «меганмарклнути» з роботи, де тебе не цінують і вже кілька років не підвищують зарплатню».*

Тема ковіду в інтернет-комунікації та у сучасних медіях до початку повномасштабної війни залишалася найпопулярнішою, що викликало хвилю неологізмів, які стали об'єктом дослідження лінгвістів і матеріалом для неологічних словників. У комунікативному просторі активні учасники соцмереж розділилися на тих, хто підтримував карантинні заходи, введені через пандемію, і тих, які ігнорували, не схвалювали, протестували проти карантинних обмежень. Діаметрально протилежне ставлення учасників комунікації до небезпеки і заходів захисту створило оказіоналізми-омоніми на позначення осіб, які, або понад міру ігнорували, або ж боялися вірусу, порівняймо визначення користувачами соцмереж оказіоналізму *ковідіоти*:

ковідіоти – люди, які не дотримуються правил безпеки; протестують проти карантинних обмежень, відмовляються носити маски (синоніми *ковід-дисидент, коронадисидент, коронаскептик, коронаборець*);

ковідіоти – ті, які занадто панікують, скуповують продукти, створюють штучний товарний дефіцит (синоніми *ковідопанікер, коронапанікер*);

ковідіоти – ті, хто в спеку бігає по вулиці в масках і гумових рукавицях, а також сидить в масці у власному автомобілі та в якомусь судомному екстазі полоще руки антисептиком, змиваючи з них природний захист та спалюючи шкіру (синоніми *ковідопанікер, коронапанікер*).

Категорійними омонімами виявилися назви особи «пацієнт, хворий на ковід» та місця «лікарня, в якій лікують хворих на ковід», реалізовані похідним *ковідник*, дієслово *сковідитися* зі значеннями «захворіти на ковід» та «померти від ковіду»; *ковідка* «лихоманка, гарячка від ковіду» та «маска під час пандемії ковіду».

Тема пандемії, яка змінила звичне життя мільйонів людей по всьому світу, активізувала словотвірний потенціал тематичної групи «хвороба, масове захворювання»: *ковід, коронавірус, карантин*, *маска*. Як видно з мотивованих ними словотвірних гнізд, названі слова активно реалізують наступні словотвірні категорії:

реалія: *коронавірус – барановірус, кармановірус, лоховірус, коронабізнес, короношмандемія; ковід – ковідка (ковідка-ковінька); карантин – карантинка* (як есемеска); *карантікули* (неробочі дні зі збереженням зарплати; тут активізовано телескопію (карант[ин] + [кан]ікули) – зазвичай малопродуктивний спосіб словотворення, який полягає в поєднанні твірних основ, усічених не на морфемному шві);

ознака*: коронавірусний* (фонд – *ковідФонд), ковідна (*статистика*), ковідлянський;*

особа: *ковідник*[1]*, коронавірусник* (хворий)*, ковідіот*, *ковід-дисидент, коронадисидент, коронаскептик* (ті, хто ігнорує вірус), *ковідобєс, ковідоентузіаст, ковідопанікер, коронапанікер* (ті, хто бояться вірусу), *ковідоборець, коронаборець, короїнал* (зачатий або народжений в час пандемії, за аналогією до *мілленіал*); *масочник – безмасочник;*

дія: *карантинити – накарантинитися, перекарантинити*;

стан (страх бути інфікованим)*: коронафобія, коронапсихоз, ковідопаніка, ковідоістерія, коронобісся, ковідіотизм; маскошок* 1) істерія щодо неможливості купити маску, спроби в паніці її роздобути; 2) неадекватна реакція на людей, яким вдалося купити маску);

місце: *ковідник*[2] (лікарня);

продукт дії: *ковідео* (відео з карантину).

В українському комунікативному просторі тема ковіду охоплювала різноманітні ситуації, пов'язані з вірусом, карантином, масковим режимом, - актуальні для багатьох країн. І все ж, виявилися культурні й національні особливості як у ставленні до різних ситуацій, пов'язаних із ковідом, так і в використанні мовного ресурсу для означення нових реалій. Словотвірний зразок творення композита з другою основою **-вірус** набув активності в окремих комунікативних групах і реалізувався в декількох оказіоналізмах з прагматичною метою, серед них вирізняється *мислевірус* як «інструмент маніпуляції свідомістю й варіант впливу на людей». Це авторський новотвір Анастасії Мельниченко, створений для тексту посту у Фейсбуці. До нього подано розлоге, детальне тлумачення: «***Мислевірус(и)*** – це меми, шматки інформації, які подібно до вірусної інфекції, передаються від людини до людини з метою маніпулювання свідомістю (вплив на людей, які не піддаються маніпуляції «в лоб»). Людина переконана, що думки мислевірусу – її власні; в потрібний момент мислевірус впливає на людину, й вона робить те, що вигідно тому, хто запустив цей мислеві-

рус». Авторка – письменниця, освічена людина, яка професійно працює зі словом, щоб привернути увагу аудиторії, вдається до епатажу й застосовує не тільки поєднання текстової інформації з візуальною, а й «наближає», «орозмовлює» тему, використовуючи «суржик»: «*Сплошні мислевіруси кругом, ужас*!» (літературною мало би бути: «*Суцільні мислевіруси навколо, жах!*»). За аналогією до *коронавірус* та когнітивною ознакою «те, що подібно до вірусної інфекції, швидко й масово передається від людини до людини» утворено й оказіоналізми *фейковірус*, *стусовірус, теліговірус* (від прізвищ знакових українських поетів Василя Стуса та Олени Теліги, творчість яких варто масово поширювати): *Стусовірус почався – і так, треба заразити ним якомога більше людей, бо він убиває багато інших вірусів, смертельно небезпечних для українців* (ФБ, 20.10.20).

Письменники й видавці в комунікації часто використовують оказіоналізми та мовну гру з рекламною метою, щоб привернути увагу потенційного читача до продуктів своєї діяльності. Особливістю є використання в соцмережах візуальної інформації, наприклад, обкладинки книжки. Автор посту, враховуючи особливості дитячої аудиторії, на яку розрахована книжка «*Ляказочки»*, пояснює назву, водночас характеризуючи продукт і даючи власну позитивну його оцінку: «*Класнючі, смішнючі, капосні, ба навіть «шандарахнуті на всю голову» – точнісінько як я люблю – казки-лякачки*». Про успішність обраного способу комунікації свідчать коментарі: «*З нетерпінням чекаю виходу ляказочок у світ! Вітаю всю ляказкову команду!*».

За відсутності контексту оказіоналізми можна сприймати лише як слова з можливими значеннями. Прикладом може слугувати запропонована для обговорення у Фейсбуці фотографія даху, порослого купками моху, з підписом: «*Їжаки моху*». *А як би ви назвали те, що зображено тут?*». Автор – письменниця, видавець Таня Стус, співрозмовники якої – також колеги-письменники. Зауважимо, що чинник аудиторії (освіта, професія, вік, стать?) забезпечує зворотний зв'язок комунікації: у коментарях з'являються не лише оказіональні версії назви світлини, а й розвиток сюжету з алюзією до Шекспірівського «Ромео і Джульєтти»:

*Можна назвати «**Можаки**».*

***Мохожаки** або **Їжамохи**. От уже персонажі готові. Два клани, що ворогують між собою. А там і парочка знайдеться: **Мохорео** і **Їжетта**.*

У жовтні 2020 року короткочасну активність виявила словотвірна модель творення назв осіб із суфіксом **-ун**. Ця малопродуктивна модель у нормі найчастіше поєднує усічену дієслівну основу із суфіксом (*бігун*, *пустун*, *цвіркун*) і зазвичай функіонує в розмовному стилі. Оказіоналізми *протестун*, *опитун* зі свідомо зневажливою оцінкою стосувалися учасників масових протестів у Білорусі проти фальсифікації виборів (це була оцінка безпосередньо головного фальсифікатора виборів) та осіб, які напівлегально проводили опитування від В. Зеленського в Україні під час проведення місцевих виборів (зроблена противниками такого опитування): «*Лукашенко: «**Протестуни**» переступили червону лінію, приберіть дітей із вулиці*» («Українська правда», жовтень, 2020); «*Хтось **опитунів** бачив*?» (Олександр Зінченко, ФБ, 25.10.2020).

Війна змінила пріоритетні теми, витіснивши довоєнну тематику на периферію комунікації. Натомість мовотворчість, зокрема й оказіональна, виявляє прямий

зв'язок з оцінкою воєнних подій. В інтернет-комунікації активно утворюють оказіональні назви осіб, дій, ситуацій. Активна мовотворчість користувачів соцмереж у називанні Захисників України виявилася, зокрема, у творенні сучасних козацьких прізвиськ за моделями, які збереглися у низці українських прізвищ. В обговоренні одного з постів у Фейсбуці авторка написала: «*А я оце подумала, як би вони звучали зараз? Перебийдрон, Варикоктейль, Ловихаймарс, Неїжгуманітарка, Ловибайрактар, Запілітікток*» (ФБ, 18.10.2022).

Серед низки негативно-оцінних назв ворогів, таких як зневажливі *чмобік* (від «частково мобілізований»), *чмоня* – «погано обмундированый незграбний мобілізований російської армії», оказіоналізм *скрєпоносці*, утворений за малоактивною моделлю творення складних слів на зразок *зброєносці*, *прапороносці*. Оказіональність підкреслено використанням вкраплення – складника сполуки «духовні скрєпи» як ідеологічної настанови *ерефії*, що означає «традиційні цінності» *путінізму,* є частиною войовничої *рашистської* ідеології та використовується як ідеологічне підґрунтя, одна з провідних ідеологем російської військової агресії. Тобто *скрєпоносці* – це ідейні вороги України.

Твірними основами низки оказіональних дієслів є власні назви: *чорнобаїти* «постійно робити одне й те саме щоразу здобуваючи невтішний результат» від назви аеропорту Чорнобаївка під Херсоном, який російські загарбники вперто використовували щоразу після обстрілу; *макронити* «удавати велику стурбованість, усім це показувати, але нічого не робити по суті» від прізвища Президента Франції Емануеля Макрона, якому учасники комунікації адресували таку характеристику за його позицію на початку російсько-української війни; *відхаймарсити, байрактарити, стінгерити, джавелінити* «боротися з ворогом із застосуванням відповідної техніки», такої як американські ракетні системи Хаймарс, безпілотники Байрактар тощо; *кімити* «зберігати оптимізм, попри все» від характеристики мера міста Миколаєва Віталія Кіма, який виявляв моральну стійкість і спокій у найважчі дні оборони міста.

Частина оказіоналізмів (як і узуальних новотворів) воєнного часу виникла внаслідок недосконалого автоматичного перекладу з російської мови на українську, або ж як наслідок обігрування фонетичних особливостей обох мов. Так виник неосемантизм *бавовна* у значенні «вибух на окупованій росією або російській території», оскільки роспропаганда називала такі вибухи «хлопками». Автоперекладач переклав російське *хлопóк* як українське *бавовна*, що відповідає російському *хлóпок*, без урахування місця наголосу, а в українській інтернет-комунікації та в ЗМІ ця назва прижилася й утворила оказіоналізми *забавовнити, забавовнений* (Крим) та *бавовнятко*, візуалізований в образі вогняного звірятка. Словотвірна модель, за якою утворюють пестливі назви малят, працює й у випадку творення оказіоналізмів *хаймарсенятко* (*Прилітає хаймарсенятко і все палає*), *бандерятко* (*Снайперка: «У мене під серцем бандерятко»*).

Явище міжмовної омонімії та невдалий автопереклад спричинили оказіоналізми й на синтаксичному рівні мови: «*Немає сечі терпіти ці пекельні борошна. Підлога країни без електрохарчування*» – це приклад висміювання українцями ІПСО росіян з їхніми невдалими закликами через ботів вмикати світло й виступати проти уряду.

Вони обіграні, наприклад, в багатьох телеграм-групах киян: «*Борошна настільки пекельні, що в мене вже вся сеча закінчилася. Рятує лише електрохарчування*».

Ще одна особливість мовотворчості на воєнну тематику в соцмережі Фейсбук: з недавнього часу Фейсбук блокує дописи, в яких так чи інакше присутня «мова ворожнечі», бо ж зрозуміло, що воєнні злочини ворогів викликають в українців реакцію не лише в стилі «милі воріженьки», а й зневажливі назви *русня, рашисти, орки, мордор*. Користувачі, передусім популярні блогери застосовують езопову мову, графодеривацію (*ruzzкій мір, zайди, pozzія*), ребуси. Наприклад, для позначення назв ворогів із використанням обсценної лексики запропоновано відгадати ребус, а в коментарях читачі пишуть відгадку з використанням великих букв: *ЙОгурт БАНАн РУСалка диНЯ*.

Сучасний український комунікативний простір активно реагує на важливі для світу й резонансні для країни події, на щоденні новини, сенсаційні повідомлення, будь-які зміни в житті суспільства чи окремої спільноти. Під час переломних для країни подій, патріотичного піднесення громадян, як правило, активізується словотворчість соціуму. У сучасній комунікації залишаються стабільними ознаки оказіонального словотворення: свідоме порушення деривaційного правила з прагматичною метою; ненормативність, створюваність у конкретній ситуації і прив'язаність семантики до цієї конкретної ситуації. Поява оказіоналізмів зумовлена творчою діяльністю окремої особи в певній ситуації. У досліджуваному сучасному комунікаційному просторі – інтернет-комунікації (соцмережі, форуми, блоги), засобах масової інформації оказіоналізми забезпечують ефективну, успішну комунікацію, маркуючи співрозмовника як «свій/чужий», а часто й вербалізуючи реалії, які не мають прийнятих узусом одиниць номінації, але зрозумілі учасникам комунікації. Особливістю комунікації в соцмережах залишається поєднання вербальної й візуальної інформації. Більшість оказіоналізмів, виникнувши в мовленні, так і залишаються за межами мовної системи. Однак, якась частина з них має шанси закріпитися в узусі й, відображаючи активну мовотворчість носіїв мови в певний зріз життя соціуму, пов'язану з ментальністю українів, особливостми їхної конептуальної та мовної картини світу, з константами української етнокультури, може увійти в лексикографічні видання.

Література

1. Карпіловська Є. А. Тенденції оновлення сучасного українського лексикону // Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Відп. ред. Н. Ф. Клименко. Київ, 2008. С. 6 – 133.

2.Карпіловська Є. А. Оказіоналізми в когнітивному просторі мови // Prace Filologiczne, t. LXXVI, Варшава, 2021. S. 231–243.

3. Колоїз Ж. В. Неузуальне словотворення: [монографія] / Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг, 2015. – 156 с.

4. Пауль Г. Принципы истории языка. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1960. 500 с.

5. Пустовіт Л. О., Клименко Н. Ф. Оказіоналізм // Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид.-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. Вид. 3-є, зі змінами і доп. С. 451–452.

6. Янко-Триницкая Н. А. Окказиональное словообразование // Н.А. Янко-Триницкая. Словообразование в современном русском языке. Москва, 2001. – С. 462–482.

7. Beletchikow R. Неузуальное словообразование: Восточнославянские языки // Słowotwórstwo / Nominacja. Red. nauk. I. Ohnheiser. Innsbruck, Opole, 2003. S. 249–261.

8. Buzassyova K., Martincova O. Neuzualni slovotvorba v zapadoslovanskych jazycich // Słowotwórstwo / Nominacja. Red. nauk. I. Ohnheiser. Innsbruck, Opole, 2003. S. 262–275.

9. Chruscinska K. O formacjach potencjalnych i okazjonalizmach // Z zagadnień slownictwa współczesnego języka polskiego. Red. M. Szymczak, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978. S. 69–79.

10. Jadacka H. System słowotwórcy polszczyzny (1945–2000). Warszawa, 2001.

References

1. Karpilovs'ka, Je. A. (2008). The Trends of the Modern Ukrainian Lexicon Updating // Dynamic Processes in the Modern Ukrainian Lexicon. Resp. Ed. N. F. Klymenko. Kyiv, p. 6 – 133 (in Ukr.).

2. Karpilovs'ka, Je. A. (2021). Occasional Words in the Cognitive Language Spase // Prace Filologiczne, t. LXXVI, Warsaw. P. 231–243 (in Ukr.).

3. Koloiz, Zh. V. (2015). Neuzual word formation: [monograph] / Zh. V. Koloiz. Kryvyi Rih: NPP Asterix. 156 p. (in Ukr.).

4. Paul, G. (1960). Principles of Language History. – M.: Publishing House of foreign Literature – 500 p. (in Rus.).

5. Pustovit, L. O., Klymenko, N. F. (2007). Occasionalism // Ukrainian language: Encyclopedia. – Kyiv: Ukr. encyclical. by. M. P. Bazhan. – P.451–452 (in Ukr.).

6. Janko-Trinitskaja, N. A. (2001). Occasional word formation // Word formation in Modern Russian. M. – P. 462–482 (in Rus.).

7. Beletchikow, R. (2003). Neuzual word formation: East Slavic languages // Słowotwórstwo / Nominacja. Resp. Ed. I. Ohnheiser. Innsbruck, Opole. – P. 249–261. (in Rus.).

8. Buzassyova, K., Martincova, O. (2003). Neuzualni slovotvorba v zapadoslovanskych jazycich // Słowotwórstwo / Nominacja. Resp. Ed. I. Ohnheiser. Innsbruck, Opole. – P. 262–275. (in Slov.).

9. Chruscinska, K. (1978). O formacjach potencjalnych i okazjonalizmach // Z zagadnień slownictwa współczesnego języka polskiego. Ed. M. Szymczak, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk. P. 69–79. (in Pol.).

10 Jadacka, H. (2001). System słowotwórcy polszczyzny (1945–2000). Warsaw. (in Pol.).

Larysa Kysliuk

Occasional word formation as a resource of modern Ukrainian communication

The article examines the pragmatic and cognitive functions of occasionalisms in Ukrainian Internet communication for 2020–2022. The peculiarities of occasional word formation are analyzed based on the material of the texts of electronic media and social networks, which are characterized by a combination of verbal and visual information. The pragmatic features and expressive and evaluative function of occasionalisms, which were formed during the coronavirus pandemic and the full-scale war in Ukraine, are described. It is confirmed that occasional word formation is always a creative reaction of communicators to topical events. t was found that such signs of occasional word formation remain stable in modern communication as: deliberate violation of the derivational rule with a pragmatic purpose; irregularity, creativity in a specific situation; attachment of semantics to this particular situation. Occasionalisms ensure effective, successful communication in the investigated modern communication space, marking the interlocutor as "own"/"alien", and also verbalize realities that do not have conventionally accepted units of nomination, but are understandable to the participants of communication. The necessity of additional, background historical and cultural information for understanding the semantics of occasionalisms is also confirmed.

Keywords*: occasional word formation, occasionalism, Internet communication.*

Лариса Мовчун

УДК 811:801.66(03)

Засади римографічної критики

Стаття присвячена створенню засад критики українських словників рим. Питання осмислення вимог і потреб римографічної критики, узагальнення набутого досвіду та окреслення її перспектив є актуальними, оскільки ще не були порушені науковцями. З'ясовано, що наукова римографічна критика зародилася в 1970-х роках. Проаналізовано види римографічної критики: внутрішню й зовнішню, довидавничу і критику опублікованих словників рим, наукову й ненаукову, офіційну, напівофіційну та неофіційну.

Ключові слова: *рима, словник рим, римографія, римографічна критика.*

Сучасна тенденція щонайповнішої лексикографічної параметризації мови актуалізує теоретико-методичні питання укладання словників різних типів і їх критичного аналізу. Римова співзвучність слів як один із аспектів їх лексикографування є об'єктом римографії – словникарської галузі, що має столітню традицію в українській філології, півтисячолітню – у європейській і понад півторатисячолітню – у світовій (перший словник рим було створено в Стародавньому Китаї династії Вей періоду Трицарства (220–280 рр.).

Історично підтверджено, що словник рим (далі – СР) знаменує віхи духовного розвитку суспільства, стає підсумком літературних і мовознавчих досягнень певної національної спільноти. Наприклад, СР *юншу* (дослівно «книги рим») систематизували ієрогліфи за звуком, тоном та римою і, таким чином, кодифікували фонетичну систему давньокитайської мови [3: 40-41]. Римарії італійського Ренесансу виконували додаткову функцію – служили довідниками для опанування орфоепічних і орфографічних норм. На хвилі українського національного відродження 20-х рр. минулого століття в Київській філії Інститут Шевченка розпочалося лексикографічне опрацювання мови Т. Шевченка; важлива ділянка цієї роботи – створення картотеки рим поета з планованим укладанням відповідного словника за лінгвістичною концепцією О. Н. Синявського. Цілком очевидно, що впродовж багатовікової історії створення СР ставало відгуком на запит мовців, а самі римарії сприяли внормуванню літературних мов.

Українська римографія, маючи безсумнівні здобутки (опубліковані загальномовні римарії А. А. Бурячка та І. І. Гурина [СУР], С. Й. Караванського [КСР], лексикон співзвучних слів [ЗУЛ], словник римових асоціацій [РА], словник фрагмента римового простору [ФРП], римарії поетів Є. Гребінки [СГ] і Т. Шевченка [СРШ], електронні та онлайнові СР, а також рукописна спадщина В. В. Лутковського, І. І. Гурина й інших римографів, що залишилася в архівах), так чи інакше висвітлені в критичних публікаціях, досі однак не виробила засад наукової критики, а самé питання осмислення потреб і вимог римографічної критики, узагальнення набутого досвіду та окреслення її перспектив ще не було порушено науковцями.

Римографія, ґрунтуючись на загальній теорії і практиці укладання словників, має однак специфічну теорію й методику роботи над СР, зумовлену римовим матералом, та безпосередньо пов'язана з римологією. Римографія, поряд із енциклопедичною лексикографією, термінографією, неографією, пареміографією тощо, є суміжною із класичною лексикографією галуззю зі своєю структурою і завданнями. До компетенції римографії належить критика СР, або ж римографічна критика.

Різнобічне висвітлення питання лексикографічної критики отримало в роботі Комісії з лексикології і лексикографії при Міжнародному комітеті славістів, зокрема в рамках Міжнародної наукової конференції «Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія: теорія, практика, перспективи. До 90-річчя від дня народження професора Леоніда Сидоровича Паламарчука» (Київ, 18-19.10.2012), а також у розділі «Слов'янська лексикографія: стан і критика» збірника «Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові» (2012). Зокрема роль критики в словенській лексикографії досліджувала М. Мерше [10], зв'язок критики словацьких словників і поняття норми – А. Ярошова [9].

Наукова лексикографічна критика зародилася в першій половині ХХ ст. Постання римографічної критики відбулося значно пізніше, її започаткування пов'язуємо з роботою над рукописом «Словника українських рим» (СУР) та підготовкою його до друку, тобто не пізніше 70-х рр. минулого століття.

«Словник українських рим» – найбільш знаний вітчизняний римарій; він залишив найпомітніший слід й у римографічній критиці. Праця набула класичної форми, знайомої кільком поколінням поетів, перекладачів і науковців, у процесі тривалого обговорення рукопису й переосмислення його концепції, тобто завдяки, а іноді й усупереч численним критикам. Загальномовний римарій, який уклав І. І. Гурин ще в 1960-х рр., містив реальні поетичні рими і складався з двох частин: реєструвальної та ілюстративної з паспортизованими цитатами із творів 225 поетів. Відомо, що в 1969 р. І. І. Гурин повідомляв про СУР як про завершену працю, яку він «багато років складав». Опубліковано ж словник лише в 1979 р. Шлях до користувачів виявився довгим через майже неподоланну критику. «У відділі теорії літератури Вашого інституту [академічного Інституту літератури] панує думка, що словник рим загального типу [загальномовний СР] взагалі не потрібен. Така позиція пошкодить моїй праці», – писав укладач П. Й. Колеснику [До Колесника від 20.08.1969]. І трохи згодом: «Рукопис словника мені повернуто [з видавництва «Радянський письменник»]. В. Ковалевський написав гнучку рецензію – і не відкинув, і не ствердив, а так ні те, ні се. …Останній шанс, який у мене лишався, це було знайти співавтора… І такий співавтор знайшовся. Співробітник Інституту мовознавства А. А. Бурячок. Зараз рукопис у нього. Я думаю, що йому пощастить знайти видавництво. Він дещо, можливо, доповнить, напише інший вступ» [До Колесника від 18.05.1970].

Аналіз процесу фахового обговорення і рецензування СУР виявив послідовні етапи й різноманітні форми **наукової римографічної критики**.

І. Внутрішня римографічна критика

Початковий розгляд рукопису СУР після його доопрацювання А. А. Бурячком відбувся на засіданні відділу лексикології та лексикографії Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР 22.04.1976. До співукладача, працівника відділу, у процесі обговорення були поставлені запитання: на якому матеріалі створений словник; з яких творів дібрано рими; чи використано інверсійний словник; яке практичне застосування матиме СУР; як його можна використати для машинного перекладу; до кого з письменників зверталися укладачі для консультації. З усними рецензіями виступили співробітники відділу. Л. Г. Скрипник підкреслила потрібність такого словника для поетичної творчості, а також можливість його використання для вивчення питань акцентології та словотвору. Рецензентка звернула увагу на продуману систематизацію лексичного матеріалу і дала кілька рекомендацій: ввести ілюстративний матеріал і ремаркувати слова обмеженого вжитку [Протокол]. У процесі підготовки СУР до друку ілюстрації з об'єктивних причин не були додані (у загальномовних СР їх за традицією не вміщують, оскільки це значно збільшило б корпус словника). До думки ж про необхідність обмежувальних ремарок укладачі дослухалися:

-ило(ся)… гасило (*заст.*), …красило (*заст.*) [СУР: 168].

-орювати(ся) …завгорювати (*діал.*) [СУР: 292].

У письмовій рецензії Л. Г. Скрипник відзначила високий науковий і технічний лексикографічний рівень рукопису, практичну цінність такого словника і порекомендувала: доповнити передмову бібліографією використаних словників (частково враховано). Зауваження стосувалися подання в одній статті спільнокореневих слів, що належать до різних частин мови (*вакуум, вакуумний; характер, безхарактерний, слабохарактерний*). Рецензентка також висловила сумнів у доцільності вміщення статей лише з одним римонімом, як-от: ***-амфора*** *Амфора;* ***-ангенс*** *Котангенс;* ***-асничка*** *Масничка;* ***-атечко*** *Батечко* [Скрипник]. Це зауваження укладачі врахували і зняли згадані в рецензії статті, що містять по одному слову, а стаття ***-атечко*** була розширена:

-атечко Батечко, зятечко, небагатечко (*присл.*), святечко [СУР: 77].

Загалом же від подання однокомпонентних статей укладачі не відмовилися, пояснивши доцільність такого підходу в передмові: «Іноді римоформа подається з одним римокомпонентом, оскільки не знайдено до нього відповідника; таку римоформу називають римонездатною (див., наприклад, **-ідгомін** Відгомін). Але її значення в словнику полягає в тому, що вона орієнтуватиме поета й перекладача про неможливість утворення точної рими з такою римоформою, про те, що треба або змінити віршовий рядок так, щоб він закінчувався римоздатною римоформою, або ж задовольнитися неточною римою» [2: 12]. Також Л. Г. Скрипник указала на непослідовність уміщення одних власних назв і відсутність інших [Скрипник].

Під час внутрішнього усного обговорення СУР полеміка точилася довкола питання, чи слід позначати наголос у словах. Ш. Г. Кренцель висловила сумнів у необхідності наголосів, С. І. Головащук відстоював обов'язковість наголосів. Опублікований СУР наголосів на римових словах (римонімах) не подає (наголоси позначено спорадично на словах, що мають акцентуаційні варіанти). Оскільки лексичний мате-

ріал систематизовано за принципом тотожності наголошених голосних – акцентів, що відповідає нормі утворення української рими, це унеможливлює помилку в акцентуванні слова, як-от у блоці наголошеного ***о***:

-опнути Гопнути, захлопнути, копнути, лопнути, топнути, тьопнути, хлопнути, хропнути, хрьопнути, шльопнути [СУР: 285].

В. О. Винник і Н. І. Швидка вказали на необхідність наукового доопрацювання передмови, а також на те, що корпус словника переобтяжений термінами. Л. А. Юрчук навпаки виступила проти вилучення слів іншомовного походження, а також лексики обмеженого вжитку. Усі учасники обговорення відзначили цінність і унікальність праці. Підбиваючи підсумки, Л. С. Паламарчук порадив ознайомитися зі СР, що їх уклали болгарські й польські римографи [Протокол].

II. Зовнішня римографічна критика
1. Довидавнича критика

У рецензії М. М. Плісецького, професора Київського державного інституту культури, доктора історичних наук, відзначено високу кваліфікацію укладачів та підкреслено роль СР у мовній культурі й духовності народу загалом. Рецензент долучився до заочної полеміки з тими, хто вважає СР зайвим і навіть шкідливим на підставі, що начебто «такий словник плодитиме графоманів, які користуватимуться ним як зручним знаряддям», і нагадав про традицію створення СР у розвинених європейських культурах. Побажання укладачам – розширення матеріалу народнопісенними римами і діалектизмами та введенням неточних рим. У зв'язку з останньою рекомендацією М. М. Плісецький порадив також висвітлити в передмові питання сучасної української рими, її звукового діапазону, не обмеженого точними римами [Плісецький].

Дослідниця українського віршування Н. П. Чамата схвалила методику укладання словника і відзначила великий обсяг залученого матеріалу, проте вказала на те, що зафіксовано лише точні рівноскладові рими, а також на необхідності доопрацювання передмови та розширення її викладом теорії сучасної української рими [Чамата].

Думка літературознавця Г. К. Сидоренко про СУР, «наслідок безсумнівно багаторічної сумлінної праці, яка потребує глибоких знань і професійних навиків лексикографічної роботи», досить висока. Рецензентка ретельно проаналізувала корпус словника і зробила зауваження – усунути помилкове вміщення слова *бородавка* в статтю **-авка** (нормативно *боро́давка*; не було враховано), а також низку пропозицій: ремаркувати неточні рими (не враховано), ввести в мегаструктуру СУР зміст (ураховано), зазначити кількість римових слів (ураховано), диференціювати реальні рими («здійснені рими», за висловом Г. К. Сидоренко) і рими потенційні, позначивши останні астериском (не враховано). «Якщо ж автори були непередбачливі і в картотеці не відобразили цієї обставини, то це залишиться вадою словника», – підкреслила рецензентка [Сидоренко].

Найпоширеніші тези внутрішньої і зовнішньої довидавничої критики:

- СУР є першою і до того ж вдалою спробою укладання СР української мови;
- високий науковий рівень праці;

- опрацьовано великий обсяг матеріалу;
- матеріал добре систематизований;
- необхідність доопрацювання передмови;
- бажаність ілюстративного матеріалу;
- обов'язковість ремарок.

2. Критика опублікованого СР

СУР отримав схвальні відгуки українських і зарубіжних мовознавців. Д. Білоус і Г. Колесник, а також польський україніст, лексикограф А. Фаловський підкреслювали, що вихід СР став закономірним результатом розвитку української лексикографії, яка вже мала на той час фундаментальні академічні словники: перекладні українсько-російський (у 6 т.), російсько-український (у 3 т.), тлумачний (в 11 т.), словник мови Т. Шевченка, орфографічний, а також підготовлений до друку етимологічний словник. Рецензенти підкреслювали перспективи використання СУР не лише як довідника римувальних засобів української мови для поетів, а й як джерело мовознавчих досліджень. Рецензенти засвідчують глибоке знання предмета свого аналізу. Наприклад, Д. Білоус, Г. Колесник, М. Шалата не лише ознайомилися зі словником, а й з історією створення цієї праці, її джерелами. Критичні зауваження, які висловили Д. Білоус і Г. Колесник, несуттєві; рецензенти зокрема вважають прогалиною відсутність новотворів сучасних українських поетів [1: 87].

А. Фаловський високо оцінив СУР, підкреслив етапність в українській лексикографії і навіть закликав польських лексикографів взорувати на цей словник. Рецензент звернув увагу на те, що для запобігання можливій критиці самої ідеї словника рим багато уваги в передмові Д. Павличка приділено переконанню користувачів («читачів») у потрібності СР і запереченню його шкідливості як джерела примітивізації поезії, перешкоди для вияву творчої індивідуальності поетів [8: 228]. Заочна безадресна відповідь рецензентам, за спостереженням іншого рецензента, мала непередбачуваний ефект: замість того, щоб переконати критиків, вона дала користувачам поживу для сумнівів: «Певним чином книголюбів насторожили самі творці Словника», – зауважив М. Й. Шалата [7: 121].

А. Фаловський висловив переконання, що до СУР звертатимуться не лише поети і перекладачі, а й учителі, історики літератури і мовознавці (дослідники словотвору, лексики й акцентуації). Рецензент припустив, що оцінити по-справжньому СУР можна буде, якщо він виправдає себе на практиці. У подальшому тривалий попит на цю працю цілком виправдав оптимістичний прогноз польського лексикографа.

Літературознавець М. Й. Шалата проаналізував СУР з погляду зручності використання; на думку критика, наявність відсильних статей ускладнює пошук рим. В інтерв'ю газеті «Літературна Україна» А. А. Бурячок пояснив: «Вдалося виробити стрункy та економну систему розміщення римоформ і римокомпонентів… Робота ускладнювалася тим, що в невеликий за обсягом словник необхідно було включити не тільки використані рими (точні й неточні), а й потенційні, до яких поети могли б вдатися в майбутньому. Для цього застосовано «стискання» лексичного матеріалу» [6]. Було виявлено також неповноту римолексичного матеріалу, хоча в передмові є

застереження самих укладачів щодо свідомої відмови від деяких видів рим через їхню невичерпність. Звісно, цим не можна пояснити випадкових пропусків, як-от римоніма *пінгвін* у статті **-ін**. [7: 122]; [СУР: 224]. Одне із суттєвих зауважень літературознавця цілком безпідставне. Ідеться про начебто неможливість добору відкритих окситонних рим із опорним приголосним (*коса, крильми, Дніпро, дочка, земляки*). У дійсності ж такі рими вміщено на свої алфавітних місцях на початку кожного блоку, а в передмові принцип їх подання пояснено [2: 13].

Найпоширеніші тези зовнішньої критики опублікованого СР:

- СР – закономірний етап розвитку лексикографії;
- безсумнівна потрібність СР;
- недиференційованість потенційних рим і рим із творів українських поетів;
- певна неповнота і деякі огріхи римового матеріалу.

Цілком очевидно, що головними **ознаками** наукової римографічної критики є фаховість, глибина і всебічність аналізу, неупередженість (прагнення дати об'єктивну оцінку), аргументованість.

Параметри критичного оцінювання СР:

1. Римографічний контекст аналізованого словника, фаховість укладача.

2. Науковість концепції (на ній ґрунтуються також і римарії, створені за авторськими концепціями), її оригінальність / традиційність.

3. Належність праці до словника заявленого типу.

4. Відповідність укладених матеріалів римовій нормі; джерела, повнота і нормативність.

5. Структурна достатність і вмотивованість компонентів мега-, макро- і мікроструктури СР.

6. Можливість використовувати словник за анонсованим призначенням, орієнтованість на адресата, зручність для користувача.

7. Аналіз позитивних характеристик і вад словника; його загальна оцінка.

Варто розрізняти наукову критику СР і **науковий опис** СР, методика якого передбачає ґрунтовне висвітлення історичного і римографічного контексту, дослідження біографії укладача, спеціальний аналіз параметрів і елементів словника [4: 285–293].

Критика має супроводжувати основні етапи створення СР: вироблення концепції, укладання і видання. Довидавнича наукова римографічна критика має форму офіційної або напівофіційної, внутрішньої і зовнішньої. Важливий етап – рекомендація словника до друку, якій передує письмове рецензування, ознайомлення членів наукової установи з усіма підготовленими рецензіями, а також процедура голосування, що й визначає схвалення чи несхвалення словника до друку. У разі відхилення словника укладачі мають змогу після доопрацювання знов подати працю для нової процедури рекомендації до друку – у повній чи скороченій (за незначних доопрацювань) формі.

Елементи критики СР можна виявити в дослідженнях з історії римографії, а також у передмовах СР (критика інших СР) – і це цілком виправдано, якщо пригадати первісне значення терміна в давньогрецькій мові – «здібність розбирати».

Мета критики СР на довидавничому і післявидавничому етапах різна. На першому вона становить частину робочого процесу і є його завершальним етапом, спрямованим на виправлення помилок, усунення вад, уточнення сумнівних і проблемних питань, удосконалення всіх структурних компонентів словника, корекція і звіряння матеріалу. Критика опублікованого СР – це аналіз і оцінювання готового продукту, її суть – підбиття підсумків роботи над СР, а отже виправлення неточностей і недоліків можливе лише в разі підготовки нового видання або в роботі над іншими римаріями. Римографічна критика передбачає зворотну реакцію укладачів: усну і письмову відповідь рецензентам, внесення коректив у рукопис, його доопрацювання, доповнення або скорочення – зокрема введення римових слів або їх вилучення.

Форма, дотична до римографічної критики, – усне й опубліковане інтерв'ю в ЗМІ з укладачами, редакторами або видавцями. Інтерв'ю є зручним способом заочної полеміки з критиками, оприлюднення відповідей на критичні зауваження. Укладач має змогу детальніше роз'яснити призначення словника, окреслити коло потенційних користувачів, відповісти на найпоширеніші критичні зауваження та запитання, як-от у низці інтерв'ю А. А. Бурячка після виходу СУР [5; 6].

Римографічна критика спирається на історію і теорію римографії та своєю чергою сприяє вдосконаленню теорії, а також дає матеріал для вивчення історії.

Висновки. Наукова римографічна критика зародилася в 70-х рр. XX ст. Етапи роботи над СР мають давати місце для римографічної критики (цьому сприяють: оприлюднення концепції та її обговорення, публікація словникових матеріалів). Види римографічної критики: внутрішня і зовнішня, довидавнича і критка опублікованого СР, наукова і ненаукова, офіційна, напівофіційна і неофіційна. Її форми і жанри: усна і письмова критика; відгук, рецензія, виступ на обговоренні, експертний висновок; критика інших словників рим у передмові СР і в дослідженнях історії римографії. Реакцією на критику СР є усна чи письмова відповідь рецензентам, внесення виправлень і доповнень (скорочень) до рукопису або до наступних видань СР, інтерв'ю в ЗМІ.

Словники

ЗУЛ –	Зайко М. Український лексикон: естетичні, мистецькі, лінгвістичні таблиці співзвучних слів. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2013. 444 с.
КСР –	Караванський С. Й. Словник рим української мови. Львів: БаК, 2004. 1028 с.
РА –	Мовчун Л. В. Словник римових асоціацій. *Українська рима в системі мови і в мовній практиці.* Київ, 2020. С. 420-431.
СГ –	Гурин І. І. Словник рим Євгена Гребінки. Миргород, 1982. 66 с.
СРШ -	Діброва С. М. Словник рим Т. Г. Шевченка. Сімферополь, 2004. 144 с.
СУР –	Бурячок А. А., Гурин І. І. Словник українських рим. Київ: Наук. думка, 1979. 338 с.

ФРП-	Мовчун Л. В. Хоронім УКРАЇНА: фрагмент римового простору. Зведений словник рим. *Українська рима в системі мови і в мовній практиці.* Київ, 2020. С. 375–419.

Архівні матеріали

До Колесника від 20.08.1969 – Гурин І. І. Лист Колеснику П. Й. від 20.08.1969. 2 арк. *Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України.* Ф. 847. Оп. 1. Спр. 181.

До Колесника від 18.05.1970 – Гурин І. І. Лист Колеснику П. Й. від 18.05.1970. 2 арк. *Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України.* Ф. 847. Оп. 1. Спр. 181.

Плісецький – Плісецький М. М. Відзив на книгу «Словник українських рим» (упорядкували А. А. Бурячок, І. І. Гурин, відповідальний редактор.. Є. П. Кирилюк), 585 стор. машинопису. 14.05.1975. 2 арк. *Архів А. А. Бурячка.*

Протокол – Протокол № 5 засідання відділу лексикології та лексикографії Інституту мовознавства АН УРСР від 22.04.1976. 8 арк. *Архів відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики*.

Сидоренко – Сидоренко Г. К. Рецензія на «Словник українських рим», укладений А. А. Бурячком і І. І. Гуриним. 621 стор. машинопису. 6.05.1977. 4 арк. *Архів А. А. Бурячка.*

Скрипник – Скрипник Л. Г. Рецензія на «Словник українських рим» (укладачі А. А. Бурячок та І. І. Гурин; відповідальний редактор.. Є. П. Кирилюк), 585 стор. машинопису. 2 арк. *Архів А. А. Бурячка.*

Чамата – Чамата Н. П. Про «Словник українських рим». Автори А. А. Бурячок та І. І. Гурин. 1 арк. *Архів А. А. Бурячка.*

Література

1. Білоус Д., Колесник Г. Рец. на: Бурячок А. А., Гурин І. І. Словник українських рим. К.: Наук. думка, 1979. 338 с. *Мовознавство*, 1980. № 5. С. 86–87.

2. Бурячок А. А. Вступ. *Словник українських рим*. Київ: Наук. думка, 1979. С. 7–16.

3. Валігура О. Р., Костанда І. О. Фонетична кодифікація: кодифікатори в контексті стандартизації давньокитайської мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2021 № 50 том 1 С. 37–42.

4. Мовчун Л. В. Українська рима в системі мови і в мовній практиці. Київ, 2020. 472 с.

5. Пепа В. Багатогранність, невичерпність: інтерв'ю. Друг читача, 14.07.1979.

6. Словник рим: інтерв'ю. *Літературна Україна*, 17.07.1979.

7. Шалата М. Й. Перший на Вкраїні римівник. *Жовтень*. 1982. № 3. С. 121–123.

8. Fałowski A. Rec. o: A. A. Бурячок, I. I. Гурин, Словник українських рим, Вид. «Наукова думка», Київ, 1979, c. 340. *Slavia orientalis*. Warszawa, 1981. Roczn. XXX. № 2. S. 228 - 229.

9. Jarošová A. Kritika slovenských slovníkov a koncept normy. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові* / Інституту української мови; відп. ред. І. С. Гнатюк. Київ: КММ, 2012. С. 438–444.

10. Merše M. Vloga kritike v slovenskem slovaropisju. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові* / Інституту української мови; відп. ред. І. С. Гнатюк. Київ: КММ, 2012. С. 349–375.

Larysa Movchun

Principles of rhymography critique

The article is devoted to the creation of the principles of critique of Ukrainian rhyming dictionaries. The issue of understanding the needs and requirements of rhymography critique, summarizing the acquired experience and outlining its perspectives are urgent, as they have not been raised by scientists. It was found out that scientific rhymography critique originated in 1970 s. Types of rhymography critique: internal and external, prepublisher and critique of published rhyming dictionaries, scientific and non-scientific, official, semi-official and unofficial.

Keywords*: rhyme, rhyming dictionary, rhymography, rhymography critique.*

Наталія Сніжко

УДК 811.161.2'374

Сучасна перекладна література у складі тлумачного «Словника української мови активного типу»

Стаття присвячена лексикографічним проблемам опрацювання текстів сучасної перекладної літератури. З'ясовано особливості наповнення реєстру та ілюстративної бази новітнього тлумачного словника активного типу на основі тестів перекладної літератури. Визначено особливу роль системи художньо-виражальних засобів мови перекладу для впорядкування словникових статей новітнього тлумачного словника української мови.

***Ключові слова**: тлумачний словник активного типу, перекладна література, міжмовна комунікація, полілог культур, запозичена лексика, лексикографічний опис, естетична функція слова, система загальнолюдських цінностей.*

Сучасна перекладна література різних стилів і жанрів у складі новітнього тлумачного «Словника української мови активного типу» (далі – АСУМ) увиразнює міжмовну комунікацію, мовні та концептуальні особливості світосприймання різних народів світу, відтворює активне наповнення української мови запозиченнями з різних тематичних груп [1; 2; 4; 5].

Органічне поєднання ілюстративного матеріалу з українських та перекладних творів у словникових статтях АСУМ забезпечує адекватне відображення стану розвитку української мови в сучасному полікультурному просторі, формує основу для системного зіставного дослідження мовних та концептуальних картин світу різних народів, моделювання системи національних та загальнолюдських культурних цінностей [6].

Добір перекладних творів здійснюємо з урахуванням високої якості перекладу, життєствердного спрямування творів, наявності у мові перекладу яскравих художньо-образних засобів, важливих для сучасної комунікації. Спираємося на теоретичні напрацювання науковців (В. В. Коптілова, Т. Р. Кияка, В. М. Манакіна, О. І. Скопненка, Т. В. Цимбалюк-Скопненко та ін.) у сфері міжкультурної комунікації, які розглядають міжкультурні зв'язки в органічній єдності з інтегральними дослідженнями мовної й концептуальної картин світу, з'ясуванням зіставно-типологійних ознак концептуалізації дійсності тощо [3; 4; 7–9].

Серед сучасних україномовних перекладів у складі АСУМ – твори американських, німецьких, британських, французьких, італійських, шведських, польських, азербайджанських, японських та ін. письменників. Опрацьовуємо, наприклад, романи: 1) «Маленька паризька книгарня» німецької письменниці Ніни Джордж, яка увиразнює вагомість книги у житті суспільства, пропагує дружні та добросердні стосунки між людьми; 2) «Рік у Провансі» англійського письменника Пітера Мейла, який описує буденне життя французів, їхні звичаї й уподобання; 3) книги американської письменниці Сари Джіо («Ожинова зима», «Я кохатиму тебе завжди», «Фіалки в березні», «Остання камелія»), яка осмислює вічні проблеми добра і зла, життя бід-

них і багатих, прагнення кожної людини бути щасливою; 4) книгу міфологічного змісту «Цирцея» американської письменниці Медлін Міллер про чаклунку Цирцею – доньку бога Сонця Геліоса, життя богів-титанів (Геліоса, Борея, Перса, Прометея), богів-олімпійців (Аполлона, Артеміди, Афіни, Зевса), людей (Аріадни, Ахіллеса, Геракла, Ікара, Одіссея) та чудовиськ (Мінотавра, Сирени, Скілли, Харибди); 5) детективний твір французького письменника Мішеля Бюссі «Чорні водяні лілії», у якому відтворено особливості сучасного містечка, де жив і творив мальовничі картини з ліліями відомий художник Клод Моне; 6) книгу французького письменника Лорана Гунеля «Я обіцяю тобі волю» про особистісний розвиток людини, спостереження про те, як стати щасливим. Перелічені твори перекладено багатьма мовами світу, вони належать до сучасних бестселерів.

Найчастіше до складу АСУМ вводимо ті ілюстрації з перекладних творів, які увиразнюють особливості функціонування в українській мові запозичених слів (*бренд, боулінг, бойлер, браузер, бос, бонус, брокер, буклет, бугенвілія, брошура, бойфренд, бунгало, бумеранг, бутик, бурбон, бургер* та ін.). Перекладний твір відбиває місце позначуваного поняття в картині світу народу, культурі і мові якого він належить, а в поєднанні з ілюстраціями з автентичних українських творів відтворює спільні особливості людського світосприймання, загальнолюдські цінності й проблеми. При цьому наявність похідних від запозичених слів засвідчує органічне входження слова до української мовної системи, напр.:

бо́йлер, -а, *ч.* Пристрій для підігріву води в системі постачання тепла і гарячої води, *син.* водонагріва́ч, водопідігріва́ч. *Джерелом гарячої води може бути не тільки накопичувальний* ***бойлер*** *прямого нагріву (газоводяний), але й* ***бойлер*** *непрямого нагріву (водоводяний) або проточний теплообмінник, підключений до котла системи опалення* (В. Сашко, Водопостачання, 2019, 49); *З метою забезпечення гарячою водою будинку, в якому проживає сім'я з 5 осіб, використовується геліоустановка… Площа колекторів – 4–6 м^2, продуктивність системи – 200 л гарячої води за добу, місткість бака-накопичувача (****бойлера****) – 280 л* (Ю. Дзядикевич, Енергетичний менеджмент, 2010, 122–123); *І* ***бойлер*** *– ви мусите подивитися на* ***бойлер****. Але attention* [увага]*! – Він спинився раптом і тицьнув у мене лекторським пальцем. – Не французький. Тільки німці й бельгійці вміють робити* ***бойлери*** (П. Мейл, Рік у Провансі, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 44); ***Бойлер****, пальник і резервуар з водою стояли поряд, поєднані мідною пуповиною, а також приголомшливою купою кольорових труб…* (П. Мейл, Рік у Провансі, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 189); *Справжній контрастний душ! Наш* ***бойлер*** *«здох» кілька тижнів тому, а я ніяк не могла добитися ремонту від орендодавця* (Л. Гунель, Я обіцяю тобі волю, перекл. з фр. Ю. Кузьменко, 2020, 26); *Вода була крижаною. У несправному* ***бойлері*** *принаймні один плюс – можливість дещо заощадити* (Л. Гунель, Я обіцяю тобі волю, перекл. з фр. Ю. Кузьменко, 2020, 232–233).

бо́йлерний, -а, -е. Прикм. до **бо́йлер**. *Кальцієвий осад та намиті сторонні частинки створюють в основі ємкості так зване «****бойлерне*** *болото» – червоно-коричневу масу, що є ідеальним середовищем для бактерій будь-якого виду* (В. Сашко, Водопостачання, 2019, 61); *До моєї дружини й чоловіка з EDF долучився Менікуччі, що тепер, як підозрювали ми, оселився в* ***бойлерній*** *кімнаті й понад усе*

любив давати поради щодо будь-якої домашньої проблеми, яка лиш виникала (П. Мейл, Рік у Провансі, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 211–212). ‖ *у знач. ім.* **бо́йлерна**, -ої, *ж.* Приміщення, у якому розміщені пристрої для підігріву води. *На Андріївському узвозі я орендував майстерню.., яка була на першому поверсі. А в підвалі була закинута* ***бойлерна*** (Слово Просвіти, 27.12.2019); *Він зайшов до* ***бойлерної****, і я шанобливо зачудувався старезною, усіяною циферблатами машиною, яка пухкала та хропла при стіні* (П. Мейл, Рік у Провансі, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 44).

бути́к, -á, *ч.* Невеликий магазин, де продають модний фірмовий одяг і різні аксесуари. *Ходив з дітьми на Майдан Незалежності. Малий з Борькою настрибалися на батуті. Я тільки не знаю, чому це називається Майдан Незалежності. Розваг, кав'ярень,* ***бутиків****, барахолок – чого завгодно, крім Незалежності. Слова українського не почуєш, так, ніби це філіал столиці сусідньої держави* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 290); *Але все майже відразу пішло якось не так. Вони ходили по музеях, барах,* ***бутиках****, узявшись за руки, або під ручки, і боялися зізнатися, що насправді втікають* (В. Лис, Обітниця, 2019, 313); *Вдягла джинси й кросівки, куплені ще десять літ тому, коли скидала вагу після пологів, натягла стьогану курточку і поїхала трамвайчиком у великий торговельний центр, у* ***бутики*** (Ніка Нікалео, Квітникарка, 2018, 33); *Я попросив його залишити трохи sarments*[виноградної лози] *для мене, щоб я міг зібрати їх і використати на барбекю наступного літа, бо пригадав, як бачив їх одного разу в Нью-Йорку, у крамниці, що називала себе* ***бутиком*** *їжі* (П. Мейл, Рік у Провансі, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 223).

бутико́вий, -а, -е. Прикм. до **бути́к**. *Решта гостей були французи – люди із сусідніх сіл, у чистому одноманітному недільному вбранні, а ще трапилися одна чи дві оригінальніші пари, що були тут не дуже до речі у своїх яскравих* ***бутикових*** *кольорах* (П. Мейл, Рік у Провансі, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 211).

бугенві́лія,-ї, *ор.* -єю, *ж., бот.* Рід вічнозелених рослин родини ніктагінові (нічноцвіті) з дрібними квітками яскравого кольору; поширені у Південній Америці. ***Бугенвілія –*** *багаторічна рослина, яка росте як ліана, або як деревце. Пагони* ***бугенвілії*** *покриті рідко колючками, за допомогою яких рослина чіпляється за опору* (Квіти, 29.12.2021); ***Бугенвілія*** *вимагає яскравого світла. Вона чудово себе почуває на прямому сонці і при легкому затіненні. При таких умовах приквітки з'являються регулярно і довго не опадають* (Сам собі агроном, 31.05.2013); *..Тут* [в Таїланді] *люди ховаються від сонця по затінках і неподадік від нас на тлі цілоденно ясного неба рожевим квітом величезна* ***бугенвілія*** *цвіте! Кожна гілочка обсипана ніжними пелюстками, схожими на горошок польовий… **Бугенвілія** майже наша землячка, вона родом із Середземномор'я, європейці завезли її сюди..* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 212); *Вони* [пейзажі] *не лише прикмети простору, вони скорельовані на розкриття «душі» країни і її народу, вони їхні символи. Для Чехословаччини, наприклад, – це «високі Татри» («Зустрічі з друзями»), квітуча* ***бугенвілія*** *– «візитна картка» Таїланду («Орхідеї з тропіків»), для Японії «квітуча сакура» – її «національне дерево» («Японські етюди»)* (Н. Заверталюк, «Відчуття близькості» Іншого.., 2014, 141); *Високі широкі двері вели на кам'яну терасу і далі – до саду, повного кінських каш-*

*танів, **бугенвілій**, мигдалю, троянд і абрикосових дерев* (Н. Джордж, Маленька паризька книгарня, перекл. з англ. О. Захарченко, 2018, 274); ***Бугенвілії**, бурхливе море, пофарбовані будиночки в гавані, що з почуттям власної гідності зберігали загадкове минуле, хрусткий золотий гравій майданчика для гри в кулі: саме на тлі таких пейзажів розквітло їхнє кохання, дружба і глибоке розуміння* (Н. Джордж, Маленька паризька книгарня, перекл. з англ. О. Захарченко, 2018, 258).

бу́нга́ло, *невідм., с.* Легка заміська будівля з верандами у тропічних країнах. *Тут* [у Гідропарку] *є два басейни, вихід до Дніпра, живі пальми, **бунгало** і шезлонги, майданчик для пляжного волейболу, ресторан, бар і танцпол* (Вечірній Київ, 22.06.2016); *Як і щодня, Сільвіо сів на велосипед, аби проїхатись островом Олерон, де вони орендували тоді сімейне **бунгало*** (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2018, 381); *Будинок Томмі правив за дивну штуку сірого кольору, яка мала такий вигляд, ніби іспанське **бунгало** схрестили з маєтком у георгіанському стилі* (Р. Волш, Сім щасливих днів, перекл. з англ. Ю. Максимейко, 2020, 128–129); *Ми лежали в татовому наметі для фестивалів – старому, із жовтогарячого полотна, неначе в маленькому **бунгало**, дослухаючись до звуків за його межами, у траві* (Р. Волш, Сім щасливих днів, перекл. з англ. Ю. Максимейко, 2020, 13).

Сучасні перекладні твори засвідчують особливості функціонування термінів та терміносполук в українській мові XXI століття, напр.:

бо́улінг, -у, *ч., спорт*. Гра на влучання важкою кулею в кеглі. *Вп'яте відбувся благодійний турнір з **боулінгу** серед корпоративних команд «Кубок відкритих сердець 2016». Вже вдруге турнір пройшов у ТРЦ «Гулівер». Головна мета усіх турнірів – змінити суспільне неприйняття дітей з синдромом Дауна та зібрати кошти на освітні програми для дітей, які займаються у Центрі раннього розвитку. Цього разу турнір зібрав 155 тис. грн на допомогу дітям з синдромом Дауна* (Вечірній Київ, 22.11.2016); *Хочете покататися на ескалаторі в Ірпені? Або ж пограти у **боулінг** чи більярд? Тоді Вам – торгівельно-розважальний центр «Жираф». За одне можете скупитися у продуктовому супермаркеті «Фора», розташованому на першому поверсі «Жирафа»* (Зоря Приірпіння, 17.12.2016); ***Боулінг** є однією з найпопулярніших розваг серед громадян України. І не спроста. Адже суть гри досить проста і зрозуміла. А грати в неї можуть як діти, так і люди старшого віку. Аби гравцеві вистачило сил запустити кулю для **боулінгу** так, щоб вона досягла кеглів. Хоча, як правило, діти отримують задоволення і від самого процесу запуску кулі. І не важливо, дісталася вона до кеглів чи ні* (Про твої фінанси, 10.05.2022); *Я відчуваю, що в роті пересохло, а у животі важко, наче там куля для **боулінгу*** (Дж. Варґа, Моє серце.., перекл. з англ. Ю. Костюк, 2019, 103).

бра́узер, -а, *ч., інформ*. Програма, що надає користувачеві можливість пошуку та перегляду ресурсів Інтернету; *син*. веб-бра́узер. ***Браузер** – програма для перегляду веб-сторінок* (С. Дмитрів, Короткий термінологічний словник.., 2013, 10); *Зрештою хлопець розкрив **браузер**, відшукав програму для конвертації двійкового коду в шістнадцятковий, скопіював до неї всю послідовність з одиничок і нулів, після чого натиснув «Convert»* (М. Кідрук, Заради майбутнього, 2019, 272); *За дві хвилини до кінця зміни я запускаю **браузер**. Упевнена, за весь день сумлінної праці я заслуговую на маленьку перерву* (Дж. Варґа, Моє серце.., перекл. з англ. Ю. Костюк, 2019, 140);

Я беру мобільний і відкриваю вікно ***браузера*** (С. Джіо, Я кохатиму тебе завжди, перекл. з англ. С. Мокра, 2019, 236); *Я дивлюся на відкритий* ***браузер****, де в полі пошуку набрано «допомога безпритульним у Сіетлі»* (С. Джіо, Я кохатиму тебе завжди, перекл. з англ. С. Мокра, 2019, 107).

До активного вжитку сучасні перекладачі вводять низку стійких сполучень слів, важливих для усвідомлення загальнолюдських проблем. У словниковій статті **будинок** засвідчуємо стійке сполучення слів **будинок для людей поважного віку**, яке використовує Вікторія Барська в перекладі роману Мішеля Бюссі «Чорні лілії» (на противагу словосполученню *будинок для перестарілих*), а для відтворення особливостей розуміння поняття **дитячий будинок** добираємо ілюстрації з твору азербайджанського письменника Ельчіна Сафарлі «Я хочу додому», у якому засвідчено гуманне ставлення до сиріт:

Буди́нок для люде́й пова́жного ві́ку – заклад для постійного проживання та лікування громадян похилого віку та осіб з інвалідністю.– *Зазвичай, мовила вон*а [дівчина] *втомлено, – щоб знайти особу певного віку, краще шукати не в довіднику, а в* ***Будинках для людей поважного віку****…* (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 261).

дитя́чий буди́нок – закритий навчально-виховний заклад для дітей-сиріт. *Зіна зростала в* ***дитячому будинку*** (І. Савка, Шипшинове намисто, 2016, 142); *Я кусалася, билася, кричала. Та хто мене чув? Отямилася в* ***дитячому будинку****, поруч із такими ж, як сама, дітьми ворогів народу* (Дара Корній, Сузір'я Дів, 2018, 52); *Щосуботи ми з Махмудом печемо коржі, готуємо халву, відвозимо до* ***дитячого будинку*** *та снідаємо всі разом* (Е. Сафарлі, Я хочу додому, перекл. з азерб. Т. Клюкіна, 2019, 101); *Ми з Чимназ забрали грошову компенсацію. Розділили суму між трьома* ***дитячими будинками*** (Е. Сафарлі, Я хочу додому, перекл. з азерб. Т. Клюкіна, 2019, 216).

Систематизування знань про вербальні та концептуальні особливості світосприймання представників різних країн у новітньому словнику АСУМ – важливе надбання сучасної інтегральної лексикографії, основа глобального осмислення загальнолюдських проблем співжиття й розвитку.

Мова сучасних перекладачів (Остапа Гладкого, Ольги Захарченко, Юлії Максимейко, Юлії Кузьменко, Романа Клочка, Тамари Клюкіної, Вікторії Барської, Соломії Мокрої, Тетяни Скрипник, Юлії Костюк та ін.) багата на синоніми, гіпоніми та гіпероніми, антоніми, метафоричні та метонімічні переосмислення, епітети, фразеологізми, містить високохудожні зразки опису героїв і довкілля, засвідчує аксіологічне багатство світосприймання авторів. Сучасні перекладачі забезпечують естетичну й пізнавальну функції перекладних творів, є посередниками між культурами народів світу [3; 5].

У структурі словникових статей АСУМ засвідчуємо найбільш влучні та доцільні лексичні, фразеологічні та художньо-образні засоби перекладної літератури, які є ваговими в національних мовних картинах світу і відтворюють загальнолюдські особливості світобачення. Використовуємо загальноприйняті засоби лексикографічного відтворення лексичного й фразеологічного значення, образного й порівняльного вживання слів тощо. Варто звернути увагу на органічне поєднання ілюстрацій з

автентичної та перекладної літератури у словникових стаття активного словника сучасної української мови:

брова́, -й́; *мн.* бро́ви, брів, *дав.* брова́м, дві (три, чотири) брови́, *ж.* Дугаста смужка волосся над оком. *Мені завжди хочеться торкнути губами шовкову дужку її* ***брови*** (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 338); *Один із козаків, високо звівши здивовані* ***брови****, спитав: – Чи це не ви будете ті московські посли, що їдуть на Січ?* (В. Шкляр, Характерник, 2019, 76); *Її красиві зеленаві очі почали втрачати блиск, колоподібні* ***брови*** *поріджали, а для колись стрункої постаті треба вишукувати і припасовувати одяганку* (І. Савка, Шипшинове намисто, 2016, 138); *У дівчини було миле личко. Довгі чорні вії, великі карі очі, які на блідому обличчі здавалися ще більшими,* ***брови*** *тонкими дугами гармонійно доповнювали картину, повні червоні губи складалися в симпатичний бантик* (Дара Корній, Сузір'я Дів, 2018, 190–191). * Образно. *Степи, степи, стерня та роси. Веселка в літа на* ***брові****. Маленький хлопчик став дорослим. ...А вовк качається в траві* (Л. Костенко, Вибране, 1989, 95).

◊ **І (на́віть) бровóю не повести́ (здвигну́ти)** – байдуже кому-н., не звертає ніякої уваги хтось.*Він знав про це* ***і неповів бровою****. Горіли джунглі, вилягав бамбук. Його вуста були тугі, як лук, натягнутий дзвінкою тятивою* (Л. Костенко, Вибране, 1989, 354); *Але на хлопця це не справило жодного враження. Він* ***і бровою не повів*** (В. Нестайко, Тореадори з Васюківки, 2008, 143); *– Спочинь, дай-но я, – чемно запропонував Вовкулака, та Карпусь* ***не повів і бровою****. П'ять штихів для нього – дурничка* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 372); *Ми з Сірком вмостилися в буді на соломі, а Місько* ***і бровою не повів*** *у наш бік. Ніби оглух* (В. Шкляр, Троща, 2021, 171); *Подруга ні з чого не глузувала,* ***навіть бровою не повела****. Вона просто співчутливо кивала, так ніби мої дії цілком можна було зрозуміти* (Р. Волш, Сім щасливих днів, перекл. з англ. Ю. Максимейко, 2020, 175); *Усі були в доброму гуморі, тож командир* ***і бровою не здвигнув****, коли ми покидали табір…* (С. Джіо, Я кохатиму тебе завжди, перекл. з англ. С. Мокра, 2019, 47); **Зво́дити (зве́сти́) бро́ви(бровý)** – виявляти (виявити) здивування. *Старий сидів за столом і читав газету. Почувши Петрика, обернувся й високо* ***звів*** *угору* ***брови*** *– здивувався* (В. Шкляр, Треба спитати у Бога, 2019, 200); *Зайшов старший лейтенант Пайчадзе. Здивовано* ***звів*** *на мене* ***брови*** *– пізнав. Ледь усміхнувся, але зі слів моїх усе зрозумів – нахмурився* (В. Нестайко, Тореадори з Васюківки, 2008, 458); *Наталочка здивовано* ***звела брови****: в Асіє двоє братів. І сестричка Халіде. – У вас велика сім'я, – зауважила вона* (З. Мензатюк, Дике літо в Криму, 2018, 72); *Вона* [Алія] *безшумно прослизнула до суміжної кімнати (напевно, спальні), але, почувши його відповідь, вихилилася з-за одвірка та грайливо* ***звела брову****: – А куди це ти зібрався?* (М. Кідрук, Де немає Бога, 2018, 261); *Він* ***зводить брови*** *разом, наче справді замислився, чи не втратило «вибач» своєї сили* (Дж. Варґа, Моє серце.., перекл. з англ. Ю. Костюк, 2019, 81); *Господиня ятки дивиться на мене,* ***звівши брови****. Вона точно з тих матусь, які впиваються підлітковими драмами* (Дж. Варґа, Моє серце.., перекл. з англ. Ю. Костюк, 2019, 30).

бра́ти, беру́, бере́ш, беремо́, берете́; *нак.* бери́, бері́ть, бері́мо, *недок.* **1.** *док.* взя́ти (узя́ти), візьму́, ві́зьмеш; *мин.* взяв, взяла́, -ло́; *нак.* візьмі́ *і* візьмі́мо, *кого-що.* Схоплювати, охоплювати руками або яким-н. знаряддям; *син.* забира́ти, захо́плювати.

Гей, дівчата, гей, хлоп'ята! А ***беріть*** *скоріш лопати: Бо ж людині кожній треба Посадити деревце – Хай росте під синє небо, Розмовляє з вітерцем!* (М. Петренко, Українська дитяча література, 2002, 475); *– А знаєте, – раптом промовив Богдан. – Мені теж хочеться взяти вас за руку. – То* ***беріть****, – на диво просто відповіла Алевтина. – Я вам не бороню* (В. Лис, Обітниця, 2019, 345);*– А хто такий Мудей? – схвильовано спитав Чорновус,* ***беручи*** *коня за вуздечку* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 45); *Повз Наталочку пропливла медуза. Ці круглі, драглисті, наче білуваті миски холодцю, медузи не жалять. Їх можна* ***брати*** *в руки, і нічого не станеться* (З. Мензатюк, Дике літо в Криму, 2018, 165). * Образно. *Моя любове! Я перед тобою.* ***Бери*** *мене в свої блаженні сни. Лиш не зроби слухняною рабою, не ошукай і крил не обітни!* (Л. Костенко, Вибране, 1989, 315); *Роздам себе по крапелині:* ***Беріть*** *мій цвіт, моє стебельце! Я сповідаюся калині, Бо мамине в калині серце* (І. Складаний, Радосинь, 2017, 217).

◊ **Бра́ти (взя́ти) бика́ за ро́ги** – діяти рішуче, не гаючись, починаючи з найважливішого. *А от ти, здається, не дуже думаєш про день завтрашній. Дивися, протанцюєш зі своїми жевжиками на дискотеках цей час, коли треба* ***брати бика за роги****, а потім уже й вибирати не зможеш…* (Н. Гуменюк, Квіти на снігу, 2018, 131).

◊ **Бра́ти в облó́гу** – активно працювати над чимось, контролювати кого-, що-н. *Мудрі книжки він не читав, а буквально штурмував,* ***брав їх у облогу****, хоча мало що розумів* (А. Кокотюха, Таємниця козацького скарбу, 2017, 136); *Вони вже обступили криницю з трьох боків, ніби в* ***облогу брали****, і голосно сміялися* (Н. Гуменюк, Квіти на снігу, 2018, 35).

◊ **Бра́ти шту́рмом** *що* – пробиратися куди-н. швидко, навально, активно; рішуче діяти, домагатися свого. *Деякі гарячі голови уже хочуть* ***брати штурмом*** *парламент, і не з трояндами в руці* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 402); *Вчора* ***брали штурмом*** *приватні двері, сім'я тримала оборону, вимагаючи ордер. Ордер виявився не на того, яка різниця, до всіх дійде* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 376); *Насправді це містечко* [Живерні] *стало дуже дивним: досить відійти на лічені кроки, трохи далі по вулиці, щоб утекти від штовханини в чергах коло музеїв і картинних галерей, які відвідувачі* ***беруть штурмом****, та опинитися посеред тихого провінційного безлюддя* (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 44).

◊ **Бра́ти (взя́ти) го́ру (верх)** *над ким–чим* – здобувати перевагу в чому-н.; *син.* перема́гати. *..Люди схильні чинити зло, і, скільки ворон себе пам'ятає, те зло* ***брало гору****; люди – чудернацькі створіння, вони постійно вбивають одне одного, тоді як ворони й кігтиком не зачеплять живої істоти…* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 182); *..Розум відмовляється* ***брати гору*** *над почуваннями серця, коли йдеться про кохання* (Дара Корній, Сузір'я Дів, 2018, 212); *Люди вміють прикидатися, лицедіяти, натягати маски, дехто навіть по кілька. Він це знав і тому ніколи не піддавався першим враженням, не дозволяв почуттям* ***брати гору*** *над логікою* (Н. Гуменюк, Корона на одну ніч, 2019, 31); *Нова влада своїми діями нагнала великого страху на людей, тож інстинкт самозбереження* ***брав гору****, і засуджувати за це людей вони не мали права* (Н. Фіалко, Дві обручки, 2019, 215); *Обидві школи мали футбольні команди й часто грали між собою – не менш як двічі на рік Брендон і Лоуренс зчіп-*

лялися на лінії зіткнення. Кремезніший Лоуренс зазвичай ***брав гору****, щоправда, ніколи цим не хизувався* (М. Кідрук, Де немає Бога, 2018, 85–86); *Зраджуваний все одно в певний момент знесилюється мовчати, і тоді* ***гору бере*** *інший демон – демон побутових конфліктів, криків, бійок…* (П. Коробчук, Ключові клапани, 2019, 104); *Сергій покинув дім у п'ятнадцять років і, живучи в гуртожитку, звісно, сумував, важко звикав до міста, ходив у снах знайомими і рідними місцями, але прагнення пробитися* ***брало верх*** (М. Іванцова, Пазли нашого буття, 2016, 259–260); *Я не кажу Раянові, що протягом тривалих років цікавість до цього декого* ***брала гору*** *наді мною, вряди-годи пожираючи, як рак* (С. Джіо, Я кохатиму тебе завжди, перекл. С. Мокра, 2019, 11); *Вони почнуть товкти пики чи самі стануть жертвами – все залежить від того, хто* ***візьме гору*** (Джордж Орвелл, Ковток повітря, перекл. з англ. Т. Кирилюк, 2021,153).

◊ **Бра́ти у́часть** *у чому* – бути учасником чого-н. *Я чувся так, наче я теж належу до армії, наче я* ***беру участь*** *у справжній військовій операції і зараз зробив щось таке, що, може, робили на фронті, щось гідне бійця* (В. Нестайко, Тореадори з Васюківки, 2008, 475); *Вона не* ***бере участі*** *у відкритих боях, але й заховатися не може. Її місія – надавати допомогу пораненим, які розкидані по хуторах і далеких селах* (Н. Фіалко, Дві обручки, 2019, 230); *У Барселоні Злата* ***брала участь*** *у конференції з проблем стійкого розвитку, що проходила на базі UPC, Каталонського політехнічного університету* (М. Кідрук, Заради майбутнього, 2019, 57); *На американській авіабазі в Німеччині зібралися глави міністерств оборони понад 40 країн, щоб обговорити військову допомогу Україні. 26 квітня там проходить засідання міжнародної Консультативної групи з питань оборони України. У засіданні* ***беруть участь*** *керівники оборонних відомств більш як 40 країн світу, повідомив глава Пентагону Ллойд Остін. У засіданні також* ***бере участь*** *міністр оборони України Олексій Резніков* (Інф. агентство ASPI, 26.04.2022); *– Кає, ми дуже вдячні тобі за те, що ти нам допомагаєш, але, гадаю, слід прояснити, у яких саме проєктах ти* ***береш участь*** *і чи є на якомусь із них надмірний обсяг роботи, з яким наша команда не здатна впоратися* (Р. Волш, Сім щасливих днів, перекл. з англ. Ю. Максимейко, 2020, 195); *Мама не* ***брала участі*** *у місцевих конкурсах краси, але навчилася чудово лицедіяти. Майстриня всміхатися на кілька мегават, коли хоче плакати* (Дж. Варґа, Моє серце… перекл. з англ. Ю. Костюк, 2019, 105); *Завтра я везу його* [Кейда] *до «Гарборв'ю». Він* ***братиме участь*** *у програмі для людей з черепно-мозковою травмою* (С. Джіо, Я кохатиму тебе завжди, перекл. з англ. С. Мокра, 2019, 191).

Ілюстрації з текстів перекладної літератури у складі АСУМ дозволять з'ясувати найтонші нюанси семантичної структури слова та простежити особливості концептуалізації дійсності у різних мовах, напр.:

бу́ря, -і, *ор.* -ею, *мн.* бу́рі, бур, *ж.* **1.** Навальний вітер із дощем, грозою, а взимку – зі снігом; *син.* буревій, ураган, хуртовина. *За кілька місяців перед тим весь південь країни був зрушений ураганними* ***бурями****, що, лютуючи більше тижня, підіймали в повітря зірвані ґрунти Кубані й хмарами несли їх на захід, тоді в європейських столицях і десь навіть над містами Скандинавії випав чорний сніг* (О. Гончар, Циклон, 2005, 205); *..Їх спіткала* ***буря*** *страшенної сили, – то, як вона* [Ярослава] *тепер розуміє, якраз був молодий циклон, що розвинувся, розгулявсь на відкритих океансь-*

ких просторах (О. Гончар, Циклон, 2005, 225); *На другий день пливли до підобідку. Знялася* ***буря*** *невідомо звідки* (Л. Костенко, Вибране, 1989, 448); *В Європі нечувані повені. В Китаї снігові* ***бурі*** (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 71); *В Іраку розгулялися піщані* ***бурі*** (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 274; *Роззявивши рота, слухали ми розповіді археологів про Запорозьку Січ, – про легендарного ватажка козацького Івана Сірка, якого п'ятнадцять разів обирали кошовим отаманом, чого не заслужив жоден кошовий в історії Запорожжя, і якого «вороги боялися більше за вогонь,* ***бурю*** *і світову пошесть»* (В. Нестайко, Тореадори з Васюківки, 2008, 288); *Бо, хоч до 1848 року монастир відбудували, рівно через десять років, під час* ***бурі****, блискавка двічі влучила в костел* (Дара Корній, Сузір'я Дів, 2018, 26); *– У нас в Лос-Анджелесі бувають божевільні* ***бурі****. Скидається на Армагеддон* (Р. Волш, Сім щасливих днів, перекл. з англ. Ю. Максимейко, 2020, 127); *О другій годині ночі, зовсім знесилені, вони заснули, заколисані хвилями, які стали спокійніші, бо* ***буря*** *вже вщухла* (Н. Джордж, Маленька паризька книгарня, перекл. з англ. О. Захарченко, 2018, 194); *– Я пишу про маленького хлопчика, який зник у день тієї снігової* ***бурі*** (С. Джіо, Ожинова зима, перекл. з англ. Ю. Костюк, 2018, 69). * Образно. *Ніде він не почувається так у своїй стихії, як у летючім потоці, в шаленій отакій гонитві, де вітер швидкостей тебе обдає, де людина, сповита в метал, одним натиском кнопки дає гін усім табунам кінських сил, зімкнутих у двигуні, видобуваючи з них* ***бурю*** *летючих енергій!* (О. Гончар, Твоя зоря, 2005, 295); *Крізь камінь і* ***бурю****, крізь смуток і ницість вперед моя сутність іде* (О. Погребняк, Радосинь, 2017, 188). * Упорівн. *..Попереду господаря, як* ***буря****, влетіли в садибу хлопчик і дівчинка* (Ю. Збанацький, Українська дитяча література, 2002, 355).

2. *перен.* Про глибокі потрясіння в житті суспільства. *– Не до сонячних бур мені зараз, юначе.* ***Бурі*** *земні, оці нечувані дисонанси та дисгармонії – ось би на чім зосередитись… Людина – щоб там не викоювалось – вона, зрештою, універсум… Альфа і омега всього…* (О. Гончар, Циклон, 2005, 113); *Сільська дівчина в постолах – на палубі серед хвиль океану… Вона ж дочка цього середовища, цього краю, ніхто краще за неї не передасть почуття молодої людини, що її життєва* ***буря****, відірвавши від рідного порога, жене кудись на зарібки за океан…* (О. Гончар, Циклон, 2005, 156); *А крик від пекельного болю! А бою криваві обжинки! А в грозах і* ***бурях*** *іспит! А смертю роздерті уста!* (Є. Маланюк, Українська поезія.., 2008, 155); *І раптом подумав: повернувся, щоб побачити замок. Отак стояти перед ним, байдужим до людської суєти. До того, що було й буде. Крізь століття, їхні потрясіння й* ***бурі*** (В. Лис, Обітниця, 2019, 78).

3. *перен*. Глибоке хвилювання, переживання. *Тут ти композитор, і від тебе залежить, чи* ***бурю*** *викличуть твої кадри, чи промайнуть, як непомітність, нікого з глядачів не торкнувши, пропливуть сіризною холодної стрічки…* (О. Гончар, Циклон, 2005, 171); *«Як кожен закоханий, я жив тоді в ірреальному світі, – думав він згодом. –* ***Буря*** *фантазій несла мене сп'янілого й запамороченого жіночими звабами, аж поки під холодним ударом її слів чари зійшли…»* (О. Гончар, Циклон, 2005, 166); *Від відчуття приреченості його рятувала робота, яку любив.* ***Буря*** *в його душі поступово втихомирилася* (В. Лис, Обітниця, 2019, 56); *Якби ж він тільки знав, які* ***бурі*** *вирували в такі миті в дівочій душі* (О. Волинська, Львів. Пристрасті.., 2021, 70).

4. *чого, перен.* Дуже сильне, бурхливе виявлення почуттів. *І тут ми помітили, що вона* [учителька]*... плаче… Що тут знялося!* ***Буря****! Дівчатка враз голосно заревли і кинулися до неї, і обхопили, обліпили її з усіх боків, і почали цілувати плачучи* (В. Нестайко, Тореадори з Васюківки, 2008, 534); *Майже фізично відчуваю – щойно над Парковим містком прошуміла* ***буря****. Повітря загусле, ніби просякнуте флюїдами образи* (Т. Белімова, Пазли нашого буття, 2016, 183). * Образно. *Те кохання було нестримною весняною* ***бурею****, що сколихнуло все моє єство і подарувало беззастережну ніжність…* (О. Осійчук, Абрикосова книгарня, 2021, 204).

Δ **Магні́тна бу́ря,** *фіз.* – короткочасна різка зміна магнітного поля Землі, пов'язана з утворенням і розвитком сонячних плям. *Чи то на Сонці великі* ***магнітні бурі****, – у мене дуже болить голова. Щодалі більше хочеться на Канари* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 104);*Ми часто скаржимося на нещадний час, підлу зраду,* ***магнітні бурі****, період Великого Невігластва й навіть на глобальне потепління – дошукуємося причини хандри в навколишньому світі* (Е. Сафарлі, Я хочу додому, перекл. з азерб. Т. Клюкіна, 2019, 104). * Образно. *Але й чуттєвість її особлива, затамовано вибухова. Вона ніколи не каже, що кохає мене. Я це зчитую з її губ, з дотику,* ***з магнітних бур*** *її тіла* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 217–218).

Бу́ря відро́дження, *уроч.* – потужний розвиток національної культури. * Образно. *Учора відкрився поетичний міжнародний фестиваль «Золотий гомін». Палац «Україна» переповнений.. Люди в залі жили вищим, вони почувались серед* ***бурі відродження****, гарячої, емоційної* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1990), т. 3, 315).

Бу́ря емо́цій – потужний вияв душевних переживань, почуттів. * Образно. *Він зробив багатозначну паузу, як музикант-віртуоз біля рояля завмирає, щоб вихлюпнути в залу* ***бурю емоцій*** (С. Горбань, Львів. Пристрасті. Таємниці, 2021, 13).

Бу́ря обу́рення – надзвичайно сильне незадоволення зі злістю; *син.* роздрату-ва́ння. * Образно. *І, звичайно,* ***буря обурення****. І репліка: що заставило нову історію написати* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1971), т. 2, 85).

Коли́ вщуха́ють бу́рі і му́дрим стає́ зір – період активної творчої праці мудрих людей старшого покоління. *А хтось із французів – здається, Моруа, – зауважив, що їхню літературу створювали люди у віці після 60-ти...* ***Коли вщухають бурі і мудрим стає зір*** (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1970), т. 2, 78).

◊ **Бу́ря в ло́жці води́** – суперечки, тривоги з дріб'язкових, не вартих уваги питань. *– Колю, ти* ***підняв бурю в ложці води****, – уже спокійно промовила Марусина. – Ще раз кажу тобі, що то були зйомки для весільного салону, і я повинна мати на фотографіях по-справжньому щасливий вигляд* (С. Талан, Сафарі на щастя, 2021, 199).

◊ **Ти́ша пе́ред бу́рею** – період спокою, відсутність сварок, зіткнень, бойових дій; *син.* зати́шшя. *Як виявилося, це була* ***тиша перед бурею****. Зароджувалося нове та ще більше козацьке повстання* (С. Плохій, Брама Європи, перекл. з англ. Р. Клочко, 2016, 125).

◊ **Здійма́ти бурю в шлу́нку** – булькати, клекотіти (про неперетравлену їжу в шлунку). *Місцеве молоко, як це не кумедно,* ***здіймало в*** *її* ***шлунку бурю*** (П. Мейл, Рік у Провансі, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 141).

Ілюстрації з творів зарубіжних авторів посилюють аксіологічне значення загальнолюдських чеснот (**людина, воля, свобода, гуманність, закон, творчість** та ін.), увиразнюють особливості культури мовлення (*будь ласка; будьте добрі; будьте здорові; бувай* [здоров, здорова]) та ін. Ввічлива форма *будь ласка*, наприклад, засвідчена в автентичній та перекладній літературі, а формула *здорові (здоровенькі) були* – лише у творах українських авторів: – *Яка милозвучна мова* [українська]*! Звучить, як пісня! – промовив Ной захоплено. – Що ти сказала? Перекладі,* ***будь ласка****!* (С. Талан, Сафарі на щастя, 2021, 259); – *Зателефонуй,* ***будь ласка****, і ми домовимося щодо зустрічі* (Р. Волш, Сім щасливих днів, перекл. з англ. Ю. Максимейко, 2020, 202); – *Підкажіть,* ***будь ласка****, як пройти до факультету іноземної філології, – втретє повторила я* (Л. Гунель, Я обіцяю тобі волю, перекл. з англ. Ю. Кузьменко, 2020, 241); – ***Здоровенькі були****, – замість відповіді блазнювато вклонився Льонька* (А. Кокотюха, Таємниця козацького скарбу, 2017, 191); – ***Здорові були****, – сказав Петрик з порога, хоч сьогодні вже вітався з дідом Мотичкою* (В. Шкляр, Треба спитати у Бога, 2019, 200).

Для паспортизації цитат із перекладної літератури використовуємо усталений прийом – подання прізвищ автора твору та перекладача в називному відмінку. Перед прізвищем перекладача подаємо скорочення перекл. (переклав/ переклала), напр: (Н. Джордж, Маленька паризька книгарня, перекл. з англ. О. Захарченко, 2018, 122). Паспорт перекладного твору подаємо в круглих дужках після цитати.

У новітніх лексикографічних працях засвідчуємо міжкультурні зв'язки, особливості мовної та концептуальної картин народів світу, моделюємо систему загальнолюдських цінностей. Сучасні твори зарубіжної літератури, опрацьовані кваліфікованими перекладачами, наповнюють систему української мови новими запозиченнями, яскравими прикладами художньо-образного відтворення світу, метафорами, порівняннями, фразеологічними одиницями. У структурі словникової статті ілюстрації з автентичних та перекладних творів утверджують слово в часі і просторі. Отже, сучасна перекладна література є важливим джерелом наповнення новітніх тлумачних словників, покликаних адекватно відтворити функціонування української мови в сучасному полікультурному просторі.

Література

1. Вплив суспільних змін на розвиток української мови: Монографія / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк; Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2017. 444 с.

2. Кияк Т. Р., Огуй О. Д., Науменко А. М. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Вінниця: Нова книга, 2006. 592 с.

3. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. Київ: Вища школа, 1982. 165 с.

4. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ: Академія, 2012. 285 с.

5. Мотрук В., Тищук А. Художній переклад як важливий засіб формування духовної культури школярів і студентів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 2.* 2014. С. 99–102.

6. Сніжко Н.В. Концепції новітніх тлумачних словників української мови та проблеми металексикографії. *Українська мова. 3*, 2022. С. 3–24.

7. Стріха М. Українських художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ: Факт–Наш час, 2006. 344 с.

8. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: словник-довідник / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К.: Довіра, 2002. 735 с.

9. Цимбалюк Т. В. Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри «Дон Кіхот» / за ред. Л. О. Пустовіт. Київ: Довіра, 1996. 238 с.

References

1. The influence of social changes on the development of the Ukrainian language: Monograph / E. A. Karpilovska, L. P. Kislyuk, N. F. Klymenko, V. I. Kritska, T. K. Puzdyreva, Yu. V. Romaniuk; Ans. ed. E. A. Karpilovska Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2017. 444 p.

2. Kiyak, T. R., Oguy, O. D., Naumenko, A. M. (2006). Theory and practice of translation (German language). Vinnytsia: New Book. 592 p.

3. Koptilov, V. V. (1982). Theory and practice of translation. Kyiv: Higher School. 165 p.

4. Manakin, V. M. (2012). Language and intercultural communication. Kyiv: Academy. 285 p.

5. Motruk, V., Tyschuk, A. (2014). Literary translation as an important means of forming the spiritual culture of schoolchildren and students. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology. Social communications. Vol. 2. P. 99–102.

6. Snizhko, N. V. (2022). Concepts of the latest explanatory dictionaries of the Ukrainian language and problems of metalexicography. Ukrainian language. 3. P. 3–24.

7. Strikha, M. (2006). Ukrainian artistic translation: between literature and nation-building. Kyiv: Fakt-Nash chas. 344 p.

8. Phraseology of Mykola Lukash's translations: reference dictionary / incl. O. I. Skopnenko, T. V. Tsymbalyuk K.: Dovira, 2002. 735 p.

9. Tsymbalyuk, T. V. (1996).The language of Mykola Lukash translation: Phraseology of Miguel de Cervantes Saavedra's novel "Don Quixote" / edited by L. O. Empty space Kyiv: Dovira. 238 p.

Nataliia Snizhko

Modern translated literature as part of the explanatory "Dictionary of the Ukrainian language of the active type"

The relevance of lexicographic processing of modern translated works is related to the need to form a new source base of Ukrainian explanatory lexicography of the 21st century and to carry out macro-scientific research on the development of languages and society.

Works of foreign literature translated by well-known experts of foreign languages saturate the modern explanatory lexicography with important illustrative material related to various fields of knowledge.

Works of translated literature emphasize the functioning of the lexical core of the language and active vocabulary in the modern Ukrainian language, and also fill the register of the latest dictionaries with new borrowed vocabulary. The synthesis of the lexicon of authentic and foreign works, formed on the basis of a new source base, provides modeling of the system of universal and national values, expresses the conceptual dominants of the universal worldview, reveals the most important problems of the modern worldview of many peoples of the world.

Humanism, benevolence, diligence, creativity, responsibility for life on Earth - these are the leading dominants of human language thinking of the 21st century, which emerges as a result of a comprehensive study of lexicons of authentic and foreign works of literature.

Translated works of American, English, German, French, Polish, Czech, and Japanese authors are a significant and organic component of the modern source base of Ukrainian lexicography, form the basis of prospective studies of the patterns of national and universal language thinking, modeling of linguistic and conceptual world pictures, comparative research of the lexical composition of the world's languages.

Keywords: *explanatory dictionary of the active type, translated literature, interlingual communication, polylogue of cultures, borrowed vocabulary, lexicographic description, aesthetic function of the word, system of universal values.*

Оксана Тищенко

УДК 811`.161.2:373.374

Варіантність заголовних одиниць у Звенигородській картотеці А. Ю. Кримського

У статті актуалізовано питання живої мови як лінгвістичного джерела, зокрема для лексикографічного кодифікування узусу; розглянуто важливий для поновлення української ідентичності лексичний матеріал – фрагмент Картотеки Звенигородщини А. Ю. Кримського (КЗ) як компонент лексико-ілюстративної основи «Російсько-українського словника» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова (1924–1933). З'ясовано особливості варіантів – лексичних, фонетичних, акцентуаційних, морфологічних – як на рівні мікроструктури (у складі заголовного елемента картки), так і на рівні макроструктури КЗ (як заголовного слова); описано похідні заголовні одиниці.

Ключові слова: *Агатангел Кримський, лінгвістичне джерело словника, жива мова, польові записи, Картотека Звенигородщини, Архівна картотека, варіантність заголовного елемента картки, похідні одиниці.*

Оптимальне лексикографування мови потребує створення лексико-ілюстративної бази на методологічно надійних засадах джерельної основи словника. Про вагомість питання джерел мовного матеріалу та їхнього опрацювання в словниковому контексті свідчать ґрунтовні дослідження таких українських мовознавців, як Б. Д. Грінченко, А. Ю. Кримський, Є. К. Тимченко, С. І. Головащук, П. Й. Горецький, В. В. Німчук, М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, М. М. Пилинський, Л. М. Полюга, Л. С. Паламарчук, В. О. Винник, С. Й. Караванський, І. С. Гнатюк, Б. К. Галас, І. А. Самойлова, Є.А. Карпіловська, А. М. Нелюба, О. О. Тараненко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко, Л. В. Мовчун, В. Ф. Старко та інші. У результаті ретельного добору й опрацювання джерел поставала мовна база – картотека цитатного типу, тобто збірка карток-ілюстрацій лексико-фразеологічного ресурсу української мови, як-от картотека для укладання словників української мови в контексті діяльності Комісії для складання Словника живої української мови (КСЖУМ) (1918 р.). Сьогодні функцію картотеки почасти виконують мовні корпуси (спільні та відмінні спроможності картотеки та корпусу не є предметом цього дослідження).

З-поміж усіх типів мовних джерел у різний час розвитку словникової справи різної ваги набувала *жива мова*[1], зокрема т. зв. *польові записи:* ними послуговували-

[1] Сучасне мовознавство послуговується термінами *жива мова* і *живе мовлення*, проте їх чіткого визначення немає як у термінологічних словниках, так і в науковій мовознавчій літературі. Певною мірою синонімами до цих термінів є назви *усна мова, розмовна мова (мовлення), усна публічна мова (мовлення)* (див. відповідні статті в енциклопедії «Українська мова»: Д. Х. Баранника «Усна мова», С. Я. Єрмоленко «Усна публічна мова» та «Розмовна мова»). Пор. також із поняттям *усна літературна мова (повсякдення)* в дослідженні С. П. Бибик, *мова реальна*,

ся в КСЖУМ для укладання «Російсько-українського словника» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова (1924–1933) – першого українського словника нормативного плану; саме вони посідають друге місце в цитатній частині словникової статті (хоча й істотно менше – четверту частину від художніх) [Поздрань, 139]. Така тенденція панувала й раніше – у «Словарі української мови» за ред. Б. Д. Грінченка. Від 30-х рр. XX ст. академічні словники вже не паспортизували живої усної мови для ілюстрування реєстрових одиниць, покладаючись на друковані книжні тексти, частково апелюючи, однак, і до принципу опертя на живу мову [Паламарчук, 1967; 1973].

Традиційно живу мову розуміють як форму усної літературної мови в повсякденному побутовому спілкуванні з комунікативною та когнітивною функцією. Сьогодні актуалізації живої мови як джерела для словників сприяє поширення усно-писемної розмовно-книжної мови спілкування в засобах масової комунікації, насамперед в інтернеті. Уважаємо за потрібне відновити практику введення до лексико-ілюстративної бази зразків живої мови як одного з різновидів первинних джерел. У цьому контексті варто посилити вивчення словникового надбання золотого періоду української лексикографії 1920–1930 рр. XX ст., коли жива мова становила істотну частку джерельної бази нормативних словників. Зокрема, істотного значення це набуває на тлі мовно-культурної деколонізації українського інфопростору [Тищенко, 2019; Проєкт..., 2022].

У такому напрямі актуальним є дослідження доробку А.Ю. Кримського – польових записів живого мовлення на Звенигородщині. Розглядаємо ці матеріали – Картотеку Звенигородщини (далі – КЗ) – як лінгвістичне джерело в складі Архівної картотеки[1] (АК) та елемент джерельної основи «Російсько-українського словника» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова (1924–1933); досліджуємо КЗ за допомогою інструментарію електронної системи та сайту «Архівна картотека»[2] [АК, 2018] (рис. 1).

А. Ю. Кримський з юних літ усвідомлював силу національного стрижня української мови, виборював для нього місце в лінгвістичних студіях зі щирих прагнень, хоч і потерпав від цього: «Колись я в “Правді” писав про язикове питання, та, на лишенько, не дуже дбав про точність виразу кожнїсїнького речення. Ого-ж один дописуватель причепив ся, та й замість дивити ся на суть речі, почав розбирати мої моральні якости. Навчений досьвідом, я вже застерегаю читача, котрий захтів-би в мінї шукати брак патріотизму, що я сам не тільки націонал, але навіть пишу патріотичні вірші. ..Чи вони те-ж, замість будити любов до Вкраїни, тільки дзижчать та бренять мов мухи, а Україна “з досади мліє”, про то судити вже не моє дїло, але-ж

жива на противагу *синтетичній мові* Г. С. Сковороди у Ю. В. Шевельова, *мова з уст народу, народна мова* у Б. Д. Грінченка та ін.

[1] АК – лексико-ілюстративні матеріали Комісії для складання словника живої української мови, яка в 20-х рр. минулого століття укладала «Російсько-українського словника» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова (1924–1933). Уперше від 30-х рр. картотека стала об’єктом наукової уваги саме як матеріали репресованої Комісії, понад півстоліття їх вважали втраченими [Тищенко 2020].

[2] Проєкт зреалізовано 2018 р. за підтримки Українського культурного фонду.

видно, що потребу патріотичних писань я признаю»[1] [Хванько, 1891]. Як відомо, запал дослідника не згас до кінця його віку. Учений прагнув створення національного «росийсько-українського словника, вийнятого з автентичних джерел» і саме з його допомогою сприяти внормуванню української загальнонародної мови: на «практиці перевести очищеннє мови од загально прийнятих барбарізмів не так-то легко й не зручно. Певне, що хто-небудь може посунути це правило до крайности, се-б-то навіть дуже часті народні слова він схоче вважати “незрозумілими провінціялїзмами” та виганяти. Де знов буде “пуризм”, інакшого сорту, але такий самий несимпатичний та несправедливий» [Хванько, 1891]. Протягом усього свідомого наукового життя А. Ю. Кримський збирав матеріали для такого словника, який би вповні міг відбити потугу української мови – від народної розмовної до книжної наукової.

Досліджуючи КЗ, ми раніше вже з’ясували її макро- та мікроструктуру, особливості змістового наповнення полів картки, оформлення її заголовного елемента: це перекладна картотека – російсько-українська та українсько-російська; картка містить заголовний елемент – слово, описову конструкцію, зокрема сталу словосполуку (далі – ОК, ССС), цитату-ілюстрацію, паспорт *Звиног. (Крим).* Картотеку А. Ю. Кримського дублювали спеціально для лексико-ілюстративної бази згаданого словника, вносячи відповідні корективи [Тищенко, 2021].

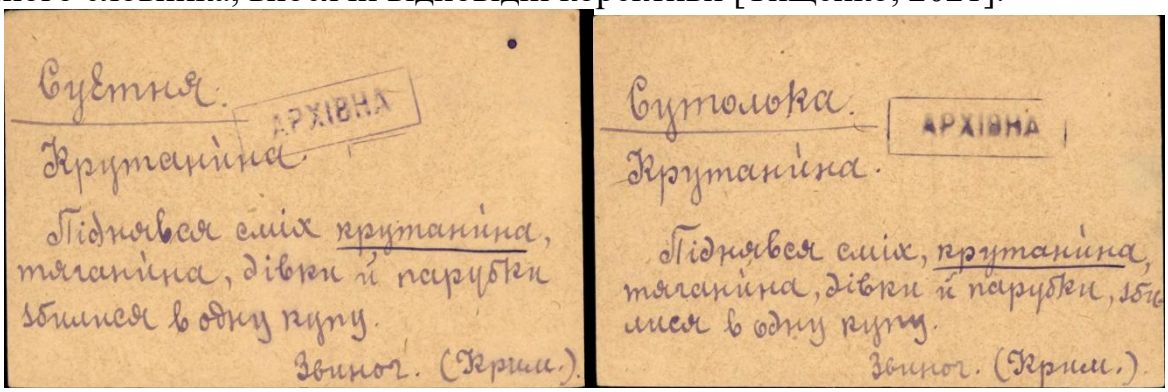

Рис. 1. Картки КЗ у складі АК Інституту української мови НАН України

У цій статті розглянемо варіантність заголовного елемента КЗ – лексичну, фонетичну, акцентуаційну, морфологічну, правописну, а також структурну: лексема / описова конструкція, зокрема стала словосполука. Останнє питання ми частково описали в контексті структури заголовного елемента – такого його складника, як *додаткові одиниці* – слова і ОК: **Свернуться**[2], **Свернувшийся** *(о крови)* –

[1] Цит. мовою оригіналу.

[2] Приклади наводимо відповідно до правопису оригіналу. Уніфіковано подаємо: заголовні слова півжирним шрифтом з великої літери; тире між заголовними словами російською та українською мовою; крапку після заголовних слів перед ілюстрацією; після заголовного слова перед описовою конструкцією чи ССС – двокрапку, перед додатковими одиницями-варіантами – кому; поле з семантичними, граматичними та ін. характеристиками беремо в дужки; не ставимо крапку після цитати; нашу додану інформацію беремо у квадратні дужки; не наводимо паспорт джерела **Звиног. (Крим.)** у цій розвідці для економії місця; наприкінці через крапку з комою вказуємо на тип картки за вхідним словом: (ур) або (ру). Усі дані з картки подаємо скісним шрифтом.

Скéплений. *Бачите, під нігтем скéплена кров? це я дверима прибив* (ру); ~~**Сбѣжавшійся**~~ **Сбѣжаться Сбѣжавшийся;** ***Пороскúдуваний*** **– разбросанный, разсѣянный** тощо. Привертає увагу пошук стрижневого елемента в ОК та ССС (для визначення реєстрового слова картки): ~~***Образовать.***~~ ***Распутица,*** **Образовать распутицу** – ***Пороскисати.*** *Два тижні йшов дощ, дороги пороскисали* **(= наступала распутица)** (ру). Часом російська ОК тлумачить українське ССС: ***Свердлó,*** **(сверло для изготовленія граблей) –** ***Свéрдло,*** **Свéрдло грабéльне** (ру).

Наявність **варіантів** (навіть закреслених) заголовного слова притаманна насамперед для російського відповідника. Варіантність засвідчує:

а) пошук найоптимальнішого відповідника та синонімів для української одиниці, взятої з тексту польових записів А. Ю. Кримського – перев. у тій самій картці: ***Трость.*** **Тросточка –** ***Ковíнька.*** *У панича в руках була ковінька. А де панова ковінька? – У кутку стоїть* (ру); ***Раскалиться,*** ~~**накалиться**~~. *(о многих) –* ***Пороспікáтися*** *1. Хіба-ж я тії горщики без рогача витягну? Вони-ж пороспікалися! 2. Сонце пече, я свої струменти був покинув на сонці, а вони так пороспікалися, що голою рукою не візьмеш 3. Залізні баки пороспікалися* (ру); ***Рожéница*** ~~**родильница**~~ – ***Породíльниця***. *Дитина – байдуже, а породíльниця дуже слабá А де породíлниця?* (ру); ***Пóросль – растительность,*** **растенія** *(собир). Серед густої пóрослі* (ур); ***Умчать,*** ~~**потащить**~~ **–** ***Попéрти.*** *Як сідав на коня, вкинув нашу курку в мішок і попéр її з собою* (ру);

б) відбиття складників семантичної структури українського слова – перев. у різних картках, з різним ілюстративним матеріалом: ***Сутолока – Крутани́на.*** *Піднявся сміх крутани́на, тяганúна, дівки й парубки збилися в одну купу* (ру) **/** ***Хлопоты – Крутани́на.*** *Цілий день така крутани́на, що й пообідати часу не було* (ру).

Першість того чи того еквівалента теж варіюється в «перевернутих» картках з тією самою цитатою: ***Темнота,*** **мракъ –** ***Пóніч / Пóніч – Мракъ,*** **темнота.** *Засвітіть світло, бо я в пóночі нічого не знайду* (ур).

О.О. Тараненко розглядає такі типи мовних варіантів: 1) акцентуаційні – за місцем наголосу: *мáбуть – мабýть*; 2) фонетичні – за звуковим складом: *гикати – ікати*, зокрема регулярні орфоепічні чергування: *в – у, і – й* тощо; повні й скорочені форми (*би – б; нехай – хай*); різні форми транслітерації / транскрипції (*Ван Кліберн – Вен Клайберн*); 3) орфоепічні – у межах акцентуаційних чи фонетичних типів: *соня[ч]ний – соня[ш]ний, Гете – Ґете, рáзом – разóм*; 4) орфографічні: *Таллінн – Таллін*; 5) морфологічні: а) утворені різними афіксами чи відмінні парадигмою: *сліпуче – сліпучо*, *густи – гудíти*, род. в. *імені – ім'я*; повні й короткі форми слів: *жодний – жоден*; б) які виявляють варіантність граматичних категорій (роду та числа) при змінній або незмінній формі слова: *лелека* (ч. і ж. р.), *галіфе* (одн. і мн.); варіанти з відмінними формальними показниками того самого роду: *вовкулак – вовкулака* (ч. р.); 6) словотвірні – розрізняються видозмінами морфем і частин слова під час словотворення: *трьохмільйонний – тримільйонний*; порядком компонентів: *тишком-нишком – нишком-тишком*; 7) комбіновані – розрізняються більш як однією з названих ознак: *життєвий – життьовий* [Тараненко, 2007].

Варіанти заголовної одиниці в КЗ (в українській та російській частинах) виявлено на рівні заголовних одиниць у тій самій або в різних картках. Виокремлюємо такі їхні типи.

1. Лексичні варіанти, або синоніми – різні за звучанням і написанням, але близькі або тотожні за значенням:

сѣменное дерево / сѣянецъ / самосѣвъ = сі́янка: ***Сѣменной: Сѣменное дерево – Сіянка / Сѣянецъ – Сі́янка.*** *Це груша не од щепи: це сі́янка* (ру); ***Сѣянецъ – Сіянка / Самосѣвъ – Сі́янка.*** *Ці грушки можна й повирубати: це-ж сіянкú* (ру);

суетня / сутолока / хлопоты = крутани́на: ***Суетня – Крутани́на / Сутолока – Крутани́на.*** *Піднявся сміх крутани́на, тягани́на, дівки й парубки збилися в одну купу* (ру); ***Хлопоты – Крутани́на.*** *Цілий день така крутани́на, що й пообідати часу не було* (ру);

троичный / семиковый = клечальний: ***Троичный – Клечальний / Семиковый – Клечальний.*** *Це було в клечалну п'ятницю або суботу, – одно слово перед святою неділею* (ру);

разбросанный / разсѣянный = пороскúдуваний: ***Пороскúдуваний – разбросанный, разсѣянный.*** *Ці хатки – пороскúдувані по обидва боки яру* (ур).

2. Фонетичні варіанти зафіксовано значно рідше:

кле́чіння / клечання: ***Тройца: Древесная зелень на Тройцу – Кле́чіння (і клечання).*** *Це зветься клечінням – от, що зо всякого дерева наобчищають гиляк, а найбільше з липи і кленка, і квічають геть у хаті: коло образів, коло печі, в сінях, на дворі кругом хати* (ру).

3. Акцентуаційні варіанти:

сійба́ / сі́йба = сѣвъ: ***Сѣвъ – Сійба́****. Підходить сійба́, а де тут насіння взяти!* (ру) / ***Сѣвъ – Сі́йба****. Вже ж і сі́йба починається* (ру); ***Сѣвъ – Сі́йба****. Але ж і сійба починається Все помололи, навіть і на сійбу не зоставили* (ру);

4. Морфологічні / словотвірні варіанти більше притаманні російській частині картки:

щепка / щепа = скепа́: ***Щепка – Скепа́.*** *Сухий, як скепа́ (приказка)* (ру) / ***Щепка – Скепа́****. Худи́й, як скепа́.* (ру).

связь / связность = купа: ***Связь – Ку́па*** (ру) / ***Связность – Ку́па*** (ру);

раскалиться / ~~накалиться~~ = пороспіка́тися: ***Раскалиться, ~~накалиться~~****. (о многих) –* ***Пороспіка́тися*** *.. Залізні баки пороспікалися* (ру).

5. Правописні (орфографічні) варіанти репрезентують форму реєстрової одиниці (як у заголовній частині, так і в цитаті) відповідно до правопису:

а) на рівні мікроструктури (у тій самій картці):

клечальний / клечалний: ***Троичный / Семиковый – Клечальний.*** *Це було в клечалну пятницю або суботу, – одно слово перед святою неділею* (ру) – ілюстрацію зі словом *клечалний* наведено у двох картках однаково, так само однаково заголовне слово обох карток містить знак м'якшення;

породільниця / породілниця: ***Роженица*** ~~**родильница**~~ – ***Породі́льниця****. .. А де породі́лниця?* (ру);

б) на рівні макроструктури (у різних картках):

тільки / тілки: ***Полови́й – Сѣрой масти, сѣроватый.*** *Якісь половії́ пташки́, ті**лк**и не перепелиці* (ур) / ***Растить – Кохáти.*** *А горіхів на вашому хуторі нема. – То правда, ті**льк**и горіхів не кохаємо, а то все є* (ру).

Можна простежити як синхронну варіантність, так і діахронну – виявити, до прикладу, орфографічні, фонетичні та ін. варіанти (підкреслено в тексті), зіставивши КЗ із сучасними нормами, зокрема, для досліджень з розвитку правопису, виявлення правописних тенденцій, мовних об'єктивних фактів як підстав для критичного ухвалення тих чи тих рішень на сучасному етапі мовного будівництва й поновлення питоменного мовного обличчя українців:

а) правописні варіанти: ***Семиковый – Клечальний.*** *Це було в клечалну **пя**тницю або суботу, – одно слово перед святою неділею* (ру); ***Хлѣв, Овечій хлѣв. – Кошáра.*** *Дай вам Боже на оборі бика й телицю, а на кошáрі - барана й ягни́цю (З новорічн**ьо**го побажання)* (ру); ***Хирург – Костоправ.*** *Та ще хоч би костоправ у нас на селі був, а то що ж ті люди? Знають сті**лк**и, скі**лк**и і я!* (ру); ***Пороскисати.*** *Два тижні йшов дощ, дороги по**рос**кисали* **(= наступала распутица);** ***Пороспіка́тися*** *1. Хіба-ж я тії горщики без рогача витягну? Вони-ж по**рос**пікалися! 2. Сонце пече, я свої струменти був покинув на сонці, а вони так по**рос**пікалися, що голою рукою не візьмеш 3. Залізні баки по**рос**пікалися;* ***Свертывать – Ско́чувати*** *Роскачає вона тісто дуже тонко та повичущує, а тоді ско́чує в трубку і ріже дрібно* (ру); ***Толпа – Ку́пок.*** *Посто́впляться до ку́пка,* ***тай*** *ані руш* (ру);

б) фонетичні: ***Трудъ,*** **Добытое кровным трудом** – ***Крів**а́**виця.*** *Був два**нац**ять год за старшину та пив людську к**рів**а́вицю* (ру); ***Раскалиться, ~~накалиться~~.*** *(о многих) –* ***Пороспіка́тися*** *Сонце пече, я свої **стр**ументи був покинув на сонці* та ін.;

в) акцентуаційні: ***Тайный – Скри́тни́й*** *Постав вишні десь на сонці, у скри́тно́му місці, де ніхто не бачить* (ру) – у «Словнику української мови» в 11 т. 1970–1980 р. та «Словнику українсько-російському» за ред. А.В. Ніковського 1927 р. є тільки ***скри́тний*** зі значеннями «замкнутий», «таємний»;

г) морфологічні: ***Растрепываться – Кошла́титися.*** *В **його** на голові таке волосся, що, аби що, то зараз кошла́титься ...* (ру); ***Закуска*** – ***Свинина***: ***Рубленая свинина с капустой – За́куска.*** *Закуску готовлять так: бере капусту і гав'ядину свинячу, порізану дрібно на шматочки, та перекладає трохи капусти, а трохи гав'ядини, та лаврового листя та перцю й сол**и*** (ру).

Макроструктура картотеки засвідчує зв'язок реєстру на рівні вихідної / похідної одиниці, проілюстровані живомовним матеріалом: це відіменникові прикметники, зворотна форма дієслова тощо. **Похідні** заголовні одиниці стосуються:

- того самого значення вихідного слова: **скарб / скарбови́й:** ***Экономія: Помѣщичья экономія*** *(на правобережьи) –* ***Скарб.*** *Часом щось він заробить чи в скарбу́, чи в багатого мужика.* (ру) / ***Экономический – Скарбови́й.*** *Зібрав на полі своє збіжжя – тай тоді гайда по скарбових полях, усі жнива́.* (ру);

- різних значень: **скрути́ти / скрути́тися:** ***Сойти: Сойти съ ума – Скрути́тися.*** *Поки впораю вечерю, то мало не скрутю́ся.* (ру) / ***Свернуть – Скрути́ти.*** *Я йому скрутю в'язи!* (ру);

Трапляється й неоднозначне трактування: **кошлатитися / кошлатий:** ***Шершавый – Кошла́тий.*** *Яке у вас кумедне, кошла́те простирядно!* (ру) / ***Растрепываться –***

Кошла́тится. *В його на голові таке волосся, що, аби що, то зараз кошла́титься. Хустка з такого шовку, що кошла́титься* (ру).

Наведений матеріал – польові записи живого мовлення на Звенигородщині – є джерелом різнопланових досліджень, зокрема вивчення мовних варіантів в синхронії та діахронії на рівні мікро- та макроструктури КЗ А. Ю. Кримського.

Джерела

АК – Архівна картотека. 2018. URL: https://ak.iul-nasu.org.ua (останнє звернення: 25.07.22).

Література

1. Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення. Ніжин, 2013. 589.

2. Паламарчук Л. С. Відбиття фактів усного мовлення сучасною лексикографією. *Українське усне літературне мовлення.* Київ, 1967. С. 84–93.

3. Паламарчук Л. С. Про принципи добору лексичного інвентаря для загальномовного словника. *Мовознавство.* 1973. № 3. С. 3–11.

4. Поздрань Ю. В. «Російсько-український словник» за редакцією А.Ю. Кримського та С. О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті. Вінниця, 2018.

5. Проект Закону про деколонізацію гуманітарної сфери України. *Урядовий портал.* URL: https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-dekolonizatsiyu-gumanitarnoi-sferi-ukraini (15.09.2022).

6. Російсько-український словник. у 4-х т. За ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова. Київ, 1924–1933.

7. Тараненко О. О. Варіанти. *Українська мова. Енциклопедія.* Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. С. 63–64.

8. Тищенко О. М. Архівна картотека української мови в цифровому форматі: від пам'ятки мови до сучасного лексикографічного інструментарію. *Rocznik Slawistyczny. Wrocław,* 2020. LXIX. С. 185–197.

9. Тищенко О. М. Дві зауваги про добір первинних джерел до текстової бази лексикографа. *У пошуках гармонії мови. До 80-ліття від дня народження члена-кореспондента Національної академії наук України, доктора філологічних наук, професора Ніни Федорівни Клименко.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2019. С. 381–388.

10. Тищенко О. М. Лексична картотека Звенигородщини в джерельній основі «Російсько-українського словника» 1924–1933 років за редакцією А. Ю. Кримського. *Культура слова.* 2021. № 95. С. 90–104.

11. Хванько А. [А. Кримський]. Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові. *Зоря*. 1891 (27.12.1891). Ч. 24. С. 472–476. Цит. за: *Збруч*. URL: https://zbruc.eu/node/57497 (останнє звернення: 22.07.21).

Legend

АК – Archival card index. URL: https://ak.iul-nasu.org.ua (last accessed: 25.07.22) (in Ukr.).

References

1. Bybyk, S. P. (2013) Usna literary language in Ukrainian culture everyday. Nizhyn. 589 p. (in Ukr.).

2. Palamarchuk, L. S. (1967). Reflection of oral speech by modern lexicography. *Ukrainian oral literary speech*. Kyiv. P. 84–93 (in Ukr.).

3. Palamarchuk, L. S. (1973). About the principles of lexical inventory selection for a general dictionary. *Linguistics*. No. 3. P. 3–11 (in Ukr.).

4. Pozdran, Yu. V. (2018). "Russian-Ukrainian dictionary" edited by A. Yu. Krymsky and S. O. Efremov in the historical-linguistic context. Vinnytsya (in Ukr.).

5. Draft Law on the Decolonization of the Humanitarian Sphere of Ukraine (2022). *Government portal* URL: https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-dekolonizatsiyu-gumanitarnoi-sferi-ukraini (15.09.2022) (in Ukr.).

6. Russian-Ukrainian dictionary: in 4 volumes. 1924–1933. Kyiv (in Rus, Ukr.).

7. Taranenko, O. O. (2007). Options. *Ukrainian language. Encyclopedia.* Kyiv: Ukrainian encyclopedia named after M. P. Desired. P. 63–64. (in Ukr.).

8. Tyshchenko, O. M. (2020). Archival card index of the Ukrainian language in digital format: from a language monument to modern lexicographic tools. *The Slavic Yearbook.* Vol. LXIX. (pp. 185–197). Wroclaw (in Ukr.).

9. Tyshchenko, O. M. (2019). Two comments on the selection of primary sources to the text base of the lexical card index *In search of language harmony.* Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. K. (pp. 381–388) (in Ukr.).

10. Tyshchenko, O. M. (2021). Lexical Card Index A. Krymsky in the source core of the «Russian-Ukrainian Dictionary» 1924–1933 (Zvenihorod region). *Kultura slova.* № 95. P. 90–104) (in Ukr.).

11. Khvanko A. [A. Krymsky], (1891). Our language difficulties and a way to deal with disasters. *Zoria* (27.12.1891). Ch. 24. P. 472–476. Cit. for: *Zbruch*. URL: https://zbruc.eu/node/57497 (last accessed: 22.07.21) (in Ukr.).

Oksana Tyshchenko

Variance of title units in the Zvenyhorod Card Index by A. Yu. Krymsky

The article updates the issue of the living language as a linguistic source, in particular for the lexicographic codification of usus; lexical material important for the renewal of Ukrainian identity is considered – a fragment of the Zvenihorod Card Index A. Yu. Krymskyi (ZCI) as a component of the lexical and illustrative basis of the "Russian-Ukrainian Dictionary" edited by A. Yu. Krymsky and S. O. Efremov (1924–1933). The features of variants – lexical (сѣменное дерево / сѣянецъ / самосѣвъ = сі́янка, суетня / сутолока / хлопоты = крутани́на), phonetic (клечіння / клечання), accentuation (сійба́

/ сі́йба), morphological (связь / связность) – are clarified both at the level of microstructure (as part of the title element) and at the level of the macrostructure of the ZCI (as the title word); derived title word are described.

The presence of variants (even crossed out) of the title word is inherent primarily to the Russian counterpart. The variant evidence about: a) the search for the most optimal counterpart and synonyms for the Ukrainian unit; b) reflection of the components of the semantic structure of the Ukrainian word. The macro structure of the card file attests to the connection of the register at the level of source / derived units, illustrated by vivid material.

***Keywords**: Ahatanhel Krymsky, linguistic source of the dictionary, identity of the Ukrainian language, living language, field records, Zvenihorod Card index, Archival Card Index, variant of the title element, derived units.*

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

УДК 811.161.2:81’27

Фразеографування в академічному тлумачному словникарстві: ідеї, реалізація, проблеми

У статті розглянуто традиції фразеографування в українському академічному словникарстві. Показано історію розроблення в українській фразеографії теоретичних і практичних підходів до формування реєстру тлумачних фразеологічних словників, дискусії довкола обсягу фраземіки української мови, особливостей побудови дефініції в тлумачних фразеологічних словниках. Сучасна академічна тлумачна фразеографія пройшла складний шлях розвитку, який розпочався наприкінці 1950-х рр. Фразеографічні практики залежать від загального стану фразеології, що остаточно сформувалася як окрема наукова галузь зі своїм термінологічним апаратом наприкінці 1980–х рр. Найбільші сучасні академічні фразеографічні кодекси української мови базуються на теоретичних засадах, котрі розробила Л. А. Юрчук. Поняття фразеографування та дефініції базових термінів фразеографії потребують чіткого закріплення в термінологічних та енциклопедичних словниках і галузевій науковій літературі.

***Ключові слова**: фразеологія, фразеографія, фразема, фраземіка, словник, словникова стаття, українська мова.*

Своєрідний парадокс нашого мовознавства полягає в тому, що в галузевих енциклопедіях і словниках не подано визначення терміна *фразеографування*, хоч ним доволі часто послуговуються дослідники. Найдавнішу вітчизняну монографічну працю, у якій нам удалося виявити одиницю *фразеографування*, датовано 1987 р. М. Ф. Алефіренко використовує цей елемент у словосполученні *«культура фразеографування»* [1: 108] без деталізації значення. В енциклопедії «Українська мова» (різних років видання) не тільки немає розгляданої одиниці в ролі вокабули, а й не подано навіть окремої статті *«Фразеографія»*. Такий стан речей варто пояснювати тим, що, незважаючи на вироблення окремого інструментарію та спеціальних підходів до дослідження й опису фраземіки, фразеологія й досі не може захистити «своїх» термінів від розмивання в інших галузях мовознавства та ствердити їх у загальнолінгвістичному термінологічному фонді. Скажімо, нерідко натрапляємо в лінгвістичних текстах на твердження, що одиниці *день днем, дурень дурнем, п’яниця п’яницею, скнара скнарою*, складені прийменники *відповідно до, згідно з* та ін. – це фразеологізовані елементи, хоч фразеологізації, у властивому термінологічному значенні, тут немає. Крім щойно згаданих прикладів, іноді фразеографію помилково розглядають у складі лексикографії, що, ясна річ, не відповідає сучасному рівню наукових знань і мовознавчих практик, оскільки об’єкти описів у цих лінгвістичних галузей різні. Приставши до позиції тих дослідників, які розглядають фразеографування у складі лексикографії, довелося б визнати, що фраземи позбавлені свого особливо-

го мовного рівня, є стильовим явищем і належать до мовлення, а не до мови [пор.: 4: 116]. Попри те, що такі кардинальні погляди вже давно відкинуто, окремішність *фразеографії* та *фразеографування* як понять і термінів і досі не для всіх очевидна. Найпевніше це можна пояснити інерцією традиції, адже фраземіку впродовж століть розглядали як частину лексики, хоч, починаючи із середини ХХ ст., серйозно ніхто не заперечує самостійності фраземного рівня мови. Кваліфікувати лексикографію як гіперонім до одиниці фразеографія навряд чи вдасться, оскільки в сучасному мовознавстві терміни на позначення одиниць лексичної підсистеми не вважають гіперонімами до термінів на позначення одиниць фраземної підсистеми.

У монографії «Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів» (1989) автори зазначали: «В українському мовознавстві фразеографічний аспект вивчення ФО ще не знайшов свого належного теоретичного осмислення. Це пояснюється перш за все недостатньою практикою укладання фразеологічних словників, особливо тлумачного типу, хоч у цій галузі вже маємо певний доробок» [2: 4]. Привертає увагу своєрідний конфлікт між назвою праці та щойно процитованим абзацом з передмови: у титулі ще йдеться про *лексикографію* («лексикографічна розробка»), а в тексті вже розглянуто *фразеографію*. Цілком справедливо в цій цитаті фразеографування напряму пов’язано з рівнем розвитку тлумачної фразеографії. Це підтверджує сучасна словникарська практика, хоч від часу виходу цитованої праці, яка й нині не втратила свого наукового значення, минуло 33 роки, і, здавалося б, уже можна спиратися на іншу теоретичну базу й досвід. Вихід у світ «Фразеологічного словника української мови» (1993), «Словника фразеологізмів української мови» (2003), Додаткового тому «Словника української мови» (2017), «Словника української мови» у 20-ти томах (т. I–XII, 2010–) та інших академічних кодексів, у яких фразеографовано відповідний матеріал, створює передумови для певних висновків щодо усталених методів фразеографування та нерозв’язаних проблем у цій галузі.

«Для всебічного розкриття значення фразем надзвичайно важливим є теоретичне обґрунтування та розробка способів і моделей їх тлумачення, рекомендації для застосування їх у практиці укладання фразеологічних словників, а це, в свою чергу, неможливо зробити без уточнення деяких загальних вимог до тлумачення ФО, без показу структурно-граматичних особливостей фразеологізмів української мови, розробки способів фіксації конотації в словнику, опису найскладніших моментів у тлумаченні ФО, пов’язаних з їхніми функціональними особливостями», – цей уступ можна вважати квінтесенцією засад фразеографування, крізь призму якої й варто аналізувати теорію та практику опису фраземіки в тлумачному словникарстві [2: 5].

Напевно, уперше фразеографування на теоретичному рівні спробував описати П. Й. Горецький у «Проспекті Тлумачного словника української мови. Для обговорення» (1958), випущеного перед початком укладання академічного «Словника української мови» в 11-ти томах (1970–1980). У підрозділі «Фразеологія і подавання її в словнику» (с. 50–57) автор відтворює всі хиби фразеологічної теорії В. В. Виноградова, що в той час беззаперечно запанували в українському мовознавстві, а також погляди попереднього періоду розвитку мовознавства, у якому нерозробленість фразеологічної теорії спонукала до т. зв. «широкого розуміння» обсягу

фраземіки. П. Й. Горецький наводить три типи фразеологізмів, які мають підлягати опису: фразеологічні зрощення *(точити ляси, впадати в око, припасти до серця)*; фразеологічні єдності *(чужими руками жар загрібати, оглядатися на задні колеса, дивитися крізь пальці)* з окремим підтипом «різні словосполучення літературного походження (з української літератури і з інших), напр.: **А хура й досі там; Дим батьківщини солодкий для нас і приємний; Прийшов, побачив, переміг** <…>, а також різні «крилаті вислови», як: **Борітеся – поборете** (Шевч.); **Чуття єдиної родини** (Тичина); **Людина – це звучить гордо** (Горький) <…>; усталені форми привітань (**доброго ранку!; здоровенькі були! на все добре!** (при прощанні); формули ввічливості при звертанні до інших: **будь ласка; будьте ласкаві** і т. п.; мовні штампи (кліше): **до речі; у всякому разі**; усталені звороти ділової мови: **довести до відома; висловити догану**» [3: 50–51].

На думку П. Й. Горецького, до другого типу фразеологізмів належать «часті в мові сполуки» *за допомогою, при всьому тому, з огляду на те*, а також прислів'я та приказки *(де згода, там і вигода; чув дзвін, та не знає, де він; вовків боятися – в ліс не ходити)*. Третій тип фразеологізмів у «Проспекті» – це т. зв. фразеологічні сполуки *(нагла смерть; ходяча мораль; ходяча енциклопедія)*. Автор відмовляє в праві «бути фраземікою» термінологічним одиницям *(зелене добриво, штикова атака, точка кипіння)*. При цьому зазначає, що практика залучення таких одиниць до фразеології властива «Тлумачному словникові російської мови» за ред. М. Ушакова та задекларована в «Інструкції для укладання «Словника сучасної російської літературної мови»» Інституту мовознавства АН СРСР [3: 51].

З погляду сучасної теорії та практики фразеографування найбільше позиції П. Й. Горецького суперечать саме принципам укладання реєстру фразем у тлумачному словнику, бо, зрозуміло, багато з наведених одиниць не підлягають описові з позицій фразеології. Структурний аналіз ФО в праці здійснено для виокремлення елементів, які б давали змогу розподіляти ці звороти за наявними компонентами до різних словникових статей. Не можна вважати ці принципи беззаперечними, але назагал вони збереглися в пізнішій фразеографії.

Л. С. Паламарчук і Л. А. Юрчук надрукували в «Мовознавстві» «Засади створення Словника української мови» (1967), у яких зазначили, що в травні 1958 р. Республіканська наукова конференція, «у якій узяли участь визначні спеціалісти-лексикографи майже всіх республік Радянського Союзу, <…> всебічно обговорила й затвердила» «Проспект Тлумачного словника української мови» П. Й. Горецького [5: 20]. У «Засадах» фразеографуванню віддано мало місця (частину, присвячену фраземіці, написала Л. А. Юрчук). Здебільшого тут повторено позицію П. Й. Горецького, але все ж наявні й відмінні підходи. Л. А. Юрчук констатує: «Приказки та прислів'я використовуються як ілюстративний матеріал при розкритті конкретних значень реєстрових слів і до фразеології не включаються» [5: 28]. Це речення можна зрозуміти двома способами: 1) як поступ, викликаний розвитком фразеологічної теорії, що виводила за межі фраземіки паремії (щоправда, нормою це стане пізніше, у другій половині 70–х рр. XX ст.); 2) або як наслідок вимушеної відмови від ідеї описувати паремії в ролі елементів реєстру, оскільки тлумачення прислів'їв і приказок призвело б до значного розростання словникових статей і не було

запропонованого прийнятного способу тлумачення цих одиниць (принаймні ні в «Засадах», ні в «Проспекті Тлумачного словника української мови» П. Й. Горецького немає прикладів тлумачення паремій). Тогочасна нерозробленість теорії й практики пареміографування й стала головною причиною відмови від залучення паремій до згаданого Словника. Як показала пізніша пареміографічна практика, структура й засоби тлумачення паремій кардинально відрізняються від форми дефініцій фраземіки.

У передмові до першого тому «Словника української мови» (1970) теорії фразеографування присвячено небагато місця. Структурно й за духом цей текст близький до позиції, викладеної в «Засадах створення Словника української мови». Упадає в око той факт, що в передмові немає жодної згадки про поділ фраземіки на типи (за В.В. Виноградовим), як це було в «Проспекті» П. Й. Горецького та «Засадах» Л. С. Паламарчука і Л. А. Юрчук. Це, безумовно, позитивний крок, який убезпечив перший великий академічний український тлумачний словник від використання дискусійних і хитких гіпотез російської фразеологічної школи та дав змогу зосередити увагу саме на фразеографуванні, а не на стратифікації фраземіки, що, зрештою, і не входить до завдань тлумачного словникарства. У передмові немає жодного прикладу, який би не відповідав сучасному розумінню фразеології. Графічний знак ромба, використаний у Словнику для відокремлення фраземіки, уперше згаданий як елемент структури словникової статті в «Проспекті» П. Й. Горецького. Імовірно, ідея вилучити термінологізовані одиниці з фраземіки, реалізована в Словникові, походить від П. Й. Горецького, а виведення паремій за межі словникарського опису – від Л. А. Юрчук.

Узагалі в передмові проблема фразеографування викладена дуже лаконічно, найдокладніше її розглянуто в П. Й. Горецького, стисліше – у «Засадах». У передмові немає деталізації щодо розподілу ФО відповідно до особливостей структурного наповнення. Проте саме текст Л. А. Юрчук став основою довголітньої практики фразеографування в українському тлумачному словникарстві. Деякі елементи передмови вразливі з погляду сучасної фразеологічної теорії, як-от: у розгляданому тексті йдеться про наявність у складі ФО слів, а не елементів: «Якщо у фразеологічному звороті якесь слово не є обов'язковим (тобто коли зворот уживається і без цього слова), то воно наводиться в квадратних дужках» [СУМ І: XI]. Це відбиття тогочасного стану фразеологічної теорії, адже перший том СУМу з'явився до знакових праць з фразеології, які сформували сучасний академічний погляд на ці явища.

Першим текстом, що відбиває сучасний академічний підхід до фразеографування, треба визнати передмову до «Фразеологічного словника української мови» (1993). На жаль, у нашому словникарстві склалася прикра традиція не зазначати авторства передмов, через що важко встановити, кому належать ті чи ті погляди. Тому часто ми не можемо дізнатися, чиї ідеї були реалізовані в різних кодексах. Прагнення анонімно встановити канон, знеособлення інтелектуальної праці суперечить науковій парадигмі, закладеній ще в період Відродження. Якщо спиратися на непрямі докази, то, цілком можливо, більша частина тексту передмови належить Л. А. Юрчук, яка 1983 р. надрукувала в журналі «Мовознавство» «Теоретичні засади реєстру Фразеологічного словника української мови». Тоді ж був випущений у світ «Проспект Фра-

зеологічного словника української мови», співавторами якого були Л. А. Юрчук, В. М. Білоноженко, Л. Г. Скрипник, Н. М. Неровня, О. П. Петровська. У згаданому «Проспекті» Л. А. Юрчук здійснила загальну редакцію та написала найскладніші теоретичні й практичні розділи: «Вступ», «Визначення поняття фразеологізму», «Реєстр Фразеологічного словника української мови», «Розміщення фразеологізмів у Словнику», «Форма фразеологізму», «Оформлення фразеологізму в реєстрі» [ПФСУМ: 3]. І хоч прямих збігів між розгляданим «Проспектом» і передмовою до «Фразеологічного словника української мови» небагато, але помітно, що текст передмови відбиває всі погляди Л.А. Юрчук, викладені в «Проспекті». Дослідниця також була керівником групи науковців, які розпочинали укладати названий Словник. За свідченням В. М. Білоноженко, найскладніші теоретичні й практичні завдання під час укладання першого академічного тлумачного фразеологічного словника довелося розв'язувати саме Л. А. Юрчук.

У передмові до «Фразеологічного словника української мови» (далі – ФСУМ) фразеографія та лексикографія чітко не розмежовані: «До реєстру залучено насамперед ті фразеологізми, які дістали *лексикографічну* (курсив наш. – Т. Ц.-С) апробацію у Словнику української мови» [ФСУМ І: 3]. Реєстр ФСУМу побудований за структурно-граматичним принципом, «який передбачає подання кожної одиниці стільки разів, скільки в її складі повнозначних компонентів з усіма їх лексичними, видовими та словотвірними варіантами» [ФСУМ І: 4]. Такий спосіб розміщення ФО використано у «Фразеологічному словнику російської мови» за редакцією О. І. Молоткова, який і був розробником названого принципу. Треба визнати, що ФСУМ став чи не єдиним академічним кодексом, побудованим за структурно-граматичним принципом, який досить складний у використанні. Доказом цього може слугувати заплутаність відсильних статей, які часто не допроваджують користувача до потрібної вокабули.

Передмова ФСУМу подає чимало загальнофразеологічного теоретичного матеріалу, що дає змогу зрозуміти, на яку базу, на думку укладачів, має спиратьс ся фразеографування. Розгляданий Словник – єдиний у вітчизняному академічному тлумачному словникарстві кодекс, що містить у вокабулах, крім власне тлумачення та ілюстрацій, фразеологічні синоніми й антоніми (подані досить непослідовно). Складність установлення синонімічних і антонімічних зв'язків у фраземіці відома, тому надто смілива ідея укладачів подати в статтях таку інформацію заслуговує на глибоку пошану, але разом з тим треба усвідомлювати, що без попередніх ідеографічних українських фразеографічних словників зреалізувати це прагнення нереально.

Наступною працею, у якій закріплено канон сучасного академічного фразеографування, став «Словник фразеологізмів української мови» (2003) (далі – СФУМ). У передмові до кодексу сказано, що його автори стосовно «теоретичних засад визначення фразеологічних одиниць дотримуються принципів, розроблених Л.А. Юрчук у «Фразеологічному словнику української мови» у двох книгах» [СФУМ: 4]. У Словнику не вдалося виявити інформації про автора передмови, але здебільшого ця передмова повторює теоретичні засади, закріплені у ФСУМі. У СФУМі по-іншому сформований реєстр (немає багатьох ФО гібридного типу (утворених під впливом

російської мови в перекладних творах), прокльонів), не подано відомостей про фразеологічні антоніми та синоніми. Розгляданий словник вигідно відрізняється від свого попередника зручністю в користуванні, оскільки використовує принцип подання ФО під опорними елементами не у вихідних формах, а в тих, які вживані у фраземі. Покажчик до словника дає змогу легко знайти відповідний зворот у межах кожної літери. І хоч матеріал у цій передмові варто вважати майже взірцевим описом фразеографування у сучасному академічному словникарстві, проте в деяких частинах тексту можна виявити вагання й суперечності в теорії фразеографування. Скажімо, укладачі твердять: «Найповніше в реєстрі відбита надзвичайно поширена у фразеології *лексична* (курсив наш. – Т. Ц.-С.) варіантність фразеологічної одиниці» [СФУМ: 6]. Це суперечить фразеологічній теорії, згідно з якою у складі ФО немає лексем, а тільки компоненти, що лише формально збігаються з лексемами. Відповідно й лексичної варіантності у ФО бути не може.

У Додатковому томі «Словника української мови» (2017) проблеми фразеографування цілковито обійдені увагою, у передмові до видання виявлено лише згадку про застосування спеціального значка для позначення ФО в межах словникової статті. Тому цей кодекс не можна розглядати як певний етап у розробленні параметрів фразеографування в академічному тлумачному словникарстві.

Як бачимо, фразеографування залежить від теоретичного осмислення фраземного рівня мови, тобто від загального стану фразеології в певний період розвитку, та від фразеографічних традицій, що склалися в словникарській практиці. Поняття фразеографування потребує чіткого термінологічного наповнення, що, серед іншого, передбачає й визначення дефініцій базових термінів фразеографії. Теоретичні й практичні аспекти фразеографування варто розглянути детальніше на широкому матеріалі, залучивши до аналізу не лише академічні тлумачні словники.

Джерела

СУМ І – Словник української мови. Київ, 1970. Т. І. – 799 с.

ПФСУМ – Проспект Фразеологічного словника української мови. Київ, 1983.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови. Кн. 1. Київ : Наукова думка, 1993. – 528 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. Київ : Наукова думка, 2003. – 786 с.

Література

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків, 1987. 136 с.
2. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 1989. 153 с.
3. Горецький П. Й. Проспект Тлумачного словника української мови. Для обговорення. Київ, 1958. С. 50–57.
4. Никитин В. М. Об отношении фразеологии к уровням языка, о спорных вопросах общей теории «фразеологизмов» и об уточненении понятия «фразеологизм». *Уровни языка и их взаимодействие.* Москва, 1967. С. 116–118.

5. Паламарчук Л. С., Юрчук Л. А. Засади створення Словника української мови. *Мовознавство.* 1967. № 3. С. 19–29.

Legend

СУМ І – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv (in Ukr.).

ПФСУМ – Prospectus of the Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language (1983). Kyiv (in Ukr.).

СФУМ – Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language (2003). Kyiv (in Ukr.).

ФСУМ – Phraseological dictionary of Ukrainian (1993). Kyiv (in Ukr.).

References

1. Alefirenko, M. (1987). Theoretical questions of phraseology. Kharkiv. 136 p. (in Ukr.).

2. Bilonozhenko, V., Hnatyuk, I. (1989). Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseological units. Kyiv 153 p. (in Ukr.).

3. Horetsky, P. (1958). Prospectus of the Interpretive Dictionary of the Ukrainian Language. For discussion. pp. 50–57. Kyiv (in Ukr.).

4. Nikitin, V. (1967). On the relation of phraseology to the levels of language, on controversial issues of the general theory of «phraseologisms» and on the clarification of the concept of «phraseologism». *Language levels and their interaction.* Moscow, pp. 116–118 (in Rus.).

5. Palamarchuk, L., Yurchuk, L. (1967). Principles of creation of the Dictionary of the Ukrainian language. *Linguistics*. No. 3. pp. 19–29. Kyiv (in Ukr.).

Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

Phraseography in academic interpretation dictionary: ideas, implementation, problems

The article examines the traditions of phraseography in Ukrainian academic vocabulary. The history of the development in Ukrainian phraseography of theoretical and practical approaches to the formation of the register of interpretive phraseological dictionaries, the discussion about the volume of phrasemics of the Ukrainian language, the peculiarities of definition construction in interpretive phraseological dictionaries is shown. Modern academic interpretive phraseography has gone through a complex path of development, which began in the late 1950s. Phraseographic practices depend on the general state of phraseology, which was finally formed as a separate scientific branch with its own terminological apparatus in the late 1980s. The largest modern academic phraseological codes of the Ukrainian language are based on the theoretical principles developed by L. A. Yurchuk. The concept of phraseography and the definition of the basic

terms of phraseography need to be clearly established in terminological and encyclopedic dictionaries and branch scientific literature.

Keywords: *phraseology, phraseography, phraseme, phrasemic, dictionary, dictionary article, Ukrainian language.*

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Лариса Колібаба
Валентина Фурса

УДК 811.161.2’26’27

Призабуті та втрачені керування дієслів (матеріали до другого видання «Словника дієслівного керування»)

До уваги читачів пропонуємо словникові матеріали, що містять відомості про дієслівні керування, які зазнали ідеологійного тиску за радянської доби. Їх було штучно, найімовірніше через розбіжності з російською мовою, переведено до розряду неосновних, другорядних граматичних форм. Залежно від ступеня обмеження цих керувань у вжиткові (часткового чи повного) виокремлюємо два їх різновиди: 1) периферійні, або призабуті; 2) утрачені.

Як ***периферійні***, або ***призабуті***, кваліфікуємо такі дієслівні керування, що за своєю суттю є питомими українськими граматичними формами, засвідченими в українськомовних джерелах понад 200 років тому, проте внаслідок позамовних, здебільшого ідеологійних, чинників у мовній практиці 40–80-х рр. ХХ ст. були витіснені на периферію мовного вжитку й замінені граматичними формами, спільними з російською мовою. Вони наявні у словниках радянської доби, передовсім у «Словникові української мови» в 11 т., але здебільшого зі стилістичними позначками *заст., діал., рідко,* які обмежували їх вільне використання в тогочасній мовній практиці.

Утрачені – керування, що майже не відомі сучасним мовцям. Їх зафіксовано в українському фольклорі, етнографічних матеріалах, «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка, у словниках 20–30-х рр. ХХ ст., художній літературі, наукових текстах та публіцистиці, опублікованих до 1933 року. У лексикографічних джерелах радянської доби їх немає. Здебільшого цих керувань не подано й у новітніх словниках.

Укладення реєстру утрачених керувань дієслів значною мірою стало можливим завдяки вдоступненню для читацького загалу словникової спадщини так званого «золотого десятиріччя» (20–30-х рр. ХХ ст.)[1] та створенню сучасних корпусів текстів української мови, зокрема Корпусу текстів української мови (Режим доступу: http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209) та Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК) (М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, М. Крук, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк. Київ – Осло – Єна, 2017–2022 [Електронний ресурс]. URL: uacorpus.org).

Дієслівні керування обох типів поступово, переважно зусиллями національно свідомих, патріотично налаштованих мовокористувачів, повертаються до сучасного

[1] Принагідно хочемо скласти щиру подяку Громадській організації «Ротарі клуб Київ Сіті» та панові Ростиславу Воронезькому за репринтне видання словників і граматичних праць, опублікованих у серіях «Словникова спадщина України» та «Українська граматична класика» (Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго).

вжитку. Їх натрапляємо в текстах представників української діаспори або тих мовців (переважно філологів та перекладачів), які знають питомі граматичні риси української мови.

Сподіваємося, що запропоновані матеріали допоможуть розкрити національну специфіку дієслівного керування в українській літературній мові і прислужаться під час укладання словників нового покоління, які матимуть на меті відновити українське обличчя української мови.

ПЕРИФЕРІЙНІ, або ПРИЗАБУТІ, дієслівні керування

БЕРЕГТИ чого?: *…хто* ***береже добра*** *пана свого, той у добрій славі буде* (Біблія, перекл. з гебр. П. Куліш); *За усіх усе зробить* [Микола], *...хазяйського* ***добра****, як* ***ока, береже*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Нужда та злидні навчають і* ***свого берегти****, і чужого глядіти* (Панас Мирний); ***Берегти*** *свого* ***здоров'я*** (Наконечний) та ін.

БОЛІТИ кому? чому?: *Кому кортить,* ***тому*** *й* ***болить*** (ПРУСП); *Чужий біль* ***нікому не болить*** (Укр. прислів'я); *Після бійки Семен лежав на соломі, і всі кості* ***йому боліли*** (Леся Українка); *...****боліла мені*** *голова і груди* (М. Коцюбинський); *Я квітку не можу зірвати, бо* ***їй****, як* ***людині, болить*** (В. Сосюра); *Василь Іванович ...думав про Даринин лист. Що вона там пише, голубка, де* ***їй болить****?* (Ю. Яновський); ***...болить Андрієві*** (Іван Багряний); *Бачила Єлька горе, знає, як* ***людині болить*** (О. Гончар); *...дама дивилася на Порфира докірливо і водночас ніби жаліючи, його. – ...А що* ***рибці*** *теж* ***болить*** *– ти про це подумав? – А що* ***мені*** *від брехні вашої* ***болить****, ви про це подумали? – відсік хлопець і відвернувсь до вікна* (О. Гончар); *Степура чув, як* ***болить корінню*** *від кожного його удару* (О. Гончар); *Ти думаєш,* ***деревам не болить****?* (В. Бичко); [Костя:] *Але батьківщина, Ганнусю, на те і батьківщина, що* ***їй болить*** *серце навіть за тими, хто покинув її* (В. Рутківський); ***Очам болить*** (Ю. Андрухович) та ін.;

кого?: ***Кого болять*** *кості, той не думає в гості* (М. Номис); ***Татка*** *очі* ***болять*** (СГ І: 156); ***Тебе*** *зуби* ***болять*** (Курило); *Бо то ж* ***його не болить*** (Курило); ***Болить мене*** *голова З потилиці до чола* (Укр. нар. пісня); ***Болить мене*** *головонька* (С. Руданський); *Може назвати* [Ряжанка] *лише те, що* ***болить його****, індивіда* (І. Білик); *Коли* ***Дарусю болить*** *голова, вона мусить іти до ріки і лізти до пояса у воду* (М. Матіос); *У неї температура,* ***її*** [Астрід] ***болить*** *горло, тече з носа і коле в грудях* (С. Андрухович) та ін.

ВОРОГУВАТИ на кого? на що?: *А вони* [діти] *нехай собі* ***ворогують на батька*** (О. Кобилянська); *Сестра сестриці чари готує, Ой кум* ***на кума*** *все* ***ворогує*** (Я. Головацький); *Марко присягався у своїй невинності, оправдувався тим, що не було йому жодної причини* ***ворогувати на ректора*** (А. Чайковський); [Агамемнон до Кассандри:] *Ти все* ***на мене ворогуєш****, бачу* (Леся Українка); ***Ворогувати на кого*** (Петренко); ***Ворогувати на сусіда*** (Наконечний); *Чом «Слово»* ***на «Правду»*** *раз в раз* ***ворогує****?* (І. Франко); [Князь до Шварно:] *Але чи ти думаєш, що темні сили лише у ненаситецьких пропастях* ***ворогують на світло, на сонце*** *і* ***на добро****?* (Юліан Опільський) та ін.

ВОЮВАТИ кого? що?: [Цар до царедворців:] ***Мене*** *хочуть* ***воювати****, а ви нічого не знаєте* (Укр. нар. казка); *А москалі за Дунаєм* ***Турка воювали*** (Т. Шевченко); *Козаки* ***воювали татар*** *на займанщинах* (П. Куліш); *Пішов Володимир у наші Карпати, Пішов він карпатських* ***хорват воювати*** (І. Франко); ***Воювати кого*** (Петренко); *...у 1772 році Запорозьке Військо лагодилося до походу, щоб разом з російським військом* ***воювати турків*** (А. Кащенко); [Ярослав до Ігоря:] *...не діло ти замислив –* ***воювати*** *самому* ***половців*** (Володимир Малик); *...разом* ***воювати Рюрика!*** (Володимир Малик); *Чи не рушив цар Салтан* ***Воювати християн*** (П. Єршов, перекл. з рос. М. Рильський); *...йдемо* ***воювати ляхів*** (Р. Іваничук); *А Данило-князь хотів* [піти на Чехів] *і заради короля, і слави бажаючи: не було ж у землі Руській раніше* [нікого]*, хто* ***воював*** *би* ***землю Чеську*** (Галицько-Волинський літопис); *Стали* [козаки] *їх* [турків] *рубати,* ***Город Козлов*** *огнем-мечем* ***воювати*** (Укр. нар. пісня); [Лисичка:] *Була я у змія, хвалився він мені, що буде твоє* ***царство воювати*** (Укр. нар. казка); *...цар знову хоче* ***воювати Скіфію!*** (І. Білик); *Одначе* ***воювати королівства*** *Римської держави почесно й вигідно для скарбниці, а* ***воювати*** *оці* ***Ладижини****, про які не чули в жодній столиці світу, важко й принизливо для великого падишаха* (Ю. Мушкетик) та ін.

ГРАТИ / ЗІГРАТИ на що?: ***На барабан*** *буду* ***грати*** (П. Чубинський); *Ведмедя коли вчать танцювать, то йому* ***на сопілку грають*** (ПРУСП); *Цап меле, цап меле, Коза засипає, А маленьке козенятко* ***На скрипочку грає*** (Укр. нар. пісня); *Попереду розвеселяв глядачів старий музика, що* ***грав на бубон*** (А. Кримський); *Козак гарно* ***грає на бандуру*** (Тимченко); ***Грати на скрипку*** (Наконечний); ***Грає на дудку*** [чорт], *сам із бородою, дві пари крил, а на голові така шапка рогата, як наче старий корч* (І. Микитенко) та ін.

ДИВУВАТИ / ЗДИВУВАТИ, ДИВУВАТИСЯ / ЗДИВУВАТИСЯ з / із кого? із чого?: ***Дивувати з кого*** (Петренко); *Він* [доктор] *уже* ***не дивувався з*** *цієї* ***дівчини*** (В. Винниченко); *...****дивується з себе*** *Мар'яна* (Д. Гуменна); *З воріт дехто визирав і* ***дивувався з*** *цього довгого стрункого* ***юнака*** (М. Івченко); [Доброчин:] *А я ще* ***дивуюся з Володимира*** (Володимир Малик); *Федір по якомусь праву* ***не дивувався з*** *такої* ***дружости*** *цілком незнайомої йому людини* (В. Винниченко); *Сама вона* [дівчинка] ***дивувалася з усього*** (О. Іваненко); ***З*** *незвичайної* ***делікатності*** *дідуся* ***дивувались*** *і потроху підсміювалися наші вуличани* (М. Стельмах); *Балан, оглядаючи сад,* ***дивувався з того****, що всяка рослина в саду була так вихована, як дитина* (А. Кащенко); ***Дивуватися зі світу, з*** *його* ***чудес*** *і* ***багатств****, ніколи не знаючи ні спочинку, ні втоми в цьому* (П. Загребельний); *...****не дивуйтеся з*** *Іванової* ***відвертости*** (В. Дрозд); ***Дивуватися із*** *цього* ***відкриття*** *чи сприймати як належне?* (Анатолій Дністровий) та ін.

ДІЗНАВАТИСЯ / ДІЗНАТИСЯ чого?: *...представники біржевих* [біржових] *комітетів візьмуть «спроби» зерна, яке продають великі й дрібні господарі й селяне* [селяни] *й по цих «спробах»* ***дізнаються того****, чого треба* (Рада, 16.01.1911); *Дні минали, і Білозуб щораз* ***дізнавався нового*** (Джек Лондон, перекл. з англ. В. Гладка, К. Корякіна); *...двома-трьома каверзними запитаннями я* ***дізнаюся всього****, чого мені треба* (Ю. Смолич) та ін.

ДОВІДУВАТИСЯ / ДОВІДАТИСЯ чого?: *…губернатор тоді тільки* ***довідується правди****, коли йому на неї показали* (Рада, 24.02.1911); *Андрій покинув роботу … і побіг в село навпростець через ріку. Та зараз при першій хаті* ***довідався правди*** (А. Чайковський); *Після чарок він* [гетьман] ***довідувався такого****, чого по тверезому* [по-тверезому] *може б ніколи й не почув* (Б. Лепкий) та ін.

ДОГЛЯДАТИ / ДОГЛЯНУТИ чого? кого?: *А хто ж буде* ***доглядати*** *козацької* ***смерти*** (П. Чубинський); *І думає* [тесть]: *може мені буде гріх великий, що я залишився* ***доглядати дьогтю*** *замість того, щоб іти в церкву Божу* (П. Куліш); [Стара пані до панночки:] *Я такеньки міркую: зостанусь я тутечки, у Дубцях, буду вам* ***господарства доглядати*** (Марко Вовчок); *Поки діти були малі, біля них піклувалася мати; вона ж і хатнього* ***господарства доглядала*** (Панас Мирний); *Жінка з дітьми живе в одному місці, виховує й ростить дітей,* ***доглядає*** *свого родинного* ***гнізда****, а чоловік її, артист, мусить за вимогами своєї професії залишати те гніздо на довгий час* (С. Тобілевич); *Треба й* ***обіду доглянути*** *й коло дитини побути* (М. Коцюбинський); ***Доглядай*** *свого* ***багатства*** (М. Сулима); *Мов новобранець той, що* ***догляда*** **[доглядає]** ***гармат*** (М. Зеров); [Гермес:] *Ото з тим словом, дорогий, одружуйся З Достачею й укупі на полях своїх Живіть і* ***доглядайте виноградників*** (Аристофан, перекл. з давньогрец. А. Содомора); ***Доглядати кого*** (Петренко); *Олександра то не натішиться – одужала, помолодшала. – Наймись у нас* ***дитини доглядати****, – кажуть їй, а вона й душею радіє* (Марко Вовчок); *– Але послухай, Гелено, – мовив Менелай, – що ж робитимеш ти з Адрастою, коли вона зостанеться? Вона ні до чого не буде придатна тобі з дитиною,* ***якої*** *треба* ***доглядати****…* (Дж. Ерскін, перекл. з англ. М. Івченко) та ін.

ЖУРИТИСЯ ким? чим?*: Мати ж наша, мати,* ***не журися нами****, Як повиростаємо, розійдемось сами* (Укр. нар. пісня); …[Мати] *сіла на кріслі … та й буцім слухала нарікання панотця, на ділі ж* ***журилася сином*** (Лесь Мартович); *Хто* ***журився мужиком****?* (О. Кобилянська); *Мама дуже* ***журиться мною****, і я рада, що «Лит[ературное] общ[ество]» хоч трохи одбиває її від сумних думок* (з листа Лесі Українки); *Через кілька днів усі приятелі … знали, як йому дістався дивакуватий русин з Буковини, котрий більше* ***журився дітьми*** *турка, який тримав його у рабстві, ніж своєю долею* (М. Івасюк); *Тяжко* ***журився*** *батько тим* ***сином****-недолюдком, і, втративши всяку надію, він послав його на село – нехай там живе собі з наймитами, ніж тут бути сіллю в оці* (Д. Боккаччо, перекл. з італ. М. Лукаш); ***Журитися ким, чим*** (Петренко); *Дурень* ***нічим ся не журить****: горілку п'є і люльку курить* (М. Номис); *Але тим разом добичі і людей було так багато, що вигідніше було флот поділити на дві часті і вертати двома дорогами, а пайки добичі розділити відразу, щоби усі зосібна* ***журилися*** *своїм* ***майном*** (Юліан Опільський); *Він* [Потурайчин]*, певне, так саме* ***журиться*** *своїм* ***арештом****, як Славко своїми* ***іспитами*** (Лесь Мартович); *Вони* [Тачинські] *цілий час* ***журилися недолею*** *Зосі, та ломили собі голову, якби повести діло* (А. Чайковський); *Мати, що все своє життя присвятила нам, дітям, і особливо* ***журилася*** *нашою* ***долею****, коли почалось лихоліття* (О. Василева); *Не тільки хваляться, але й* ***журяться*** *своїми старовинними* ***будинками*** *в Одесі* (Українська правда, 24.04.2012) та ін.;

по кому (кім)? по чому (чім)?: *Ой умру я, умру, та буду дивиться, ой чи будеш, мій миленький,* ***по мені журиться****?* (Укр. нар. пісня); *...чи вона з журби заспіває, то чого пісні заводиш, – отак* ***по чоловікові журишся****?* (Панас Мирний); *Сам він* [Грицько] *і не хотів того, бо й досі* ***журився по*** *першій* ***жінці****, та люде кругом казали і сам бачив, що не видержить без господині з трьома дітьми та з хазяйством* (Б. Грінченко); *Хоч як* ***журився*** *батько* ***по матері****, хоч як шанував її пам'ять, та мусив оженитися вдруге* (Б. Антоненко-Давидович); *Нічого йому* [княжичеві] ***журитися по*** *тій* ***стороні****, чужа, ненависна вона йому* (Б. Комар) та ін.

ЗНЕМАГАТИ / ЗНЕМОГТИ на що?: [Рябина:] *Пане писарю, скажіть-бо їй на розум, що там такого, бо я щось слабий. Бачите,* ***на язик знемагаю*** (І. Франко); *Той* [Захарко] *здорово* ***знемагав на похмілля****, не міг і голови звести горопаха* (Б. Грінченко); ***Знемагати на рани*** (Наконечний); ***Знемагати на що*** (Петренко); *...ночами я дуже часто* ***знемагав на спрагу****, надто наївшися дикої цибулі чи жерухи* (Джек Лондон, перекл. з англ. В. Гладка, К. Корякіна) та ін.

КОРИСТУВАТИСЯ / СКОРИСТАТИСЯ із чого?: *Якби ми вміли* ***користуватися з города*** [городу], *як німці* (СГ II: 1114); *І благо тому чоловікові, который* ***користується з*** *сього* ***світла*** (СГ II: 1114); ***Користуватися з чого*** (Петренко); *Щоб допомогти* ***користуватися з книжки****, укінці дано покажчика відзначених у ній слів і зворотів, як поправних, як і хибних* (Курило); *Мені завжди здавалося, що злодієм треба називати не лише того, хто безпосередньо вкрав річ, а й того, хто* ***користується з*** *украдених* ***речей*** *або є організатором крадіжки* (Володимир Владко); *...чому вона* [Галя] *зразу ж таки, впавши у це провалля,* ***не скористалася з передавача****?* (Володимир Владко); *Він* [П'єр] *добре знав, що може* ***користуватися з*** *своєї* ***матері****, мов* ***з*** *якоїсь* ***речі****, тому одного дня ранком він привів її до нотаря й примусив підписати купчу на продаж садиби* (Е. Золя, перекл. з франц. К. Рубинський, А. Перепадя); *Ми ні разу не наважилися* ***скористатись із*** *парубоцької* ***квартири*** *Мартиного кузена Поля* (Р. Радіге, перекл. з франц. Ю. Покальчук); *Щоправда, і він* [сусід] *не встиг* ***скористатися із землі****, бо його раптово розбив параліч* (Н. Сняданко); *...читачі нашого тижневика можуть* ***скористатися з*** *його* [Анатолія Сидорука] *агрономічних* ***порад*** (7 днів, 2017, № 32) та ін.

ОБИРАТИ / ОБРАТИ за кого?: *Ще перед смертю Богдана козацькі полковники, поважаючи старого Богдана,* ***обрали за гетьмана*** *його сина Юрія* (І. Нечуй-Левицький); *Він* [син] *сьогодні дяк, а може, завтра буде попом на батьковому місці, бо його громада* ***обрала за священика*** [священника] *на вільшаницьку парафію, – сказала мати* (І. Нечуй-Левицький); ***Обирати, обрати за кого, на кого*** (Петренко); *Зібравшись на раду, козаки одностайно* ***обрали за отамана*** *Микиту Галагана* (А. Кащенко); *Хіба люди будуть* ***обирати за бая*** *того, хто біднішій за Ахмета, хоч його й поважало б усе село, і він уславився б за найчеснішу та найдобрішу людину!* (Олесь Досвітній); [Юрась:] ***Обирайте за гетьмана*** *іншого, старшого за мене, заслуженого та достойного* (Ю. Мушкетик); *...забери мене в царство твоє, хочу вкупі з тобою княжити, чи ж не на те ти мене* ***обрав за дружину****, ще тоді як червоного пояса підкидав у дарунок? – тим поясом вона вдень пов'язувала стан під сорочкою, щоб повсякчас відчувати на собі коханцеву присутність* (О. Забужко); *Потім любов до світу, що народжує пророків, великих людей, яких Земля* ***обирає за пово-***

дирів *і вітає їх від Господнього імені* (Оноре де Бальзак, перекл. з франц. Г. Філіпчук) та ін.;

на кого?: *Сю хату строїв завзятий отаман Ігнатович, його чотири рази* ***обирали на кошового*** (О. Стороженко); *Спільне зібрання* ***обрало на академіка*** *М. С. Грушевського* (С. Єфремов); *Після кількох виступів на загальностудентських зборах Степана* ***обрано на секретаря*** *студентського бюро спілки робземліс* (В. Підмогильний); *Коли його* [Антона Безбородька] ***обирали на голову****, то він з гідністю тримав власну голову* (М. Стельмах); *І за законом належить* ***обирати на радців*** *і* ***лавників*** *людей чесних, обізнаних на законах і праві, письменних і сумлінних* (З. Тулуб); *Людина, яку будуть* ***обирати на президента****, повинна об'єднати все наше суспільство* (Високий Замок, 06.08.2003) та ін.

РАДІТИ / ЗРАДІТИ із чого?: ***Радіти з*** *чиїх* ***успіхів*** (Наконечний); ***Радіти з чого*** (Петренко); *Одеський глядач* ***радіє з успіху*** *театру, болію з його невдач* (Остап Вишня); *Двоє людей надзвичайно* ***раділи з*** *тієї* ***перемоги*** (Микола Трублаїні); …[Євпраксія] *хотіла …бачити більше, насолоджуватися світом,* ***радіти з життя****, сміятися* (П. Загребельний); *Чому* ***не радіє*** [Ріхтер] ***з*** *цієї* ***зустрічі****?* (Ю. Бедзик); *…солдати …****раділи з*** *несподіваної* ***розваги*** (В. Дрозд); *…****не радів*** *я* ***з*** *доброго* ***діла****, яке вчинив* (Вал. Шевчук); *Попри всі життєво необхідні речі, хлопці, здається, все ж найбільше* ***радіють з*** *простих дитячих* ***малюнків****, які підготувала для них франківська малеча* (Фіртка, 17.06.2018) та ін.;

чим? ким?: *Зінько!* ***Радій*** *чужим* ***щастям****!* (М. Кропивницький); *Ганна, сідаючи, просльозилася. Їй, хоч як вона* ***раділа щастям*** *дитини, здавалося гріхом не придержуватись старого звичаю* (А. Чайковський); [Рита до Корнія:] *Хіба я не боліла твоїми болями й* ***не раділа*** *твоїми* ***радощами****?* (В. Винниченко); [Максим:] *Та не моєю буде виною, як від моїх слів загориться у ваших серцях огонь ненависті та не дасть вам* ***радіти життям, дружбою, ріднею, миром*** (Юліан Опільський); *Придивляючись до Студинських, що так* ***раділи квітами****, я раптом відчув докори сумління: чому я не зробив дарунка хворому Гнатюкові, котрий теж дуже любив квіти* (М. Голинський); ***Радіти дітьми*** (Наконечний); *Михасі дуже* ***раділи дитиною****, бо гарна вдалася* (А. Чайковський); *Всюди нас вітали, вгощали,* ***раділи нами*** (Марія Савчин); *Твоя рідна бабуся, яка повинна* ***радіти тобою*** *і любити тебе* (Ірина Вільде); *Сонце вже за горою, Я ж* ***радію тобою*** (А. Демиденко); *Сини запрацювалися і до сніданку були неохочі. Василина* ***раділа ними*** (Б. Харчук) та ін.

СТЕРЕГТИ / УСТЕРЕГТИ (ВСТЕРЕГТИ) чого?: *В Сицилію якраз спустилась* [Ірися]*, Човни троянські де були; І між троянок помістилась, Котрі* ***човнів стерегли*** (І. Котляревський); *Староста Панько вимагає, щоб міщане й поспільство* ***стерегли замку*** (П. Куліш); *…****стерегти́****,* ***устерегти́*** *кого́,* ***чого́*** *и що від ко́го, чо́го* (РУС-Кр III 1: 7); *Він* [вартовий] ***стеріг*** *одчинених* ***дверей****, доки приладновували замки* (Олесь Досвітній); [Арсен:] *Я через вал переліз – ревно* ***стережуть входів*** *твої вої* (Р. Іваничук) та ін.

СТОСУВАТИСЯ до кого? до чого?: *То були перші слова Радюкові, що* ***стосувались до Катерини*** (І. Нечуй-Левицький); *Кепкують із бойка; кепкування більше* ***стосується до цигана****, ніж* ***до бойка*** (І. Франко); *За Драгомановим, найдавніші варіанти цеї пісні* ***стосуються до*** *олешківських* ***запорожців****-затяжців* (Леся Україн-

ка); *Сі слова не* ***до*** *тії* ***пісні стосуються*** (СГ ІІІ: 2523); *Все, що я напрацював за літо,* ***стосується до історії*** *арабської літератури* (А. Кримський); *Мовчить, неначе* ***до його*** *і* ***не стосується*** (СГ ІІІ: 2523); *Лист Ваш для мене дорогий, але він більше* ***стосується до Вас****, ніж* ***до мене*** (з листа В. Домонтовича); *Тепер усе, що* ***стосується до мами****, стає Мотрі аж до смішного байдуже* (Ірина Вільде); *Це переважно* ***стосується до людини****...* (О. Донченко); *Все це* ***стосується до*** *пересічного українського* ***мовця****, а може ще більшою мірою* ***до працівників*** *преси, радіо* (Ю. Шевельов); *Є багато народних обрядів, що* ***стосуються до печі****, як до центру господарства і до бога печі* (І. Нечуй-Левицький); *Це* ***не стосується до*** *нашої* ***балачки*** (Ю. Яновський); *Як це* ***стосується до*** *нашого* ***знайомства****?* (Р. Андріяшик); *Це твердження так само* ***стосується*** *й* ***до викладання*** *в проєкті Українського правопису правил про чергування і, й* та *з, із, зі, зо* (Р. Воронезький) та ін.

ТІКАТИ, УТІКАТИ (ВТІКАТИ) / УТЕКТИ (ВТЕКТИ) чого?: *Маймо Бога в серці,* ***утікаймо уроєння*** *і* ***блудів****, поступаймо дорогою простою і чесною до правди і повинності!* (А. Могильницький); *Живши у світі,* ***його не втечеш*** (Марко Вовчок); ***Не втекла*** *я нещасної* ***долі*** (П. Чубинський); [Василь:] *Чого ж ви людей цураєтесь,* ***світу тікаєте****?* (Панас Мирний); *Тепер стояла справа так, що як-небудь викрутитись, щоб* ***утекти зустрічі*** *з інтелігенцією, Вові не можна було: сьогодні в народній чайній одбудеться перша народна читанка* (Степан Васильченко); *...тікати* и *утікати, утекти кого,* ***чого*** и *від кого, від чого; утекти* ***кари*** и *від кари; тікати* ***зустрічи (стрічи)*** (РУС-Кр ІІ 1: 145); *Тепер мені* ***турми*** [тюрми] ***не втікати*** (Курило); ***Утекти смерти*** (Наконечний) та ін.

ТІШИТИСЯ, УТІШАТИСЯ (ВТІШАТИСЯ) / УТІШИТИСЯ (ВТІШИТИСЯ) з / із кого? із чого?: *Око в око наш брат Хвалько, як небитий вертається з служби та* ***тішиться з себе****, який-то він здатний в Бога вродився* (Марко Вовчок); ***Тішитися з кого, з чого*** *(і ким, чим)* (Петренко); ***Втішатися з чого*** (Петренко); *І милувалась та* ***тішилась з дочки****, що вийшла переможницею* (Іван Багряний); [Григорій до Михайла:] *Я й* ***тішуся з тебе*** *і плачу, передчуваючи біду* (Г. Пагутяк); *Про жінку, кандидата медичних наук, – котра щоразу* ***тішиться з*** *новонароджених* ***кошенят*** (День, 11.01.2007); *Отаман* ***тішився з*** *його* [хлопця] *зміцнілої* ***краси*** (В. Підмогильний); ***Зі*** *зганьбленої* ***любови*** *він* [Вінсент] *пишатиметься й* ***тішитиметься*** (В. Домонтович); *І от роки живете ви побіч себе,* ***тішитеся з літа****, нудьгуєте взимку* (Олег Ольжич); *Ніколи ще* ***не тішився*** [Андрій] *так* ***із зустрічі*** *з нею* [Іриною]*, як у цей час* (У. Самчук); *Далебі, слідчий* ***тішиться з*** *цієї* ***нагоди****, десь потираючи руки* (Іван Багряний); ***Утішалася з тексту****, день видався найкращим – точнісінько за Панглосом* (М. Меднікова) та ін.

ТУРБУВАТИСЯ ким? чим?: ***Не турбуйся*** *ж ти, наша матінко,* ***нами****, як підростуть крильця, то розлетимося й сами* [самі] (СГ ІІІ: 2637); ***Не турбуйся мною****, донечко кохана, я здоров, не застуджуюся* (з листа М. Коцюбинського); [Петрусь:] ***Не турбуйся мамою****, вона піде ліпшою дорогою, а ти йди вбрід* (М. Кравців); ***Не турбуйтесь конем****, Сабрі, татарин у нас, подбає про нього і попильнує, – помітила вона* [Катерина] *незрозумілу тривогу гостя* (А. Химко); *Аннета теж розглядала їх* [бідаків], ***турбувалася*** *їхнім* ***життям****,* ***працею*** *та дивувалась, що, маючи такий злиденний вигляд, вони теж гуляють у чудовому публічному парку* (Гі де Мопассан,

перекл. з франц. В. Підмогильний); *...не згадувати про минуле,* ***не турбуватися майбутнім****, не перейматися теперішнім* (Н. Одала); *Пекін не надто* ***турбується іміджем****, адже має вже достатньо ресурсів, щоб його відбілити* (Український тиждень, 08.08.2019) та ін.

УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ) / УЖИТИ (ВЖИТИ) чого?: ***Вживай світа****, поки служать літа* (М. Номис); ***Хліба-соли вживати*** (СГ III: 2406); *Печеного* ***поросяти, курициз перцем та*** ***шапрану уживати*** (СГ IV: 2890); ***Уживати чого*** (Петренко); *Любить щиро народніх* ***слів*** *та* ***зворотів уживати*** (С. Єфремов); *Крім* ***знаків*** *абетки, тобто* ***літер****, на письмі і в друкові українці* ***вживають*** *іще* ***двох знаків*** *додаткових* (О. Синявський); *Проти инших дієслівного походження прикметників найширше мова українська* ***вживає прикметників*** *на -ний* (Курило); *А найважніше для нас то те, щоб ми навчилися правильно ...* ***вживати значків*** *на звуки, що їх має українська мова, та* ***форм****, якими вона розпоряджає* (В. Сімович); *Але до неї* [Марії Пилипівни] *підбігає її мазунчик, Стьопа, і* ***вживає*** *свого звичайного* ***засобу****: треться своєю щокою об її щоку* (В. Винниченко); *Диригент* ***уживає*** *в тактуванні вертикальних і горизонтальних* ***жестів*** (Ф. Колесса); *На новій службі він* [Юхрим] *ще більше запишався, зашляхтився, але став менше* ***вживати*** *писарських* ***слів*** *– кинувся до політичних* (М. Стельмах); *Тактика Сташки полягала в тому, що вона, наглядівши собі жертву, доти кружляла біля неї, доти* ***уживала*** *різних* ***штучок****, доки врешті «він» не заговорював з нею* (Ірина Вільде); *Султанов уперто* ***вживав*** *тільки твердо встановлених* ***формул*** (П. Загребельний); *Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли* ***вживати української мови*** *прилюдно, цілковито або частково...* (Ю. Шевельов); *Яків... пригадав нову заборону Рейхскомісаріату* ***уживати тризубчиків*** *і* ***прапорів*** (У. Самчук); *Слово «завідувачка», як свого часу і «столяр-теоретичка», коштувало мені кількох дискусій із консервативними літредакторами, які воліли, згідно з правописом,* ***вживати*** *тільки чоловічих* ***форм*** *на позначення посад* (Н. Сняданко); *У решті випадків треба* ***вживати*** *інших* ***слів:*** працювати, навчатися, робити, братися, поратися *тощо* (О. Пономарів); *Деякі мовці.., зрадівши з поновлення літери* ґ, *почали активно* ***вживати*** *позначуваного нею* ***звука*** (О. Пономарів); *Часто* ***вживають*** *знахідного* ***відмінка*** *із закінченням -а у мові художньої літератури* (І. Вихованець); *Рідше* ***вживають*** *цього* ***дієслова*** *у значенні 'відмикати'* (І. Вихованець); ***Віддієслівних іменників*** *на* -ння, -ття *недоконаного виду треба* ***вживати*** *тільки в однині* (М. Гінзбург); *У «золоте десятиріччя»* ***А-форм уживали*** *у фахових, зокрема ділових, наукових і навчальних текстах* (М. Гінзбург); *...у § 10, п. 1, прим. 1 цього правопису* [1928 р.] ***вжито терміна*** *«початкові* в *й* у*»* (Р. Воронезький); *Мрію, що колись на люди вийде офіційна особа, що від щирого серця* ***вживатиме*** *вкраїнських* ***ідіом*** *чи й цілих* ***прислів'їв*** (С. Саржевський) та ін.

2. УТРАЧЕНІ дієслівні керування

БОРОНИТИ чого?: *До останньої краплі крові повинна* ***боронити*** *громада своєї* ***свободи****, свого святого* ***ладу!*** (І. Франко); *...* ***боронити*** *своїх* ***прав*** (РУС-Кр III 1: 135); *С. Жук знов мене здивував: він і не думав* ***боронити*** *тих* ***принципів****, які часто ви-*

словлюються в «Правді» (А. Кримський); *І найменший пташок свого* ***гнізда боронить*** (Курило); ***Боронити інтересів*** (Наконечний); *…тяжко приходилося* ***боронити спадщини*** *прадіда і діда твого!* (О. Назарук) та ін.

ВИВЧИТИ (‘навчити кого-небудь’) ***чого?***: *Може, батько Остатню корову ...продав, поки* ***вивчив*** [дітей] *Московської* ***мови*** (Т. Шевченко); *– Я вже* ***вивчила*** *дівчат усіх* ***пісень*** *для нашого хору, – говорила Юрченкова сестра Настя* (І. Нечуй-Левицький); ***Вивчив*** *школярів* ***граматики*** (ПС); ***Вивчати, вивчити*** *кого,* ***чого*** (Петренко) та ін.

ВІДМОВЛЯТИ / ВІДМОВИТИ чого?: *Редакція, надіюсь,* ***не відмовить мїсця*** *такій статьї* (Діло, 18.02.1888); ***Відмовляє молитви*** *священик* [священник] (СУМЄН І: 267); *...****відмовляти*** *кому,* ***чого****, в чому* (РУСФС-ПП); *...****відмовляти, відмовити*** *кому* ***права*** (СДМ: 159); *Пішли* [люди] *на мандрівку довгу і далеку, на невідомі пригоди, на бої з племенами чужими, – пішли, бо рідний город* ***відмовив*** *їм* ***води*** (Б. Лепкий); *Не можу собі* ***відмовити приємности****, щоби не подати хоч коротенької характеристики сеї незвичайно добрячої і так небуденної людини* (В. Гнатюк); [Тачинський:] *Я боюся, що суд може* ***відмовити дозволу*** (А. Чайковський); *Також* [Кранъцовська] ***поцілунків відмовити*** *йому* [Славкові] *не може* (Лесь Мартович); *А практики українського верлібру, певне,* ***не відмовлять*** *Франкові* ***честі*** *зручного орудування різними формами вільного вірша* (М. Зеров); *...****відмовляти чого*** (РУССЛ) та ін.

ВІДМОВЛЯТИСЯ / ВІДМОВИТИСЯ чого? кого?: *...****відмовитися привілеїв, ласки*** (Наконечний); *...дехто з письменників прибирає собі інше ім’я.., мов ті ченці, що* ***відмовляються світу*** *й* ***самих себе*** *з усіма ознаками* (В. Підмогильний); *...між нею* [мадам де-Нусінген] *й сестрою – безодня, сестра їй уже не сестра; вони* ***відмовляються одна одної****, так само як обидві* ***відмовляються батька*** (Оноре де Бальзак, перекл. з франц. В. Підмогильний) та ін.

ВІРИТИ / ПОВІРИТИ на кого? на що?: *Він брехун,* ***на його*** [нього] ***вірити*** *не можна* (Уманець, Спілка); ***На його*** [нього] *пан* ***вірив****, як* ***на*** *рідного* ***батька*** (СГ І: 1359); *А як служила я в Басенкових, то Басенчиха* ***вірила на мене****, як* ***на себе*** (А. Кримський); ***На чужого не вірять*** (Курило); [Секретар:] ***Не вірю на Пупа!*** (М. Куліш); *Я коли згадаю, як я* ***вірив на людей****…* (Р. Коваль);*Ой* ***вірь*** [вір] *же ти, дівко молода,* ***на*** *козацьке* ***слово*** (СГ І: 1359); *Ото дурний! а ще й битий,* ***На квиток повірив*** *Москалеві* (Т. Шевченко); ***Вірити на кого, на що*** (Петренко) та ін.

ВОРОГУВАТИ проти кого? проти чого?: *Щоправда, Йван ніколи* ***не ворогував проти Грицька****, як Панас* (Б. Грінченко); *Він* [Згура] *... став розказувати про Кочубеїв, котрі ще й тепер, коли Чуйкевичі побралися, не перестають* ***ворогувати проти гетьмана*** (Б. Лепкий); [Ліда до Юркевича:] *А ти все такий же – подавньому* ***ворогуєш проти часу****?* (І. Кочерга); *...простий народ інколи бив тих гусарів, а старшина не запиняла його у сих вчинках, бо й сама* ***ворогувала проти них*** (Д. Багалій); *Палій був щирий демократ, він хотів удержати справжнє народоправство й такі порядки, які були хіба що на Запорозькій Січі; він* ***ворогував проти панів*** *і* ***шляхти*** (Д. Дорошенко) та ін.

ГОЛОСУВАТИ / ПРОГОЛОСУВАТИ на кого? на що?: ***Голосують на Президента*** *Заболотного…* (С. Єфремов); *Ми* ***голосуватимемо на Йвана*** (Тимченко);

...щоби можна було ***голосувати на*** *довільних* ***кандидатів*** (Діло, 03.04.1913); *...Поручин* ***голосував на*** *свого, народного* ***кандидата*** (Б. Лепкий); …«*повноправний» громадянин має «щастя»* ***голосувати на*** *майбутнього* ***депутата*** (Ф. Одрич); *При виборах, які мають відбутись сеї неділі, до окружної ради шкільної учительки мають* ***голосувати на*** *жіночі* ***кандидатури*** (Діло, 04.06.1891); ***Голосувати на кого*** (Петренко) та ін.

ГРАТИ / ЗІГРАТИ (‘виконувати / виконати що-небудь на музичному інструменті’) ***чого?***: *...****грати марсельєзи*** (Наконечний); *На губах йому* [синові] *і хлопцям* ***грав*** *я часто* ***пісень*** (В. Сосюра); *Сер Ричард Фароу під її* [Брієнни] *шатром* ***грав пісень*** *на своїй лютні* (Джордж Р. Р. Мартін, перекл. з англ. Н. Тисовська) та ін.;

у / в що?: *...****грати*** *на дудку (и* ***у дудку)*** (РУС-Кр II 1: 139); …***грати, пограти в дуду*** (РУС-Кр III 1: 321); *Коли почав орати, то* ***в сопілку не грати!*** (Укр. прислів’я); *Вийди, Там мій милий оре плугом, Оре плугом,* ***в дудку грає*** (П. Чубинський); *...****грати у дудку*** *(на дудку),* ***у сопілку*** *(на сопілку)* (РУССВ: 206); *Припреться* [Іван] *спиною до задніх дверей – та й* ***у дримбу*** *не перестає* ***грати*** (М. Матіос) та ін.

ДБАТИ ким? чим?: *У пеклі все тепло, а піди в рай, то й* ***дровами дбай*** (М. Номис); *...****дбати ким-чим*** (РУС-Кр III: 12); *...****дбати чим*** (СДМ: 54); *Є таки Бог на землі і* ***дбає*** *своїми* ***вірними!*** (Майк Йоґансен); *Добрий пан: ні б’є, ні лає, та* ***нічим*** *і* ***не дбає*** (М. Номис); *...****дбати школами*** (Наконечний); ***Дбати*** *кого, чого (і* ***ким, чим)*** (Петренко); ***Дбати*** *про що,* ***чим*** (УРС-Нік: 186); …*клопотатися (піклуватися,* іноді ***дбати) чим*** (РУССВ: 181); ***дбати*** *(турбуватися) за (про) кого, що,* ***ким, чим*** (РУССВ: 182) та ін.;

кого? чого?: *Як іти в рай, так і* ***дров дбай*** (М. Номис); …***дбати****, придбати (****чого)*** (РУС-Із: 420); *Дбати* ***кого, чого*** *(і ким, чим)* (Петренко) та ін.

ДИВУВАТИ / ЗДИВУВАТИ, ДИВУВАТИСЯ / ЗДИВУВАТИСЯ на кого? на що?: *Одпочиваючи в куточку, Старий* ***на сина дивувавсь****, Який-то з його майстер буде!* (Т. Шевченко); *Гордій теж* ***дивувавсь на товариша*** (Б. Грінченко); *Феба* ***на*** *братніх* ***дивується коней****, що нижче від неї (Проти звичаю) біжать* (Овідій, перекл. з лат. М. Зеров); *Дівчата здивовано поглядали одна на одну: татарка заговорила до них по-українському. –* ***Не дивуйте на мене****, сестрички...* (А. Кащенко); [Бобренчиха до Марусі:] ***Дивуюсь*** *я* ***на тебе*** (В. Самійленко); *...її* [жінку] *наче теплий вітер обвіяв:* ***здивувалася на себе, на*** *свою тимчасову* ***слабкість*** *і* ***на*** *дивні й химерні свої* ***забаганки*** (Вал. Шевчук); *Та й козацтво усе, таки усе до одного,* ***дивувалися на*** *сюю* ***комедію...*** (Г. Квітка-Основ’яненко); *Вийшла з хати* ***На світ дивуватись*** *Яриночка* (Т. Шевченко); ***Не здивуйте на*** *сирітські* ***подарунки*** (Ганна Барвінок); *Гриць ...****дивується*** *на вільне веселе* ***життя*** *товариства* (Панас Мирний); [Настя до Віталія:] *Ох, чую, чую і* ***дивую на*** *твій* ***розум!*** (Іван Карпенко-Карий); *Дехто* ***здивувався*** *на сю* ***вість*** (І. Франко); *...****не дивуйте на*** *мої* ***слова*** (Оноре де Бальзак, перекл. з франц. В. Підмогильний); ***Дивуватися на красу*** (Наконечний); *Увесь народ дивом* ***дивував на одяг*** *і* ***на бороду, на*** *грубе* ***черево*** *й низький* ***зріст*** *нового губернатора* (М. Сервантес, перекл. з ісп. М. Лукаш) та ін.

ЗАБУВАТИ / ЗАБУТИ на кого? на що?: *Що б то й було, як би всі багаті!ли! То б і* ***на бога*** [Бога] ***забули*** (М. Номис); *Пам’ятати (****забутися) на кого, на що*** (СГ II: 1359); *Бувайте ми всі здорові і щасливі і* ***не забувайте на*** *Вашого* ***брата***

(С. Воробкевич); *Мала вона вже таких, що* ***не забували на*** *стару* ***бабусю****, та все-таки найліпше любила ходити до дочки своєї сестри* (Н. Кобринська); *Я не розумію, чому тепер діти так скоро* ***забувають на родичів*** (О. Кобилянська); *Настя охоче слухала жартів говіркого Петра і часом навіть* ***забувала на Гната*** (М. Коцюбинський); ***Забувати*** *кого, чого* або *кого,* ***на що*** (Петренко); *Його* [Корнієнка] *душа була така прибита, серце так накипіло безвихідним горем, що* ***забув*** *…* ***на дорогу*** ***дівчину****, котра його у любім Чигирині визирає кожної години* (А. Чайковський); *Один раз він* [Лев] *дістав від панни Аїди (він зовсім не знав її ім'я) лист, де вона просила* ***не забувати на неї*** *й що вона конечне до нього приїде в гості* (У. Самчук); *А поки що – бувайте здорові та* ***не забувайте на*** *щиро поважаючого Вас* ***М. Коцюбинського*** (з листа М. Коцюбинського); *Молодь цілком* ***забувала на перестороги*** *старих ополченців і лаялася так-же само, як й на фронті* (Мирослав Ірчан); [Паша до Богдана:] *Та* ***не забувай на*** *цю* ***місію****, що я тобі поручив* (А. Чайковський); *Але, бачиш, ви всі* ***забуваєте на Польщу*** (Юліан Опільський) та ін.

ЗЛОВЖИВАТИ / ЗЛОВЖИТИ чого?: *…****зловжива́ти, зловжи́ти, надужива́ти, надужи́ти чого́*** и ***що*** (РУС-Кр II 1: 126); *А що найважніше, не вільно було Головацькому* ***зловживати заслуг, праці*** *та* ***поглядів*** *Шашкевича* (К. Студинський); *Треба думати, що де є совість, там* ***не зловживають закону*** (Сучасність, 1962, № 4); *Не годиться* ***доброго зловживати****, – наскучить* (Б. Лепкий);

що?: *Одначе, я* ***зловживаю терпіння*** *моїх ласкавих слухачів* (Т. Шевченко); *Він* [Антін] ***зловживає*** *їх* ***боязкість*** *і* ***полохливість*** *для своїх жартів* (І. Нечуй-Левицький); *…просив* [колекціонер автографів] *хоч на клаптику паперу підписатись, аби не було навіть тіні сумніву в тому, що він не має наміру якось* ***зловжити*** *мій* ***підпис*** (М. Галаган); *Найчастіше хворіють на туберкульоз особи.., які* ***зловживають алкоголь*** *та* ***наркотики*** (Ворскла, 2017, № 28) та ін.

ЗНЕМАГАТИ / ЗНЕМОГТИ із чого?: *Бо сам хан* ***знемагає з*** *смертельної* ***рани*** (Самійло Величко, перекл. Вал. Шевчук); *Тоді чесна стариця Врієна-ігуменя, побачивши тіло Февронії і відтяті частини,* ***знемогла з*** *великого* ***жалю*** *і впала на землю, як мертва* (Д. Туптало, перекл. з ц.-с. Д. Сироїд); *На ранок дівчина почала* ***знемагати з утоми*** (Е. Золя, перекл. з франц. К. Рубинський, А. Перепадя); *І Бекі довелось перебратися на квартиру, де вона* ***знемагала з нудьги*** *й* ***самотини*** (В. Теккерей, перекл. з англ. О. Сенюк) та ін.

КАЗАТИ / СКАЗАТИ чого?: ***Кажи казки*** *– не вмію,* ***кажи байки*** *– не смію* (Б. Грінченко); ***Казатичого*** *й що* (Петренко); *Мати й сама бачила, що занадто багато* ***казала слів****, проте не вміла навчити коротко* (Степан Васильченко); *На превеликий жаль, прості польські селяни книжок не пишуть і* ***сказати правди*** *не можуть* (Є. Сверстюк); *Щовечора він* [вуйко] *сідав на ґаночку і, замість* ***казати казки****, починав рахувати дні й ночі* (Г. Малик); [Женя до парубка:] *Не змушуй мене* ***казати правди*** (Артем Чех) та ін.

НАДУЖИВАТИ / НАДУЖИТИ чого?: *Даруйте, що, може,* ***надуживаю*** *Вашої* ***доброти*** *для такого діла* (І. Франко); *…кожен поет має право бути тривіальним, але К. Устиянович* ***надуживає*** *цього* ***права*** (А. Кримський); *Це не було повстання проти держави, яка* ***надуживає*** *своїх* ***прав*** *колективу* (Д. Донцов); [Василь:] *Справ-*

ді, то вже два дні я ***надуживаю*** *вашої* ***гостинности*** *і досі не попросив коней до від'їзду* (М. Струтинська); *Таку поведінку можна було пояснити тим, що я* ***надуживаю*** *свого* ***становища*** *як «крігсцальмейстера», бо підтримую нашу громадку своїми грішми* (Ю. Косач); *Мабуть, помітивши, що дав перехопу,* ***надужив влади****, міліціонер вирішив поправити діло заспокійливим жартом* (О. Гончар); *– Ага, – кажу я, – то це як ваша сестра, а моя матінка* ***надуживала сил*** *задля спільної кишені, то ви ні гу-гу, а як черга до ваших дійшла, то ви зараз гальма тиснете?!* (Ю. Винничук) та ін.

НАТРАПЛЯТИ / НАТРАПИТИ ('відшукувати, знаходити кого-, що-небудь') ***що? кого?***: *А добуду року, то, може, дасть мені Господь, що добре* ***місце натраплю*** *собі* (Марко Вовчок); *Ідучи тією стежкою від млина Дубихи вгору лісом..,* ***натрапляв*** *мандрівник ... за кількома старими смереками* ***колибу****-бурдей Іванихи Дубихи* (О. Кобилянська); *Янек напівлежав, укривши ноги ковдрою, і щось читав у книзі, занотовуючи на папері, як роблять люди, коли* ***натрапили*** *якусь цікаву* ***думку*** (Олесь Досвітній); *В цей час Максим* ***натрапив****-таки* ***каменюку*** *і пошпурив на Данила* (Ю. Смолич); *Катерина нечутно випростала вільну, праву руку до тумбочки біля ліжка, безпомилково* ***натрапила*** *в пітьмі* ***кнопку*** *вмикача світильника* (В. Чемерис); *Ми сміялись із радощів, що* ***натрапили*** *таких гарних* ***людей*** (Ганна Барвінок); *Іван Босий спиняв усіх,* ***кого натрапляв*** *серед степу* (В. Підмогильний) та ін.

НЕЗДУЖАТИ на що?: ***Нездужати на що*** (Петренко); *І от одна жінка, що дванадцять років* ***нездужала на кровотечу****, приступила ззаду й доторкнулась до краю його одежі* (Біблія, перекл. з гебр. І. Хоменко); *...це колишня художниця з ілюстрованого журналу.., що* ***нездужає на сухоти*** *й жити їй лишилося небагато* (Умберто Еко, перекл. з італ. М. Прокопович); *Зазвичай ті, хто* ***нездужає на діабет*** *другого типу, звертаються до лікаря через 7–8 років після виникнення хвороби, коли вже настають незворотні зміни* (Україна молода, 06.11.2012) та ін.

ОХОРОНЯТИ / ОХОРОНИТИ чого?: *...як на небі один Бог, так на Русі – він єдиний государ землі, Бог благословляє й* ***охороняє добра*** *багатого й* ***життя*** *убогого* (С. Скляренко) та ін.

ПАМ'ЯТАТИ чого?: ***Пам'ятати правил*** (Наконечний) та ін.;

на кого? на що?: ***Пам'ятати*** *(забутися)* ***на кого, на що*** (СГ II: 1359); *Хто в пір'я поростає, хай* ***на бідного пам'ятає*** (СГ III: 1651); *Пані Марцеля виступила вперед із дитиною й поклонилася Олексі. –...* ***Пам'ятай на Бога, на*** *хору* ***матір*** *і* ***на*** *оце* ***немовлятко*** *– та й не роби тут жодної шкоди* (Г. Хоткевич); *Цілую тебе, зірочко моя кохана, дитинко любима.* ***Пам'ятай на Мусю*** *твого* (з листа М. Коцюбинського); [До П. Куліша:] *Будьте ласкаві,* ***пам'ятайте нанас****, галичан...* (Я. Головацький); *...диригенти,* ***пам'ятайте на*** *мудрі* ***слова*** *народньої* [народної] *говірки: «Пізнай себе – буде з тебе»* (Музика – масам, 1929, № 1–12); ***Пам'ятати на кого, на що*** (Петренко); ***Пам'ятати на правила*** (Наконечний); [Пані до дівчинки:] *...****пам'ятай на*** *мій* ***наказ*** (Закарпат. казки) та ін.

ПИЛЬНУВАТИ чого? кого?: ***Пильнуй*** *свого* ***носа****, а не мого* ***проса*** (Уманець, Спілка); *Най іде* ***пильнувати пшениці*** (СГ III: 1736); *...****пильнувати кого, чого*** (РУФС-ПП); *...****пильнувати звичаїв, обрядів***(РУС-Кр II 1: 200); *...****пильнувати*** *своїх*

обов'язків (РУС-Кр III 1: 42); *...**пильнува́ти (кого, чого)*** (РУС-Із 1930: 444, 495); ***Пильнувати кого, чого*** (Петренко); ***Пильнувати чистоти*** (Наконечний); *Там мої товариші лишаться **пильнувати виходу**, щоб ані один звір не уйшов..!* (І. Франко); ***Пильнуймо** своєї **мови**, поліпшаймо її* (М. Грушевський); *...звелено якнайсуворіше **пильнувати мосту**, щоб не перескочили суздальці* (П. Загребельний); *Бабуся тоді **пильнує малої**, розважає Катрю* (Марко Вовчок); …[Юзьо] ***пильнував жінки**, бо їй самій нудно* (А. Чайковський); *Відвернувся, гукнув на Акму, щоби **пильнувала дитини** як слід, а сам пішов швидким кроком у дворище* (Юліан Опільський); *А хто ж догляне, хто осмикне Маруську, як буде треба? Мати? Де їй, старій, **пильнувати дочки!*** (Б. Антоненко-Давидович); *– **Пильнуйте** своєї **сестри**,– сказав тато* (Р. Бредбері, перекл. О. Терех); *– Що йому до твоєї Килини? Хай краще **своєї пильнує**...* (О. Гончар) та ін.

ПИТАТИ (ʻрозпитувати / розпитати, довідуватися / довідатися про кого-, що-небудьʼ) ***на що?***: *Не **питай на урожай** – гречку сій, то хліб буде* (М. Номис); *Прилетіла та тетерочка, **питається на здоров'ячко*** (П. Чубинський); ***На здоров'я** тебе, брате, буду **питати*** (СГ II: 1359); *Одного **на здоров'я** любенько **питає*** (Марко Вовчок); ***Питати**, питатися кого, чого і **на що*** (Петренко); *Катую питанням губи її – Губи пекуче стоять навпроти, Раюю в любові серед руїн, **Питаю на доторк, на дотик*** (І. Драч) та ін.;

за ким?: *Коли Боянисти приїхали до закладу, **питали за директором*** (Діло, 08.08.1892); *...просив би-м **питати за** двома молодими **людьми**...; літ коло 18 до 20* (І. Франко); [Старий до тата:] *Між козаками **питай за** твоїм **татом*** (А. Чайковський); ***Питали*** [німці] ***за Дубровським**, **Підгайним** і ще якимись незнаними **особами*** (У. Самчук) та ін.

ПИТАТИ (ʻзвертатися / звернутися до кого-небудь із проханням про одержання чогосьʼ) ***за чим?***: *В кожному селі була також варта, що стримувала проїзших, а незнайомих **питала за паспортами*** (М. Голубець); *Навіть ніхто **не питає за газетою**...* (М. Струтинська); *І **питаю за кімнатою*** (У. Самчук); *З ними* [людьми] *ходив я щодня **питати за роботою*** (Всесвіт, 1966, № 9) та ін.

ПИШАТИСЯ із чого? з / із кого?: ***Зі** зганьбленої **любови** він **пишатиметься** й тішитиметься* (В. Домонтович); *Молодий дослідник міг **пишатися з** такої **оцінки**, **з** цього безумовного **визнання*** (В. Домонтович); *...**пишатися з чого*** (РУС-Кр I: 179; УРС-Нік: 556); *Він* [Вершомет] *… потай дуже **пишався з довір'я** Кара* (Микола Трублаїні); *...**пишатися з чого**, **з кого*** (РУССВ: 403); *...я **пишаюся з** моєї **професії*** (Ю. Яновський); *Вона* [жінка] ***пишалася з сина*** (Ю. Яновський); ***Пишатися з дітей*** (Наконечний); *Він* [доцент Великопольський] ***пишався з себе*** (М. Дашкієв); *Майкл... міг би **пишатися з учня*** (М. Дашкієв) та ін.;

на що?: *...**пишатися на що*** (УРС-Нік: 556); *Тих що **пишаються на православіє*** [православ'я] *і непокірні – аби собі покоряв* [гетьман] (М. Грушевський); *На гадку прийшов рядок з Сенеки: «Кораблі поглинаються водами іноді того самого дня, в який **пишалися на них**»* (П. Загребельний); *Люди **пишаються на** істотні **досягнення** своєї Батьківщини* (Сучасність, 1962, № 11) та ін.;

проти кого? проти чого?: ***Пишатися проти кого*** (Петренко); *Упійте його, бо **пишавсь проти Господа** він* (Біблія, перекл. з гебр. І. Огієнко); ***Пишається***

проти сонця *гай, увесь у блискучих краплях, як у дорогому намисті* (Степан Васильченко) та ін.

ТАНЦЮВАТИ чого?: *Після того* ***танцювали краков'яка*** *і другі танці* (О. Стороженко); ***Танцює*** *з панею* ***краков'яка****, а йому за спиною танцює його служка* (Б. Лепкий); *Другого разу вони знову* ***танцювали вальса****, тихо наспівуючи мотиви* (В. Підмогильний); ***Танцювати чого*** (Петренко); *Малеча залюбки вчилася* ***танцювати гопака*** (Україна молода, 19.12.2012); *Діти переконливо грали свої ролі, чудово співали і навіть показали український танок, а виконавці ролей матері та її майбутнього зятя* ***танцювали гопака*** (Свобода, 16.03.2018) та ін.

ШКОДИТИ / ЗАШКОДИТИ на що?: ***Шкодити на здоров'я*** (Наконечний); [Селянин:] *...не треба пити горілку, бо здорово* ***шкодить на печінки*** (Майк Йоґансен); *Отже, без прикрих пересад і наслідків, цілком практично (практично!) використати цю емоцію – гарно й* ***не шкодить на здоров'я*** (Д. Гуменна); *Багато нервуюся, а це* ***шкодить на шлунок*** (У. Самчук); *Як ревматик, він* [чоловік] *приймав сірководневі ванни, несподівано перервав їх, вирішивши, що вони* ***шкодять на серце*** (С. Лем, перекл. з пол. І. Сварник) та ін.

Далі буде

Словники та граматичні праці для виявлення периферійних і утрачених керувань

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь, 2007.

Курило – Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Вид. 3-тє. Київ: Книгоспілка, 1925.

Наконечний – Наконечний М. Українська мова: програма-конспект з додатком про новий правопис український. Харків: Рух, 1928.

Петренко – Петренко Н. Українсько-російський словник мовних і фразеологічних відмінностей [Електронний ресурс]. URL: http://ukrlife.org/main/evshan/frazeo_ua0.html (дата звернення: 15.11.2022).

ПРУС – Практичний російсько-український словник приказок / упорядкував Г. Млодзинський; за ред. М. Йогансена. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. 108 с. Відтворення видання 1929 р.

ПС – Голоскевич Г. Правописний словник. Вид. 12. Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто – Львів, 1994.

РУС-Кр – Російсько-український словник: у 4 т. Гол. ред.: А. Кримський, С. Єфремов. Т. 1. А – Ж. Київ, 2016. 12, XIV, 290 с. Репринт з видання 1924 р. (Серія «Словникова спадщина України»); Т. 2. З – Н. Вип. 1. З – К. Київ, 2017. 4, VII, 392 с. Репринт з видання 1929 р. (Серія «Словникова спадщина України»); Т. 2. З – Н. Вип. 2. Л – Намыкивать. Київ, 2017. IV, 352 с. Репринт з видання 1932 р. (Серія «Словникова спадщина України»); Т. 2. З – Н. Вип. 3. Намыл – Нять. Київ, 2017. VIII, 328 с. Репринт з видання 1933 р. (Серія «Словникова спадщина України»); Т. 3. О – П. Вип. 1. О – Поле. Київ, 2017. 5, III, 336 с. Репринт з видання 1927 р. (Серія

«Словникова спадщина України»); Т. 3. О – П. Вип. 2. Поле – Пячение. Київ, 2017. 4, II, 318 с. Репринт з видання 1928 р. (Серія «Словникова спадщина України»).

РУС-1948 – Російсько-український словник. Гол. ред. М. Я. Калинович. Москва, 1948.

РУС-1970 – Русско-украинский словарь: у 3 т. Київ, 1970.

РУС 2011–2014 – Російсько-український словник: у 4 т. Київ, 2011–2014.

РУС-Із – Ізюмов О. Російсько-український словник. Видання четверте, доповнене й виправлене за новим правописом. Харків – Київ, 1930.

РУССЛ – Караванський С. Російсько-український словник складної лексики (2012) [Електронний ресурс]. URL: https://r2u.org.ua(дата звернення: 10.11.2022).

РУФС-ПП – Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови. Уложили: В. Підмогильний, Є. Плужник; Київ, 1993. Перевидання 1927 р.

РУССВ – Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів. Харків, 2002.

СГ – Словарь української мови: у 4 т. Упоряд. з дод. власн. мат-лів Борис Грінченко. Київ, 1907–1909.

СДМ – Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія. Київ, 2018. XIV, 248 с. Репринт з видання 1930 р. (Серія «Словникова спадщина України»).

СМС – Огієнко І. Словник місцевих слів у літературній мові не вживаних. Друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1934.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980.

СУМ-Ж – Словник української мови. Кер. В. В. Німчук та ін. Відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ, 2016.

СУМ-20 – Словник української мови: у 20 т. Т. I–XII. Київ, 2010–2021.

СУМ-ЄН – Словник української мови: у 3 т. Редактори: акад. С. Єфремов, А. Ніковський. Упорядкував: Б. Грінченко. Т. 1. А – Ґ. Київ, 2017. 8, XLIV, 428 с. Репринт з видання 1927 р. (Серія «Словникова спадщина України»); Т. 2. Д – Й. Київ, 2017. 2, XXIV, 440 с. Репринт з видання 1927 р. (Серія «Словникова спадщина України»); Т. 3. К – Н. Київ, 2017. 2, XXIV, 440 с. Репринт з видання 1928 р. (Серія «Словникова спадщина України»).

Тимченко – Тимченко Є. Вокатив і інструменталь в українській мові. Київ: З друкарні УАН, 1926; Акузатив в українській мові (з української складні). Київ: З друкарні УАН, 1928.

Уманець, Спілка – Уманець М., Спілка А. (Комарь М.). Словарь російсько-український / Уманецъ М., Спилка А. Русско-украинскій словарь. Берлін, 1924. Передрук із видання 1893 р.

УРС – Українсько-російський словник: у 6 т. Київ, 1953–1963.

УРС-Нік – Ніковський А. Українсько-російський словник. Київ, 2018. XII, 864 с. Репринт з видання 1926 р. (Серія «Словникова спадщина України»).

Джерела

С. Андрухович – Андрухович С. Жінки їхніх чоловіків. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2005. 160 с.

Ю. Андрухович – Андрухович Ю. Дванадцять обручів. Київ: Критика, 2006. 276 с.; Таємниця. Харків: Фоліо, 2007. 476 с.

Б. Антоненко-Давидович – Антоненко-Давидович Б. Д. Твори: у 2 т. Київ: Наук. думка, 1999. Т. 1: Повісті та романи. 1999. 744 с.; Т. 2: Сибірські новели. Оповідання. Публіцистика. Спогади. Листування. 1999. 652 с.

Аристофан – Арістофан. Мир. Перекл. з давньогрец. А. Содомора. *Всесвіт*. 1977. № 5. С. 136–183.

Д. Багалій – Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Харків: Основа, 1991. 256 с.

Ганна Барвінок – Барвінок Ганна. Твори: у 2 т. Львів: БаК, 2011. Т. 1: Оповідання з народних уст. 2011. 570 с.

Ю. Бедзик – Бедзик Ю. Д. Вибрані твори. Блакить. Довге повторення. Київ: Дніпро, 1984. 527 с.

В. Бичко – Бичко В. В. Лісова перепустка. Київ: Веселка, 1971. 96 с.

І. Білик – Білик І. Похорон богів. Київ: Рад. письменник, 1986. 571 с.; Золотий Ра. Київ: Веселка, 1989. 470 с.

Біблія – Біблія. Старе письмо Старого і Нового Завіту. Перекл. з гебр. П. О. Куліш, І. С. Нечуй-Левицький, І. Пулюй. Київ: Видавничий дім «Простір», 2010. 852+249 с.; Біблія Або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. Перекл. І. Огієнко. Київ: УБТ, 2015. 1365 с.

Дж. Боккаччо – Боккаччо Дж. Декамерон [Електронний ресурс]. Перекл. з італ. М. Лукаш. URL: http://www.ukrcenter.com

Р. Бредбері – Бредбері Р. Марсіанські хроніки; [пер. з англ. О. Терех]. Київ: Молодь, 1963. 212 с.

О. Василева – Василева О. Коли орбіти схрещуються. Нью-Йорк, 1967. 205 с.

Степан Васильченко – Васильченко С. В. Твори: у 3 т. Київ: Дніпро, 1974. Т. 1. 1903–1916. 406 с.; Т. 2. 1909–1932. 415 с.; Т. 3. 1901–1930. 422 с.

Самійло Величко – Величко С. Літопис. Т. 1. Перекл. з книжної української мови, вст. стаття, комент. Вал. Шевчука. Київ: Дніпро, 1991. 371 с.

В. Винниченко – Винниченко В. К. Вибрані твори. Київ: Грамота, 2005. 928 с.

Високий Замок – Високий Замок (щоденна суспільно-політична газета, м. Львів).

І. Вихованець – Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.

Остап Вишня – Вишня Остап. Фейлетони. Гуморески. Усмішки. Щоденникові записи. Харків: Фоліо, 2007. 255 с.

Ірина Вільде – Вільде Ірина. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2007. 488 с.

Володимир Владко – Владко Володимир. Сивий капітан. Аргонавти Всесвіту. Київ: Веселка, 1990. 687 с.

Галицько-Волинський літопис – Галицько-Волинський літопис [Електронний ресурс]. URL: http://www.ukrlib.com.ua.

Р. Воронезький – Воронезький Р. Зауваги й пропонови до проекту нової редакції Українського правопису, що його (проект) опубліковано 15 серпня 2018 року (далі –

проєкт Українського правопису). *Слово Просвіти*. 2018. 15–21 листоп. (Ч. 46). С. 6; Зауваги й пропонови до проекту нової редакції Українського правопису, що його (проект) опубліковано 15 серпня 2018 року (далі – проєкт Українського правопису). *Слово Просвіти*. 2018. 29 листоп. – 5 груд. (Ч. 48). С. 7. Продовж. Поч.: ч. 46.

Ворскла – Ворскла (Великописарівська районна газета, смт Велика Писарівка Сумської області).

Всесвіт – Всесвіт (український журнал іноземної літератури, м. Київ).

М. Галаган – Галаган Микола. З моїх споминів… 1880-ті—1920 р. [Електронний ресурс] URL: http://maxima-library.org/knigi/knigi/b/ 231020?format=read

М. Гінзбург – Гінзбург М. Про форми знахідного відмінка в українських фахових текстах. *Українська мова*. 2012. № 4. С. 29–40; Особливості української мови щодо подавання процесових понять у фахових текстах. *LANGUAGE: Codification.·Competence.·Communication*. 2019. № 1. С. 7–24.

М. Голинський – Голинський М. Спогади [Електронний ресурс]. URL: http://www.ukrcenter.com/Література/Михайло-Голинський/25833-8/Спогади

Я. Головацький – Головацький Я. Листи [Електронний ресурс]. URL: http://izbornyk.org.ua/zahpysm/zah16.htm; Розправа о язиці южноруськім і єго нарічіях [Електронний ресурс]. URL: http://www.myslenedrevo.com.ua

М. Голубець – Голубець М. Велика історія України : від найдавніших часів : у 2 т. [Електронний ресурс]. URL: http://exlibris.org.ua

О. Гончар – Гончар О. Вибрані твори: у 4 т. Київ: Сакцент Плюс, 2005. Т. 1: Тронка; Собор; Кресафт. 2005. 542 с.; Т. 2: Циклон; Твоя зоря; Микита Братусь; Далекі вогнища. 2005. 736 с.; Т. 3: Людина і зброя; Чорний Яр. 2005. 320 с.; Т. 4: Прапороносці; Письменницькі роздуми. 2005. 416 с.

Б. Грінченко – Грінченко Б. Д. Твори: у 2 т. Київ: Наук. думка, 1990–1991. Т. 1: Поетичні твори; Оповідання; Повісті. 1990. 640 с.; Т. 2: Повісті; Драматичні твори. 1991. 602 с.

М. Грушевський – Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ: Наук. думка, 1991–2000. Т. 9. Кн. 1. 1996. 880 с.; Т. 9. Кн. 2. 1997. 776 с.

Д. Гуменна – Гуменна Д. Діти Чумацького Шляху. Мюнхен: Укр. трибуна, 1947–1948. Кн. 1–3; Кн. 4. Нью-Йорк, 1951.

М. Дашкієв – Дашкієв М. Кришталеві дороги. Київ: Веселка, 1970. 372 с.; Торжество життя. Київ: Веселка, 1981. 544 с.

А. Демиденко – Демиденко А. Душі криниця [Електронний ресурс]. URL: http://pisnya.org.ua; Ще юнаки, ще майже діти... [Електронний ресурс]. URL: http://teleoblast.io.ua/s104147/pamyatay_pro_kruti.

Діло – Діло (провідний часопис Галичини, що виходив у 1880–1939 рр. у Львові).

Анатолій Дністровий – Дністровий Анатолій. Місто уповільненої дії. Київ: Факт, 2003. 320 с.; Письмо з околиці. Київ: Грані-Т, 2010. 240 с.

В. Домонтович – Домонтович В. Доктор Серафікус; Без ґрунту. Київ: Критика, 1999. 381 с.; Дівчина з ведмедиком; Болотяна лукроза. Київ: Критика, 2000. 416 с.

О. Донченко – Донченко О. В. Вибрані твори: у 2 т. Київ: Веселка, 1982. Т. 1: Школа над морем. 1982. 375 с.; Т. 2: Золота медаль. 1982. 352 с.

Д. Дорошенко – Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів: Світ, 1991. 576 с.

Олесь Досвітній – Досвітній Олесь. Нас було троє. Київ: Дніпро, 1969. 436 с.

І. Драч – Драч І. Ф. Лист до калини. Київ: Веселка, 1990. 286 с.; Анатомія блискавки. Харків: Фоліо, 2002. 509 с.

В. Дрозд – Дрозд В. Г. Вибрані твори: у 2 т. Київ: Рад. письменник, 1989. Т. 1: Крик птаха в сутінках; Катастрофа; Вовкулака (самотній вовк). 1989. 462 с.; Т. 2. Ирій; Земля під копитами; Балада про сластьона; Спектакль. 1989. 552 с.

У. Еко – Еко У. Ім'я рози. Перекл. з італ. М. І. Прокопович. Харків: Фоліо, 2007. 575 с.

Дж. Ерскін – Ерскін Дж. Хатнє життя Гелени Троянської. Перекл. з англ. М. Івченко. Харків: ДВУ, 1930.

П. Єршов – Єршов П. Коник-Горбоконик. Перекл. з рос. М. Рильський. Київ: Веселка, 2008. 56 с.

С. Єфремов – Єфремов С. Історія українського письменства. Т. 1. Вид. 4-те, з одмінами й дод. Київ; Ляйпціг: Укр. накладня, 1924. 445, [3] с.; Бої 14–15 березня 1939 року на Карпатській Україні. Ужгород: Ґражда, 2009. 100 с.

О. Забужко – Забужко О. Задзеркалля. Пані Мержинська [Електронний ресурс]. URL: http://poetry.uazone.net/default/pages.phtml?place=zabuzhko& page=zabuzhko022

П. Загребельний – Загребельний П. А. Роксолана. Харків: Фоліо, 2001. 685 с.; Євпраксія. Харків: Фоліо, 2004. 350 с.; Диво. Харків: Фоліо, 2005. 637 с.

Закарпат. казки – Дванадцять братів: закарпатські казки Андрія Калина. Ужгород: Карпати, 1972. 338 с.

М. Зеров – Зеров М. Твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 1: Поезії. Переклади. 843 с.; Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. 601 с.

Е. Золя – Золя Е. Щастя Ругонів. Перекл. з франц. К. Рубинський, А. Перепадя. Київ: Дніпро, 1969. 348 с.

О. Іваненко – Іваненко О. Д. Казки. Київ: Держ. вид-во дит. л-ри УРСР, 1964. 344 с.

Р. Іваничук – Іваничук Р. І. Черлене вино; Манускрипт з вулиці Руської. Харків: Фоліо, 2006. 382 с.; Мальви. Орда. Харків: Фоліо, 2008. 415 с.

М. Івасюк – Івасюк М. Казки Буковини. Ужгород: Карпати,1973. 240 с.

В. Івченко – Івченко В. Химери Дикого поля. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 336 с.

Мирослав Ірчан – Ірчан Мирослав. Твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1987. Т. 1. 1987. 342 с.; Т. 2. 1987. 479 с.

Майк Йоґансен – Йоґансен Майк. Вибрані твори. Київ: Смолоскип, 2009. 766 с.

Іван Карпенко-Карий – Карпенко-Карий І. Сто тисяч; Хазяїн та інші п'єси. Донецьк: БАО, 2007. 383 с.

А. Кащенко – Кащенко А. Ф. Зруйноване гніздо. Київ: Дніпро, 1991. 647 с.

Г. Квітка-Основ'яненко – Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1978. Т. 1 : Повісті та оповідання. 1978; Т. 2 : Роман, драматичні твори. 1978.

О. Кобилянська – Кобилянська О. Людина; Царівна. Львів: Червона калина, 2008. 378 с.

М. Колесса – Колесса М. Ф. Основи техніки диригування. 2-ге вид. Київ: Муз. Україна, 1973. 198 с.

Б. Комар – Комар Б. П. Бджолиний мед. Київ: Веселка, 1981. 148 с.

Ю. Косач – Косач Ю. Володарка Понтиди. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. 528 с.

І. Котляревський – Котляревський І. П. Енеїда. Київ: Рад. школа, 1989. 286 с.

М. Коцюбинський – Коцюбинський М. М. Вибрані твори. Київ: Генеза, 2003. 368 с.

І. Кочерга – ***Кочерга І. Вибрані твори. Київ: Сакцент Плюс, 2005. 480 с.***

А. Кримський – ***Кримський А***. Ю. Вибрані твори Київ: Дніпро, 1965. 660 с.; Твори в п'яти томах. Київ: Наук. думка, 1972–1974.

М. Кропивницький – Кропивницький М. Л. Драматичні твори. Київ: Наук. думка, 1990. 603 с.

М. Куліш – Куліш М. Г. П'єси. Київ: Наук. думка, 2001. 360 с.

П. Куліш – Куліш П. О. Твори: у 2 т. Київ: Наук. думка, 1994. Т. 1: Прозові твори; Поетичні твори; Переспіви та переклади. 1994. 752 с.; Т. 2: Поеми; Драматичні твори. 1994. 768 с.

С. Лем – Лем С. Катар. Перекл. з польськ. І. Сварник. Львів: Каменяр, 1982. 136 с.

Б. Лепкий – Лепкий Б. С. Мазепа. Донецьк: БАО, 2011. 480 с.

Джек Лондон – Лондон Джек. Біле Ікло. Перекл. з англ. В. Гладка, К. Корякіна. Київ: Національний книжковий проект, 2010. 255 с.

Володимир Малик – Малик В. К. Князь Кий. Київ: Дніпро, 1989. 576 с.; Черлені щити. Київ: Веселка, 1990. 368 с.; Таємний посол. Київ: ТАСТ–М, 2000. Т. 1: Посол Урус-Шайтана. Фірман султана. 2000. 464 с.; Т. 2: Чорний вершник. Шовковий шнурок. 2000. 542 с.

Г. Малик – Малик Г. Злочинці з паралельного світу. Київ, 2015. 206 с.

Марко Вовчок – Марко Вовчок. Оповідання. Казки. Повісті. Роман. Київ: Наук. думка, 1983. 638 с.

Джордж Р. Р. Мартін – Мартін Джордж Р. Р. Танок Драконів. Перекл. з англ. Н. Тисовська. Київ: КМ–БУКС, 2018. 1152 с.

Лесь Мартович – Мартович Лесь. Твори. Київ: Дніпро, 1976. 427 с.

М. Матіос – Матіос М. Майже ніколи не навпаки. Львів: Піраміда, 2007. 176 с.; Солодка Даруся. 7-ге вид. Львів: Піраміда, 2014. 188 с.

М. Меднікова – Меднікова М. Тю! Роман-фрістайл з елементами аерофотозйомки. Львів: Кальварія, 2003. 228 с.

І. Микитенко – Микитенко І. К. Повісті про дітей. Київ: Молодь, 1956. 160 с.

Панас Мирний – Мирний Панас. Повія: роман з народного життя. Київ: Держлітвидав, 1956; Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1974; Хіба ревуть воли, як ясла повні? : роман з народного життя. Донецьк: БАО, 2007.

А. Могильницький – Могильницький А. Слово о повинностях к цісарю і отечеству. *Устиянович Н. Твори Николи Устияновича і Антона Могильницького* [Електронна копія]. Вид. 2-ге. 526 с. Електрон. текст. дані (1 файл : 304 Мб). У Львові: З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1913 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2018). (Руська письменність; III, 2). URL: https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9924

Музика – масам – Музика – масам (журнал, друкований орган Всеукраїнського музичного товариства імені Миколи Леонтовича, м. Київ).

Ю. Мушкетик – Мушкетик Ю. М. Яса. Київ: Рад. письменник, 1987. 597 с.; Гетьманський скарб. Харків: Фоліо, 2007. 415 с.; На брата брат. Харків: Фоліо, 2007. 317 с.

О. Назарук – Назарук О. Роксоляна. Жінка халіфа і падишаха Сулеймана Великого, завойовника і законодовця. Київ: КМ Publishing, 2009. 320 с.

І. Нечуй-Левицький – Нечуй-Левицький І. С. Твори: у 2 т. Київ: Наук. думка, 1985–1986. Т. 1: Повісті та оповідання. П'єси. 1985. 638 с.; Т. 2: Повісті та оповідання. 1986. 638 с.

М. Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше; [укл. М. Номис]. Київ: Либідь, 1993. 765 с.

Овідій – Публій Овідій Назон. Поезії. Перекл. М. Зеров. *Антична література*: хрестоматія. Київ: Рад. шк., 1968. 2-ге вид. С. 487–488, 491–494, 497–522.

Н. Одала – Одала Н. Хуторянські канікули [Електронний ресурс]. URL: http://www.ukrcenter.com

Олег Ольжич – Ольжич Олег. Поезія; Проза. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2007. 544 с.

Юліан Опільський – Опільський Юліан. Іду на Вас. Ідоли падуть. Київ: Персонал, 2009. 454 с.

Г. Пагутяк – Пагутяк Г. Мій Близький і Далекий Схід. Львів: Піраміда, 2009. 134 с.; Урізька готика. Київ: Дуліби, 2009. 352 с.

В. Підмогильний – Підмогильний В. П. Місто. Київ: Веселка, 1993. 351 с.

О. Пономарів – Пономарів О. Д. Культура мови: мовностилістичні поради. Київ: Либідь, 1999. 238 с.

Рада – Рада (щоденна українська громадсько-політична, економічна і літературна газета ліберального напряму українською мовою на Наддніпрянщині).

Р. Радіге – Радіге Р. Диявол у тілі; [пер. із франц. Покальчук Ю.]. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. 143 с.

С. Руданський – Руданський С. В. Усі твори в одному томі. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 520 с.

В. Рутківський – Рутківський В. Джури. 2-е вид. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. Кн. 1: Джури козака Швайки. 2009. 432 с.; Кн. 2: Джури-характерники. 2009. 448 с.

Марія Савчин – Савчин Марія. Тисяча доріг. Київ: Смолоскип, 2017. 542 с.

У. Самчук – Самчук У. Волинь. Київ: Дніпро, 1993. Т. 1. 1993. 574 с.; Т. 2. 1993. 334 с.;

С. Саржевський – С. Саржевський: «Є люди, що говорять лише матом. Але й там мова творча» [Електронний ресурс]. URL: https://gazeta.ua/articles/people-and-things-journal/_e-lyudi-scho-govoryat-lishe-matom-ale-j-tam-mova-tvorcha/422673

Є. Сверстюк – Сверстюк Є. О. Світлі голоси життя. Київ: ТОВ «Вид-во "Кліо"», 2014. 768 с.

Свобода – Свобода (газета української діяспори) [Електронний ресурс]. URL: http://svoboda-news.com/svwp/

М. Сервантес – Мігель де Сервантес Сааведра. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі. Перекл. з ісп. М. Лукаш. Київ: Дніпро, 1995. 703 с.

О. Синявський – Синявський О.Норми української літературної мови. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. XX, 368 с. *Репринт з вид. 1931 р*. (Серія «Українська граматична класика»).

В. Сімович – Сімович В. Праці у двох томах. Т. 1: Мовознавство. Чернівці: Книги XXI, 2005. 520 с.

С. Скляренко – Скляренко С. Д. Володимир. Харків: Фоліо, 2007. 542 с.; Святослав. Харків: Фоліо, 2007. 670 с.

Ю. Смолич – Смолич Ю. К. Дитинство; Наші тайни; Вісімнадцятилітні. Київ: Держлітвидав, 1955. 778 с.; Мир хатам, війна палацам. Харків: Фоліо, 2008. 571 с.

Н. Сняданко – Сняданко Н. Колекція пристрастей, або Пригоди молодої українки. Харків: Фоліо, 2006. 287 с.; Чебрець в молоці. Харків: Фоліо, 2008. 218 с.; Амаркорд. Київ: Будинок письменників, 2012. 892 с.

В. Сосюра – Сосюра В. М. Вибрані твори: у 2 т. Київ: Наук. думка, 2000. Т. 1: Поетичні твори. 2000. 645 с.; Т. 2: Поеми. Роман. 2000. 549 с.

М. Стельмах – Стельмах М. Вибрані твори: у 2 т. Київ: Укр. письменник, 2003. Т. 1: Чотири броди. 2003. 594 с.; Т. 2: Гуси-лебеді летять…; Щедрий вечір. 2003. 266 с.

О. Стороженко – Стороженко О. Марко Проклятий. Київ: Дніпро, 1989. 622 с.

М. Струтинська – Струтинська М. Буря над Львовом. Філадельфія: Київ, 1952. 212 с.

К. Студинський – Студинський Кирило. Псевдопосланіє Маркіяна Шашкевича [Електронний ресурс]. URl: https://archive.org/stream/NT_ Shevchenko

Сучасність – Сучасність (місячник літератури, мистецтва, суспільного життя. Виходив спершу від 1961 впродовж трьох десятиліть у Федеративній Республіці Німеччині (Мюнхені), а потім у США. З січня 1992 року до січня 2013 року журнал випускали в Києві (з перервами), аж до його закриття).

В. Теккерей – Теккерей В. Ярмарок суєти. Перекл. з англ. О. Сенюк. Харків: Фоліо, 2003. 398 с.

С. Тобілевич – Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. Київ: Держ. вид-во образотвор. мистецтва і муз. л-ри УРСР. 1957. 476 с.

Микола Трублаїні – Трублаїні Микола. Вибрані твори: у 2 т. Т. 1: Шхуна «Колумб». Київ: Веселка, 1983. 496 с.; Т. 2: Лахтак. Оповідання про далеку Північ. Київ: Веселка, 1983. 506 с.

З. Тулуб – Тулуб З. Людолови: у 2 т. Київ: Дніпро, 1988. Т. 1. 1988. 470 с.; Т. 2. 1988. 571 с.

Данило Туптало – Житія Святих (Четьї Мінеї). Перекл. із ц.-сл. Д. Сироїд. Львів: Свічадо. Том 5: Січень. 2008. 544 с; Т. 8: Квітень. 2009. 360 с.; Т. 9: Травень. 2010. 496 с.

Україна молода – Україна молода (щоденна інформаційно-політична газета, м. Київ).

Леся Українка – Українка Леся. Твори: у 4 т. Київ: Дніпро, 1981–1982. Т. 1: Поетичні твори. 1981. 541 с.; Т. 2: Поетичні твори. 1981. 528 с.; Т. 3: Драматичні твори. 1982. 432 с.; Т. 4: Оповідання, статті, листи. 1982. 438 с.

Укр. нар. казка – Українські народні казки; [упоряд. Л.Ф. Дунаєвська]. Київ: Веселка, 1990. 319 с.

Укр. нар. пісня – Українські народні пісні [Електронний ресурс]. URL: http://proridne.com

Українська правда – Українська правда (інтернет-газета) [Електронний ресурс]. URL: http://www.pravda.com.ua/

Укр. прислів'я – Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток; [упоряд. М. М. Пазяк]. Київ: Наук. думка, 2001. 392 с.

Український тиждень – Український тиждень (щотижневий ілюстрований суспільно-політичний україномовний журнал, м. Київ).

Фіртка – Фіртка (інтернетівське видання, м. Івано-Франківськ) [Електронний ресурс]. URL: https://firtka.if.ua

І. Франко – Франко І. Вибрані твори: у 3 т. Дрогобич: Коло, 2015. Т. 1: Поезії. Поеми. 2-ге вид. доп. 2005. 824 с.; Т. 2: Проза. Драматургія. 2-ге вид. доп. 2005. 712 с.; Т. 3: Літературознавство. Публіцистика. 2-ге вид. доп. 2005. 690 с.

Б. Харчук – Харчук Б. М. Подорож до зубра. Київ: Рад. письменник, 1986. 368 с.

А. Химко – Химко А. Засвіти. Київ: Рад. письменник, 1990. 447 с.

Г. Хоткевич – Хоткевич Г. М. Катрине весілля. Київ: Задруга: Кобза, 1995. 205 с.

А. Чайковський – Чайковський А. Я. На уходах. Львів: Піраміда, 2008. 464 с.

В. Чемерис – Чемерис В. Л. Фортеця на Борисфені. Київ: Укр. письменник, 1993. 463 с.

Артем Чех – Чех Артем. Пластик. Харків: Фоліо, 2008. 187 с.

П. Чубинський – Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край : Т. I–VII. СПб, 1872–1877. Т. V. 1874. 1200 с.

Юрій Шевельов – Шевельов Ю. Я, мені, мене... (і довкруги). Спогади [Електронний ресурс]. URL: http://chtyvo.org.ua

Т. Шевченко – Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. 2003. 784 с.; Т. 2: Поезія 1847–1861. 2003. 784 с.; Т. 3: Драматичні твори. Повісті. 2003. 592 с.; Т. 4: Повісті. 2003. 600 с.; Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записки народної творчості. 2003. 496 с.; Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участі. 2003. 632 с.

Вал. Шевчук – Шевчук В. Три листки за вікном. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-Ма-ГА, 2011. 702 с.; Предтеча. Київ: Дніпро, 1982. 471 с.; Син волі. Київ: Укр. письменник, 1985. 471 с.

Ю. Яновський – Яновський Ю. О. Оповідання, романи, п'єси. Київ: Наук. думка, 1984.

7 днів – 7 днів (обласна суспільно-політична українськомовна газета Рівненської, м. Рівне).

Ілона Мирошніченко
Ірина Стогній

Тематична група «Людина» «Українсько-польсько-англійського тематичного словника» (словникові матеріали)

Словникові матеріали є фрагментом «Українсько-польсько-англійського тематичного словника» й відображають тематичну групу «Людина». Подані одиниці описують зовнішність людини з огляду на її вік, будову тіла й зріст, особливості її характеру, родинні зв'язки, сімейний стан.

До «Українсько-польсько-англійського тематичного словника» увійшла загальновживана лексика, натомість відсутні діалектизми, вульгаризми та застарілі слова. В межах однієї словникової статті спорадично подаємо синоніми як літературного, так і розмовного стилю, фразеологізми й стійкі порівняння.

Реєстрові слова в межах тематичних підгруп, а словосполучення та фразеологізми в межах словникових статей, подаємо в алфавітному порядку.

Українські слова й словосполучення подаємо з акцентологічною характеристикою. Наголос в односкладових словах не ставимо. У разі варіантності наголошення наводимо два наголоси. Польські слова й словосполучення акцентологічної характеристики не мають, оскільки наголос у них є сталим і падає на передостанній склад. Після англійських слів та словосполучень у квадратних дужках подаємо їхню транскрипцію, де зазначаємо як головний, так і другорядний наголос. Знак головного наголосу ставимо вгорі, а другорядного – внизу перед наголошеним складом.

Пояснення та уточнення, що стосуються польських та англійських відповідників, наводимо після них курсивом у круглих дужках мовою оригіналу.

З метою економії місця при повторенні реєстрового слова всередині словникової статті в початковій формі замінюємо його тильдою (~). Якщо реєстрове слово виступає в інших граматичних формах, тильда замінює не все слово, а лише його незмінювану частину, яку відокремлюємо скісними паралельними лініями (//). Якщо слово має кілька відповідників, тильда замінює лише перший з них.

Для граматичної та стилістичної характеристики слів та словосполучень використовуємо умовні скорочення, які подаємо мовою оригіналу. Умовні скорочення при польських та англійських еквівалентах виступають лише у випадках їх розбіжності з українськими словами.

При українських та польських іменниках подаємо форму родового відмінка однини, а при іменниках pluralia tantum – форму родового відмінка множини. Іменники, які вживаються переважно у множині, подаємо в формі множини, при цьому в круглих дужках наводимо форму однини. Варіантні форми родового відмінка наводимо через скісну лінію (/). Якщо форма множини англійського іменника утворюється не за загальним правилом, то наводимо її у дужках у цій же словниковій статті.

При українських та польських дієсловах подаємо форми першої та другої особи однини теперішнього або простого майбутнього часу. Форми Past Indefinite та Past Participle неправильних англійських дієслів наводимо в дужках у цій же словниковій статті.

ЛЮДИ́НА	CZŁOWIEK	HUMAN
Зо́внішність	**Wygląd zewnętrzny**	**Appearance**
Вік	**Wiek**	**Age**
дити́н//а, ~и *ж*	dzieck//o, ~a *n*	child [tʃaɪld] (children [ˈtʃɪldrən] *pl*); kid [kɪd]
ді́вчин//а, ~и *ж*; дівч//а́, ~а́ти *с розм. пестл.* дівча́-пі́дліток	dziewczyn//a, ~y; dziewcz//ę, ~ęcia *n*; dziewczątk//o, ~a nastolatk//a, ~i *ż*; podlot//ek, ~tka *m pot.*	girl [gɜːrl] teen-age ~ [ˈtiːneɪdʒ gɜːrl]
ді́вчинк//а, ~и *ж* ~ дошкі́льного ві́ку ~ шкільно́го ~	dziewczynk//a, ~i; dziewczątk//o, ~a *n pot. pieszcz.* ~ w wieku przedszkolnym ~ w wieku szkolnym	girl [gɜːrl] preschool ~ [ˈpriːskuːl gɜːrl] school ~ [skuːl gɜːrl]
жі́нк//а, ~и *ж* ~ сере́дніх літ ~ похи́лого ві́ку зрі́ла ~ лі́тня ~ молода́ ~ стара́ ~; стар//а́, ~о́ї *ж розм.*	kobiet//a, ~y ~ w średnim wieku ~ w podeszłym wieku dojrzała ~ starsza ~ młoda ~ stara ~; star//a, ~ej; staruszk//a, ~i *pieszcz.*	woman [ˈwʊmən] (women [ˈwɪmɪn] *pl*) middle-aged ~ [ˈmɪd(ə)l eɪdʒd ˈwʊmən] elederly ~ [ˈeldəlɪ ˈwʊmən] adult ~ [ˈædʌlt ˈwʊmən] elederly ~ [ˈeldəlɪ ˈwʊmən] young ~ [jʌŋ ˈwʊmən] old ~ [əʊld ˈwʊmən]
немовл//я́, ~я́ти *с*	niemowl//ę, ~ęcia	baby [ˈbeɪbɪ]; infant [ˈɪnfənt]
хло́п//ець, ~ця *ч* ~-пі́дліток	chłopak, ~a; chłop//iec, ~ca nastolat//ek, ~ka *pot.*; kilkunastolat//ek, ~ka *pot.*	boy [bɔɪ] teen-age ~ [ˈtiːneɪdʒ bɔɪ]
хло́пчик, ~а *ч* ~ дошкі́льного ві́ку ~ шкільно́го ~	chłopczyk, ~a ~ w wieku przedszkolnym ~ w wieku szkolnym	boy [bɔɪ] preschool ~ [ˈpriːskuːl bɔɪ] school ~ [skuːl bɔɪ]
чолові́к, ~а *ч*	mężczyzn//a, ~y	man [mæn] (men [men] *pl*)

зрі́лий ~ лі́тній ~ молоди́й ~; юна́к, ~а́ *ч* стари́й ~; стар//и́й, ~о́го *ж розм.* ~ похи́лого ві́ку ~ сере́дніх літ	dojrzały ~ starszy ~ młody ~ stary ~; star//y, ~ego; starusz//ek, ~ka *pieszcz.* ~ w podeszłym wieku ~ w średnim wieku	adult ~ [ˈædʌlt mæn] elederly ~ [ˈeldəlɪ mæn] young ~ [jʌŋ mæn] old ~ [əʊld mæn] elederly ~ [ˈeldəlɪ mæn] middle-aged [ˈmɪd(ə)l eɪdʒd mæn]
Буді́ва ті́ла	**Budowa ciała**	**Body Build**
атлети́чний	atletyczny	athletic [æθˈletɪk]
креме́зний	krępy, przysadzisty	strong [strɔːŋ]; hale [heɪl]
спорти́вний	wysportowany	sportive [ˈspɔːrtɪv]
струнки́й	smukły	slender [ˈslendər]; gracile [ˈgræsəl]
суту́лий	przygarbiony, zgarbiony	round-shouldered [raʊnd ˈʃəʊldəd]
гладки́й, огря́дний, опа́систий, товсти́й; товсту́н, ~а́ *ч розм.*	gruby, korpulentny, otyły, opasły, tęgi; grubas, ~a; tłuścioch, ~a *pogard.* albo *żart.*	fat [fæt]; puffy [ˈpʌfɪ]; fatso [ˈfætsəʊ]; fatty [ˈfætɪ]; pudge [pəj]; fat-guts [ˈfætgʌts]
худи́й, худорля́вий; худя́к, ~а́ *ч* ~ як тріска *фраз.*	chudy, szczupły; chudziel//ec, ~ca *pot.* ~ jak patyk; ~ jak szkielet	thin [θɪn]; slight [slaɪt]; thin person [θɪn ˈpɜːsn] as ~ as a rake [əz θɪn əz ə reɪk]; as ~ as lath [əz θɪn əz lɑːθ]
Зріст	**Wzrost**	**Height**
висо́к//ий ~ого зро́сту	wysok//i ~iego wzrostu	tall [tɔːl] ~ height [tɔːl haɪt]
мало́го зро́сту	małego wzrostu	short height [ʃɔːt haɪt]
невисо́кий, низьки́й	niewysoki, niski	short height [ʃɔːt haɪt]
сере́днього зро́сту	średniego wzrostu	average height [ˈæv(ə)rɪdʒ haɪt]
Ті́ло	**Ciało**	**Body**
бакенба́рд//и, ~ів *мн* (бакенба́рд, ~а *ч*); ба́к//и, ~ів *мн*	bokobrod//y, ~ów; bak//i, ~ów (bak, ~a)	whiskers [ˈwɪskərz] (whisker [ˈwɪskər]); sideburns [ˈsaɪdbɜrnz] (sideburn [ˈsaɪdbɜrn])
густі́ ~ до́вгі ~ сиві́ючі ~	gęste ~ długie ~ szpakowate ~	thick ~ [θɪk ˈwɪskərz] long ~ [lɒŋ ˈwɪskərz] graying ~ [ˈgreɪɪŋ

		ˈwɪskərz]
борóд//á, ~и́ *ж* густá ~ дóвга ~ сивувáта ~	brod//a, ~y bujna ~ długa ~ siwawa ~	beard [bɪəd] bushi ~ [ˈbʊʃɪ bɪəd] long ~ [lɒŋ bɪəd] graying ~ [ˈgreɪɪŋ bɪəd]
борóдавк//а, ~и *ж*	borodawk//a, ~i	wart [wɔːt]
бро́ви, брів *мн* (бров//á, ~и́ *ж*) густі́ ~ дугоподі́бні ~ зро́щені ~ насу́пити ~ припі́дняті ~ сві́тлі ~ чо́рні ~	brw//i, ~i (brew, brwi) gęste ~ łukowate ~ zrośnięte ~ zmarszczyć ~ uniesione ~ jasne ~ czarne ~	eyebrows [ˈaɪbraʊz] (eyebrow [ˈaɪbraʊ]) thick ~ [θɪk ˈaɪbraʊz] arched ~ [ɑːtʃt ˈaɪbraʊz] spliced ~ [splaɪst ˈaɪbraʊz] to frown [fraʊn] raised ~ [reɪzd ˈaɪbraʊz] light ~ [laɪt ˈaɪbraʊz] black ~ [blæk ˈaɪbraʊz]
весня́н//ки, ~ок *мн* (весня́нк//а, ~и *ж*); ластови́нн//я, ~я *с*	pieg//i, ~ów (pieg, ~a *m*)	freckles [ˈfrekəlz] (freckle [ˈfrekəl])
ві́//ї, ~й *мн* (ві́//я, ~ї *ж*) густі́ ~ дóвгі закру́чені ~ коро́ткі ~ накладні́ ~ сві́тлі ~ те́мні ~ чо́рні ~ пухна́сті ~	rzęsy, rzęs (rzęs//a, ~y) gęste ~ długie ~ podwinięte ~ krótkie ~ sztuczne ~ jasne ~ ciemne ~ czarne ~ puszyste ~	eyelashes [ˈaɪlæʃɪz] (eyelash [ˈaɪlæʃ]) thick ~ [θɪk ˈaɪlæʃɪz] long ~ [lɒŋ ˈaɪlæʃɪz] curled ~ [kɜːld ˈaɪlæʃɪz] short ~ [ʃɔːt ˈaɪlæʃɪz] false ~ [fɔːls ˈaɪlæʃɪz] light ~ [laɪt ˈ aɪlæʃɪz] dark ~ [dɑːkˈaɪlæʃɪz] black ~ [blækˈaɪlæʃɪz] fluffy ~ [ˈflʌfɪˈaɪlæʃɪz]
воло́сс//я, ~я *с* густе́ ~ дóвге ~ жи́рне ~ кашта́нове ~ коро́тке ~ кучеря́ве ~ прями́ ~ рідке́ ~ розпа́тлане ~ *розм.* розпу́щене ~ руде́ ~ сві́тле ~ си́ве ~	włos//y, ~ów *lm* bujne ~ długie ~ tłuste ~ kasztanowe ~ krótkie ~ kędzierzawe ~ proste ~ rzadkie ~ rozczochrane ~ rozpuszczone ~ rude ~ jasne ~ siwe ~	hair [heə] thick ~ [θɪk heə] long ~ [lɒŋ heə] oily ~ [ˈɔɪli heə] nutbrown ~ [nʌtˈbraʊn heə] short ~ [ʃɔːt heə] curly ~ [ˈkɜːrlɪ heə] straight ~ [streɪt heə] thin ~ [θɪn heə] disheveled [ˌdɪˈʃevəld heə] loose ~ [luːs heə] red ~ [red heə] light ~ [laɪt heə]

сивува́те ~ те́мне ~ фарбо́ване ~ хвиля́сте ~ чо́рне ~	szpakowate ~ ciemne ~ farbowane ~ faliste ~ czarne ~	gray ~ [greɪ heə] gray ~ [greɪ heə] dark ~ [dɑ:kheə] dyed ~ [daɪd heə] wavy ~ [ˈweɪvɪ heə] black ~ [blæk heə]
ву́с//а, ~ів *мн* (вус, ~а *ч*) до́вгі ~ коро́ткі ~ пухна́сті ~	wąs//y, ~ów (wąs, ~a) długie ~ krótkie ~ puszyste ~	moustache [ˈmʌstæʃ] *sing.* long ~ [lɒŋ ˈmʌstæʃ] short ~ [ʃɔ:t ˈmʌstæʃ] fluffy ~ [ˈflʌfɪ ˈmʌstæʃ]
ву́//ха, ~х *мн* (ву́х//о, ~а *с*) вели́кі ~ відстовбу́рчені ~ мале́нькі ~	usz//y, ~u/ów (uch//o, ~a) duże ~ odstające ~ małe ~	ears [ɪəz] (ear [ɪə(r)]) big ~ [bɪg ɪəz] protruding ~ [prəˈtru:dɪŋ ɪəz] little ~ [ˈlɪtl ɪəz]
гу́//би, ~б *мн* (губ//а́, ~и́ *ж*) ве́рхня губа́ ~ ба́нтиком заку́сувати ~ за́яча губа́ нафарбо́вані ~ ни́жня губа́ обві́трені ~ по́вні ~ товсті́ ~ тонкі́ ~	us//ta, ~t; war//gi, ~g (warg//a, ~i) górna warga buzia w ciup zagryzać ~ zajęcza warga; rozszczep wargi umalowane ~ dolna warga ogorzałe ~ pełne ~ grube ~ wąskie ~	lips [lɪps] (lip [lɪp]) upper ~ [ˈʌpə(r) lɪp] bow ~ [bəʊ lɪps] to bite the ~ [baɪt ði: lɪps] cleft ~ [kleft lɪp] painted ~ [peɪntid lɪps] underlip [ˈʌndəlɪp] chapped ~ [tʃæpt lɪps] full ~ [fʊl lɪps] thick ~ [θɪk lɪps] thin ~ [θɪn lɪps]
доло́н//я, ~і *ж*	dło//ń, ~ni	palm [pɑ:m]
зу́б//и, ~і́в *мн* (зуб, ~а *ч*) бі́лі ~ ве́рхні ~ вставні́ ~ криві́ ~ ни́жні ~ рі́вні ~	ząb//y, ~ów (ząb, zęba) białe ~ górne ~ sztuczne ~ krzywe ~ dolne ~ proste ~	teeth [ti:θ] (tooth [tu:θ]) white ~ [waɪt ti:θ] upper ~ [ˈʌpə(r) ti:θ] false ~ [fɔ:ls ti:θ] crooked ~ [ˈkrʊkɪd ti:θ] lower ~ [ˈləʊər ti:θ] even ~ [ˈi:vn ti:θ]
кос//а́, ~и́ *ж*	warkocz, ~a *m*	braid [breɪd]
кула́к, ~а́ *ч* трима́ти ~и́ *фраз.*	pięś//ć, ~ci *ż* trzymać kciuki	fist [fɪst] to keep fingers crossed [ki:p ˈfɪŋgəz krɒst]

ли́син//а, ~и *ж*	lysin//a, ~y	bald head [bɔ:ld hed]
ні́гт//і, ~ів *мн* (ні́г//оть, ~тя *ч*)	paznokc//ie, ~i (paznok//ieć, ~cia)	nails [neɪlz] (nail [neɪl])
гри́зти ~	gryźć ~	to bite (bit, bitten) ~ [baɪt (bɪt, ˈbɪtn) neɪlz]
до́вгі ~	długie ~	long ~ [lɒŋ neɪlz]
злама́ти ні́готь	złamać paznokieć	to brake (broke, broken) a nail [breɪk (brəʊk,ˈbrəʊkən) ə neɪl]
коро́ткі ~	krótkie ~	short ~ [ʃɔ:t neɪlz]
нафарбо́вані ~	pomalowane ~	polished ~ [ˈpɒlɪʃt neɪlz]
фарбува́ти ~	malować ~	to paint ~ [peɪnt neɪlz]
ніс, но́са *ч*	nos, ~a	nose [nəʊz]
до́вгий ~	długi ~	long ~ [lɒŋ nəʊz]
кирпа́тий ~	perkaty ~, zadarty ~	snub ~ [snʌb nəʊz]
~ з горби́нкою	garbaty ~	~ with a hump [nəʊz wɪð eɪ hʌmp]
~ карто́плею	~ jak kartofel	flat ~ [flæt nəʊz]
орли́ний ~	orli ~	roman ~ [ˈrəʊmən nəʊz]
прями́й ~	prosty ~	straight ~ [streɪt nəʊz]
но́ги, ніг *мн* (ног//а́, ~и́ *ж*)	nogi, nóg (nog//a, ~i)	legs [legz] (leg [leg])
до́вгі ~	długie ~	long ~ [lɒŋ legz]
криві́ ~	krzywe ~	crooked ~ [ˈkrʊkɪd legz]
ліва нога́	lewa noga	left ~ [left leg]
пра́ва нога́	prawa noga	right ~ [raɪt leg]
рі́вні ~	proste ~	straight ~ [streɪt legz]
стрункі́ ~	zgrabne ~	slender ~ [ˈslendər legz]
коро́ткі ~	krótkie ~	short ~ [ʃɔ:t legz]
обли́чч//я, ~я *с*	twarz, ~y *ż*	face [feɪs]
ви́довжене ~	wydłużona ~	elongated ~ [ˈi:lɒŋgeɪtɪd feɪs]
ви́раз ~	wyraz ~y	facial expression [ˈfeɪʃəl ɪkˈspreʃn]
вира́зне ~	wyrazista ~	expressive ~ [ɪkˈspresɪv feɪs]
відкри́те ~	szczera ~	sincere ~ [sɪnˈsɪə(r) feɪs]
гру́бі ри́си ~	grube rysy ~y	rude ~ [ru:d feɪs]
зморшкува́те ~	pomarszona ~	wrinkled ~ [ˈrɪŋkḷd feɪs]
запу́хле ~	zapuchnięta ~	swollen ~ [ˈswəʊlən feɪs]
квадра́тне ~	kwadratowa ~	square ~ [skweə(r) feɪs]
кру́гле ~	okrągła ~	round ~ [raʊnd feɪs]
ова́льне ~	owalna ~	oval ~ [ˈəʊvəl feɪs]
~ з ластови́нням	piegowata ~	freckled ~ [ˈfrekḷd feɪs]

подо́вгасте ~	pociągła ~	elongated ~ [ˈiːlɒŋgeɪtɪd feɪs]
пра́вильні ри́си ~	regularne rysy ~y	proper facial features [ˈprɒpə(r) ˈfeɪʃəl ˈfiːtʃər]
ри́си ~	rysy ~y	facial features [ˈfeɪʃəl ˈfiːtʃər]
худорля́ве ~	szczupła ~	thin ~ [θɪn feɪs]
о́ч//і, ~е́й *мн* (о́к//о, ~а, *с*)	ocz//y, ~u (ok//o, ~a)	eyes [aɪz] (eye [aɪ])
	niebieskie ~	blue ~ [bluːaɪz]
блаки́тні ~	duże ~	big ~ [bɪg aɪz]
вели́кі	wyłupiaste ~	goggle ~ [ˈgɒgl̩ aɪz]
вирячкува́ті ~	głęboko osadzone ~	deep set ~ [diːp set aɪz]
гли́боко поса́джені ~	zielone ~	green ~ [griːn aɪz]
зеле́ні ~	zapłakane ~	tearful ~ [ˈtɪəfəl aɪz]
запла́кані ~	piwne ~	brown ~ [braʊn aɪz]
ка́рі ~	zezowate ~	slanting ~ [ˈslɑːntɪŋ aɪz]
коси́ ~	kręgi pod ~ami	circles under the ~ [ˈsɜːkl̩ ˈʌndə(r) ðə aɪz]
круги́ під ~и́ма	kąciki ~u	corners of the ~ [ˈkɔːnər əv ðə aɪz]
ку́тики ~ей	małe ~	small ~ [smɔːl aɪz]
малі́ ~	mrugać ~ami	to blink with ~ [blɪŋk wɪð aɪz]
морга́ти ~и́ма	szare ~	grey ~ [greɪ aɪz]
сі́рі ~	jasne ~	light ~ [laɪt aɪz]
сві́тлі ~	ciemne ~	dark ~ [dɑːk aɪz]
те́мні ~		
па́//лець, ~льця *ч*	pal//ec, ~ca	finger [ˈfɪŋgə(r)]
безіме́нний ~	serdeczny ~	ring ~ [rɪŋ ˈfɪŋgə(r)]
вели́кий ~	duży ~, wielki ~; kciuk, ~a	thumb [θʌm]
гру́бі ~льці	grube ~ce	rough ~s [rʌf ˈfɪŋgərz]
вказівни́й ~	wskazujący ~	forefinger [ˈfɔːˌfɪŋgər]
мале́нькі ~льчики	małe paluszki	small ~s [smɔːlˈ ˈfɪŋgəz]
мізи́н//ець, ~ця	mały ~	little ~ [ˈlɪtlˈfɪŋgər]
сере́дній ~	~ środkowy	middle ~ [ˈmɪdl ˈfɪŋgə(r)]
тонкі́ ~льці	cienkie ~ce	thin ~s [θɪn ˈfɪŋgəz]
перені́сс//я, ~я *с*	nasad//a nos//a, ~y ~a *ż*	bridge of nose [brɪdʒ əv nəʊz]
підборі́дд//я, ~я *с*	podbród//ek, ~ka *m*; brod//a, ~y *ż*	chin [tʃɪn]
го́стре ~	spiczasta broda	pointy ~ [ˈpɔɪnti tʃɪn]
кру́гле ~	okrągły ~	cround ~ [raʊnd tʃɪn]
я́мочка на ~і	dołek w brodzie	dimpled ~ [ˈdɪmpl̩it tʃɪn]

подві́йне ~	podwójny ~	double ~ [ˈdʌbl tʃɪn]
плéчі, плечéй/пліч *мн* (плеч//é, ~á *с*)	rami//ona, ~on (rami//ę, ~enia); bark//i, ~ów (bark, ~u *m*)	shoulders [ˈʃəʊldə(r)s] (shoulder [ˈʃəʊldə(r)])
широ́кі ~	szerokie ~	wide ~ [waɪd ˈʃəʊldə(r)s]
вузькі́ ~	wąskie ~	narrow ~ [ˈnærəʊ ˈʃəʊldə(r)s]
пові́//ки, ~к *мн* (по-ві́к//а, ~и *ж*)	powie//ki, ~k (powiek//a, ~i)	eyelids [ˈaɪlɪdz] (eyelid [ˈaɪlɪd])
по́гляд, ~у *ч*	spojrzeni//e, ~a *n*; wzrok, ~u	eye [aɪ]; look [lʊk]; gaze [geɪz]; glance [glɑːns]
блука́ти ~ом *фраз.*	błądzić ~em	wandering ~ [ˈwɒnd(ə)rɪŋ aɪ]
воро́жий ~	wrogie ~	hostile ~ [ˈhɒstaɪl aɪ]
добрози́чливий ~	życzliwe ~	friendly ~ [ˈfrendli aɪ]
запи́тливий ~	pytające ~	curious ~ [ˈkjʊəriəs aɪ]
зосере́джений ~	skupione ~	concentrated ~ [ˈkɒnsəntreɪtɪd aɪ]
зухва́лий ~	zuchwały wzrok	defiant ~ [dɪˈfaɪənt aɪ]
пи́льний ~	badawcze ~	gaze [geɪz]
~ спідло́ба	~ spode łba	to look to the floor [look tə ðə flɔː(r)]
прони́зливий ~	przeszywające ~	piercing gaze [ˈpɪəsɪŋ geɪz]
прони́кливий ~	przenikliwy ~	insightful look [ˈɪnsaɪtf(ʊ)l look]
розсі́яний ~	roztargnione ~	scattered glance [ˈskætədglɑːns]
розу́мний ~	rozumne ~	clever look [ˈklevə(r) lʊk]
скрадли́вий	ukradkowe ~	furtive ~ [ˈfɜːtɪv aɪ]
спокі́йний ~	spokojne ~	calm ~ [kɑːm lʊk]
ува́жний ~	uważne ~	attentive look [əˈtentɪv lʊk]
холо́дний ~	chłodne ~, zimny wzrok	cold look [kəʊld lʊk]
по́смішк//а, ~и *ж*; у́смішк//а, ~и *ж*	uśmiech, ~u *m*	smile [smaɪl]
весе́ла ~	wesoły ~, pogodny ~	cheerful ~ [ˈtʃɪəfl smaɪl]
добрози́члива ~	życzliwy ~, szeroki ~ *fraz.*	friendly ~ [ˈfrendli smaɪl]
глузли́ва ~	drwiący ~	mocking ~ [ˈmɒkɪŋ smaɪl]
іроні́чна ~	ironiczny ~	ironic ~ [aɪˈrɒnɪk smaɪl]
ледь поміт́на ~	ledwo zauważylny ~	barely noticeable ~ [ˈbeəli ˈnəʊtɪsəbl smaɪl]
~ крізь сльо́зи	~ przez łzy	~ through tear [smaɪl θruː

чарівна́ ~	czarujący ~	teər] charming ~ [ˈtʃɑːmɪ smaɪl]
ро́димк//а, ~и *ж*	znami//ę, ~enia *n;* pieprzyk, ~a/u *m*	mole [məʊl]
роди́м//а пля́м//а, ~ої ~и *ж*	znami//ę, ~enia *n;* myszk//a, ~i *pot.*	birthmark [ˈbɜːθmɑːk]
рот, ~а *ч* вели́кий ~ мали́й ~ широ́кий ~	us//ta, ~t *lm* wielkie ~ małe ~ szerokie ~	mouth [maʊθ] big ~ [bɪg maʊθ] small ~ [smɔːl maʊθ] wide ~ [waɪd maʊθ]
ру́//ки, ~к *мн* (рук//а́, ~и́ *ж*) догля́нуті ~ зане́дбані ~; запу́щені ~ золоті́ ~ *фраз.* ліва́ рука́ ні́жні ~ пра́ва рука́ спрацьо́вані ~ тверда́ рука́ *фраз.* шершаві ~	ręce, rąk (rękk//a, ~i) wypielęgnowane ~ zaniedbane ~ złota rączka lewa ręka delikatne ~ prawa ręka spracowane ~ twarda ręka szorstkie ~	hands [hændz] (hand [hænd]) well-groomed ~ [wel ˈgruːmd hændz] unkempt ~ [ʌnˈkem(p)t hændz] skillful fingers [ˈskɪl.fəl ˈfɪŋgərz] left hand [left hænd] delicate ~ [ˈdelɪkət hændz] right hand [raɪt hænd] work-weary ~ [wɜːk ˈwɪərɪ hændz] a firm hand [ə fɜːm hænd] rough ~ [rʌf hændz]
сльо́зи, сліз *мн* (сльоз//а́, ~и́ *ж*) гіркі́ ~ крокоди́лячі ~ *фраз.* ковта́ти ~ *фраз.* ~ ко́тяться по щока́х ~ ра́дості смія́тися крізь ~ *фраз.*	łzy, łez (łza, łzy) gorzkie ~ krokodyle ~ połykać ~ ~ płyną po policzkach ~ radości śmiać się przez ~	tears [ˈtɪəz] (tear [ˈtɪə]) bitter ~ [ˈbɪtə(r) teəz] crocodile ~ [ˈkrɒkədaɪl teəz] to suppress sobbing [səˈpres ˈsɒbɪŋ] ~ roll down the cheeks [teəz rəʊl daʊn ðə tʃiːks] ~ of joy [teəz əv dʒɔɪ] ~ behind the smile [teəz bɪˈhaɪnd ðə smaɪl]
та́лі//я, ~ї *ж* тонка́ ~	tali//a, ~i cienka ~	waist [weɪst] slender ~ [ˈslen.dər weɪst]
торс, ~а *ч* волоса́тий ~	tors, ~u owłosiony ~	torso [ˈtɔːsəʊ] hairy ~ [ˈheəri ˈtɔːsəʊ]

фігу́р//а, ~и *ж* струнка́ ~	sylwetk//a, ~i zgrabna ~	figure [ˈfɪgə(r)] slender ~ [ˈslendər ˈfɪgə(r)]
чол//о́, ~á *с* висо́ке ~ відкри́те ~ низьке́ ~ хму́рити ~	czoł//o, ~a wysokie ~ otwarte ~ niskie ~ chmurzyć ~	forehead [ˈfɒrɪd] high ~ [haɪ ˈfɒrɪd] open ~ [ˈəʊpən ˈfɒrɪd] low ~ [ləʊ ˈfɒrɪd] to frown [fraʊn]
ши́//я, ~ї *ж* до́вга ~ коро́тка ~	szy//ja, ~i długa ~ krótka ~	neck [nek] long ~ [lɒŋ nek] short ~ [ʃɔːt nek]
шкі́р//а, ~и *ж* бліда́ ~ сму́гла ~ рум'я́на ~	cer//a, ~y blada ~ smagła ~, śniada ~ rumiana ~	skin [skɪn] pale ~ [peɪl skɪn] tan ~ [tæn skɪn] ruddy ~ [ˈrʌdi skɪn]
шрам, ~у *ч*	blizn//a, ~y *ż*	scar [skɑː]
що́ки, щік *мн* (щок//á, ~и́ *ж*) бліді́ ~ запа́лі ~ пухкі́ ~ рум'я́ні ~ я́мки на щока́х	policz//ki, ~ek (policz//ek, ~ka *m*) blade ~ zapadnięte ~ pulchne ~ rumiane ~ dołki na ~kach	cheeks [tʃiːks] (cheek [tʃiːk]) pale ~ [peɪl tʃiːks] sunken ~ [ˈsʌŋkən tʃiːks] plump ~ [plʌmp tʃiːks] ruddy ~ [ˈrʌdi tʃiːks] dimples on ~ [ˈdɪmpl̩z ɒn tʃiːks]
Ри́си хара́ктеру	**Cechy chararteru**	**Character**
амора́льний, немора́льний	amoralny, niemoralny	amoral [ˌeɪˈmɒrəl]; immoral [ɪˈmɒrəl]
акти́вний, діяльний	aktywny, czynny	active [ˈæktɪv]
амбі́тний	ambitny	ambitious [æmˈbɪʃəs]
байду́жий, безду́шний, нечу́лий	obojętny, nieczuły, niewrażliwy, bezduszny; chłodny jak ryba *fraz.*; człowiek o zimnym sercu *fraz.*	indifferent [ɪnˈdɪfərənt]; apathetic [ˌæpəˈθetɪk]; insensible (to) [ɪnˈsensɪbl̩]; as cool as a cucumber *idiom*
балаку́чий, говірки́й язика́та Хве́ська *фраз.*	gadatliwy, rozmowny	chatty [ˈtʃæti]; talkative [ˈtɔːkətɪv]; gabby [ˈgæbi] *amer.*; chatty Cathy [ˈʧæti ˈkæθiː]
безжа́льний, жорсто́кий; не ма́є Бо́га в се́рці *фраз.*	bezlitosny, okrutny, nieubłagany, srogi	cruel [ˈkruːəl]; heartless [ˈhɑːtləs]
безкомпромі́сний	bezkompromisowy	uncompromising

		[ʌnˈkɒmprəmaɪzɪŋ]
безвідповіда́льний	bezodpowiedzialny	irresponsible [ˌɪrɪˈspɒnsɪbl̩]
безкори́сливий	bezinteresowny	disinterested [dɪˈsɪntrəstɪd]
безпосере́дній, приро́дний, проста́й	bezpośredni, prosty, naturalny	natural [ˈnætʃrəl]; ingenuous [ɪnˈdʒenjuəs]
безхара́ктерний, безво́льний; ні ри́ба ні м'я́со *фраз.*	bezwolny; ni pies, ni wydra	characterless [ˈkærɪktəlɪs]; between hay and grass [bɪˈtwiːn heɪ ənd gɾɑːs]
безстра́шний, відва́жний, му́жній, смілива́й	nieustraszony, odważny, mężny, śmiały	brave [breɪv]; fearless [ˈfɪələs]
безтурбо́тний	beztroski, niefrasobliwy	careless [ˈkeələs]
боязки́й, боягу́зливий *зневаж.*; за́яча душа́ *фраз.*	bojaźliwy, lękliwy, tchórzliwy; człowiek małego ducha	fainthearted [ˌfeɪntˈhɑːtɪd]; timid [ˈtɪmɪd]
ввічливий, люб'я́зний, привітний	grzeczny, przyjazny, uprzejmy, życzliwy	gallant [ˈgælənt]; polite [pəˈlaɪt]; pleasant [ˈpleznt]; friendly [ˈfrɛndli]; hospitable [hɒsˈpɪtəbl̩]
вередли́вий, капри́зний	kapryśny, wybredny, grymaśny *pot.*	capricious [kəˈprɪʃəs]; freakish [ˈfriːkɪʃ]; wayward [ˈweɪwəd]; naughty [ˈnɔːti] *(about children)*
весе́лий, життєра́дісний	pogodny, radosny, wesoły	merry[ˈmeri]; cheerful [ˈtʃɪəfl]
видатни́й, вели́кий, непересі́чний, чи́льний	czołowy, eminentny, nieprzeciętny, wielki, wybitny	outstanding [aʊtˈstændɪŋ]; famous [ˈfeɪməs]
вимо́гливий	wymagający	demanding [dɪˈmɑːndɪŋ]
витрива́лий, стійки́й	wytrwały, nieustępliwy	hardy [ˈhɑːdi]; proof [pruːf]
відве́ртий, щи́рий; відкри́те се́рце *фраз.*	otwarty, szczery	franc [fræŋk]; sincere [sɪnˈsɪə(r)]
відповіда́льний	odpowiedzialny	responsible [rɪˈspɒnsəbl]
ві́рний	wierny	faithful [ˈfeɪθfl]
вольови́й	o silnej woli	volitional [vəʊˈlɪʃnəl]
впе́ртий ~ як вісли́ок *фраз.*	uparty ~ jak kozioł	stubborn [ˈstʌbən] as ~ ad a pig [əz ˈstʌbən əz ə pɪg]
вразли́вий	wrażliwy	impressionable [ɪmˈpreʃənəbl̩]

врівнова́жений	zrównoważony, opanowany	balanced [ˈbælənst]
гордови́тий, зарозумі́лий, пиха́тий	arogancki, pyszny, wyniosły, zarozumiały	arrogant [ˈærəgənt]; conceited [kənˈsiːtɪd]
деліка́тний, такто́вний	delikatny, dyskretny, taktowny	delicate [ˈdelɪkət]; tactful [ˈtæktfəl]
дилета́нт, ~а *ч*; ама́тор, ~а *ч*; профа́н, ~а *ч*	dyletant, ~a; amator, ~a; laik, ~a; profan, ~a	dilettante [ˌdɪləˈtænti]; amateur [ˈæmətər]
дисциплінó́ваний	zdyscyplinowany, karny, subordynowany	disciplined [ˈdɪsəplɪnd]
доброду́шний	dobroduszny, dobrotliwy, poczciwy; złote serce *fraz.*	kind [kaɪnd]; kindhearted [ˈkaɪndˈhɑrtɪd]
добрози́чливий; до́бре се́рце *фраз.*	życzliwy, przychylny	benevolent [bɪˈnevələnt]
дові́рливий	ufny	trustful [ˈtrʌstful]
доку́чливий, набри́дливий, насти́рний	dokuczliwy, natrętny, natarczywy	insistent [ɪnˈsɪstənt]
допи́тливий, цика́вий	ciekawy	curious [ˈkjʊəriəs]
дотéпний	dowcipny	witty [ˈwɪti]
дріб'язко́вий	drobnostkowy, małostkowy	petty [ˈpeti]
забудькува́тий	zapominalski *pot.*	forgetful [fəˈgetfəl]
за́мкнутий, скри́тний	skryty, zamknięty	avaricious [ˌævəˈrɪʃəs]; miserly [ˈmaɪzəli]
заповзя́тливий, підприє́мливий	przedsiębiorczy, rzutki	enterprising [ˈentəpraɪzɪŋ]
за́здрісний	zazdrosny, zawistny	envious [ˈenviəs]
запальни́й; гаря́чий се́рцем *фраз.*	zapalczywy, wybuchowy	inflammatory [ɪnˈflæmətəri]
звича́йний, ордина́рний, пересі́чний, рядови́й	ordynarny, pospolity, przeciętny	usual [ˈjuːʒuəl]; ordinary [ˈɔːdnri]
здібний, обдаро́ваний	utalentowany, uzdolniony, zdolny	capable [ˈkeɪpəbl]; endowed [ɪnˈdaʊid]; gifted [ˈgɪftɪd]; talented [ˈtæləntɪd]
злопа́м'ятний	pamiętliwy	rancorous [ˈræŋkəros]
зухва́лий, наха́бний	arogancki, bezczelny, zuchwały	daring [ˈdeərɪŋ]
кар'єри́ст, ~а *ч*	karierowicz, ~a *lekcew.*	careerist [kəˈrɪərɪst]

кмітли́вий, спри́тний	obrotny, zaradny, sprytny	smart [smɑ:t]
красномо́вний	elokwentny, wymowny, złotousty	eloquent [ˈeləkwənt]; oratorical [ˈɒrətərikl]
легкова́жний	lekkomyślny, niefrasobliwy, beztroski	frivolous [ˈfrɪvələs] thoughtless [ˈθɔ:tləs]
лицеми́рний, дволи́кий; вовк в ове́чій шку́рі *фраз.*; дволи́кий Я́нус *фраз.*; і на́шим і ва́шим *фраз.*	obłudny, dwulicowy, faryzeuszowski; wilk w owczej skórze; wilk w jagnięcej skórze	hypocritical [ˌhɪpəˈkrɪtɪkəl]; double-dealing [ˌdʌbl̩ˈdi:lɪŋ]; a wolf in a lamb's skin [ə wʊlf ɪn ə læmz skɪn]; a wolf in sheep's clothing [ə wʊlf ɪn ʃi:ps ˈkləʊðɪŋ]; two-faced Janus [ˈtu:ˈfeɪst ˈʤeɪnəs]; Jack of all sides [ʤæk əv ɔ:l saɪdz]
лінúвий, леда́чий; ле́дар, ~я *ч*; ле́ж//ень, ~ня *ч*; леда́щ//о, ~а *ч/с*; лінúв//ець, ~ця *розм. ч*; нерóб//а, ~и *ч/ж розм.*; ґаволóв, ~а *ч зневаж.*	leniwy, leniuchowaty; le//ń, ~nia; leniuch, ~a; próżniak, ~a; leniw//iec, ~ca; migacz, ~a; nygus, ~a; wałko//ń, ~nia; niebieski ptak *fraz.;* urodzony w niedzielę *fraz. żart.* albo *iron.*	lazy [ˈleɪzi]; idler [ˈaɪdl̩]; bummer [ˈbʌmər]
культу́рний	kulturalny	cultural [ˈkʌltʃərəl]; civilized [ˈsɪvɪlaɪzd]
мрійли́вий	marzycielski	dreamy [ˈdri:mi]; starry-eyed [ˌstɑ:riˈaɪd]
мсти́вий	mściwy	vengeful [ˈvendʒfəl]; rancorous [ˈræŋkərous]
неакура́тний, недба́лий, неоха́йний	niedbały, nieporządny, niechlujny *pot.*	untidy [ʌnˈtaɪdi]
неговіркúй, мовчазни́й, небалаку́чий	małomówny, milczący, milkliwy, mrukliwy nierozmowny	taciturn [ˈtæsɪtɜ:n]
недові́рливий, підозрі́ливий	nieufny, podejrzliwy	incredulous [ɪnˈkredjʊləs]; mistrustful [ˌmɪsˈtrʌstful]
незла́мний	nieugięty, niezłomny	unbreakable [ʌnˈbreɪkəbl̩]
неквапли́вий, мля́вий, пові́льний; жва́вий, як ведмі́дь за му́хами *фраз.*; швидки́й, як слима́к *фраз.*	opieszały, ospały, powolny; ciepłe kluski; lelum polelum *żart.*; śpiąca królewna (*o kobiecie*)	laggard [ˈlægəd]; slack [slæk]; slow [sləʊ]; as slow as a tortoise [əz sləʊ əz ə ˈtɔ:təs]; as slow as wet weekend [əz sləʊ əz wɛt ˈwi:kˈɛnd]
необа́чний	pochopny	imprudent [ɪmˈpru:dənt]
неорганізо́ваний	niezorganizowany	disorganized [dɪˈsɔ:gənaɪzd]
необов'язко́вий	nieobowiązkowy	frivolous [ˈfrɪvələs]

непункту́альний	niepunktualny, nieterminowy	non-punctual [nonˈpʌŋktjuəl]
нерозва́жний	nierozważny	reckless [ˈrekləs]
неслухня́ний, непоки́рний	nieposłuszny, krnąbrny,	recalcitrant [rɪˈkælsɪtrənt]; unruly [ʌnˈruːli]
нетакто́вний, неделіка́тний	nietaktowny, niedelikatny	tactless [ˈtæktləs]; impolite [ˌɪmpəlˈaɪt]
неува́жний, роззявкува́тий *розм.*	nieuważny, roztargniony, roztrzepany; trąba jerychońska *fraz.*	inattentive [ˌɪnəˈtentɪv]
нечу́йний, черстви́й	nieczuły, oschły	unresponsive [ʌnrɪsˈpɒnsɪv]
нудни́й, нудо́тний *розм.*	nudny, nudziarski	boring [ˈbɔːrɪŋ]
обере́жний	ostrożny	careful [ˈkeəfl]; cautious [ˈkɔːʃəs]
об’єкти́вний, неупере́джений	bezstronny, obiektywny	objective [əbˈdʒektɪv]
обме́жений, приміти́вний	ograniczony, prymitywny, prostacki	limited [ˈlɪmɪtɪd]; primitive [ˈprɪmɪtɪv]
обов’язко́вий, сумлі́нний	obowiązkowy, sumienny	conscientious [ˌkɒnʃiˈenʃəs]
обра́зливий	obrażliwy, drażliwy	touchy [ˈtʌtʃi]
оптиміст́ичний	optymistyczny, tęczowy	optimistic [ˌɒptɪˈmɪstɪk]
паси́вний	bierny	passive [ˈpæsɪv]
педанти́чний, ретéльний, скрупульо́зний	pedantyczny, skrupulatny, rzetelny	careful [ˈkeəfl]; pedantic [pəˈdæntɪk]
песиміст́ичний	pesymistyczny, defetystyczny	pessimistic [ˌpesɪˈmɪstɪk]
підлабу́зник, ~а *ч*; підли́з//а, ~и *розм. зневаж.*	pochlepc//a, ~y; lizus, ~a; wazeliniarz, ~a	sycophantic [ˌsɪkəˈfæntɪk]; flunkey [ˈflʌŋki]
пі́длий	podły, nikczemny, niegodziwy	sneaky [ˈsniːki]
підсту́пний	podstępny, przewrotny, perfidny *książk.*	cunning [ˈkʌnɪŋ]
побла́жливий, терпи́мий, толера́нтний	pobłażliwy, tolerancyjny, wyrozumiały	tolerant [ˈtɒlərənt]
поки́рний	pokorny, uległy, potulny	submissive [səbˈmɪsɪv]; obedient [əˈbiːdiənt]
поря́дний, че́сний	przyzwoity, uczciwy	honest [ˈɒnɪst]; honorable

		[ˈɒnərəbḷ]
послідо́вний	konsekwentny	consistent [kənˈsɪstənt]
правдолю́бний	miłujący prawdę	truthful [ˈtruːθfəl]
правдомо́вний	prawdomówny	truthful [ˈtruːθfəl]
прагмати́чний	pragmatyczny	pragmatic [prægˈmætɪk]
працьови́тий, працелю́бний, роботя́щий *розм.* ~ як кома́шка; робота́ща як бджі́дка	pracowity, pilny, robotny ~ jak mrówka; ~ jak pszczółka	hard-working [ˌhɑːdˈwɜːkɪŋ] busy as a bee [ˈbɪzi əz ə biː]
принципо́вий	pryncypialny, rygorystyczny	principled [ˈprɪnsɪpḷd]
при́страсний	namiętny, zapalony	passionate [ˈpæʃənət]
прямоліне́йний	prostolinijny	straightforward [ˌstreɪtˈfɔːwəd]
пунктуа́льний	punktualny, terminowy	punctual [ˈpʌŋktjuəl]
ревни́вий	zazdrosny	jealous [ˈdʒeləs]
рішу́чий	zdecydowany, stanowczy	decisive [dɪˈsaɪsɪv]
розу́мний, толко́вий *розм.*	rozumny, mądry, inteligentny	clever [ˈklevə(r)]; smart [smɑːt]
самовпе́внений	pewny siebie	self-confident [ˌselfˈkɒnfɪdənt]; self-assured [ˌselfəˈʃɔːd]
самокрити́чний	samokrytyczny	self-critical [selfˈkrɪtɪkəl]
сварли́вий	kłótliwy, swarliwy	quarrelsome [ˈkwɒrəlsəm]; grumpy [ˈgrʌmpi]
сентимента́льний	sentymentalny, czułostkowy	sentimental [ˌsentɪˈmentəl]
серйо́зний	poważny	serious [ˈsɪəriəs]
ске́птик,~а *ч*	skeptyk, ~a; niedowiar//ek, ~ka *pot.*	sceptic [ˈskɛptɪk]; unbeliever [ˌʌnbɪˈliːvər]
скро́мний	skromny	modest [ˈmɒdɪst]; quiet [ˈkwaɪət]
скупи́й; скна́р//а, ~и *ч/ж*; жадню́г//а, ~и *ч/ж розм.*; скупердя́й//й, ~я *ч розм.*	skąpy, centusiowski *pot.*; kutw//a, ~y *pogar.*; skner//a, ~y; skąp//iec, ~ca; centu//ś, ~sia; dusigrosz, ~a; harpagon, ~a *książk.;* skąpiradł//o, ~a *n*	miser [ˈmaɪzər]; meanie [ˈmiːnɪ]
сором'язли́вий	wstydliwy, nieśmiały	shy [ʃaɪ]

спокі́йний	spokojny	calm [kɑːm]; quiet [ˈkwaɪət]
спостере́жливий	spostrzegawczy	observant [əbˈzɜːvənt]
справедли́вий	sprawiedliwy	fair [feə(r)]
стара́нний, сумлі́нний	staranny, sumienny	diligent [ˈdɪlɪdʒənt]
сумни́й	smutny	sad [sæd]
суча́сний	współczesny, nowoczesny, świeżej daty *fraz.*	modern [ˈmɒdn]; up-to-date [ˌʌptəˈdeɪt]
терпля́чий	cierpliwy	patient [ˈpeɪʃnt]
ти́хий	cichy	calm [kɑːm]; shy [ʃaɪ]
товари́ський; душа́ компа́нії *фраз.*	towarzyski, koleżański, przyjacielski, równy *pot.*	friendly [ˈfrɛndli]
турбо́тливий, ува́жний	troskliwy	caring [ˈkeərɪŋ]
ущи́пливий	uszczypliwy, złośliwy	annoying [əˈnɔɪɪŋ]
халту́рник, ~а *ч розм.;* парта́ч ~а́ *ч зневаж.*	niedbaluch, ~a; partacz, ~a	sloven [slʌvn]
хвалькува́тий, самохва́льний *розм.*	chełpliwy, samochwalczy	boastful [ˈbəʊstfəl]; bragging [ˈbrægɪŋ]
че́мний	grzeczny, posłuszny	polite [pəˈlaɪt]; courteous [ˈkɜːtiəs]
чу́йний; вели́ке се́рце *фраз.*	czuły, tkliwy, serdeczny; człowiek o gołębim sercu	sensitive [ˈsensətɪv]; responsive [rɪˈspɒnsɪv]
цині́чний	cyniczny	cynical [ˈsɪnɪkəl]
ще́дрий	szczodry, hojny	generous [ˈdʒenərəs]; open-handed [ˌəʊpənˈhændɪd]
Роди́нні зв'язки́	**Pokreweństwo**	**Family Ties**
ба́б//а, ~и *ж*; бабу́с//я, ~і *ж пестл.*; бабу́н//я, ~і *ж пестл.*	babk//a, ~i; babc//ia, ~i *pot.*; babus//ia, ~i *pot.*; babun//ia, ~i *pot.*	grandmother [ˈgrænmʌðə(r)]; granny [ˈgræni]; grandma [ˈgrænmɑː]
батьк//и́, ~і́в *мн* назва́ні ~ хреще́ні ~	rodzic//e, ~ów przybrani ~ ~ chrzestni	parents [ˈpeərənts] (parent [ˈpeərənt] *sing.*) foster ~ [ˈfɒstər ˈpeərənts] godparents [ˈgɒdˌpeərənts]
ба́тьк//о, ~а *ч*; та́//то, ~а *ч розм.* назва́ний ~	ojc//iec, ~a; tat//a, ~y przybrany ~	father [ˈfɑːðə(r)]; daddy [ˈdædi]; dad [dæd] foster ~ [ˈfɒstər ˈfɑːðə(r)]

хрещéний ~	~ chrzestny	godfather [ˈgɒd ˈfɑːðə(r)]
близнюк//и́, ~і́в *мн* (близню́к, ~а *ч*)	bliźnia//cy, ~ków (bliźniak, ~a)	twins [twɪnz] (twin [twɪn])
близню́ч//ки, ~ок *мн* (близню́чк//а, ~и *ж*)	bliźniaczk//i, ~ek (bliźniaczk//a, ~i)	twins [twɪnz] (twin [twɪn])
близня́//та, ~т *мн*	bliźni//ęta, ~ąt; bliźniak//i (*różnej płci*), ~ów	twins [twɪnz]
брат, ~а *ч*	brat, ~a	brother[ˈbrʌðə(r)]
двою́рідний ~	kuzyn, ~a; cioteczny ~ (*syn ciotki lub wuja*); stryjeczny ~ (*syn stryja*); wujeczny ~ (*syn wujka*)	cousin [ˈkʌzn]
зве́дений ~	przyrodni ~	stepbrother [ˈstepˌbrʌðə(r)]
моло́дший ~	młodszy ~	younger ~ [ˈjʌŋgər brʌðə(r)]
рі́дний ~	rodzony ~	native ~ [ˈneɪtɪv brʌðə(r)]
рі́дні ~и і се́стри	rodzeństw//o, ~a *n*	native ~ and sisters [ˈneɪtɪv brʌðərz ənd ˈsɪstərz]
сере́дній ~	średni ~	middle ~ [ˈmɪdl ˈbrʌðə(r)]
ста́рший ~	starszy ~	older ~ [ˈəʊldə ˈbrʌðə(r)]
вітчи́м, ~а *ч*	ojczym, ~a	stepfather [ˈstepˌfɑːðər]
двійня́//та, ~т *мн розм.*	dwojaczk//i, ~ów	twins [twɪnz]
дити́н//а, ~и *ж*	dzieck//o, ~a *n*	child [tʃaɪld] (children [ˈtʃɪldrən] *pl*)
малолі́тня ~	nieletnie ~	young ~ [jʌŋ tʃaɪld]
усино́влена ~	adaptowane ~	adopted ~ [əˈdɒptɪd tʃaɪld]
дід, ~а *ч*; діду́//сь, ~ся́ *ч пестл.*	dziad//ek, ~ka; dziadziuni//o, ~a *pot.*	grandfather [ˈgrænfɑːðə(r)]; grandpa [ˈgrænpɑː]
~ і ба́ба	dziadk//owie, ~ów *lm*	~ and grandmother [ˈgrænfɑːðə(r) ənd ˈgrænmʌðə(r)]
дочк//а́, ~и́ *ж*	córk//a, ~i	daughter [ˈdɔːtə(r)]
моло́дша ~	młodsza ~	younger ~ [ˈjʌŋgər ˈdɔːtə(r)]
назва́на ~	adaptowana ~	adopted ~ [əˈdɒptɪd ˈdɔːtə(r)]
рі́дна ~	rodzona ~	native ~ [ˈneɪtɪv ˈdɔːtə(r)]
ста́рша ~	starsza ~	older ~ [ˈəʊldə ˈdɔːtə(r)]
дя́дьк//о, ~а *ч*	wuj (*brat matki lub ojca*), ~a; wuj//ek, ~ka; stryj (*brat ojca*), ~a; stryj//ek, ~ka	uncle [ˈʌŋkl]

~ з дружи́ною	wujostw//o, ~a *n;* stryjostw//o, ~a *n*	~ and his wife [ˈʌŋkl ənd hɪz waɪf]
зя́//ть, ~тя *ч*	zię//ć, ~cia	son in law [sʌn ɪn lɔ:]
кум, ~а *ч*	kum, ~a *pot.*	godfather [ˈgɒdˌfɑ:ðər]
кум//а́, ~и́ *ж*	kum//a, ~y *pot.*	godmother [ˈgɒdˌmʌðər]
ма́т//и, ~ері *ж;* ма́м//а, ~и	matk//a, ~i; mam//a, ~y *pot.*	mother [ˈmʌðə(r)]; mammy [ˈmæmi]; mam [mæm]
назва́на ~	przybrana ~	adopted ~ [əˈdɒptɪd ˈmʌðə(r)]
~-одина́чка	samotna ~	single ~ [ˈsɪŋgl ˈmʌðə(r)]
сурога́тна ~	~ zastępcza	surrogate ~ [ˈsʌrəgət ˈmʌðə(r)]
хреще́на ~	~ chrzestna	godmother [ˈgɒdˌmʌðər]
ма́чух//а, ~и *ж*	macoch//a, ~y	stepmother [ˈstepˌmʌðər]
неві́стк//а, ~и *ж*	synow//a, ~ej	daughter in law [ˈdɔ:tə(r) ɪn lɔ:]
немовля́, ~ти *с*	niemowlę, ~cia	baby [ˈbeɪbi]
ону́к, ~а *ч*; вну́к, ~а *ч*	wnuk, ~a	grandson [ˈgrænsʌn]
ону́чк//а, ~и *ж;* вну́чк//а, ~и *ж*	wnuczk//a, ~i	granddaughter [ˈgrændɔ:tə(r)]
опіку́н, ~а *ч*	opiekun, ~a	guardian [ˈgɑ:diən]
осироті́//ти, ~ю, ~єш *док.*	osierocie//ć, ~ję, ~jesz	to be orphaned [bi ˈɔ:fənd]
охр//ести́ти, ~ещу́, ~е́стиш *док.*	ochrz//cić, ~czę, ~cisz	to babtise [bæpˈtaɪz]; to babtize [bæpˈtaɪz] *амер.*
~ немовля́	~ niemowlę	~ a baby [bæpˈtaɪz ə ˈbeɪbi]
племі́нник, ~а *ч*; не́б//іж, ~ожа *ч*	siostrze//niec (*syn siostry*), ~ńca; bratan//ek (*syn brata*), ~ka	nephew [ˈnefju:]
племі́нниц//я, ~і *ж*	siostrzenic//a (*córka siostry*), ~y; bratanic//a (*córka brata*), ~y	niece [ni:s]
подру́жж//я, ~я *с*	małżeństw//o, ~a; małżonk//owie, ~ów *lm*	couple [ˈkʌp(ə)l]
безді́тне ~	bezdzietne ~	childless ~ [ˈtʃaɪldləs ˈkʌpl]
праба́б//а, ~и *ж*; праба́бк//а, ~и *ж*; прабабу́с//я, ~і *ж пестл.*	prababk//a, ~i	great-grandmother [greɪtˈgrænmʌðə]; great-grandma [greɪt ˈgrænmɑ:]
пра́внук, ~а *ч*	prawnuk, ~a	great-grandson [greɪt-ˈgrænsʌn]
пра́внучк//а, ~и *ж*	prawnuczk//a, ~i	great-granddaughter

		[greɪtˈgrændɔːtə(r)]
пра́дід, ~а *ч*; праді-ду́//сь, ~ся́ *ч пестл.*	pradzied//ek, ~ka; pradziad, ~a	great-grandfather [greɪtˈgrænfɑːðər]; great-grandpa [greɪtˈgrænpɑː]
ро́дич, ~а *ч* близьки́й ~ дале́кий ~	krewn//y, ~ego bliski ~ daleki ~	relative [ˈrelətɪv] close ~ [kləʊzˈrelətɪv] distant ~ [ˈdɪs.tənt ˈrelətɪv]
ро́дичк//а, ~и *ж* близька́ ~ дале́ка ~	krewn//a, ~ej bliska ~ daleka ~	relative [ˈrelətɪv] close ~ [kləʊzˈrelətɪv] distant ~ [ˈdɪs.tənt ˈrelətɪv]
све́к//ор, ~ра *ч*	teś//ć, ~cia	father-in-law [ˈfɑːðərɪnlɔː]
свекру́х//а, ~и *ж*	teściow//a, ~ej	mother-in-law [ˈmʌðə rɪnlɔː]
сестр//а́, ~и́ *ж* двою́рідна ~ зве́дена ~ моло́дша ~ рі́дна ~ сере́дня ~ ста́рша ~	siostr//a, ~y kuzynk//a, ~i; cioteczna ~ (*córka ciotki lub wuja*); stryjeczna ~ (*córka stryja*); wujeczna ~ (*córka wujka*) przyrodnia ~ młodsza ~ rodzona ~ średnia ~ starsza ~	sister [ˈsɪstə(r)] cousin [ˈkʌzn] stepsister [ˈstepˌsɪstə(r)] younger ~ [ˈjʌŋgər sɪstə(r)] native ~ [ˈneɪtɪvˈsɪstə(r)] middle ~ [ˈmɪdlˈsɪstə(r)] elder ~ [ˈeldər ˈsɪstə(r)]
син, ~а *ч*; син//о́к, ~ка́ *ч пестл.* моло́дший ~ назва́ний ~ рі́дний ~ ста́рший ~	syn, ~a; syn//ek, ~ka młodszy ~ adaptowany ~ rodzony ~ starszy ~	son [sʌn] younger ~ [jʌŋˈgə(r) sʌn] adopted ~ [əˈdɒptɪd sʌn] native ~ [ˈneɪtɪv sʌn] elder ~ [ˈeldər sʌn]
сирот//а́, ~и́ *ж/ч*	sierot//a, ~y	orphan [ˈɔːfən]
сім'//я́, ~ї́ *ж* багатоді́тна ~ вели́ка ~ дру́жна ~ непо́вна ~ по́вна ~	rodzin//a, ~y ~ wielodzietna liczna ~ zgodna ~ niepełna ~ pełna ~	family [ˈfæməli] large ~ [lɑːdʒˈfæməli] large ~ [lɑːdʒˈfæməli] friendly ~ [ˈfrendliˈfæməli] incomplete ~ [ˌɪnkəmˈpliːtˈfæməli] full ~ [fʊlˈfæməli]
те́с//ть, ~тя *ч*	teś//ć, ~cia	father-in-law [ˈfɑːðərɪnlɔː]

те́щ//а, ~і *ж*	teściow//a, ~ej	mother-in-law [ˈmʌðə rɪnlɔː]
ті́тк//а, ~и *ж*; ті́точк//а, ~и *ж розм. пестл.*	ciotk//a, ~i; cioc//ia, ~i	aunt [ɑːnt]
удочер//и́ти, ~ю́, ~и́ш *док.*	adopt//ować, ~uję, ~ujesz	to adopt [əˈdɒpt]
удочеря́//ти, ~ю, ~єш *недок.*	adopt//ować, ~uję, ~ujesz	to adopt [əˈdɒpt]
усинов//и́ти, ~лю́, ~и́ш *док.*	usynawi//ć, ~ę, ~sz; adopt//ować, ~uję, ~ujesz	to adopt [əˈdɒpt]
усиновля́//ти, ~ю, ~єш *недок.*	usynawia//ć, ~m, ~sz; usynowia//ć, ~m, ~sz; adopt//ować, ~uję, ~ujesz	to adopt [əˈdɒpt]
хрести́ти, хрещу́, хре́стиш *недок.* ~ дити́ну	chrz//cić, ~czę, ~cisz ~ dziecko	to babtise [bæpˈtaɪz]; to babtize [bæpˈtaɪz] *амер.* ~ a child [bæpˈtaɪz ə ʧaɪld]
хреще́ник, ~а *ч*; похре́сник, ~а *ч*	syn chrzestn//y, ~a ~ego; chrześniak, ~a *pot.*	godson [ˈgɒdsʌn]
хреще́ниц//я, ~і *ж*; похре́сниц//я, ~і *ж*	córk//a chrzestn//a, ~i ~ej; chrześniaczk//a, ~i *pot.*	goddaughter [ˈgɒdˌdɔːtər]
Сіме́йний стан	**Stan cywilny**	**Marital Status**
алімéнт//и, ~ів *мн* плати́ти ~	aliment//y, ~ów płacić ~	child support [tʃaɪld səˈpɔːt] to pay ~ [peɪ tʃaɪld səˈpɔːt]
вдів//е́ць, ~ця́ *ч*; удів//е́ць, ~ця́ *ч*	wdow//iec, ~ca	widower [ˈwɪdəʊər]
вдов//а́, ~и́ *ж*; удов//а́, ~и́ *ж*	wdow//a, ~y	widow [ˈwɪd.əʊ]
ді́вчин//а, ~и *ж*; незаміж//ня́, ~ньо́ї *ж*	pann//a, ~y; niezamężn//a, ~ej	bachelorette [bætʃələˈret]; single [ˈsɪŋgl] (*woman*)
дружи́н//а, ~и *ж* цивільна ~	żon//a, ~y; małżonk//a, ~i konkubin//a, ~y *ż praw.*; nieślubn//a, ~ej *ż pot. żart.*	wife [waɪf] civil ~ [ˈsɪvl waɪf]
ви́й//ти за́між, ~ду ~, деш ~ *док.*	wyj//ść za mąż, ~dę za ~, ~dziesz za ~	to get (got, got) married [get (gɒt, gɒt) ˈmærid]
вихо́//дити за́між, ~джу ~, ~диш ~ *недок.*	wycho//dić za mąż, ~dzę za ~, ~dzisz za ~	to get (got, got) married [get (gɒt, gɒt) ˈmærid]

заміж//ня́, ~ньо́ї *ж*; одру́жен//а жі́нк//а, ~ої ~и *ж;* заміж//ня жі́нк//а, ~ньої ~и *ж;*	mężatk//a, ~i; zamężn//a, ~ej; kobiet//a zamężn//a, ~y ~ej	married woman [ˈmærid ˈwʊmən]
молодя́//та, ~т *мн*	mło//dzi, ~dych *pot.*	newly wedded couple [ˈnjuːli ˈwedɪd ˈkʌpl]
наречéн//а, ~ої *ж*	narzeczon//a, ~ej	bride [braɪd]
наречéн//ий, ~ого *ч*	narzeczon//y, ~ego	groom [gruːm]
овдові́//ти, ~ю, ~єш *док.*	owdowie//ć, ~ję, ~jesz	to become (became, become) widowed [bɪˈkʌmˈ (bɪˈkeɪm, bɪˈkʌm) wɪd.əʊd]
одру́жен//ий, ~ого *ч*	żonat//y, ~ego	married [ˈmærid]
одр//ужи́тися, ~ужу́ся, ~у́жишся *док.*	zaw//rzeć związek małżeński, ~rę ~ ~, ~rzesz ~ ~	to get (got, got) married [get (gɒt, gɒt) ˈmærid]
одру́жу//ватися, ~юся, ~єшся *недок.*	zawiera//ć związek małżeński, ~m ~ ~, ~sz ~ ~	to get (got, got) married [get (gɒt, gɒt) ˈmærid]
ож//ени́тися, ~еню́ся, ~е́нишся *док.*	ożeni//ć się, ~ę się, ~sz się	to get (got, got) married [get (gɒt, gɒt) ˈmærid]
розлу́чен//а, ~ої *ж*	rozwiedzion//a, ~ej; rozwódk//a, ~i	divorced [dɪˈvɔːst]
розлу́чен//ий, ~ого *ч*	rozwiedzion//y, ~ego; rozwodnik, ~a	divorced [dɪˈvɔːst]
розлуча́//тися, ~юся, ~єшся *недок.*	rozwodz//ić się, ~ę się, ~isz się	to divorce [dɪˈvɔːs]
розл//учи́тися, ~учу́ся, ~у́чишся *док.*	rozwi//eść się, ~odę się, ~edziesz się	to divorce [dɪˈvɔːs]
чолові́к, ~а *ч* циві́льний ~ неодру́жений ~; па́руб//ок, ~ка; нежона́т//ий, ~ого; холостя́к, ~а́	mąż, męża; małżon//ek, ~ka konkubin, ~a *m praw.*; nieślubn//y, ~ego *m pot. żart.* nieżonat//y mężczyzn//a; kawaler, ~a; nieżonat//y, ~ego	husband [ˈhʌzbənd] civil ~ [ˈsɪvl ˈhʌzbənd] bachelor [ˈbætʃələr]; single [ˈsɪŋgl] (*man*)

Джерела

1. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org
2. Macmillan Dictionary. URL: https://www.macmillandictionary.com
3. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy. Warszawa : Świat Książki, 2004. 1088 s.

4. Oxford Learner's Dictionaries. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com
5. Uniwersalny słownik języka polskiego / Red. S. Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. T. 1–4.
6. Береза Т. Практичний англо-український словник фразеологічних синонімів. / Авт.-уклад.: Береза Т. А., Коцюк Л. М., Кулинський О. С. Львів: БаК, 2011. 400 с.
7. Мирошніченко І. М. Ідеографічний словничок польського фразеосемантичного поля «працьовитість / неробство». // Фразеосемантичне поле «працьовитість/неробство» в польській мові. Київ : Наук. думка, 2014. С. 195–245. URL: https://bit.ly/3mQQ1i1
8. Словник української мови. / За ред. В. В. Жайворонка. Київ, 2016.
9. Словник української мови: у 11-ти т. Київ, 1970–1980.
10. Словники України. URL: http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/
11. Фразеологічний словник української мови / За ред. Л. С. Паламарчука, В. М. Білоноженко і ін. Київ: Наук. думка, 1993. Кн. 1–2.

Legend

1. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org
2. Macmillan Dictionary. URL: https://www.macmillandictionary.com
3. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy. Warszawa : Świat Książki, 2004. 1088 s.
4. Oxford Learner's Dictionaries. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com
5. Uniwersalny słownik języka polskiego / Red. S. Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. T. 1–4.
6. Bereza T. Practical English-Ukrainian dictionary of phraseological synonyms. / Author-compiler: Bereza T. A., Kotsyuk L. M., Kulinskyi O. S. Lviv: BaK, 2011. 400 p. (in Ukr.)
7. Myroshnichenko I. M. Ideographic dictionary of the Polish phraseological field «hard work / idleness». // Phrase-semantic field «industriousness/idleness» in the Polish language. Kyiv: Nauk. Dumka, 2014. P. 195–245. (in Ukr.)
8. Dictionary of the Ukrainian language. / Ed. V. V. Zhaivoronok. Kyiv, 2016 (in Ukr.)
9. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv, 1970–1980 (in Ukr.).
10. Dictionaries of Ukraine. URL: http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/ (in Ukr.)
11. Phraseological dictionary of the Ukrainian language / Ed. L. S. Palamarchuk, V. M. Bilonozhenko and others. Kyiv: Nauk. Dumka, 1993. Book. 1–2. (in Ukr.)

Ilona Myroshnichenko, Iryna Stohnii

Thematic group «Human» of the «Ukrainian-Polish-English thematic dictionary» (dictionary materials

Зінаїда Козирєва

Мовна норма як загальнонаціональна цінність (словникові матеріали)

У заголовок винесено терміни на позначення двох важливих і взаємопов'язаних між собою аспектів життєдіяльності будь-якого суспільства: те, що має особливе значення в житті людей (цінність) і те, що зобов'язані виконувати люди в певній ситуації (норма). Цінності належать до понять широко обговорюваних і досліджуваних багатьма науками. Існує безліч визначень абстрактного поняття 'цінність' з різних галузей знань. Лексикографічне тлумачення, представлене в 11-томному академічному «Словнику української мови» (далі – СУМ), очевидно, потребує певної перебудови дефінітивної частини з огляду на зрослу значущість цього терміна в сучасних умовах: визначення «виражена в грошах вартість чого-небудь; ціна» має поступитися першим місцем тлумаченню «важливість, значущість чого-небудь» (СУМ, XI, 237). Норма визначена як загальноприйняте правило в мові, літературі і т. ін. (СУМ, V, 442). Для потреб нашого дослідження і для укладання Словника української мови активного типу, над яким зараз працює відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, під цінністю розуміємо загальновизнану норму, що сформувалася в певній сфері культурного простору, яка задає зразки і впливає на вибір між можливими альтернативами. Далі подаємо словникові статті зі «Словника мови творчих особистостей України другої пол. XX – першої пол. XXI ст.» (далі – СМТО) та словника з робочою назвою «Тлумачний словник української мови активного типу» (АСУМ), у яких опрацьовано позначення різних аспектів поняття «цінність».

Поняття цінності як компонент культури і духовна домінанта особистості знаходять в мові різноманітне вираження. Лексеми *вартість, цінність* і вирази з таким компонентом представлені в публіцистиці як одиниці з протилежними – позитивним і негативним – полюсами, тобто контрастують як цінності і антицінності, напр.: *абсолютні цінності, великі людські цінності, вищі (невжиткові) цінності, загальнолюдські цінності, національні традиційні цінності, цінності вистражданої свободи,* з одного боку, і *міражні цінності, позолочені цінності* – з іншого. У «Словнику мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XXI ст.» подаємо словосполучення, що містять лексеми *вартість (вартості)* і *цінність (цінності)*, що вербалізують такі полярні поняття:

ва́ртості, -ей, *мн., перен.* Поняття, ідеали, традиції та інші абстрактні сутності, що мають найбільшу значущість для суспільства або людини, і слугують моральним орієнтиром. **Духо́ві ва́ртості** – поняття, які лежать в основі внутрішнього пошуку людини, її устремлінь, формуванні світогляду, індивідуального погляду на оточуючу дійсність; духовні вартості. *Він* [В'ячеслав Липинський] *пропонує дух релігії справжньої, віри, що.. цілковито визначає пріоритет духових вартостей* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 23); **Культу́рні ва́ртості** – матеріальні і духовних цінності, створені людством протягом його історії, які мають найбільшу значимість для суспільства і людини. *Нині ми пробуємо знайти спільний зна-*

менник і ***культурні вартості*** *у феномені духовности. Просто на тій підставі, що бездуховність явилась нам в образі розбитого корита,як антипод усіх вартостей* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 43); **Найви́щі ва́ртості** – певні встановлені суспільством ідеали, які неможливо нічим виміряти і скласти їм ціну.*Він* [В'ячеслав Липинський] *пропонує дух релігії справжньої, віри, що пронизує* ***найвищі вартості*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 23); **Сьогоде́нні ва́ртості** – те, що не пов'язане з духовним життям людини; утилітарне, побутове, скороминуще. *Кілька поколінь українських читачів проходили школу (середню й вищу) знедуховлення свого національного поета і замінювали його образи поняттями жорстокої клясової* [класової] *боротьби, «за перемогу революції», «за владу», «за знищення» і т. ін. Ми здрібнювалися до кон'юнктури* ***сьогоденних вартостей*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 175); **Фундамента́льні ва́ртості** – головні, основні поняття, ідеали, традиції та інші абстрактні сутності, що мають найбільшу значимість для суспільства або людини, і слугують моральним орієнтиром. *Все живе мусіло ставати в оборону* ***фундаментальних вартостей*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 28); **Христия́нські вартості** – поняття, ідеали, традиції, що мають найбільшу значимість для суспільства або людини і пов'язані з християнством. *Чи не найбільшим єретиком і вчителем західнього* [західного] *мислення у нас був Шевченко з його рішучим поверненням до духовних абсолютів,до біблійного світогляду і* ***християнських вартостей*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 30).

ці́нності, -ей, *мн.* Поняття, ідеали, традиції та інші атрибути матеріальної і духовної культури нації, що мають для її представників найбільше значення, і слугують моральним орієнтиром; вартості. **Абсолю́тні ці́нності** – предмети і явища культури, моралі і т. ін. нації, що мають для неї неперебутнє значення, пов'язані з вірою в Бога, ідеали; неутилітарні цінності. *Релятивізм початку XX віку так розмив грань* ***абсолютних цінностей,*** *що навіть серед українських політиків, які загалом не приймали атеїзму, релігія посіла місце зубожілої родички* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 21); **Біологі́чно-матеріяльні** (*норм.* біологі́чно-матеріа́льні) **ці́нності** – те, що пов'язане з фізичними або фізіологічними потребами людини, має матеріальну вартість, важливість і значущість чого пов'язана з володінням певною власністю, з прибутками, заробітками, грошима; прот. духовні цінності. *Не прийнявши трансцендентних вимірів людської особистости, людина визнала сама себе мірою речей і зайняла споживацьку позицію в житті. Хотіла вона того чи ні, а при такій позиції ієрархія цінностей зсунулась, і на перший плян* [план] *у цій ієрархії стали* ***цінності біологічно-матеріяльні*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 94); **Вели́кі лю́дські ці́нності** – те, що має важливе значення для матеріального та духовного життя людей, для людства. ***Великі людські цінності*** *перестали працювати на нас – зосталися обіч «дороги прогресу»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 178); **Ви́щі [невжитко́ві] ці́нності** –тс. **абсолю́тні ці́нності.** *Що ж таке це «справжнє», протилежне багатству? Це ті вищі цінності, «не такі загальновизнані», ті, яких ми не помічаємо, які незримо ввійшли в нас: як повітря дитинства, як рідна пісня, як пам'ять про батьків і прадідів* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 410); *Людина починалась з того, що утверджувала* ***вищі цінно-***

сті *над своїми поточними інтересами і нахилами своєї хисткої природи, утверджувала сувору дорогу нагору до* ***Вищих Цінностей,*** *переступаючи минущі, сьогоденні* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 76); *Треба утверджувати в собі* ***вищі невжиткові цінності*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 39); **Ві́чні ці́нності** – тс. **абсолю́тні ці́нності.** *Його* [Т.Г. Шевченка] *«Сон», за зовнішньою видимістю сатира, з висоти «Духу Істини» – комедія, сльози і сміх з високопосртавлених лицедіїв, які свої міражні цінності хочуть утвердити понад* ***цінності вічні*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 40); **Загальнолю́дські ці́нності** – предмети та явища культури, норми моралі та етики, ідеали, спільні для всіх людей світу, властиві, належні всьому людству. *Нині ми повертаємося лицем до* ***загальнолюдських цінностей,*** *а отже, й до Шевченка* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 186);*У сучасній політичній фразеології дедалі частіше повторюються поняття – «спільний европейський* [європейський] *дім», **«загальнолюдські цінності»,** «духовна спадщина»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 168); **Міра́жні ці́нності** – уявні, удавані, не пов'язані з реальністю поняття, ідеали, традиції та інші атрибути матеріальної і духовної культури, які не відповідають реальності. *Його* [Т.Г. Шевченка] *«Сон», за зовнішньою видимістю сатира, з висоти «Духу Істини» – комедія, сльози і сміх з високопосртавлених лицедіїв, які свої* ***міражні цінності*** *хочуть утвердити понад цінності вічні* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 40); **Націона́льні традиці́йні ці́нності** –те, що має велику духовну вартість для певного народу, для багатьох людей. *Українські шістдесятники використовували антиімперські гармати в обороні своїх* ***національних традиційних цінностей,*** *свого єства, своєї гідности. Крім загальних цінностей, мусіли ще віднайти і відновити поганьблену національну святиню* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 24); **Першоря́дні ці́нності** – поняття, норми, традиції, які є найважливішими для життя суспільства, окремої людини. *На цій дорозі нам не потрібні були* ***першорядні цінності*** *– «міра, уміркованість, своєчасність на все те, що так само належить до вічности»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 42); **Позоло́чені ці́нності** –ілюзорні, несправжні, оманливі поняття, ідеали, традиції. | Образно. *Сковорода – голос українського національного єства – був популярний у народу, незважаючи на книжну мову. Малий Тарас переписував їх… Потім він сам став голосом українського здорового глузду, що підніс духовні цінності й національні святині – над усі офіційні імперські авторитети та* ***позолочені цінності*** *і над усі модні віяння часу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 45); **Соціяліс-ти́чні** (*норм.*соціалістичні) **ці́нності** – поняття, ідеали, традиції, спосіб життя, властиві соціалізму як суспільному ладу; соціалістичні завоювання. *Однак треба ясно усвідомити, що закладені з дитинства начала були різними, навіть протилежними. При всій взаємній симпатії було багато розбіжностей – у поняттях, оцінках, звичних поглядах. І хоча* ***соціялістичні цінності*** *ревно ніхто не захищав – вони десь сиділи на дні* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 31); **ці́нності ви́страждaної свобо́ди** – відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті суспільства, що мають найбільшу значимість для суспільства, здобуті ціною багатьох страждань. *На міру взаємин ринку Україна, пограбована та ув'язнена, не мала чого дати Заходові. Але на міру тих ва-*

ртостей, що їх зберігає історія в нерозмінному фонді насіння,Україна устами гнаних за правду нагадала призабуті в кінці ХХ століття ***цінності вистражданої свободи*** *й офірности у відстоюванні засадничих вартостей* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 32).

Динамічні процеси в економічному, суспільному і громадському житті спричиняються до змін ціннісних орієнтирів. У тлумачній лексикографії, яка завжди спирається на наявні лексикографічні традиції, спостерігаємо певні лакуни в описі церковно-релігійної лексики в словниках радянського періоду внаслідок ідеологічних обмежень. Тому одне з пріоритетних завдань сучасної лінгвістики полягає у з'ясуванні способів вербалізації релігійної діяльності української спільноти та їх лексикографічне відтворення. Наприклад, у СУМ одиниця **Новий завіт** має значення «церковна книга, яка містить у собі виклад християнської релігії» (V, 433). Натепер вислів набув переносних значень: 1) те, що нагадує, з чим асоціюються, що означає нові якісні відносити між Богом і людиною» і «той, хто уособлює Боже одкровення, хто являє собою центральне відкриття Богом Самого Себе і Своєї волі людям». Пропонуємо новий лексикографічний формат цієї назви та інших одиниць з релігійної сфери функціонування української мови:

Нови́й Заві́т* [нгрец. Καινὴ Διαθήκη, дгрец. Kainē Diathēkē] варто додати в СМТО, бо це різні мови – давньогрецька і новогрецька. **1.** *бібл.* Священна книга християнства, частина Біблії, написана християнськими святими давньогрецькою мовою; містить 27 книг, текст яких є єдиним для усіх християн. *Незабаром прийшла маленька бандероля, оцінена в 20 карбованців –* ***„Новий Завіт»***(Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 152). **2.** *перен.* Те, що нагадує, з чим асоціюються, що означає нові якісні відносини між Богом і людиною. *Можна величати Шевченка словами молитви «Отче наш», можна його книгу величати* ***«Новим Завітом»*** *– від цього поет не буде для нас ближчим. Творення ідола і розвінчання Бога – це різні точки цієї самої парадигми. Кожен по-справжньому великий потребує не звеличення, а розуміння його джерел і святинь. І такої ж, як у нього, поваги до цих святинь* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 164); **3.** *перен.* Той, хто уособлює Боже одкровення, хто являє собою центральне відкриття Богом Самого Себе і Своєї волі людям. *Нова примітивізація Шевченка («батько нації», «наш* ***Новий Завіт****»).. – це друге коло того самого пропагандистського радянського літературознавства. Іконізувати поета – це погасити і загубити…*(Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 169).

Мойсе́й зі скрижа́лями і Христо́с з про́пові́ддю на Горі́. Образ сили і неперервності священних уз, що єднають упродовж тисячоліть учення юдеїв і християн. *Але скільки ідолів і лжепророків кануло в Лету, а* ***Мойсей зі скрижалями і Христос з проповіддю на Горі*** *все ще стоять і навчають* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 122). – Мойсеєві скрижалі – дві кам'яні плити, на яких було вибито текст десяти заповідей, отриманих Мойсеєм від Бога на горі Синай, попередньо висловлені Богом народу, тобто, скрижалі стали видимим вираженням завіту між Богом і народом Ізраїлю (Вихід 24: 12; 34: 1 – 4). Нагірна проповідь, яку вважають коментарем до десяти заповідей, – серія повчань Ісуса Христа, які записані в 5, 6 і 7 главах Єван-

гелія від Матвія і містять основні елементи його учення. У Нагірній проповіді викладено основний зміст християнського вчення. Нагірна проповідь впроваджує суворі етичні принципи, часто загострюючи і поглиблюючи моральні закони, які існували перед тим.

Нагі́рна про́повідь Христа́, *бібл.* Серія повчань Ісуса Христа, які записані в 5, 6 і 7 главах Євангелія від Матвія і містять основні елементи його морального вчення. *Люди зреклися морального максималізму* ***Нагірної проповіді*** *й відкинули всі принципи: не бажай ближньому того, чого не бажаєш собі; не суди ближнього; помирись з братом перше, ніж переступити поріг храму; не будь подвійним, як той фарисей; вийми колоду з власного ока, а тоді порошинку з ока ближнього* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 52). – Повчання, виголошені Ісусом на схилі гори Блаженства над Галілейським морем коло колишнього міста Капернаум у сучасному Ізраїлі, скеровані до учнів та до великої юрби народу. Нагірна проповідь впроваджує суворі етичні принципи християнського віровчення, часто загострюючи і поглиблюючи моральні закони, які існували перед тим.

Бага́та (Пе́рша, Свята́) вечеря, *рел.* – ритуальне споживання дванадцятьох пісних страв напередодні Різдва Христового. *В гущавині на схід ударив дзвін на першу вечерю…* (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 178); *Коли наступила година Святої вечері, галичанин виставив на скриню бутель самогону* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 441); **Тає́мна (Та́йна, Оста́ння) вече́ря** – а) у християнстві: остання трапеза Ісуса Христа у Страсний четвер зі своїми учнями в ознаменування Пасхи напередодні розп'яття (на цій вечері було встановлено таїнство причастя). *Ким був євангеліст Марк? Якщо додержуватися традиції, то ми повинні ототожнювати автора хронологічно найдавнішого євангелія з тим Іоанном Марком (римське ім'я Маркус), з яким ми кілька разів зустрічаємося в текстах Нового завіту. З почерпнутих звідти мізерних відомостей можна зробити висновок, що він був молодою людиною з заможної єрусалимської родини, певно, освічений, добре володів – хоч цього ми не знаємо достовірно – грецькою і латинською мовами. У домі його матері Марії знайшов притулок Ісус зі своєю галілейською групою учнів; там же відбулася* ***«Остання вечеря»*** (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, 1985, 43); *Невідомо точно, чи була* ***остання вечеря*** *традиційною пасхальною трапезою, яка відбувається за єврейським календарем у місяці нісані, 14-го числа (як твердять синоптики), чи якоюсь іншою трапезою, що місце (за Євангелієм від Іоанна) 13-го числа того самого місяця* (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, 1985, 185); *Отець Йосип і раніше не раз жартома думав, що богомазам, які б узялися малювати* ***«Тайну вечерю»,*** *кращої натури для образу Юди, як Курочка, не знайти* (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 460); *Літургію (з грецької – спільне богослужіння) запровадив сам Ісус Христос під час* ***Тайної вечері*** (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 49); б) *перен.* Про те, що нагадує євхаристію Христа. *Він* [крайовий провідник] *побоявся числа тринадцять, бо яка ж це гурма для трощі. Де десятеро, там і троє не зайві, але тоді в нас вийшла б мовби* ***тайна вечеря*** (В. Шкляр, Троща, 2017, 14); *Образно. *Невідомо росла ніч, росли нічні звуки, і невідомо ріс запашний дуб. Збігалися зорі на* ***тайну вечерю,*** *і нечутно зідхав* [зітхав] *зе-*

лений Оріон на голубиних гонах. Хотілось упасти на землю, крикнути збентежений крик, потім надхненно [натхненно] *молитися в тайну вечерю зір* (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 192).

Для кожної людини особисте щастя – рідний край, родина, діти, дім, рідна природа.

васи́лькй́, -и́лькі́в, *мн.* (*одн.* **васи́льо́к,** -и́лька́, *ч.*), *бот.* **1.** Трав'яниста кущова рослина із запашними синіми квітками, що в давнину використовувалися в народних обрядах; деякі види вирощуються як ефіроолійні культури. *«**Васильки** у полі, **васильки** у полі…» Десь там, у полі, подруго Волошко, і знайшли мертвого Василька* (В. Шкляр, Троща, 2017, 231). || У народній уяві символізують молодість, дівочу ніжність і честь; використовувалися широко у весільній обрядовості. *Я здогадався, що сталося щось незвичайне. Це було видно і з Брозового збудженого обличчя, мовби натхненного якоюсь поетичною строфою («..і у тебе, мила, **васильки** з-під вій…»)* (В. Шкляр, Троща, 2017, 228). **2.** Квіти цієї рослини. ***Васильки** у полі, **васильки** у полі… Нема **васильків.** Відцвіли* (В. Шкляр, Троща, 2017, 233); *Образно. *Михася трохи подумала і, показавши Свердлову «**васильки** з-під вій», поцікавилася: – Це що – допит?* (В. Шкляр, Троща, 2017, 263).

весі́лля, -я; *мн.* -я, -і́ль *і* -і́ллів), *с.* Обряд одруження, святкування з нагоди одруження; старовинне (ще дохристиянського походження) народне дійство з нагоди побрання молодих з метою створення нової родини. *Що то було за **весілля!** Із сусідніх областей начальство наїхало, цілий корабель їх обслуговував – два ресторани, люкси, бари, басейн для плавання* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 302); *За вікном голоси, голоси – То **весілля** вже третій день. І, здається, на всі часи Сміху вистачить та пісень* (М. Руденко, Поезії, 1991, 60); *Життя людини ділилось на три періоди: хрестини, **весілля,** похорон* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 9); *Потім він посміливішав і сказав: – ..Коли захочеш, до твого **весілля** я зроблю вино з пелюсток троянди* (В. Симоненко, На схрещених мечах, 2004, 243); *Колись за кількістю і довершеністю вишитих рушників, сорочок, сервлеток, скатертин, які дівчина готувала до свого **весілля,** судили про її характер, старанність і працьовитість* (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 6); *Стефа замовила собі келих червоного вина, а я погодився на склянку міцного чорного чаю, чим украй здивував милу кельнерку: **весілля** без чарки, що Мартин без Одарки* (В. Шкляр, Троща, 2017, 115); *Образно. *А граки, які потім стануть майже ненависними, породжують такі відгомони у твоїй душі, що ти ладен їм пробачити всі майбутні неприємності – і безсоння, викликане їхнім бучним **весіллям,** і нашестя на засіяні городи та ниви* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 383).

верба́, -и́, *кл.* ве́рбо; *мн.* ве́рби, верб, дві (три, чотири) вербй, *ж.*, *бот.* Дерево або кущ із гнучким гіллям, цілісними листками і квітками, зібраними в сережки; за народними уявленнями – має оберегові властивості. *А **верба,** віддзеркаливши мертве гілля, Заскрипіла, немовби деркач у гаю: – Прийде лютий мороз, помертвіє земля – Отоді ти поглянеш на вроду мою* (М. Руденко, Поезії, 1991, 87); ***Верби** й тополі, ді-*

брови й гаї, / Стежка між нивами плідними, / Гордо я вас називаю – "мої", / Щиро вважаю вас рідними (В. Симоненко, На схрещених мечах, 2004, 98); *Вершники, ховаючись від дощу, спішилися і збилися в купи попід старими* ***вербами,*** *що росли над руслом пересохлої річечки* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 233); *Вітаю і тебе, старенька* ***вербо,*** *давно не бачилися* (В. Шкляр, Троща, 2017, 232). || Ужив. як національний символ рідного краю, батьківської землі. *Широковідоме сьогодні не тільки в Запоріжжі, а й в усій країні творче об'єднання «Цвіт калини». Так назвали.. його тому, що калина вважається символом України, а, як кажуть у народі, без* ***верби*** *і калини нема України* (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 304). **Плаку́ча верба́** – вид білої верби з довгими вислими гілками; у народі символізує опечалену матір або вдівство. *Віктор відчинив вікно й покликав: – Горпино Макарівно! Із окремого будиночка, що стояв серед плакучих верб, вийшла немолода жінка* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 200); *Я тільки сказав:* ***– Плакучі верби*** *зробили корейців людьми довірливими і кволими* (За переказами, засновник Кореї Кі Чжа назвав столичне місто Югеном (столиця плакучих верб), щоб пом'якшити характер його мешканців – Р.А.) (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 338); **Стелю́ча верба́** – тс. **плаку́ча верба́.** *Немовби вдруге цього дня прокинувся, обвів зором ще засніжений пруг стелючих верб і жерепу, прочалапав опливною цариною і повернув назад* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 417). ◊ **На вербі́ гру́ші** – безглузда вигадка, нісенітниця. *Разом з танками йдуть у "запас" і хитромудрі ідеологи вчорашнього дня, популяризатори примусової віри в майбутнє щастя і в* ***груші на вербі…*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 95).

весна́, -и́, *кл.* ве́сно; *мн.* ве́сни, -сен; дві (три, чотири весни́), *ж.* **1.** Пора року, що настає після зими перед літом і характеризується потеплінням та цвітінням рослин. *Всеньку* ***весну*** *і літо де-небудь, ось хоча б на отій поляні, - чи може бути більша приємність!..* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 656); *Доцвітали конвалії в травах, Голубої* ***весни*** *прапори* (В. Симоненко, На схрещених мечах, 2004, 162); *– Звичайно, якби це була* ***весна*** *чи літо, пішли б на берег Дніпра, а так ні, сядемо десь за чаєм, а потім трохи походимо містом, – безапеляційно розписував програму Юрко* (В. Шкляр, Троща, 2017, 318); *Не годилося витоптувати стежку біля криївки, в якій доведеться заквартирувати до* ***весни*** (В. Шкляр, Троща, 2017, 329). * У порівн. *Цього Великодня я чекав, як* ***весни,*** *і все допитувався про дату в бабусі, яка приносила їжу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 147);**2.** *перен.* Молодість, роки дитинства і юності. *Моя друга* ***весна*** *в цьому місті настала пізньої осені, коли дерева скинули з себе листя і холодні колючі вітри розносили його вулицями разом зі сміттям та пилюгою* (В. Шкляр, Троща, 2017, 291). **3.** Рік (тільки при визначенні віку кого-небудь). *1905 рік на Варю, очевидно, ніяк не міг вплинути, бо їй було тоді тільки п'ять* ***весен***(М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 43). **Вели́ка весна́** – тс. **Весна́ наро́дів**, *іст.* *Недолугі часи загнали Федьковича між гірські лупаки, в безгомінний запуст – ніби спокутувати за те, що був дитиною* ***Великої весни,*** *не потримав у руках рушниці поруч з мужніми і нескорено-зламаними* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 819); *Недолугі часи загнали Федьковича між гірські лупаки, в безгомінний запуст – ніби спокутувати за те, що був дитиною* ***Великої весни,*** *не потримав у руках рушниці поруч з мужніми і нескорено-зламаними* (Р. Андріяшик,

Вибране: Романи, 2004, 819); **Весна́ наро́дів,** *іст.* – буржуазно-демократичні та буржуазні революції 1848 – 1849 рр. в Австрії, Німеччині, Італії, Франції, Угорщині. *Його* [Юрія Федьковича]*, окрім усього, не переставав мучити і підточувати образ потопленої в крові усіма монархами світу* ***Весни народів,*** *і він зрозумів, що образ той буде йому тут увижатися в тисячах відбитків і слідів* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 819); *Та привіз Роткель із Берліна кілька томиків німецьких поетів-містиків з самоповішаного світанку романтизму. В них Федькович почерпнув «солоних вод» перед кривавим водопіллям сорок восьмого року й* ***весни народів***(Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 926).

вечорни́ці, -и́ць, *мн., етн.* Традиційні вечірні зібрання молоді восени та взимку, на яких у будні поряд з розвагами виконувалася певна робота, а в святкові дні справлялися гуляння. *Дівчата повернулися з буряків і* ***вечерниці*** [вечорниці] *улаштовували – і не хотілось на* ***вечерниці*** [вечорниці] (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 151); *– Онде наша стая. – Вона мрійливо дивилась у серпанкову далину. – Взимі приходьте до Красного Долу на* ***вечорниці*** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 483); *У навколишніх селах прокинулись заразні хвороби. Є тільки одна можливість попередити епідемії: заборонити сходки,* ***вечорниці,*** *навіть богослужіння* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 164); *Третяк одружився у вісімнадцять літ. ..Згодом про його пригоду розповідали на кожних* ***вечорницях*** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 412); *Довгими зимовими вечорами збиралась молодь на* ***вечорниці,*** *пряли, вишивали, співали* (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 253).

ве́чір, -чора; *мн.* вечори́, -і́в; два (три, чотири ве́чори), *ч.* **1.** Частина доби від кінця дня до початку ночі. - *Давно стоїш? – запитав я його. – Ой брате! – махнув він рукою. – Відучора з* ***вечора***(Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 377); *Десь у* ***вечір*** *зірка мерехтлива Задивлялась, певне, неспроста, Як дівчина вперше несміливо Відправляла милому листа* (В. Симоненко, На схрещених мечах, 2004, 19); *Червень, пів на сьому* ***вечора,*** *на вулицях міста вже ніхто не стікає потом* (К. Ое, Власний досвід, 2014, 5); *Стояв сирий холодний* ***вечір,*** *але без туману* (В. Шкляр, Троща, 2917, 363). **2.** Зібрання гостей, публічне зібрання, збори ввечері. *Володимир подумав про Ксеню: от вона сама наштовхнула його на те, щоб він поїхав у ресторан, а що керувало нею? Може, Ксеня намагається підкреслити, що вона не важиться на його незалежність. А, може, перевіряє, чи здатний він просидіти* ***вечір*** *за чаркою і вийти із-за столу на власних ногах* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 211); *Одлунала далека пісня, Гамірливий* ***вечір*** *замовк. А тобі, видно, вдома тісно, Що бредеш по дорозі, як вовк* (В. Симоненко, На схрещених мечах, 2004, 48). || Присвячені якійнебудь події, даті, вшануванню особи і т. ін. громадські вечірні збори. || Публічне вечірнє зібрання, д виконуються літературні, музичні та ін. твори. *Ошатна і чепурна незнайома жінка зверталась до керівництва науково-дослідного інституту або школи з пропозицією організувати для них безплатно художньо-літературний* ***вечір*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 674). ◊ **Бага́тий (Свято́й) ве́чір,** *церк.* – переддень (надвечір'я) Різдва Христового з ритуальним споживанням дванадцяти пісних страв. *Кутя з перловки. І по склянці чаю. Скупий* ***Багатий Вечір.*** *А проте Я серед зеків Бога помічаю: Він із розширених зіниць Росте* (М. Руденко, Поезії, 1991,

257). **Щéдрий вéчір,** *трад.-нар.* – вечір напередодні старого Нового року; Новорічний вечір. **3.** *у знач. присл.* **вечорáми.** У вечірній час, протягом кількох або багатьох діб. *В Україні вишивати вміли всюди. Дівчата, молодиці й літні жінки довгими зимовими* ***вечорами*** *за тихою розмовою або наспівуючи вишивали чудові самобутні вироби* (Т. Кара-Васильєва, Українська народна вишивка, 2008, 155).

Загальнолюдські цінності втілені в низці лексичних одиниць і стійких словосполучень з компонентами *істина, краса, любов, свобода, честь* та ін., наприклад:

і́стина: єва́нгельська і́стина – мудрість, засадниче правило, норма життя, викладені в євангеліях Нового Завіту. | У порівн. *В тюрмі відчуваєш відносність учорашніх цінностей і справжність тих, що завжди з тобою. ..До камери приходила ясна свідомість долі – така ясна, як* ***євангельська істина:*** *«Зерно не дасть плоду, поки не вмре»*(Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 214); **зобов'я́зувальні неперебу́тні і́стини** – вічні моральні ідеали, справедливість, які спонукають, зобов'язують, змушують кого-небудь до чогось. *Історичний досвід XX століття підтвердив справедливість суджень Липинського, настільки ж актуальних сьогодні – суджень про незалежну від держави церкву, яка має авторитет і голос у суспільстві, бо нагадує про* ***зобов'язувальні неперебутні істини.*** *Ця авторитетна, духовно виражена інстанція і формує панівну верству, культивуючи найвищі надматеріальні цілі, оберігаючи моральні цінності* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2007), 18)

честь: честь опла́чується кро́в'ю – про які-небудь принципи, правила, звичаї і т. ін., дотримання яких загрожує смертельною небезпекою. ***Честь,*** *що* ***оплачується кров'ю,*** *гідність, що є передумовою життя, істина, до якої йдуть із безстрашністю дослідника – без гарантії повернутися* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 231).

любо́в: Бог тво́рить позити́вною си́лою любо́ви – про благотворний вплив духовності на життя і творчість людини. ***Бог творить позитивною силою любови*** *і надихає нею свої творіння* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 19)

свобо́да: по́вна свобо́да тво́рчости – можливість діяти в якій-небудь сфері без обмежень, заборон, безперешкодно. *Шевченко перший в українській літературі піднявся до* ***повної свободи творчости*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 115); **свобо́да во́лі** – незалежність, відсутність утисків і обмежень для здійснення своїх бажань, окреслених цілей.*Цей урок В. Стус викарбовує чорним по білому і різко акцентує вину поета за згоду на участь і співучасть – цілком у дусі християнської філософії – про* ***свободу волі*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 211); **свобо́да сло́ва** – гарантоване конституційне право виробляти та поширювати інформацію в усній та письмовій формі. *Знову повертаючись до питання свободи і культури, мусимо визнати, що* ***свобода слова*** *і друку є передумовою розвитку культури думки, але справжня культура йде від внутрішньої свободи особи, від плекання джерел і народнього* [народного] *коріння – під небом сучасности, на вітрах сучасности* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 45). || Вседозволеність, пов'язана зі скасуванням цензурних обмежень. *У модерній літературі* ***«свобода слова»*** *вийшла з берегів, а відповідальність письменника скотилася до еґоїстичного*

[егоїстичного] *принципу «чесности з собою»* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2006), 299); *І скажемо прямо: дрібні біси, які водили по блудному колу і сипали у вічі словесний пісок – продовжують старі ігри, розширюючи собі* ***свободу слова*** *в рамках плюралізму* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 41); **свобо́да як усвідо́млена потре́ба** – вільним почуваєшся тоді, коли розумієш суть, зміст, значення своїх дій, чиниш щось у переконанні в його необхідності, логічності, закономірності. *Усі ігри в ідеологічну лояльність чи індиферентність відійшли у минуле разом із поняттям* ***«свобода як усвідомлена потреба»*** (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 345). – Вислів належить Спінозі, його повторив Ф. Енгельс у своїй праці «Анти-Дюрінг» (1878).

Проте водночас і: **безпу́тня свобода** – відмова від загальноприйнятих норм, від будь-яких обмежень, заборон; вседозволеність. *Тільки свобода набуває ваги і цінности там, де усвідомлює себе на вершині відповідальности, на дорозі добра. Безпутня свобода переростає у сваволю, різні прояви якої М. Руденко вважає ворожими життю* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 324); **у тене́тах свобо́ди** – мовна гра, каламбур: про відсутність будь-яких обмежень, тиску на волю, яка робить когось людиною залежною від обставин, спричинює її конфлікт з оточенням, робить свободу позірною. *У тенетах свободи* [заголовок до розділу] (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 275)

Низка лексичних одиниць і стійких сполучень слів викривають негативні явища радянського тоталітарного режиму і фашистської Німеччини:

Ярмо́, -а́, *с., перен.* Зневажлива назва арки Дружби народів у Києві, яка формою нагадує упряж для великої рогатої худоби. *Щербицький будував пам'ятник Леніну, музей Леніну,* ***«Ярмо»*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 317).

мать: Желе́зная мать. Іронічна назва пам'ятника Батьківщині-Матері. *На партійному Олімпі в один час були і Петро Шелест і Володимир Щербицький. Там начебто всі однаково думають. Але Шелест потай захищав інтеліґенцію, важкими зусиллями підтримував будову палацу «Україна», Піонерського палацу, Палацу спорту… А Щербицький будував пам'ятник Леніну, музей Леніну, «Ярмо» і* ***«Желєзную мать»*** *на Дніпрових схилах* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 317). – Монументальна скульптура в Києві, розміщена на високому правому березі Дніпра на території Національного музею історії України у Другій світовій війні. Найвища монументальна скульптура в Європі. Відкрита в 1981 р. Автор монументу – народний художник СРСР скульптор Василь Захарович Бородай (1917 – 2010).

Ба́бин Яр*. Урочище на околиці Києва, де у 1941 – 1943 роках німецьке окупаційне командування здійснювало масові розстріли євреїв, військовополонених, членів ОУН та інших громадян. *У* ***Бабиному Яру,*** *в тій частині, де розстрілювали в п'ятницю (юдеїв розстрілювали в суботу), височить дубовий хрест Олени Теліги* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2006), 300). – У СУМД: символ людиноненависництва.

ястребо́к, -бка́, *ч., розм., перен.* Боєць винищувального батальйону. *Коли прийшли другі совєти, стали мобілізувати, і 1927 рік був мобілізований у* ***«ястребки».*** *Ті хлопці, які вчилися зі мною за Польщі, були* ***«ястребками»!*** *У «стрибках»…* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 56); *Фактично ті двері «в науку»відчинилися для*

всіх після війни, за винятком закріпачених у колгоспі й мобілізованих у ***«ястребки»*** *чи в армію* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 209). – Ястребки, або Стрибки– партизанські формування, які було створено в 1944 р. із жителів Західної України для боротьби з УПА. Інша назва – винищувальні батальйони (рос. истребительные батальоны. Можливо, така назва постала на основі рос. истребительный). Можлива алюзія на птаха яструба як символ жорстокості і підступності: полюючи, яструб нападає із засідки, намагаючись захопити здобич зненацька. Пташенята яструба потребують дуже багато корму, й іноді у гнізді виживає сильніший, просто з'їдаючи своїх слабших братів. Пор. також ястребок: в роки Великої Вітчизняної війни назва радянського літака-винищувача марки «Як» – за ім'ям конструктора О. С. Яковлева.

Я́лта, -и, *ж.* Ялтинська (Кримська) конференція 1945 року. *Дух Заходу висунув проти монстра логіки доконаних фактів і сили політичних домовленостей в* ***Ялті*** *принцип свободи і права людини. ..Своє принципове неприйняття* ***Ялти*** *Єжи Ґедройць постулював як неприйнятність великої антикультурної фікції з прапором перемоги* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2008), 327). – Дипломатична зустріч в Лівадії поблизу Ялти лідерів країн антигітлерівської коаліції (США, Великої Британії й СРСР) 4 – 11 лютого 1945 р., присвячена вирішенню проблем, пов'язаних із закінченням Другої світової війни, а також встановленню повоєнного світового порядку).

штрафба́т, -у, *ч., розм.* Скорочення: штрафний батальйон (частина, рота і т. ін.). *І важко повірити, що автор – юнак з Івано-Франківщини, який закінчував військову школу у* ***штрафбаті*** *– на етапах від Карпат до Берліна, а після війни проходив «подальшу спокуту провини перед батьківщиною» у ҐУЛАҐу* [ГУЛАГу] (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2008), 667). – Алюзія на однойменний роман Едуарда Володарського. Формування (спеціальні окремі військові частини) діючої армії збройних сил, куди у воєнний час як покарання направляли військовослужбовців, які вчинили злочин (крім тяжких злочинів, за які належала смертна кара) і засуджені вироком військового трибуналу із застосуванням відтермінування виконання вироку до закінчення війни (воєнних дій); відомі здавна у збройних силах багатьох країн світу.

ши́ти*, ши́ю, ши́єш, *недок., перен., жарг.* Необґрунтовано, безпідставно звинувачувати кого-небудь у чомусь (звичайно злочинному), приписувати щось. *Бачиш, професоре, коли гра без правил, коли всі знають, що всі брешуть, коли Єжову сьогодні* ***шиють*** *те, що він* ***шив*** *тобі вчора, то воно ніби й значення не має, чи ти визнав те, що тобі* ***шили*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2004), 619); *Та вони не мали завдання* ***«шити»*** *мені щось стороннє – вони цілком достатньо мали проти мене важливішого* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 172). – У СУМ: *перен., розм.* – видавати звуки, що нагадують строчіння на швейній машині.

Найвища цінність – людина:

лю́ди: духо́вно ви́роблені лю́ди – сильні особистості з властивими їм високими моральними якостями і культурою поведінки. *Франко читав свої твори.. духовно виробленим людям* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2008), 161); **культу́рні лю́ди старо́ї шко́ли** – високоосвічені, добре виховані, з високим рівнем культури особи, які мають практичний досвід і знання, характерні для минулого. *Та згадаймо,*

що тоді ще траплялися ***культурні люди старої школи.*** *На високих посадах вони були генералами, яких нижчі чини боялися. То також можна назвати «культами особи». І якщо то були справжні особистості, то праця з ними дарувала лише радість*(Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 115); **лю́ди акти́вної дії́** – енергійні, діяльні, наполегливі особистості, які мають життєвий досвід, глибокі знання і застосовують їх у своїй практичній діяльності. *Тут, у Сагарі, приходить змужніння – людини, пілота, письменника. ..Власний стиль Екзюпері починає виробляти лише тепер – разом з виробленням власного стилю життя. 1929 року закінчує свій перший роман «Південний поштовий». ..Тут починається Екзюпері – його непристосуванство, його прагнення висловити нове бачення світу, що відкривається* ***людям активної дії*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 420); **лю́ди до́брої во́лі** – чесні, прямі особистості, які щиро прагнуть до миру, до блага всіх народів. *У сучасній політичній фразеології дедалі частіше повторюються поняття – «спільний европейський* [європейський] *дім», «загальнолюдські цінності», «духовна спадщина». Раніше любили поняття* ***«люди доброї волі»,*** *бо наповнювали його радянським змістом: довірливі добрі простаки, готові боротися проти своїх урядів під нашими гаслами «мир і щастя», соціялізм* [соціалізм]... (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 168). – Крилатий вислів в українській, російській та інших мовах, що сягає грец. ἐπὶ γῆς εἰσήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, лат. interrapaxhominibusbonaevoluntatis, укр. Слава Богу на висоті, і на землі мир, у людях добра воля! – переклад І. Огієнка) – вислів з Євангелія від Луки (2: 14) на позначення сукупного найменування людей, які, підкоряючись Божій волі, керуються у своєму житті добрими, щирими і чистими намірами. Фраза вживалася в Росії ще в XIX ст. Нова хвиля популярності в СРСР була пов'язана з уживанням в тексті Стокгольмської відозви (1950 рік). За кордоном продовжують вживати в суспільно-політичному контексті одночасної адресації до громадян однієї або багатьох країн; **лю́ди орли́ного ле́ту і си́льного ду́ху,** *висок.* – відважні, безстрашні особистості, які думками, мріями, поведінкою подібні до гордого крилатого птаха. *В житті і творчості вона* [Леся Українка] *шукала споріднених душ* ***людей орлиного лету і сильного духу,*** *тих, хто зустрічався з нею на її високих шляхах* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 193); **націона́льно живі́ люди** – той (ті), хто далеко від отчого дому пам'ятає про рідний край, шанує народні звичаї і традиції. *Серед розвіяних вітром є чимало* ***національно живих,*** *сантиментально* [сентиментально] *настроєних* ***людей,*** *схильних згадувати рідний край, але нічого для нього не робити* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 16); **націона́льно й духо́вно розкріпа́чені лю́ди** – мужні, відважні особистості, морально стійкі, незламні, які беруть активну участь у суспільно-політичномку і культурному житті свого народу. *В СРСР місце зустрічі* ***людей, національно й духовно розкріпачених,*** *одвертих – політичні табори. ..Особливу повагу в мене викликали ті духовні зусилля, на які здобулися юнаки, що вже за ґратами відкрили у своєму серці дорогу до свого Бога, якого не знали з дитинства, до Бога своїх предків, своїх святинь* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 112); **висо́ка люди́на** – той, кому притаманні великі моральні якості, принципи, відповідальність. *Дитина спирається на плечі батьків, дідів,постійно живиться зі свого кореня – від* ***високих людей,*** *яких породила рідна земля* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993

(1990), 13); **люди́на з Бо́гом у се́рці, з со́вістю** – той, кому притаманна висока духовність, людяність, гуманізм. ***Людину з Богом у серці, з совістю*** *– вони розміняли на будівельний матеріял* [матеріал]*, за законами кримінального світу, де цінується те, що можна реквізувати, відібрати, вкрасти у людини* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 19); **люди́на-громадяни́н,** ~и-~а. Високоморальна особистість, яка підпорядковує свої інтереси громадським, служить батьківщині. *Нібито невинний вірш Василя Симоненка «Ти знаєш, що ти – людина?» всі знали напам'ять. ..А коли вслухатися в інтонації – то ціла декларація* [декларація] *прав і обов'язків* ***людини-громадянина.*** *То нагадування про природне право бути вільним і бути господарем* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 323); **люди́на-леге́нда** (*норм.* люди́на-леге́нда),~и-~и, *ж.* Той, хто породив, викликав своєю винятковістю,незвичністю (героїзмом, силою, хоробрістю, витривалістю, нескореністю і т. ін.) багато легенд, хто своїм життям, учинками створив легенду, став героєм переказів. *Це добра усмішка нашої національної долі, що вона в найчорнішу годину перед ранком дала нам* ***людину-леґенду*** *з даром великого поета!* [Василя Стуса] (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1993), 566); **люди́на-о́стрів,** ~и-~ова. Особа, яка різко вирізняється з решти як втілення високих інтелектуальних і моральних властивостей, самодостатня людина. *У моїх споминах Дмитро Костьович* [Зеров] *постає як* ***людина-острів,*** *від якого відбивалися хвилі, що нагніталися зверху. Острів свободи, гарантований сумлінною працею* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 302)

Проте водночас і:

лю́ди, спови́ті пелено́ю стари́х стереоти́пів – особи, цілковито захоплені, полонені давніми сформованими мисленнєвими оцінками чого-небудь, які стали для них загальноприйнятими, які позначаються на їхній стереотипній поведінці. *Невидимий ідеологічний фронт і досі проходить у свідомості* ***людей, сповитих пеленою старих стереотипів***(Є. Сверстюк, Світлі голоси життя,2014 (2008), 334); **свої́ лю́ди,** *ірон., несхв. –* про близьких, довірених, відданих, пов'язаних спільною справою людей, які завжди домовляться і вирішать спільні завдання, розв'яжуть проблеми. *Якби так працювали всі інші служби, як працювала сила каральна, деструктивна – застою не було б. Тож «на волі» був забезпечений режим суворіший, ніж на засланні. Як влаштувати людині найгірше життя – тут наперед у них все продумане! І головне, є* ***«свої люди»,*** *готові вислужуватись* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 153). – Алюзія на комедію російського драматурга Олександра Миколайовича Островського (1823 – 1886) «Банкрут, або Свої люди – домовимося» (1849); **все для люди́ни,** *ірон.* - лицемірні, злі наміри, приховані за красивою словесною вивіскою. *Наука людини проти людини – під демагогічним гаслом:* ***«Все для людини!»*** *Ставши на службу олжі, вона вивернула Слово і наповнила його духом ненависти: з любов'ю до людства при холодній байдужості до людини* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 20). – Алюзія на вислів із «Програми КПРС», третьої програми, прийнятої на XXII з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу 31 жовтня 1961 року, програми побудови комунізму в СРСР: *Все в ім'я людини, все для блага людини*; **за́йва люди́на** – літературний персонаж російськоїлітератури першої половини XIX ст. – талановиталюдина, яка не можереалізуватися на тогочасномуофіцій-

номупоприщі. *Турґєнєвські* [Тургенєвські] *герої – пасивноспоглядальні, переважнослабкінатури, підточенірефлексією і позначенінепевністю в тому світі, де вони почуваються* ***«зайвими людьми»*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 431). – За назвоюповісті І.С. Тургенєва «Щоденник зайвої людини» (1850), але стосується Чацького, Онегіна, Печоріна; **люди́на в ста́ні націона́льної мута́ції** – особа в ситуації раптової зміни характерних національних особливостей, національної ідентифікації. | Образно. ***Людина в стані національної мутації*** *ненадійна і навіть небезпечна, бо в ній актуалізується принцип насильства* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 131); **люди́на відчу́жена** – той, кому притаманна байдужість, холодність до кого-, чого-небудь; відлюдько, мізантроп. *Але ми виросли в імперії і застали умови імперії, яка породжує* ***людину відчужену*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 13); **мале́нька люди́нка,** *зневажл.* Людина невисокого соціального становища і походження, не обдарована видатними здібностями, яка не вирізняється силою характеру; сіряк, посередність. *Уся совєтська література довго шукала позитивного героя і знайшла його у «простій радянській людині». Дзюба проаналізував це явище, оздобив його якоюсь цитатою з Маркса і ствердив, що ця звичайна людина, ідеологічно схвалена, насправді є боязкою, обережною й* ***маленькою людинкою*** (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 147). – Алюзія на тип літературного героя, що з'явився в літературі в 20 – 30-х рр. XIX ст. Першим образом маленької людини став Самсон Вирін з повісті О.С. Пушкіна «Станційний доглядач» (1830) з циклу «Повісті Белкіна». Традиції Пушкіна продовжив М.В. Гоголь у повісті «Шинель» (1842): її герой – дрібний чиновник Акакій Акакійович Башмачкін.

Далі буде

Zinaida Kozyreva

Register of vocabulary and general language lexicographical standard

In scientific article the basic tendencies and directions of development of a modern Ukrainian lexicon are defined. Author determined the importance of the academic summary index of vocaburary of the Ukrainian language late XVIII – early XXI century for the development of modern integrated studies of the dynamics of language system. Contains determining the direction of leading Ukraibian nodern lexicography to secure renewed source basis. The author pays attention to some aspects of it process in sphere of word usage and word-formation.

Keywords: *Lexicon, replenishment and lexicon reduction, doublets, loans speaking another language.*

Ірина Самойлова

Сталі сполучення слів у публіцистиці І. М. Дзюби (за матеріалами «Словника мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XXI століття»)

У цьому випуску «Лексикографічного бюлетеня» продовжено опис мовних одиниць, дібраних з текстів збірників статей, виступів, інтерв'ю, фейлетонів, памфлетів літературознавця, публіциста, громадського діяча І. М. Дзюби[1]. У пропонованих словникових матеріалах увагу зосереджено на сталих сполученнях слів, авторських і тих, що вже відомі з інших джерел української літературної мови. Сталі вислови належать до різних типів: словосполучення, семантика яких мотивована переносними, образними вживаннями одного з компонентів (напр., *атмосфера стерилізованості*), ідіоми (напр., *витоплюватися в тиглі*), термінологічного характеру (напр., *Стара Європа*). Вони розташовані за алфавітно-стрижневим принципом. На початку статті стоїть стрижневе слово, через двокрапку наведено стале сполучення слів, потім тлумачення його значення, ілюстрацію і паспортизацію джерела. У паспортизації можливе зазначення двох років: після року видання збірника в дужках подано рік написання / рік першої публікації цитованої статті. Факультативно наведено стильову й стилістичну характеристику висловів (*жарт.* жартівливий, *ірон.* іронічний, *книжн.* книжний, *несхв.* несхвальний, *політ.* з політології, *публіц.* з публіцистики, *цсм.* з церковнослов'янської мови). Також деякі статті мають довідкову зону, що містить культурологічні, історичні коментарі, зафіксовані фразеологічні одиниці зі «Словника української мови» в 11 т. (СУМ), «Словника української мови в 11 томах. Додатковий том» у 2-х кн. (СУМД), «Фразеологічного словника української мови» у 2-х кн. (1993).

автома́тники: автома́тники па́ртії. Літературні діячі й представники засобів масової інформації, які були найтолерантнішими, найпоблажливішими до чинної влади середини XX ст. колишнього СРСР. *Але «персональний склад» старшого покоління (умовне означення, бо насправді йшлося про людей різного віку) був дуже неоднорідний, і переважали все-таки не справжні майстри, яких небагато й пережило «зачистки» минулих десятиліть, а ті, кому Хрущов дав почесний титул* ***«автоматників партії»,*** *або просто пристосуванці, свідомі чи несвідомі халтурники й графомани* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 513). – Цією фразою М. С. Хрущов, перший секретар ЦК КПРС (1953 – 1964) називав найортодоксальніших, найлояльніших літераторів і журналістів. За версією поета Є.О. Євтушенка вислів належить радянському письменнику й державному діячеві М. М. Грибачову.

[1] У випусках 27 і 29 збірника наукових праць «Лексикографічний бюлетень» надруковано словникові матеріали, що представляють мову І. М. Дзюби: «Дієприкметники в публіцистичних текстах І. М. Дзюби (матеріали до «Словника мови творчої особистості »)» та «Стилістична палітра слововживань у публіцистиці І. М. Дзюби (матеріали до «Словника мови творчої особистості»)».

акт: смислода́вчий акт. Про те, що надає смислу чому-небудь, виражає внутрішній зміст, суть чогось. *Все суще дістає смисл із трансцендентальної свідомості; цей **смислодавчий акт** свідомості Гуссерль називає «ноезис»* (І. Дзюба, З криниці літ, ІІ, 2001 (1996), 637).

атмосфе́ра: атмосфе́ра стерилізо́ваності. Обстановка, навколишні умови, штучно створені, несправжні, зумовлені цілковитою відсутністю ознак реального, природного життєбуття. *Д.* [І. Дзюба]: *..І я навіть потім, коли пізніше потрапив до Києва, не раз подумав, що це просто сама доля мене отак щасливо вела, що я вчився у Донецьку, а не в Києві. Чому? Поясню. Там не було такої **атмосфери** заляканості і **стерилізованості**, як тут* (І. Дзюба, Спрага, 2001, 20).

ба́шта: ба́шта зі слоно́вої ко́сті. Місце духовного усамітнення, заглиблення у внутрішній світ, відчуженості від зовнішнього життя, суспільних подій. *Версія про те, що Ліна Костенко «мовчала» (хто каже – десять років, хто – двадцять), що вона ховалася від життя чи то в підпіллі, чи то в **башті зі слонової кості,** – м'яко кажучи, умовна* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 69).

блокно́тик: черво́ний блокно́тик. Книжка кишенькового формату з висловлюваннями і цитатами Мао Цзедуна. *Назва* [збірки поезій С. Жадана «Цитатник»] *звучала мовби іронічно: ще не забулося (хоч уже й почало забуватися) шалене захоплення «лівої» європейської молоді **червоними блокнотиками** з геніальними афоризмами великого Мао* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 7). – Мао Цзедун (1893–1976) – засновник Комуністичної партії Китаю, теоретик ідеології маоїзму. У 1949 р. проголосив утворення Китайської Народної Республіки. З того часу очолював уряд республіки по 1976 р.

брати́: брати́ по ро́зуму. Представники позаземної цивілізації з такими розумовими здібностями, як люди планети Земля. *І коли говорити вже про неунікальність земного життя, про «позаземні цивілізації» та **«братів по розуму»**, то чому шукати їх неодмінно (і лише) в просторі (в інших світах), а не в часі (минулому, майбутньому – причому, часі космічному, а не земному)* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 279); **космі́чні брати́**. Представники позаземної цивілізації, рівні людям планети Земля. *Вся ця ідея **«космічних братів»** тощо (яка спершу була ту́гою, а тепер стала модою, інтелектуальним кокетством) виникла зі страху, з боягузтва… Це – страх за космічну самотність людства, намагання поділити з кимось відповідальність вибору шляху, перекласти на чиїсь плечі тягар першопрохідства…* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 279).

вгвинти́ти: вгвинти́ти в моги́ли. Забути назавжди про що-небудь. *Уже немає на світі інків – «кого улещено дарами, / кого утоплено в крові»; уже і пам'ять, не лише рідне місто, **вгвинчено в могили*** (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 23). – І. Дзюба цитує поезію Ліни Костенко «По-Лицю-Дощ».

вербува́ння: вербува́ння мі́зків, *несхв*. Пошук, відбирання і приймання фахівців, учених, кваліфікованих працівників і т. ін. для виконання яких-небудь робіт за матеріальну винагороду. *Адже йдеться не тільки про типове імперське **«вербування мізків»,** а й про тонші механізми культурної самоконцентрації в центрах світового значення, про особистий вибір талановитих особистостей у пошуках ширшого*

простору для самореалізації, – особливо в добу, коли Україну перетворено остаточно на зневажену провінцію (І. Дзюба, Спрага, 2001 (2000), 89).

весна́: Пра́зька весна́. Ліберальні реформи щодо розширення прав і свобод громадян, проведення децентралізації в колишній Чехословаччині, які тривали з 5 січня по 21 серпня 1968 р. і завершилися уведенням військ країн Варшавського договору. *Я* [І. Дзюба] *думав тоді – це ж був 1965 рік, тобто за три роки до чеських подій, до розгрому* ***Празької весни*** *– в мене були деякі надії, ілюзії, що можливо ще повернути справу по-іншому* (І. Дзюба, Насправді було так. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Дзюбою, 2001, 66).

викрика́ти: викрика́ти на «килимо́к», *жарт*. Пропонувати з'явитися підлеглому працівникові в кабінет керівника для прикрої розмови, догани, нагінки. *Отож почали виникати такі «нештатні» ситуації:* ***викликають*** *Давида Демидовича до ЦК* ***на «килимок»*** *за якусь публікацію (переважно по відділу критики), а він її тільки тепер прочитав, коли скандал учинився* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 488). – У СУМД: ки́лим: ◊ На ки́лим *зі сл.* викликати, запрошувати *і т. ін.* – про виклик у кабінет начальника, перев. для серйозної розмови, догани тощо.

викорі́нення: політи́чне викорі́нення. Винищення, усунення державницьких, національних ідей, світоглядних позицій. *Виморивши голодом мільйони селян і змусивши решту змиритися з колгоспами, влада заходилася розвивати «успіх». Адже нищення непокірного села було частиною головної мети:* ***політичного викорінення*** *України* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 651).

ви́несений: ви́несені за дужки́. Яких не беруть до уваги. *У неї* [Ліни Костенко] *Берестечко – узагальнений образ національної історичної поразки.., проектований і на минулі, і на майбутні часи. З осягненням її причин, наслідків, уроків. Але також і неминучості подолання поразки – у вимірах політичної реальності й ментальності народу.. І самий програний бій, і наступний реванш залишаються поза межами роману, вони немовби* ***винесені за дужки*** (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 51).

вито́плюватися: вито́плюватися в ти́глі *чого-небудь*. Поставати, формуватися за певних обставин, сукупності умов. *Дружно глузуючи тепер із нього* [соціалістичного реалізму] *і звалюючи на нього всі біди радянських літератур, ми дуже спрощуємо суть справи.. Досить простежити за шуканнями, борсаннями і «мученнями» напруженої (хоч і підневільної) естетичної думки 20-х – початку 30-х рр., щоб побачити, як він* ***«витоплювався» в тиглі*** *тогочасної культури* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 694–695).

війна́: холо́дна війна́. Глобальне геополітичне, військове, економічне й ідеологічне протистояння у період з 1946 р. до кінця 80-х між двома блоками держав, центром одного з яких був СРСР, а другого – США. *Відомо, що значна частина, не більшість, українців у США на президентських виборах 1964 року підтримувала кандидатуру Голдвотера – «яструба»* ***«холодної»*** *(а в перспективі й гарячої)* ***війни»,*** *який не скупився на обіцянки визволити поневолені Москвою народи* (І. Дзюба, На трьох континентах, 1, 2013 (2010), 182); **гаря́ча війна́.** Широкомасштабні воєнні дії між державами, що супроводжуються застосуванням різних видів озброєння. *Двадцять перше століття – після трьох світових* ***воєн*** *двадцятого: двох* ***«гарячих»*** *і*

однієї «холодної», – якщо не хоче потонути в четвертій, нескінченно-спорадичній, мусить опрацювати той од віків пошукуваний механізм гармонізації національних інтересів… ні, більше: національних життів (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006 (1978), 14).

віртуаліза́ція: віртуаліза́ція людсько́**го буття́.** Створення уявного життєвого простору, який не існує в реальності, але можливий за певних умов. *Під крахом комунізму я* [І. Дзюба] *розумію не розвал СРСР, еволюцію Китаю в бік контрольованої партією капіталізації та інші подібні свідчення фактичної відмови від великого комуністичного проекту, – а насамперед те, що спроби реалізації цього проекту протягом усього XX ст. ..оберталися стражданнями цілих народів.. Можна пожаліти про таку сумну долю, може, найбільшої ілюзії людства, бо ця ілюзія все-таки будила його соціальну совість, на присипляння якої сьогодні працюють потужні технології* ***віртуалізації людського буття*** (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 617).

в'їхати: в'їхати на жеребці́ **своє**ї́ **розпу́сти**. Бути у привілейованому, виграшному становищі. *Перед історією і всіма моралями я рівний із спадкоємцями Брута. Їм дістався один струмінь спадкового духу, мені – інший. ..Так приємно відчувати свою історичну правоту і право бути проекцією Калігули. Гей, розступіться нащадки Брутів і Гракхів, я* ***в'їду на жеребці своєї розпусти*** *в сенат вашої моралі!* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2006, 233).

вого́нь: із «самого́нним» вогне́м, *зі сл.* працювати. Загонисто, енергійно, зі збудженням, у стані, як після вживання самогону. *Під старість баба Марія пристрастилася до самогонки й домашнього винця.. Пояснювала винувато, що без горілки вже не могла б так працювати, як раніше. А працювала люто,* ***з*** *якимось* ***«самогонним»*** *вогнем* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 381). – У ФСУМ: з во́гником (з вогне́м), *з сл.* працювати, робити *і т. ін.* – захоплюючись, з піднесенням.

в'я́знути: в'я́знути у ва́ті чи в боло́ті, *несхв.* Не отримувати подальшого розвитку, удосконалення; перебувати в стані застою. *Якщо й був тут задум пошити цензуру в дурні, то й він діяв на користь, а не на шкоду художності. Парадокс? Так, парадокс; зворотний його бік можна спостерігати в часи, коли зникає відчутний опір слову, й воно* ***в'язне у ваті чи в болоті****…* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 526). – Ідеться про твір «Історія одного міста» («История одного города») М. Є. Салтикова-Щедріна. Михайло Євграфович Салтиков-Щедрін (справжнє прізвище Салтиков, псевдонім Микола Щедрін; 1826–1889) – російський письменник, сатирик, поєднував літературну діяльність із державною службою.

го́мо: го́мо продви́нутус, *ірон*. Людина, глибоко обізнана в чомусь, досконаліша за своїми поглядами, яка добре усвідомлює, розуміє що-небудь. *Не міг він* [титулярний радник Філоверитов] *передбачити й того, що на зміну «совковості» прийде єврожлобство, яке з усіх досягнень європейської цивілізації засвоїло тільки сучасні аналогії «щоденного розглядання дівиці Гандон»; на зміну «гомо совєтікусу» прийде* ***«гомо продвинутус»*** *– це у нас* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 565). – Філоверитов – персонаж твору М. Салтикова-Щедріна «Щоденник провінціала в Петербурзі». Дівиця Гандон – одна з модних тоді в Петербурзі шансо-

неток, щось на зразок сучасних секс-бомб (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 564, покликання).

Євро́па: стара́ Євро́па. Група європейських країн, до складу яких входять Велика Британія, Іспанія, Італія, Німеччина, Франція та деякі інші країни. *Щоб зрозуміти глибину і тривалість дії колоніальної спадщини та способів її подолання, нам би варто звернутися до історичного досвіду деколонізації народів Азії, Африки або й Латинської Америки. Не шукаючи там якихось рецептів, а просто щоб.. послухати думки плеяди їхніх визначних мислителів і лідерів національних відроджень. Та й у **«старій» Європі** варто декого послухати* (І. Дзюба, На трьох континентах, І, 2013 (2007), 259–260). – Термін Стара Європа (англ. Old Europe) ввела в обіг 1974 р. американський археолог, культуролог Марія Гімбутас (1921–1994) для позначення доіндоєвропейської Європи часів енеоліту.

загви́нчування: загви́нчування га́йок, *політ.* Запровадження суворого режиму, жорсткого порядку, контролю, покарання за найменше порушення введених вимог, правил. *Але Сталін добре знав історію і діяв на випередження. Почалося **«загвинчування гайок»*** (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 133). – У СУМ: закру́чувати (закрути́ти, підкру́чувати, підкрути́ти *і т. ін.*) га́йку – посилювати вимоги, підтягувати в роботі. – У ФСУМ: підкру́чувати (закру́чувати, підгви́нчувати *і т. ін.*) га́йку (га́йки) – впливаючи на кого-небудь, посилювати вимоги, підтягувати в роботі і т. ін.

загла́да: загла́да ча́су (часі́в). Зникнення, згладжування, плин часу. *Трагізм є вже в самій **загладі часу,** в минущості краси і людських зусиль* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 21); *Ця ж тема – тривання життя серед **загладу часів** і всупереч їй і у віршах* [Ліни Костенко] *про людей міцного кореня роду («Веселий привид прабаби»), душевного самостояння («Ота сама Ївга»)* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 26).

зада́ти: зада́ти бу́бни. Добре висміяти кого-небудь, поглузувати, покепкувати з когось. *А хіба важко було б мені довести цим простакам, що сума квадратів катетів дорівнює квадратові гіпотенузи і т. д. і стати самісіньким Піфагором. Уявляєш, я – Піфагор! **Задав** би я їм **бубни**!* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 234). – У СУМ: ви́бити бу́бну (бу́бни), *вульг.* – побити кого-небудь.

зажи́лість: зажи́лість у світ. Проникнення в сутність природної та суспільної дійсності, буття; закоріненість у світі. *Лінгвісти, психологи, педагоги, культурологи, філософи XIX – XX ст. незмірно поглибили розуміння рідної мови як носія всієї історичної спадщини народу, всього його духовного досвіду, його світогляду, його способу мислити й відчувати.. Геґель розумів мову як **«зажилість у світ»*** (І. Дзюба, Спрага, 2001 (1992, 1998, 2000), 138).

за́лишок: сухи́й за́лишок. Те, що лишається після чого-небудь; наслідок чогось як він є. *Це – як **сухий залишок** неминучих, але неосмислених трагічних борінь, стихійних поривань духу* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 22). – Вислів на позначення наслідку реакції взято з хімічної термінології.

заману́ти: заману́ти в па́стку чи сліпи́й кут. Поставити кого-небудь у важке, скрутне становище. *Мужній крок двох політичних лідерів піде на користь репутації обох і заслуговуватиме на гідну повагу. Якщо це справді чесний крок назустріч один*

одному, а не чергова спроба перехитрити або ***заманити в пастку чи сліпий кут*** (І. Дзюба, Порнократія на марші, 2007, 93 –94). – У СУМ: загна́ти (завести́) в [тісни́й, глухи́й] кут – поставити в безвихідне становище. У ФСУМ: загна́ти (завести́) / заганя́ти (заво́дити) в [тісни́й, глухи́й] кут (у безви́хідь) *кого* – поставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище.

занепа́сти: занепа́сти на ду́сі. Зневіритися в чому-небудь, втратити надію на щось. *Безбожник, не вірив у потойбічний світ. Дуже здивувався, потрапивши в пекло. Спершу розгубився і* ***занепав на дусі,*** *але поступово пристосувався* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 262). – У СУМ, ФСУМ: занепа́сти (упа́сти) ду́хом.

за́сяг: за́сяг зо́ру. Охоплення суті чого-небудь, усебічне зрозуміння, збагнення чогось. *Ось такий широкий і вільний заплив фраз, що накривають увесь химерний* ***засяг зору.*** *У прозі — інакше, часом разюче інакше. Добротна соцреалістична оповідність, хоч і насичена далеко не соцреалістичним змістом, фактажем, персоналітетом* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 29).

за́ходи: драко́нівські за́ходи. Украй жорстокі, нещадні дії, спрямовані проти кого-, чого-небудь; круті заходи. *Міжнародні фонди можуть радити Україні зменшити соціальні витрати наполовину.., скасувати закони про мінімальну заробітну платню, вдатися в разі необхідності до масових звільнень та інших* ***«драконівських заходів»****, як самокритично це кваліфіковано в одному з експертних документів, – але українському урядові доводиться зважувати, чим обернуться такі кроки не в теоретичному моделюванні, а в реальній ситуації* (І. Дзюба, Спрага, 2001 (1992), 67). – За ім'ям давньогрецького законодавця Дракона (Драконта) (VII ст. до н. е.), у законах якого смертній карі відведено переважне місце серед інших покарань; на смертну кару засуджували навіть за незначні крадіжки.

змага́ння: Визво́льні змага́ння. Історичні етапи в Україні, пов'язані з посиленою різнобічною діяльністю українських національних сил та спрямованістю на відродження самостійної держави. *В Україні традиція національної самокритики йде ще від літописців, а біблійної висоти сягнула у великих поетів – Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки.. Драматичного, а часом і апокаліптичного характеру набирала вона в поетів і публіцистів доби* ***Визвольних змагань,*** *у політичних емігрантів* (І. Дзюба, На трьох континентах, 2013 (2007), 258).

колісни́ця: джаґерна́утова колісни́ця ни́щення. Непереборна сила, що долає будь-які перепони, при цьому знищуючи людей. *Звичайно, є структури гуманітарної допомоги; ..є лікарі, педагоги і просто люди доброї волі, які роками живуть серед приречених і намагаються зробити для них усе, що можуть, – та скільки ж їх порівняно з великими мільйонами тих, кого впряжено, зримо чи незримо, в* ***джаґернаутову колісницю нищення*** *собі подібних…* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 518). – Джаґернаут (англ. *Juggernaut*) – позначення вияву сліпої непереборної сили, а також найменування тих, хто йде пробоєм, не звертаючи уваги на будь-які перепони. Походить від санскритського слова Джаганнатха «володар Всесвіту», що є одним з імен Кришни. Надання такого поняття пов'язане з ритуалом Ратха-ятри, під час якого близько 4000 людей тягнуть величезну колісницю зі статуєю божества Джаганнатхи. В минулі часи індуси часто кидалися під колеса колісни-

ці, оскільки тоді вважали, що той, хто гине під колесами, одержує визволення і повертається в духовний світ.

коло́нія: культу́рна та мо́вна коло́нія. Країна, позбавлена самостійності щодо провадження культурної та мовної політики, можливості розвивати національну культуру та мову. *Поки що Україна залишається* ***культурною та мовною колонією*** *недавньої метрополії. А наслідки мовно-культурного колоніалізму подолати буде ще важче, ніж політичного та економічного, та й часу на це буде потрібно більше* (І. Дзюба, Спрага, 2001 (1997), 85).

конве́рт: як з конве́рта. Доглянутий, незабруднений. *Дуже пильно мене* [І. Дзюбу] *доглядала* [бабуся Наталія Кузьмівна] *і все хвалилася: «Ти у мене був чистенький,* ***як з конверта****». Я багато міг би про бабу і діда розказувати* (І. Дзюба, Спрага, 2001, 17). – Сповиток для немовляти нагадує собою конверт. Трикутником закривали голівку дитяти.

лаборато́рія: лаборато́рії соцви́ху, *зниж.* Система заходів із соціального виховання тих, кого влада колишнього Радянського Союзу вважала політично й соціально неблагонадійними. *Сталін же облагородив соціалістичну працю. Вона стала справою честі, доблесті й геройства, а показові будови типу «Біломоро-Балтійського каналу» розглядалися як великомасштабні* ***лабораторії «соцвиху»*** *– перевиховання соціально небезпечних елементів* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 663).

лі́коть: оббинто́вані держа́вною бля́хою лі́кті *у кого*. Хто-небудь прокладає собі дорогу ліктями, використовуючи державні посади, можливості, адміністративний ресурс. *Тому так багато важить у збірці «Над берегами вічної ріки»* [Ліни Костенко] *тема мистецтва, відповідальності митця перед епохою і перед своїм талантом, гіркий обертон якої – втрата в суспільстві «цензу» покликаності, коли на зміну майстрам (або й відштовхуючи їх* ***оббинтованими державною бляхою ліктями****) сунуть гендлярі* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 31–32).

ма́ти: ма́ти до ді́ла. Вести справи з ким-небудь, підтримувати стосунки з кимсь. *…(Ще про N.). Незрозуміло, чому і як, але в усіх складалося перебільшене уявлення.. про його знання і його компетенцію.. Може, просто ті, хто* ***мали*** *з ним* ***до діла,*** *інтуїтивно вловлювали його природний розум, причому це був розум особливого складу – так би мовити, не розум у закінченій данності, а розум у потенції, не розум в осягненні, а розум в осяганні* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 492). – У СУМ: ма́ти ді́ло *з ким-чим* – вступати в які-небудь стосунки з ким-небудь, стикатися з кимсь, чимсь. – У ФСУМ: ма́ти ді́ло (спра́ву) *з ким-чим* – вступати в які-небудь стосунки з ким-небудь, підтримувати зв'язки з кимсь, з чимсь.

ми́слення: чо́рно-бі́ле ми́слення. Тип мислення, за якого людина оцінює реальність, події навколишнього світу, самого себе, інших людей безкомпромісно, вдаючись до крайнощів – або позитивно, або негативно. *Грандіозний, всебічно продуманий і послідовно здійснюваний план такого виховання.. нової людини включав у себе.. руйнування традиційних структур життя й особистості (звільнення не тільки від соціальних і побутових забобонів, ..а й від складності людських зв'язків, – відповідно до спрощення її життєвого світу, засвоєння класового підходу, бінарного,* ***чорно-білого мислення)*** (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 674).

могу́тні: могу́тні сві́ту цього́, *книжн.* Найсильніші великі держави, що мають політичний, економічний вплив на інші держави, а також розв'язують глобальні світові проблеми. *Протягом усіх повоєнних десятиліть (а перших особливо) разючим було нерозуміння української проблеми з боку західних держав. Нерозуміння? Ні, уточнює Роман Рахманний у статті «На зовнішньому відтинку» (1947).* ***«Могутні світу цього»*** *знають українську проблему, але їм вигідніше вдавати, що її не існує* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006 (1997), 760–761). – У СУМ: си́льні сві́ту [сього́] – найвпливовіші, наймогутніші люди, що мають високе суспільне становище і від яких залежить доля багатьох. У ФСУМ: си́льні сві́ту [сього́, цього́], *книжн*. Найвпливовіші, наймогутніші люди, які займають високе суспільне становище і від яких залежить доля багатьох.

Монбла́ни: Монбла́ни знань. Найвищий ступінь здобуття знань, висока різнобічна освіченість; висоти знань. *Але як пояснити факт, що деякі люди (наприклад, з-поміж селян), знаючи мало порівняно з освіченими городянами, бувають не просто розумними, а мудрими? І що тепер, на* ***Монбланах знань,*** *немає таких мудреців, які були в «темні» часи, скажімо, біблійні?* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 248). – Монблан (франц. Mont Blanc – біла гора) – вершина у Грайських Альпах на кордоні Франції та Італії, найвища гора в Західній Європі (4808, 73 м).

оста́нній: не з оста́ннього. Насамперед, передусім. *Своєю популярністю він* [С. Жадан] ***не з останнього*** *може завдячувати власній незаперечній артистичній епатажності* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 49).

перекида́ти: перекида́ти містóк *чого, через що*. З'єднувати, зближувати щонебудь. *Минули десятиліття, і ще наочніше видно, як трагічно складалася «біографія» українського кіно. Могутні лінії розвитку силоміць обривано, і кожне нове кінематографічне покоління мусило* ***перекидати місток*** *традицій через прірву або снувати свою нитку спочатку* (І. Дзюба, З криниці літ, ІІ, 2001, 725).

посади́ти: посади́ти себе́ на «го́лку» *чого, публіц.* Потрапити в залежність від чого-небудь, надмірно захопитися чимсь. *Людство стає інформаційним наркоманом,* ***посадило себе на «голку»*** *новин. Носієм світової мудрості став телеведучий* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 121).

при́нцип: при́нцип територія́льності. Принцип сучасного міжнародного права (принцип територіальної цілісності), згідно з яким одні держави зобов'язані утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на порушення територіальної недоторканності, політичної незалежності, національної єдності інших держав. *Ідеї цих політичних діячів* [В. Липинського, М. Шаповала, І. Багряного] *цілу історичну добу були невідомі в самій Україні і не могли впливати на її політичне життя.. Що ж до ідеї «територіального патріотизму»,* ***принципу територіальності*** *як засади державності, – то це саме те, в чому може бути нині наша історична перспектива. За умови, звісно, що йдеться про територію не як про картографічну абстракцію, а як про землю народу, що дихає своєю природою, історією, культурою* (І. Дзюба, На трьох континентах, І, 2013 (2007), 254). – У міжнародному праві принцип територіальної цілісності вперше закріплено в статті 10 Статуту Ліги Націй (засн. 1919 р. – само-

лікв. 1946 р.), члени якої зобов´язувалися поважати й захищати від зовнішнього нападу територіальну цілісність і політичну незалежність учасників цієї організації

робі́тня: робі́тня мисте́цтва. Організація людей однієї професії, кращі творчі сили, когорта митців. *Довженко – як письменник, поет слова і кадру, віртуоз монтажу, міфотворець, мислитель, теоретик – творив на тих висотах духу, де зустрічаються не лише великі сучасники, але й великі всіх часів. І не лише сусіди по художньому цеху, а й майстри всієї світової* ***робітні мистецтва*** (І. Дзюба, З криниці літ, ІІ, 2001 (1998), 798).

саморозтра́та: націона́льна саморозтра́та. Розтрата власних ідентифікаційних ознак як духовного потенціалу нації, її ідентичності. *Мотив «неословленості» української історії, невкарбованості її у скрижалі світової пам'яті – як свідчення (чи причина?) неповноти національної самореалізації або знак* ***національної саморозтрати*** *– постійно зринає в поезії Ліни Костенко* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 47).

са́нкція: мора́льна са́нкція. Дозвіл, схвалення чого-небудь із погляду відповідності нормам моралі, етики. *А людські інтереси тільки в примітивній фазі виступають оголено. Що вищий розвиток суспільства і особистості, то більше вони «ідеологізуються», обростають складними мотивами вищого порядку, потребують* ***моральної санкції*** (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 50).

світ: ві́льний світ, *політ.* Назва вільних демократичних країн – країн Західної Європи і США в роки холодної війни, невіддільними ознаками яких були свобода масових заходів, преси, слова тощо. *Уникаючи однозначних дефініцій і трафаретних окреслень (на зразок: «доба націоналізмів», «доба комуністичних рухів» тощо), автор* [Михайло Турчманович у статті «Атомова доба та її ідеї»] *говорить про складні й суперечливі процеси як у* ***вільному світі****, так і в комуністичному* (І. Дзюба, На трьох континентах, І, 2013 (2010), 181).

сказа́вши: не в зби́ток сказа́вши. Не образивши нікого, не на шкоду комунебудь. *Ні, не можливо зрівняти Шевченкову каторгу ні з вигнанством Гюго, ні з засланням Овідія, хоч і те й те також трагедія. Тобто: їх не випадає не порівнювати, але з цього порівняння, нікому* ***не в збиток сказавши,*** *видно, наскільки тяжчою була доля українського поета, і великою мірою саме тому, що він був український поет і карався не лише за себе, а й за свій народ, за «провину» свого народу перед чужою імперією* (І. Дзюба, З криниці літ, ІІ, 2001 (1996), 342).

снува́ти: снува́ти ни́тку (ниткй́). Плекати що-небудь в уяві, намагатися створювати, організовувати щось. *Минули десятиліття, і ще наочніше видно, як трагічно складалася «біографія» українського кіно. Могутні лінії розвитку силоміць обривано, і кожне нове кінематографічне покоління мусило перекидати місток традицій через прірву або* ***снувати*** *свою* ***нитку*** *спочатку* (І. Дзюба, З криниці літ, ІІ, 2001, 725); *Однак у XIX ст. не все таке однозначне – в ідеях будителів духа* [духу] *(насамперед Маркіяна Шашкевича), почасти в діяльності Руської Ради, що постала як відповідь на події 1848 року, окреслюються національні вимоги, що виходять за межі примирення з реальністю і* ***снують нитки*** *політичного самоздійснення* (І. Дзюба, На трьох континентах, І, 2013 (2010), 175). – Алюзія до давньогрецької міфології про мойр – богинь долі, трьох сестер: Лахесіс, Клото і Атропос, які снува-

ли нитку життя людини, спочатку призначаючи долю людини ще до її народження, потім пряли нитку її життя й ножицями відрізали цю нитку, тобто в цю мить життя людини обривалося.

со́коли: ста́лінські со́коли, *публіц.* Льотчики колишнього Радянського Союзу в 30-х рр. XX ст. *Назва* [«Авіахем» С. Жадана] *викликає в пам'яті ентузіазм підкорювачів неба –* ***сталінських соколів*** *– і масові свята на авіапарадах* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 19).

ста́вити: ста́вити масну́ кра́пку. Остаточно, рішуче, безповоротно припиняти що-небудь. *Коли ж хтось намагався дати посутнішу інтерпретацію становища української мови як мови народу «на нашій, не своїй землі», то ним тут же «адресно» займалося КДБ і* ***ставило масну крапку*** *на мовних проблемах* (І. Дзюба, Спрага, 2001 (1992, 1998, 2000), 144). – У СУМ: кра́пку ста́вити (поста́вити) *на чому* – закінчувати що-небудь, зупинятися на чомусь. У ФСУМ: ста́вити / поста́вити кра́пку *на чому* – закінчувати, припиняти (перев. розмову).

сугу́бо: сугу́бо і тригу́бо, *цсл.* Удвічі й утричі. *Та виявляється, що колишнє «гожение»* [рос. догоджання] *вже зовсім недостатнє: тепер треба «годить»* [догоджати] ***сугубо і тригубо,*** *«от всего сердца»* [рос. з цілого серця] (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 533).

суспі́льство: відкри́те суспі́льство, *політ.* Суспільство, для якого властиве верховенство права, інститути громадянської спільноти, плюралізм думок, активні контакти з міжнародними організаціями. *Класичні національні держави створювались на основі жорсткого протекціонізму, посоромлюючи те, що згодом розвинулось у поняття* ***«відкрите суспільство»*** (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006 (1997), 603). – Австрійський і британський філософ, соціолог Карл Раймунд Поппер (1902–1994) ужив це термінологічне словосполучення в книжці «Відкрите суспільство та його вороги», надрукованій 1945 р.

темнота́: темнота́ з темно́т. Зовсім неосвічена, нетямуща людина, цілковитий невіглас. *В цей час.. черговий сатана.. саркастично думає: оце ти, 19-річний слобожанський чувак,* ***темнота з темнот,*** *..гадаєш, що в мене тільки й клопоту, що тягати тебе по твоїх бардаках, ..інших ваших духовних практиках?* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 45).

то́чка: гаря́ча то́чка. Місце, позначене якою-небудь напруженою ситуацією, кризою, бойовими діями. *...Війна, передчуттям якої дихали поетичні збірки Сергія Жадана останнього десятиліття, – із близької світової загрози, із подихів досвіду* ***«гарячих точок»*** *стала нашою жорстокою реальністю* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 98). – У вулканології: район тривалого вулканізму з розплавами мантії у внутрішніх зонах континентальних плит. Термін *гаряча точка* (англ. *hotspot*) запропонував канадський геофізик Тузо Вілсон у 1963 р. для пояснення процесу формування ланцюга Гавайських островів.

тюрма́: тюрма́ наро́дів. Уявлення про колишній Радянський Союз як авторитарну державу, що всілякими способами пригнічувала намагання народів, які проживали на її території, до самовизначення. *Почасти ця віра, можливо, мала характер вимушеного самопідтримування: бо як жити без віри в майбутнє – майбутнє своєї правоти? Може, й не так віра, як розкошування в незнаній – після життя в* ***«тюр-***

мі народів» *– свободі, хоч і загроженій* (І. Дзюба, На трьох континентах, І, 2013 (2010), 145). – Вислів *тюрма народів* виник у середині XIX ст. на підставі книги французького аристократа, письменника, мандрівника маркіза Астольфа Луї Леонора де Кюстина (1790–1857) «Росія в 1839 році» («La Russi en 1839»). Він позначав типове уявлення про Російську імперію як авторитарну державу, у якій під владою монарха перебували всі народи, що проживали на території імперії, серед них і російський. Також цей вислів використовували щодо інших багатонаціональних держав: колишніх Австро-Угорщини, Королівства Югославії і СФРЮ.

Джерела

Дзюба І. М. Є поети для епох. Київ: Либідь, 2011.

Дзюба І. М. З криниці літ: тритомовик. Т. ІІ. Київ: Обереги: Гелікон, 2001.

Дзюба І. М. Насправді було так. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Дзюбою. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001.

Дзюба І. М. На трьох континентах: у 3-х кн. Кн. І. Київ: Видавництво «КЛЮ», 2013.

Дзюба І.М. Порнократія на марші: статті, фейлетони, памфлети. Київ: Смолоскип, 2007.

Дзюба І. М. Спогади і роздуми на фінішній прямій. Київ: Криниця, 2008.

Дзюба І. М. Спрага. Київ: Ред. журн. «Український світ», 2001.

Дзюба І. М. Україна у пошуках нової ідентичності: статті, виступи, інтерв'ю, памфлети. Київ: Україна, 2006.

Дзюба І. М. Чорний романтик Сергій Жадан. Київ: Либідь, 2017.

Legend

Dziuba, I. M. (2011). Ie poety dlia epokx. Kyiv: Lybid' (in Ukr.).

Dziuba, I. M. (2001). Z krynytsi lit: trytomovyk. T. II. Kyiv: Oberehy : Helikon (in Ukr.).

Dziuba, I. M. (2001). Naspravdi bulo tak. Interv"iu Iuriia Zaitseva z Ivanom Dziuboiu. L'viv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukraïny (in Ukr.).

Dziuba, I. M. (2013). Na tr'okx kontynentakx: u 3-kx kn. Kn. 1. Kyiv: Vydavnytstvo "KLIU" (in Ukr.).

Dziuba, I. M. (2007). Pornokratiia na marshi: statti, feiletony, pamflety. Kyiv: Smoloskyp (in Ukr.).

Dziuba, I. M. (2008). Spohady i rozdumy na finishnii priamii. Kyiv: Krynytsia (in Ukr.).

Dziuba, I. M. (2001). Spraha. Kyiv: Red. zhurn. "Ukraïns'kyi svit" (in Ukr.).

Dziuba, I. M. (2006). Ukraïna u poshukakx novoï identychnosty: statti, vystupy, interv"iu, pamflety. Kyiv: Ukraïna (in Ukr.).

Dziuba, I. M. (2017). Chornyi romantyk Serhii Zhadan. Kyiv: Lybid' (in Ukr.).

Наталія Сніжко

УДК 811.161.2’373’374

Номінативні засоби відображення російсько-української війни (словникові матеріали)

Актуальність дослідження пов’язана з необхідністю комплексного лексикографічного відтворення мови російсько-української війни, яка увиразнює нові способи семантичної та словотвірної деривації, а також розвиток системи нових художньо-образних засобів відображення аналізованого явища.

Важливими постають завдання систематизування та лексикографічного опису номінативних засобів відтворення сучасної війни, формування нових лексикографічних способів подання матеріалу, розвиток лінгвістично-енциклопедичного моделювання сучасного стану лексикону війни.

Номінативні засоби мови російсько-української війни систематизуємо за тематичними групами. Виділяємо сучасні найменування війни, назви захисників України, назви зброї, засобів та способів захисту людей в умовах війни. Засвідчуємо розбудову словотвірного гнізда з основою **волонтер-**.

Подаємо нові художньо-образні засоби зіставного опису високого патріотизму українців та антигуманної сутності загарбників. Засвідчуємо наповнення мовно-виражальної системи української ментальності символами волі, української незалежності, боротьби українців за демократію і прогресивний розвиток людства.

Для лексикографування використовуємо методологію укладання словника мови творчої особистості, яка дозволяє відтворювати концептуальні домінанти українського світосприймання, систематизувати матеріал за ознаками семантичної близькості. У кінці словникових статей застосовуємо ремарку Див., яка засвідчує семантичні (тематичні) групи в новому словнику. Ремаркою Образно позначаємо образне вживання слова чи стійкого сполучення слів. Відповідними знаками позначаємо різновиди стійких сполучень слів: ромб – для фразеологічних одиниць, трикутник – для термінів та терміносполук. У препозицію гасла стійкого сполучення слів виносимо домінанту цього сполучення (з двокрапкою після неї, яка сигналізує про систематизувальну активність слова). За необхідності в кінці словникової статті подаємо також коротку енциклопедичну довідку про лексикографоване явище.

Лексикографічне опрацювання мови російсько-української війни здійснюємо на основі текстів різних стилів і жанрів. Залучаємо художні твори провідних українських письменників (Василя Шкляра, Світлани Талан, Галини Вдовиченко, Міли Іванцової, Дари Корній, Сергія Жадана, Юлії Ілюхи та ін.), які упродовж 2014–2022 рр. осмислили сутність загарбницької й антигуманної політики країни-агресора, увиразнили героїзм захисників України, переконливо відтворили важливу роль майданівців у формуванні добровільних військових підрозділів, які з першого дня війни героїчно захищали Україну.

Словникові матеріали будуть корисними для інтегрального дослідження динаміки мови і мовомислення, моделювання мовної й концептуальної картин світу, а також для укладання ідеографічних та загальномовних тлумачних словників.

1. Найменування захисників України

Спостерігаємо тенденцію активного творення найменувань військових підрозділів на основі топонімів, пов'язаних із позначенням місць формування загонів захисників Вітчизни, увиразненням героїзму борців за свободу й незалежність України минулих епох, напр.:

азóвці, -ів, *мн*. (*одн*. **азóвець**, -вця, *кл*. –вцю *і* –вче, *ч*.; **азóвка**, -и, *дав. і місц*. -вці, *кл.* -вко, *ж*.). Бійці окремого загону спеціального призначення «Азов», відомого як полк «Азов», що є формуванням Національної гвардії України. *Той день минув щасливо для всіх* ***азовців****. У нас не було навіть трьохсотих, і Сіроманець сказав, що, може, це завдяки тій берегині, що якимось дивом опинилася в нашому секторі* (В. Шкляр, Чорне Сонце, 2018, 16–17); *І тільки ми,* ***азовці****, втаємничені у заповіти наших предків-укрів, бачимо у формі і рунах цієї кулі-м'яча не що інше, як Чорне Сонце. Сонце, яке не палило нам душі, а пов'язавши променем-пуповиною з предками, живило нас вірою, силою і любов'ю* (В. Шкляр, Чорне Сонце, 2018, 108–109); *..Зала раптом підвелася і вибухнула оплесками. Ми ще нижче понахиляли голови, ми знали, що це маріупольці так зустрічають нас,* ***азовців****, вони нарешті зрозуміли, чому виникла та затримка, й вітали нас стоячи доти, доки не піднялася завіса* (В. Шкляр, Чорне Сонце, 2018, 103); «***Азовці****» у Маріуполі ліквідували генерала РФ та «покосили» елітну 22-у бригаду «спецназу ГРУ»* (Defence Express, 15.03.2022); *Їх* [рашистів] *вдесятеро більше, але «****азовці****» продовжують нищити окупантів на вулицях Маріуполя. Полк «Азов», який вже декілька тижнів перебуває у блокаді російських окупантів, продовжує давати гідну відсіч ворогу та нищити загарбників у Маріуполі* (24 канал, 11.04.2022); *Хіматаку здійснили на «Азовсталь», є постраждалі «****азовці****»* (Українська правда, 12.04.2022); *У Маріуполі «****азовці****» знищили три ворожі танки та понад 60 піхотинців* (Укрінформ, 13.04.2022); *Підрозділи 36 бригади морської піхоти в Маріуполі прорвалися до «****азовців****»* (Радіо Свобода, 13.04.2022). – Формування створене 2014 року як добровольчий батальйон «Азов». До 11 листопада 2014 р. було підрозділом патрульної служби поліції особливого призначення МВС України. Бійці підрозділу брали участь у бойових діях на сході України, переважно в межах Надазов'я, у складі сил ООС. «Азов» звільняв Маріуполь у червні 2014 року, брав епізодичну участь у боях під Іловайськом, обороняв Маріуполь з кінця серпня 2014 року, здійснював наступ на Широкине у лютому 2015 року. Особливу стійкість і відвагу азовці виявили у нинішній повномасштабній війні під час оборони Маріуполя;

айда́рівці, -ів, *мн*. (*одн*. **айда́рівець**, -цвя, *кл*. -вцю, *ч*.; **айда́рівка**, -вки, *дав. і місц*. -вці, *кл*. -вко, *ж*.). Бійці 24-го штурмового батальйону «Айдар» Сухопутних військ Збройних Сил України. ***Айдарівці*** *– це злиток патріотизму, інші тут не затримуються. А ще – безбашенність у бою, недаремно ж «Айдар» має назву штурмового батальйону. Вони, як вітер у степу, з'являються зненацька, без царя в голові йдуть на ворога, відвойовують позиції, закріплюються там, щоб змогли зайти ЗСУ…*

(С. Талан, Ракурс, 2018, 161); *Поблизу Щастя* ***айдарівці*** *потрапили в засідку і їх підло розстріляли* (С. Талан, Ракурс, 2018, 210); *Наступного дня ще одна новина: із Росії через Ізварине зайшла нова велика колона техніки, але* ***айдарівців*** *і це не злякало. Загартовані в боях, вони були впевнені, що Луганськ незабаром визволять, а там і до повної перемоги близько* (С. Талан, Я захищу тебе.., 2019, 150). – Батальйон був створений у травні 2014 року як добровольчий 24-й батальйон територіальної оборони «Айдар», підпорядкований Міністерству оборони України. Діяв на Луганщині у складі підрозділів АТО, захищав територіальну цілісність України. Свою назву отримав на честь річки Айдар, на берегах якої відбувся перший бій формування. Ініціатор створення і перший комбат «Айдару» – сотник Самооборони Євромайдану, підполковник Сергій Петрович Мельничук;

холодноя́рці, -ів, *мн*. (*одн*. **холодноя́рець**, -рця, *кл*. -рцю, *ч*.; **холодноя́рка**, -рки, *дав. і місц*. -рці, *кл*. -рко, *ж*.). Бійці окремої механізованої бригади «Холодний Яр», що входить до складу Сухопутних військ Збройних сил України... *Ніколи ні в кого не було такого надійного прикриття, як у нас, бо це завдання взяли на себе черкаські* ***холодноярці***.. (В. Шкляр, Чорне Сонце, 2018, 41); ***Холодноярці*** *показали результати «полювання» на «другу армію світу». Українські захисники продовжують давати жорстку відсіч окупантам з країни-агресора. Цього разу свої блискучі досягнення показали бійці з окремої механізованої бригади «Холодний Яр», знищивши противника разом із їхньою технікою* (Армія-inform, 12.04.2022). – Підрозділи бригади «Холодний Яр» брали участь у найзапекліших боях війни (під Іловайськом, у Донецькому аеропорту, Пісках та ін.). Бригада зазнала найбільших втрат серед військових частин України: станом на кінець 2017 року, у боях загинуло 272 військовослужбовці. Державними нагородами (станом на початок 2018 року) відзначили понад 1000 військовослужбовців бригади, серед них троє отримали звання Героя України та орден «Золота Зірка». З 2018 року бригада носить почесне найменування «Холодний Яр» – на честь історичної місцевості Наддніпрянської України, на Черкащині, що уславилася своїми повстанцями. Назву ***холодноярці*** на позначення самовідданих борців за незалежність України у 20-х роках ХХ ст. використовує Василь Шкляр у романі «Чорний ворон»;

жі́нка-во́їн, ~и-~а, *кл.* ~о-~е, *уроч*. Жінка, яка воює, б'ється з ворогом, захищає рідний край; захисниця. *За природним покликом я повинна бути берегинею, а я* ***жінка-воїн*** *і залишатимуся нею доти, доки останній ворог не буде знищений* (С. Талан, Ракурс, 2018, 234); *Образ українки дуже змінився й продовжуватиме змінюватися. Сьогодні українка в уявленні тих самих європейців – це жінка-захисниця, жінка-інтелектуалка. Також вона –* ***жінка-воїн****. ..Дуже високе й достойне звання* (Український інтерес, 12.05.2018).

2. Парадигматика й епідигматика найменувань волонтерів та волонтерства

Потужного розвитку під час російсько-української війни 2014–2022 рр. набуває словотвірне гніздо з домінантою **волонтер**, запозиченою з французької мови. В одинадцятитомному «Словнику української мови» (1970–1980) це слово подано з ремаркою *заст.* зі значенням «Той, хто став на військову або іншу державну службу

за власним бажанням; доброволець». Укладачі «Словника української мови» (за ред. В.В. Жайворонка, 2012 р.) реєструють слово **волонтер** з ремаркою *книжне* і значенням «Доброволець», подають похідне слово **волонтерський**. Нині, як засвідчують художні твори та тексти засобів масової інформації, активно вживана назва волонтерського руху – **волонтерство**.

Нижче подаємо словникові статті, що відтворюють семантичний та словотвірний розвиток поняття волонтерського руху в Україні під час війни:

волонте́р, -а, *ч*. Той, хто добровільно допомагає армії та іншим силам оборони захищати Вітчизну від ворогів. *Він* [Василь] *сам з* ***волонтерами*** *возив на Луганщину термобілизну, військову форму, тепловізор* (Г. Вдовиченко, Ось відкрита долоня, 2016, 168–169); *З розмови дізналися, що такий* [реабілітаційний] *центр діє за рахунок пожертвувань благодійників і ним опікуються* ***волонтери*** (С. Талан, Матусин оберіг, 2018, 246); *– Днями мають приїхати* ***волонтери*** *із Західної України, сказав він. – У них є кошти, які пожертвували люди для бійців, тож нехай чоловік звернеться до них по допомогу* (С. Талан, Я захищу тебе.., 2019, 167); *Нині власник «Хатинки пекаря» Ярослав Бурковський разом із гуртом польських* ***волонтерів****, очолюваних пекарем Яцеком Полєвським, відновлюють там* [у Бучі] *випікання хліба. А в четвер 21 квітня разом із Національним музеєм Революції Гідності приготують паски для українських воїнів. Випечені паски разом з іншими гостинцями поїдуть на фронт, для бійців на передову* (Вечірній Київ, 21.04.2022);

волонте́рка, -и, *дав. і місц*. -рці, *кл.* -рко; *мн.* -рки, -рок, *ж*. Жін. до **волонте́р**; жінка-волонтер. *Розмови, розмови, розмови… Вони тут лікують. Вони тут душу перевертають, знімають з неї тягар.* ***Волонтерка*** *Настя (та, що перевелася на заочне й у госпіталі щодня) переконана, що іноді найголовніше – поговорити з хлопцями, просто послухати їх з розумінням* (Г. Вдовиченко, Ось відкрита долоня, 2016, 167); *– Пам'ятаєте, як одна* ***волонтерка*** *привезла нам купу бурок? А ми збирали гроші, щоб купити на них калоші, а потім сиділи й натягували ті калоші на бурки?* (С. Талан, Матусин оберіг, 2018, 251).

жі́нка-волонте́р, ~и-~а, *дав. і місц*. ~нці-~у, *кл.* ~о-~е; *мн*. ~нки́-~и, ~но́к-~ів. Громадянка, яка добровільно допомагає армії та іншим силам оборони. *А потім у просторому вестибюлі їхньої школи з'явилися великі, майже як футбольні ворота, дерев'яні рами з нап'ятими на них сітками. І* ***жінки-волонтери*** *почали збиратися там вечорами і плести з довгастих обрізків зеленої, сірої та коричневої тканини маскувальні сітки для бійців, щоб ті могли вкривати ними свої машини, танки, гармати, приховуючи їх у полі від ворогів* (М. Іванцова, Пазли нашого буття, 2016, 300). – Див. **волонте́рка**.

волонте́рити, -ю, -иш, *недок*. Добровільно допомагати армії та іншим силам оборони здобувати перемогу, захищати рідний край. *..Перемога залежить від кожного з нас. Одні взяли до рук зброю, інші – плетуть захисні сітки, стираючи руки до крові, треті –* ***волонтерять****, збираючи кошти, щоб взути-одягти солдатів та купити хоча б кілька бронежилетів і касок* (С. Талан, Я захищу тебе.., 2019, 126).

волонте́рський, -а, -е. Прикм. до **волонте́р**. *Бійці зустріли* ***волонтерську*** *допомогу з радістю. Настя бачила, як засвітилися їхні обличчя, як хлопці швиденько розвантажили мікроавтобус* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 425); *– Користувачі*

*знаходили нас на **волонтерських** сайтах, бо ми часто писали там про те, що потрібна матеріальна допомога пораненим військовим* (С. Талан, Матусин оберіг, 2018, 258).

волонте́рство, -а, *с*. Добровільна допомога громадян армії та іншим силам оборони, спрямована на зміцнення обороноздатності країни. *Хтось починає з **волонтерства**, а тоді стає бійцем, бере до рук зброю. А у когось навпаки, спочатку передова, бої, поранення, одужання, а тоді – **волонтерство*** (Г. Вдовиченко, Ось відкрита долоня, 2018, 169); *Сьогоднішньому волонтерському руху в Україні мало аналогів не тільки в країнах колишнього СРСР, а й на Заході, звідки, власне, й прийшов термін «**волонтерство**». Слово «волонтер» походить від французького volontaire (доброволець), яке в свою чергу запозичено з латинського voluntarius (voluntas – вільне волевиявлення, volō – бажання, намір). Тобто **волонтерство** — добровільна безкорисна суспільно важлива діяльність* (Укрінформ, 15.06.2022).

3. Найменування зброї та військової техніки, а також способів і наслідків їхнього застосування

Упродовж 2014–2022 рр. спостерігаємо активне вживання не тільки загальної назви **бомба**, а й термінологічних найменувань її різновидів (*вакуумна бомба, касетна бомба, фосфорна бомба* та ін.):

бо́мба, -и, *ж*. Розривний снаряд, начинений вибуховою речовиною. *«Дощ» зі снарядів та дрижання землі від **бомб**: життя під обстрілами у Чернігові* (Радіо Свобода, 14.04.2022);*«Чернігів рівняли із землею» – згадує 50-річна Ганна. – Обстрілювали безперервно. То артилерія гатить, то ракети летять. Вночі – літак скидає **бомби**»* (Радіо Свобода, 14.04.2022); *«Надпотужні **бомби** скидаються* [російські загарбники] *по цілому заводу «Азовсталі» і зараз там під завалами перебуває дуже багато людей. Ми не знаємо повністю, яка там ситуація, але «Азовсталь» розбомблений і знищений практично повністю. Ми витягуємо з-під завалів людей…»* [повідомив заступник командира полку «Азов» Святослав «Калина» Паламар] (Діло, 19.04.2022);

бо́мба: ва́куумна бо́мба. Розривний снаряд, начинений паливно-повітряною вибухівкою, внаслідок підриву якої утворюється величезна вогненна куля, потужна вибухова хвиля та вакуум, який поглинає весь навколишній кисень; аерозольна бомба. *Російські війська застосували фосфорні та **вакуумні бомби** поблизу Харкова* (День, 05.04.2022); *Росія використовувала **вакуумні бомби** під час війни у Чечні 1999 року. За деякими даними, режим Башара Асада застосовував термобаричну зброю російського виробництва у громадянській війні у Сирії* (Кореспондент, 10.03.2022);

бо́мба: каса́етна бо́мба. Авіабомба або артилерійський снаряд, що складається із сотні вибухонебезпечних малих бойових елементів, які розкидаються на великій території і знищують живу силу супротивника. *Як усе стихло, містом миттєво розлетілися чутки про те, що український літак обстріляв мирне місто, а саме – приміщення облдержадміністрації. Повсюди говорили про застосування **касетних бомб**. Переглянувши в Інтернеті новини українських каналів, почула зовсім іншу ве-*

рсію: стріляли місцеві ополченці з ПЗРК [переносного зенітно-ракетного комплексу] *по літаку – і ракета влучила в гарячий кондиціонер на будівлі* (С. Талан, Ракурс, 2018, 78–79); *Мер Херсона Ігор Колихаєв підтвердив інформацію про «шалений вибух» в місті, а також повідомив про використання касетних боєприпасів в Степанівці (Херсонська міська громада). «Вчора ввечері близько 23:00 був шалений вибух над містом, на околицях. Повибивало вікна…у лікарнях повибивало вікна.. це було в центрі міста.. Поруч у Степанівці були використані **касетні бомби**», – сказав мер в ефірі національного телемарафону* (Радіо Свобода, 28.04.2022);

бо́мба: фо́сфорна бо́мба (збро́я). Запальний боєприпас, споряджений білим вогненебезпечним фосфором, який спричинює сильні пожежі та важкі хімічні опіки шкіри. *Повномасштабна війна в Україні, яку розв'язав Путін, триває. На Луганщині окупанти застосували **фосфорні бомби**. Ворог продовжує обстрілювати міста, є загиблі та поранені* (УНІАН, 24.03.2022); *24 березня повідомлялося, що російські війська скинули кілька **фосфорних бомб** в Луганській області. «У росіян настала агонія. Вони не можуть пробитися вглиб, тому почали застосовувати важке озброєння. Ракетні удари нанесені по Лисичанську та Новодружеську, а на Рубіжне авіація РФ почала скидати **фосфорні бомби»**, – зазначав голова Луганської обласної військово-цивільної адміністрації Сергій Гайдай* (УНІАН, 25.03.2022); *За ніч у Маріуполі військові РФ завдали 50 авіаударів по захисниках «Азову», зокрема **фосфорними бомбами*** (Букви, 28.04.2022). – Використання фосфорних бомб заборонено Женевською конвенцією 1949 року про захист цивільного населення під час війни.

Активного вжитку під час війни набули термінологічні та перифрастичні назви систем залпового вогню, напр.:

систе́ма: реакти́вна систе́ма за́лпового вогню́ (РСЗВ), *військ.* Артилерійська система, призначена для знищення живої сили противника, броньованої та неброньованої техніки, командних пунктів та інших цілей, а також для дистанційного мінування місцевості. *Снилася знову війна. Таня крутила кермо в кабіні **системи залпового вогню** «Град», кудись мчала, перестрибуючи вирви від снарядів, коли її розбудив дзвінок* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 222); *Поліція проінформувала, що під вогнем окупантів перебували Маріуполь, Авдіївка, Вугледар, Добропілля, Слов'янськ, Торське, Новопіль, Новгородське, Нью-Йорк. Правоохоронці зазначили, що війська РФ обстрілювали мирне населення ракетами, з **реактивних систем залпового вогню** «Град», танків, важкої артилерії* (Суспільне, 18.04.2022); *Окупаційні війська російської федерації обстріляли з **реактивних систем залпового вогню** «Ураган» обласну травматологічну лікарню у Лимані Донецької області* (Слово і діло, 22.04.2022); *Увечері 3 травня Сумську область двічі обстріляли з території Росії. Ворог застосував **реактивні системи залпового вогню** та міномети* (РБК-Україна, 03.05.2022);

«Град», «град», -у, *ч*. Реактивна система залпового вогню калібру 122 мм з максимальною дальністю атаки 42 км., яка є розвитком установки залпового вогню «Катюша». *За кілька діб до Дня Незалежності ворог влаштував захисникам Іловайська справжнє пекло. Ворожі «Піони», «Смерчі», «**Гради**» відкрили шквальний вогонь з усіх боків. Бійці опинилися серед нескінчених вибухів, коли земля зійшлася з*

небом у суцільному вогні й диму (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 235); *Був обстріл. «**Градами**» молотило так, що земля, здавалося, ставала вогнем. Коли все стихло, ми почали збирати своїх мертвих і поранених, бо неушкоджених на тому полі не лишилося* (Дара Корній, Місячне насіння, 2017, 242); *Кілька днів тому колона Збройних сил України зі Щастя поїхала до аеропорту, але по дорозі їх накрили бойовики «**градами**» і частина вимушена була відступити* (С. Талан, Я захищу тебе.., 2019, 121); *У Луганськ зайшла колона «**Градів**» з Росії* (С. Талан, Матусин оберіг, 2018, 171); *Українські військові захопили російську реактивну систему «**Град**» з повним боєкомплектом* (Рубрика, 13.04.2022);

кві́тка: смерте́льні квітки́. Перифрастична назва реактивних систем залпового вогню, для найменування яких мілітаристи цинічно використали назви квітів. *Коли ж нарешті доїхали* [до зони АТО], *небо не впало їм на голову снарядами з «Градів», «Акацій», «Піонів» та інших **смертельних квіток**, як те уявляв Вася. Натомість вони побачили перелякане сіре містечко у Луганській області. Понівечені будинки, вибиті шибки, сліди від куль та осколків на деревах* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 85).

Систематизування ілюстрацій з різних текстів під гаслом **ракетний удар** увиразнює активність цієї сполуки та засвідчує воєнні злочини рашистів:

уда́р: раке́тний (раке́тно-бо́мбовий) уда́р. Короткочасний потужний вплив на противника із застосуванням ракетних військ та артилерії. *Попри те, що влада РФ запевняла, ніби цілями їхньої «високоточної» зброї будуть виключно об'єкти військової інфраструктури, від **ракетних ударів** постраждало багато цивільних об'єктів. Наразі, за даними українського Генштабу, росіяни активно використовують проти України крилаті ракети «Калібр», а також оперативно-тактичний ракетний комплекс «Іскандер». Також є свідчення про використання росіянами застарілих систем «Точка У», якими вдарили по Краматорську* (ВВСnewsУкраїна, 08.04.2022); *Щонайменше 39 людей загинуло, ще 87 поранені внаслідок **ракетного удару** росіянами по залізничному вокзалу в Краматорську Донецької області. Про це повідомив голова Донецької обласної військової адміністрації Павло Кириленко* (ТСН, 08.04.2022); *Очільниця МЗС Великої Британії Ліз Трасс заявила, що Путін та Росія мають відповісти за наслідки після **ракетного удару** окупантів по залізничному вокзалу Краматорська. Про це вона написала у Twitter. «Приголомшена жахливими повідомленнями про російські ракетні обстріли мирних жителів на залізничному вокзалі Краматорська на сході України. Напади на цивільних осіб є воєнним злочином. Ми притягнемо до відповідальності Росію і Путіна», – зазначила вона* (ТСН, 08.04.2022);*Винні у завданні **ракетного удару** по вокзалу в Краматорську, що спричинив десятки жертв серед цивільного населення, мають бути притягнуті до відповідальності. Про це заявив речник Генерального секретаря ООН Стефан Дюжаррік, – пише Укрінформ* (ТСН, 10.04.2022); *За інформацією Повітряного командування «Захід», сьогодні вранці відбулося чотири **ракетних удари** по Львову. ..На жаль, є загиблі і постраждалі. Станом на цю годину відомо про 6 загиблих та 8 постраждалих* (Флот, 18.04.2022); *Уранці 26 квітня над територією заводу «Азовсталь» помітили великий стовп диму. Водночас не зазначалося, що саме сталося там. Відомо, що терористи вже спалили та зруйнували більшість конструкцій на*

заводі ***ракетно-бомбовими ударами****. Вважається, що українські захисники можуть перебувати в тунелях під комплексом із тисячею мирних мешканців* (Газета, 26.04.2022).

4. Найменування засобів та способів захисту людей в умовах війни

бронежиле́т, -а, *ч.* Броньований куленепробивний жилет. *І погляд у нього* [бійця] *лисячий – хижий і недовірливий. Злий зняв* ***бронежилет*** *і віддав Малому. Хлопець пручався, але старший товариш наполягав і йому довелося здатися. – Ох і важкий! – сказав Малий. – Вибач, іншого нема, – посміхнувся Злий* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 307); *Чорні наколінники, потріпаний* ***бронежилет****, шкіряні рукавички без пальців* (С. Жадан, Інтернат, 2017, 79); *Маестро змінився з лиця, Маестро підріс на голову, хоча в його віці вже не ростуть, хіба що по службі, як ось тепер, – йому довірив командування без п'яти хвилин міністр оборони, у* ***бронежилеті*** *якого застряг осколок якраз на тому місці, де під захисною пластиною було написано: «Здобудеш Українську Державу або загинеш у боротьбі за неї», і далі вже нас повів Маестро* (В. Шкляр, Чорне Сонце, 2018, 42); *У кіно* [Олексій Суровцев] *грав слідчих і поліцейських. А тепер він в* ***бронежилеті*** *та касці мотається на мініатюрному Smart по всій столиці та області, по розгромленому Ірпеню і, смертельно ризикуючи життям, рятує кішок, собак, кроликів, хом'яків та інших домашніх тварин* (Великий Київ, 03.04.2022); *Мер Києва Віталій Кличко передав 5 тисяч* ***бронежилетів*** *високого класу захисту та 5 тисяч кевларових касок, які місто отримало за підтримки Світового Конгресу українців, командуванню Сухопутних військ України* (КМДА, 06.05.2022);

коридо́р: гуманіта́рний коридо́р. Тимчасова демілітаризована зона для безпечного транзиту гуманітарної допомоги в кризовий регіон та / або біженців чи поранених із нього. *Геннадій звик бачити дівчину сильною, а зараз, коли вона проявляла слабкість, не знав, як утішити.. – Як тільки колона промине* ***гуманітарний коридор****, одразу мені зателефонуєш* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 251); *Негаммер* [канцлер Австрії] *також закликав до негайного припинення бойових дій, надання* ***гуманітарних коридорів*** *для евакуації поранених і вразливих груп, наприклад, з Маріуполя та інших обложених міст, а також доступу для МКЧХ та інших гуманітарних організацій* (Українська правда, 11.04.2022). – Див. **зеле́ний коридо́р.**

5. Українські символи та мотивація перемоги українців у війні

Образи України-Матері, рідної Вітчизни та нескореної нації українців набувають нового звучання й осмислення. Утверджується основний мотив визвольної боротьби українців – **На рідній землі мають жить Дитя, Україна і Мати**, активним постає гасло українських борців за Незалежність – **Слава Україні! Героям слава!**, набувають розвитку прикладкові моделі іменування України (**Оранта-Україна**) та ін.:

Ора́нта-Украї́на, ~и-~и, *ж.* Урочиста назва України – Батьківщини мужніх і нескорених людей, об'єднаних вірою в перемогу високих ідеалів людяності над ганебними проявами зла; Україна-Мати, Україна-Мадонна, Україна-ненька. *Світ зійшов*

зі своєї осі. Ненависть убила любов… Точніше, вона думала, що вбила. Хіба любов можна вбити? – Пресвятая Богородице, помилуй нас! – і люблячі руки ***Оранти-України*** *над Майданом розгортають крила. – Пресвятая Богородице, помилуй нас! – і слова стають вірою. А віра стає силою. Молитва більшає. Слова з тендітних, сором'язливих, слабких і несмілих починають мужніти, переконують розчарованих у тому, що все буде добре, що тьма не пройде, що вона, Матінка наша небесна, Матінка наша земна, не допустить, дасть сили та мужності одним, розважливості іншим…* (Дара Корній, Місячне насіння, 2017, 259–260). – Оранта (від лат.*orans* – «той, що молиться») – зображення Божої Матері з піднятими догори руками, яка звертається до Бога з молитвою, благанням, проханням (пор. Марію Оранту в Софії Київській). Біблія засвідчує перемогу юдеїв під час битви з ворогами у тих випадках, коли Мойсей молився за свій народ, піднявши обидві руки до неба;

Сла́ва Украї́ні! Геро́ям [Украї́ни] сла́ва! *уроч.* Українське вітання і гасло, яке активно використовують борці за незалежність України, патріоти. *Коли п'ятеро чоловіків у формі порівнялися з кав'ярнею, Валентина посміхнулась і голосно привіталася. –* ***Слава Україні!*** *– вигукнула з гордістю, що нарешті можна не криючись* [від сепаратистів] *промовляти такі слова* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 316); *Про Василя писали всі засоби масової інформації: йому в полоні відрубали руку з татуюванням «****Слава Україні****!». А тоді, вже скаліченого, обміняли на когось із родичів свого ватажка* (Г. Вдовиченко, Ось відкрита долоня, 2018, 168); *–* ***Слава Україні****! – сказала Ольга Володимирівна замість вітання. –* ***Героям слава****! – відповіли присутні* (С. Талан, Матусин оберіг, 2018, 248); *Хімічна атака по Маріуполю означає тільки одне: росіяни не можуть взяти Маріуполь та українських захисників. Їм нічого не залишається, як використовувати невибіркову заборонену зброю. Що б там не було – Маріуполь переможе! Азов переможе! Україна переможе!* ***Слава Україні****!* (Українська правда, 12.04.2022); *Українські герої вирішили «трохи зіграти» російських загарбників. На кадрах, опублікованих у Facebook, артилеристи окремої механізованої бригади імені князя Володимира Мономаха працюють «Градами» по позиціях російських загарбників. «Останні дні погода не радувала теплом, але артилеристи окремої механізованої бригади імені князя Володимира Мономаха «гаряче» зустріли і не давали замерзнути окупаційним військам Російської Федерації. Вони ж попереджали, що можливі опади у вигляді Граду. Вічних мук в пеклі, російський окупант!* ***Слава Україні! Героям України Слава****!» – зазначили в Генштабі ЗСУ* (УНІАН, 16.04.2022). – Гасло активно використовували учасники Української революції 1918–1921 рр., під час проголошення незалежності України у 1991 р., під час Революції на граніті (1990), Помаранчевої революції (2004), Революції гідності (2013–2014) та російсько-української війни (з 2014 р.). В обставинах війни з Росією гасло «**Слава Україні! Героям [України] слава!**» виконує функції єднання українців з усіма, хто солідарний з боротьбою українського народу проти путінських загарбників. – Див. **Геро́ї не вмира́ють;**

Геро́ї не вмира́ють! *уроч*. Гасло, яке засвідчує високий героїзм захисників України та вічну пам'ять про них. *Лунають прощальні сальви, люди – а їх зібралося море – вигукують «****Герої не вмирають****», «Слава Україні», «Героям слава»* (В. Шкляр, Чорне Сонце, 2018, 110). – Див. **Сла́ва Украї́ні! Геро́ям [Украї́ни] сла́ва!**

цвіт: цвіт на́ції, *уроч*. Про найкращих представників нації – красивих, мужніх, сильних, талановитих та прогресивних патріотів. *Чомусь смерть забирала найкращих, найкрасивіших, справжніх велетнів-побратимів. Вони були такі здоровенні й високі, що зазвичай доводилося замовляти двометрові труни, ніби смерть вирішила забрати* ***цвіт нації*** (С. Талан, Ракурс, 2018, 234); – *Чому якийсь убивця, ґвалтівник, насильник ходить і далі по землі, отруюючи все навколо себе, а справжні українці,* ***цвіт нації****, красені гинуть?»* (С. Талан, Я захищу тебе.., 2019, 138). – Див. **Геро́ї не вмира́ють!**

дитя́: на рі́дній землі́ ма́ють жить Дитя́, Украї́на і Ма́ти, *уроч*. Життєствердні мотиви визвольної боротьби українців. – *Дороги немає назад, Рости українцем, сину! Хто ж, як не я, захистить Тебе від кремлівського ката?* ***На рідній землі мають жить Дитя, Україна і Мати*** (Т. Лемешко, Радосинь, 2017, 136). – Алюзія на рядки з поезії Т.Г. Шевченка «І Архімед, і Галілей…» (1860 р.): «І на оновленій землі Врага не буде, супостата, А буде син, і буде мати, І будуть люде на землі». – Див. **Ора́нта-Украї́на**.

6. Номінативні засоби відтворення жахіть війни

Словникові матеріали засвідчують низку метафор для відтворення жахіть війни. Активною дійовою особою художніх творів постає смерть, що впивається людською кров'ю. З особливим болем описують письменники пекло Іловайського котла, в якому рашисти впритул розстріляли українських бійців, внаслідок чого навіть пил став рожевим від крові:

крива́вий: крива́ві жнива́. Про масову загибель людей від кривавих ран під час війни. | Образно. *Смерть шаленіла від запаху юної крові, упивалася досхочу. Вона літала над згарищами осель, втягуючи у себе їдкий сморід попелищ і винюхуючи нові жертви. Справжні* ***криваві жнива*** *були в неї під Іловайськом, вона аж стомилася рахувати здобич. Увійшовши в азарт, знову не могла зупинитися* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 318). – Пор. гірки́ жнива́, жнива́ сме́рті. – Див. **корид**о́**р сме́рті (смерте́льний корид**о́**р);роже́вий фонта́н кро́ві;**

фонта́н: роже́вий фонта́н кро́ві. Віроломний розстріл рашистами українських бійців під Іловайськом, коли все навколо було залите кров'ю воїнів. | Образно. *«Урал»*[з українськими бійцями]*продовжував шлях, а навколо все змішалося, палало, гриміло, стріляло, заглушаючи нелюдські крики поранених.. Коли поруч пролунав потужний вибух, пил забарвився в рожевий колір. Лише за мить, коли ще дзвеніло у вухах, Уля зрозуміла, що то був* ***рожевий фонтан крові*** *з розірваних на дрібні шматочки тіл. «Урал» занурився в хмарину людської крові, змішаної з курявою та димом, і Уля відчула, як від жаху в неї заворушилося на голові волосся* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 265). – Див. **корид**о́**р сме́рті (смерте́льний корид**о́**р); фонта́ни артеріа́льної кро́ві;**

фонта́н: фонта́ни артеріа́льної кро́ві. Сильні кровотечі, які виникають у поранених бійців внаслідок потужних обстрілів і бомбардувань. | Образно. *Маленькі білі таблетки* [фенобарбіталу] *знімали напругу й дарували тимчасовий спокій* [медсестрі]. *З ними вже не так били по серцю і нервах усі ці обстріли,* ***фонтани артеріаль-***

***ної крові**, пробиті легені й відбиті кінцівки* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 133). – Див. **крива́ві жнива́; рожéвий фонта́н кро́ві;**

коридо́р: коридо́р сме́рті (смертéльний коридо́р), *засуд.* Про «зелений коридор» під Іловайськом 2014 р., який підступні рашисти перетворили на жорстокий масовий розстріл українських бійців. | Образно. *Мить бійці вслухалися у той звук, який нагадував гуркіт грому, не вірячи, що найтяжчі випробування позаду, що вони не потрапили в «**коридор смерті**», як охрестили «зелений коридор», не залишилися лежати назавжди в лісосмугах і полях* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 295); *..Вранці наш «Червоний хрест» отримав дозвіл забрати поранених. – І з «зеленого коридору» теж? – І з «**коридору смерті**» теж, – підтвердив Злий. ..«Коридором» пішло більше трьох тисяч наших, а дісталося своїх живими та пораненими лише п'ятсот* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 326)**;*Смертельний коридор** через поля із соняшниками: Україна вшановує Героїв Іловайська**.** Щороку 29 серпня в Україні відзначається День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. Цей день встановлено Указом Президента України від 23 серпня 2019 року № 621 для увічнення героїзму військовослужбовців і добровольців, котрі віддали життя за батьківщину, як нагадування про одну із найкривавіших подій російсько-української війни – Іловайську трагедію*(Полтавщина, 29.08.2021). – Див. **рожéвий фонта́н кро́ві;**

коридо́р: зелéний коридо́р. Тс**. гуманіта́рний коридо́р**. *Двадцять дев'ятого серпня* [2014 р.] *рано-вранці були сформовані дві колони техніки, які мали піти двома маршрутами до рубежу Старобешеве – Новокатеринівка. Українські підрозділи чекали команди на вихід. Вони підняли білі прапори і зі зброєю та прапорами в супроводі двох БТРів зі складу збройних сил Російської Федерації вирушили «**зеленим коридором**»* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 259–260); *«**Зелений коридор**» перетворився на справжнє пекло. Ворог не шкодував навіть своїх, влучним пострілом гранатомета була знищена машина з російськими десантниками. Одна з червоних пожежних машин, що сунула попереду, звернула на узбіччя, щоб об'їхати розбиту, і вибухнула від міни* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 265); *Смертельний для наших захисників «**зелений коридор**» пролягав через поля із соняшниками. Саме під ними сотні українців поклали в боротьбі з ворогом свої життя на вівтар свободи, гинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. Тож символом Дня пам'яті захисників України стала квітка соняха* (Полтавщина, 29.08.2021). – Див. **коридо́р сме́рті (смертéльний коридо́р);**

Армагедо́н: на зе́млю Луга́нська прийшо́в Армагедо́н, *несхв.* Жорстокі вбивства, масове знищення та катування людей у Луганську, здійснювані російськими загарбниками під час російсько-української війни 2014–2022 рр. | Образно. *Як добре, що я встигла вивезти з міста дівчаток! Другого червня вили сирени, наводячи жах на містян, над містом кружляли наші літаки СУ-25, гелікоптери, ревли двигуни винищувачів. **На землю Луганська прийшовАрмагедон**. Розриви ракет здавалися до нестями гучними, люди панікували, бігли хто-куди: у підвали багатоповерхівок, у свої квартири, забігали в магазини* (С. Талан, Ракурс, 2018, 78). – Багатозначне слово **Армагедо́н** (грец.*αρμαγεδδών*; від гебр. מגידו הר – гора Мегіддо; у деяких сучасних перекладах Біблії – Гар-Маґедо́н) використано на позначення місця зіткнення про-

гресивних і реакційних сил, добра і зла, невідворотної катастрофи, якою постала кривава російсько-українська війна 2014–2022 рр.;

сме́рть: прийшла́ сме́рть під росі́йським пра́пором, *засуд.* Масове знищення людей, руйнування міст і сіл російськими загарбниками під час російсько-української війни 2014–2022 рр. *Радник голови ОП розповів про масштаби наслідків після приходу «руского міра» до Маріуполя. За його словами, загинуло десятки тисяч маріупольців та 90% будинків зруйновано повністю. «Місто, у яке* ***прийшла смерть під російським прапором****. Десятки тисяч загиблих. 90% будинків зруйновано. Оточені та заблоковані українські воїни. Від початку ми просимо в партнерів танки та літаки, щоб отримати шанс. Світ мовчить і спостерігає за геноцидом в онлайн-режимі», – написав* [Михайло] *Подоляк* (ТСН, 11.04.2022). – Див. **бра́тська моги́ла;вое́нний зло́чин; зві́рства; криваві́ жнива́;**

ата́ка: найбі́льш смертоно́сна ата́ка про́ти цивільного насе́лення, *засуд.* Масове знищення цивільного населення рашистами у Маріуполі 2022 р. *«Серед усіх жахів, які відбувалися під час війни в Україні, російське бомбардування Донецького академічного обласного драматичного театру в Маріуполі 16 березня виділяється як* ***найбільш смертоносна атака проти цивільного населення*** *на сьогодні», – написали журналісти. Їхнє розслідування виявило докази того, що насправді ця атака «була більш смертоносною, ніж передбачалося», а загальна кількість загиблих – близько 600 людей. Це люди, які були всередині будівлі, а також ті, хто працював на польовій кухні біля театру* (APnews, 04.04.2022). – Див. **зві́рства; прийшла́ сме́рть під росі́йським пра́пором;**

зві́рства, зві́рств, *мн*. Надзвичайно жорстокі вбивства та катування мирних жителів. *ЄС рішуче засудив* ***звірства****, вчинені російськими загарбницькими військами в низці українських міст, які нещодавно звільнили від окупантів, зокрема у Бучі. Однак, у заяві уникають, принаймні поки що, термінів геноцид і злочини проти людства* (Факти, 04.04.2022); «*Європейський Союз найрішучішим чином засуджує повідомлення про* ***звірства****, здійснені російськими збройними силами у низці звільнених окупованих українських міст. Картини великої кількості жертв серед цивільного населення, а також руйнування громадянської інфраструктури, що западають у пам'ять, показують істинне обличчя жорстокої агресивної війни, яку Росія веде проти України та її народу. Погроми у Бучі та інших українських містах будуть внесені до списку* ***звірств****, скоєних на європейській землі», – йдеться у заяві. Боррель поклав усю відповідальність за «злочини, скоєні тоді, коли вони фактично контролювали цей район, на російську владу», оскільки на ці райони поширювалося міжнародне право окупації* (Інтерфакс-Україна, 04.04.2022); *Президент Володимир Зеленський виступив перед парламентом Литви та розповів про* ***звірства****, які російські окупанти чинять у захоплених населених пунктах України. За словами глави держави, у країні є села, в яких після приходу росіян не залишилось жодної живої душі* (Оглядач, 12.04.2022); *Після широкого міжнародного розголосу геноциду українського народу в м. Буча Київської області, російські війська почали використовувати в Україні мобільні крематорії. Про це повідомляє Головне управління розвідки МО України. Зокрема у Маріуполі зафіксовано перебування 13 мобільних крематоріїв для здійснення зачистки вулиць від тіл загиблих цивільних мешканців. Всіх потен-*

ційних свідків ***звірств*** *окупанти намагаються ідентифікувати через фільтраційні табори та знищити. Воєнною розвідкою України неодноразово фіксувалися факти використання мобільних крематоріїв на території Чернігівської області. Роботу мобільного крематорію противника зафіксовано у м. Новоайдар Луганської області* (Інформаційний спротив, 13.04.2022). – Див. **бра́тська моги́ла; вое́нний зло́чин; крива́ві жнива; прийшла́ сме́рть під росі́йським пра́пором;**

звір: двоно́гі зві́рі, *засуд.* Про російських загарбників, які відзначаються особливою жорстокістю та відсутністю будь-якого розуміння елементарних правил людського співжиття. – *Схоже хлопці були поранені, а їх тупо добили, – сказав Мона. – Бо в кожного є поранення і прострелена голова. Тварюки! Хлопці перевірили кишені – документів у вбитих не було, але шеврони вказували, що вони були українськими бійцями. – Усе забрали: телефони, документи, зброю, – просичав Злий. – Наволоч! Ненавиджу! – Треба їх поховати, – сказав Малий. – Не залишати ж їх, щоб собаки та звірі розтягли. –* ***Двоногі звірі*** *попрацювали до цього, – сказав Злий* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 281–282). – Див. **вое́нний зло́чин; зві́рства;**

сте́рти: сте́рти «гра́дами». Знищити, зрівняти з землею людські поселення внаслідок застосування реактивних систем залпового вогню «Град». *А що село… Його більше нема.* ***Стерте «градами»*** *у січні 2015-го* (Г. Вдовиченко, Ось відкрита долоня, 2016, 193). – Див. **вое́нний зло́чин**;

моги́ла: бра́тська моги́ла. Місце масового захоронення людей, яких жорстоко вбили загарбники. *Мер міста Буча Анатолій Федорук повідомив, що у місті виявили* ***братську могилу****, де поховали майже 300 людей, по вулицях лежать десятки трупів, деякі із них із зав'язаними руками* (Газета, 03.04.2022); *Супутник зафіксував* ***братську могилу*** *в окупованому російськими військами селищі Мангуш, яке знаходиться менше ніж у 20 кілометрах від Маріуполя. Це траншея довжиною у більше ніж 300 метрів. Радник міського голови Петро Андрющенко розповів журналістам «Схем», що тіла загиблих людей з вулиць Маріуполя російські військові спочатку звозять у різні промзони міста, де є великі холодильні камери, а вже потім складають у пакети і вивозять в місця масових захоронень. Довжина траншеї у Мангуші – 300 метрів. Для порівняння – у братській могилі біля церкви у Бучі – 14 метрів. Там були виявлені тіла 70 осіб* (Цензор, 21.04.2022); *Супутник зафіксував ще одну* ***братську могилу*** *поблизу Маріуполя – поруч із кладовищем окупованого села Виноградне, яке знаходиться у 5-6 кілометрах від міста* (Цензор, 22.04.2022). – Пор. у СУМ: спільна могила, в якій поховані ті, хто загинув на війні або в боротьбі за спільну справу. – Див. **вое́нний зло́чин; найбі́льший вое́нний зло́чин XXI столі́ття; сте́рти «гра́дами».**

7. Воєнні злочини рашистів та способи покарання загарбників

зло́чин: вое́нний зло́чин [*англ.*warcrime]. Свідоме грубе порушення законів та звичаїв війни. *«Приголомшена жахливими повідомленнями про російські ракетні обстріли мирних жителів на залізничному вокзалі Краматорська на сході України. Напади на цивільних осіб є* ***воєнним злочином****. Ми притягнемо до відповідальності Росію і Путіна», – зазначила вона* [*очільниця МЗС Великої Британії Ліз*

Трасс] (ТСН, 08.04.2022); *Він* [В. Зеленський] *також закликав естонських фахівців долучитися до розслідувань* ***воєнних злочинів*** *російської армії на території України. «Усі* ***воєнні злочини*** *ми обов'язково розслідуємо та встановимо всіх винних і знайдемо їх. Скільки б часу нам не знадобилося на це. Але якщо ми будемо робити це спільно з вами, спільно з іншими європейськими державами, ми зможемо зробити це значно швидше», – каже президент. Він нагадав, що більшість сталінських катів так і не відповіли за все, що наробили, тому «особливо принципово – притягнути до відповідальності нове покоління російських катів»* (lb.ua Дорослий погляд на світ, 13.04.2022); *Слідчі Міжнародного кримінального суду (МКС), які розслідують можливі* ***воєнні злочини*** *під час війни Росії проти України, ознайомилися 13 квітня з ситуацією на місцях. Під час візиту до міста Буча на Київщині головний прокурор МКС Карім Хан назвав усю Україну «місцем злочину»* (Медіакомпанія DW, 14.04.2022); *Американський юрист, ветеран правосуддя Бенджамін Ференц вважає, що Путіна можуть притягнути до відповідальності за* ***воєнні злочини*** *проти України. За словами Ференца, немає жодних аргументів, які могли б виправдати вбивства мирних людей, дітей. «Ми знаємо, що злочини проти людяності були покарані не тільки в Нюрнберзі, але і після нього, в багатьох юрисдикціях. Є факт агресії – вторгнення в Україну можна класифікувати як явний факт агресії, – а вбивство завжди було злочином проти людяності», – сказав він* (Букви, 16.04.2022); *Від 22 квітня вулиця у столиці Чехії, Празі, де розташоване посольство Росії, має нову назву – «Вулиця Українських героїв». Відповідні таблички розмістили на будинках, розташованих там. «Те, що Росія здійснює в Україні* ***воєнні злочини****, і те, що це геноцид, на мою думку, є очевидним і на це не можна заплющувати очі. Навпаки, відвагу українського народу потрібно оцінити», – заявив 22 квітня мер Праги Зденєк Гржіб* (Радіо Свобода, 22.04.2022); *Правозахисна організація Amnesty International підтвердила щонайменше 60 випадків* ***воєнних злочинів*** *російської армії в Київській області. Йдеться про незаконні авіаудари по Бородянці та позасудові страти в інших містах і селах, у тому числі Бучі, Андріївці, Здвижівці та Ворзелі* (Україна кримінальна, 07.05.2022). – Воєнний злочин є одним з міжнародно-правових злочинів (злочинів за загальним міжнародним правом), до яких також належать **злочин геноциду,злочини проти людяності** та **злочин агресії. –** Див. **бра́тська моги́ла; найбі́льший вое́нний зло́чин XXI столі́ття; роже́вий фонта́н кро́ві; сте́рти «гра́дами»;**

зло́чин: найбі́льший вое́нний зло́чин XXI столі́ття. Масові вбивства рашистами мирних людей у Маріуполі 2022 р.; злочин проти людяності. *«В Маріуполі скоєно найбільший* ***воєнний злочин*** *21 століття. Це новий Бабин Яр. Тоді Гітлер вбивав євреїв, ромів та слов'ян. А зараз Путін знищує українців. Він вже вбив десятки тисяч цивільних в Маріуполі. І це вимагає потужної реакції всього цивілізованого світу. Будь що потрібно зупинити геноцид», – наголосив Бойченко. За словами мера Маріуполя, до середини березня в різних частинах міста та передмістя комунальні служби захоронили близько 5 тисяч осіб. За попередніми оцінками, загальна кількість вбитих російською армією в Маріуполі становить 22 тисячі осіб* (Цензор, 21.04.2022). – Див. **вое́нний зло́чин;**

депутінізува́ти, -у́ю, -у́єш, *док*. Звільнити Росію і світ від авторитарної та агресивної політики В. Путіна та його команди. *Петро Порошенко закликав Захід скористатись шансом та «**депутінізувати** Росію». П'ятий президент України та лідер партії «Європейська Солідарність» Петро Порошенко закликав партнерів України сформувати широку коаліцію проти російського президента Володимира Путіна, таким чином звільнивши РФ від «авторитарної та агресивної політики диктатора».. На думку політика, така проукраїнська коаліція НАТО та Європейського Союзу могла б стати «антипутінським союзом»* (Букви, 21.04.2022);

суд: Міжнаро́дний кримінáльний суд. Постійний правовий інститут у Гаазі, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. ***Міжнародний кримінальний суд** (МКС) у нідерландській Гаазі отримав звернення від 39 держав-учасниць щодо розслідування ситуації в Україні через напад Росії* (Укрінформ, 03.03.2022); *Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба закликав місії **Міжнародного кримінального суду** та міжнародних організацій якнайшвидше приїхати до Бучі та інших звільнених від путінських військ міст і селищ Київської області. Він просить місії зібрати на місці докази воєнних злочинів і злочинів проти людяності, які вчиняли російські військові проти мирних жителів* (Факти, 03.04.2022); *Президент Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр заявив в інтерв'ю виданню der Spiegel, що президент Росії Володимир Путін і міністр закордонних справ Сергій Лавров мають постати перед **Міжнародним судом** у Гаазі. На думку політика, після трагедії в Бучі мають бути покарані не лише всі військовослужбовці, які вчинили злочини в Україні. Але й ті, хто віддавав їм накази. І ті, хто несе за це політичну відповідальність, зокрема й Путін із Лавровим* (Крим. Реалії, 09.04.2022). – Міжнародний кримінальний суд існує з 2002 р. Заснований на основі Римського статуту, прийнятого в 1998 році.

8. Художньо-образне осмислення сутності російсько-української війни 2014–2022 рр.

Словникові матеріали засвідчують осмислення сутності війни сучасниками:

війна́: святота́тська війна́. Надзвичайно жорстока агресія російських військових, які порушили усі Божі заповіді, закони людяності та звичаї війни під час збройного нападу на Україну у 2014–2022 рр. *«Нехай же Господь супроводжує вас, а Богородиця оберігає. Помолімося тепер до Неї за мир, маючи на думці гуманітарну трагедію в багатостраждальній Україні, яка досі під бомбардуваннями цієї **святотатської війни**. Не втомлюймося молитися і допомагати страждаючим», – закликав Папа Франциск наприкінці Святої Меси, яку він відслужив 3 квітня* (Релігійно-інформаційна служба України, 03.04.2022). – Див. **вое́нний зло́чин; зві́рства; корид**о́**р сме́рті (смертоно́сний корид**о́**р); крива́ві жнива́; найбі́ш смертоно́сна ата́ка про́ти циві́льного насе́лення; найбі́льший вое́нний зло́чин XX столі́ття;**

війна́: війна́ за Свобо́ду. Про визвольну війну українців проти російських загарбників за свободу та незалежність України. «*росія озвучила свій план на другу фазу війни. Вони думають, що можуть захопити Донбас і південь України, розраховуючи на економічний тиск нашої держави. У нас є власні сценарії захисту України і хочу*

нагадати, що чимало планів кремля вже були зруйновані роботою нашої армії та народу. Це ***війна за Свободу*** *і ми переможемо», – наголосив* [голова Офісу президента Андрій] *Єрмак* (ТСН, 22.04.2022). – Див. **війна́ між добро́м і злом; Геро́ї не вмира́ють!; Геро́ям [Украї́ни] сла́ва! Сла́ва Украї́ні!**

війна́: війна́ між добро́м і злом. Про російсько-українську війну 2014–2022 рр., яка виявила надзвичайну жорстокість та антигуманну сутність російського агресора на противагу високому патріотизму, людяності та непохитній вірі в перемогу українців. *Що буде потім, коли ця клята війна закінчиться – я не знаю.* ***Війна між добром і злом****, між людяністю та байдужістю, між честю та безчестям, між вірністю та зрадою* (Дара Корній, Місячне насіння, 2017, 289). – Див. **прийшла́ сме́рть під росі́йським пра́пором; воє́нний зло́чин; крива́ві жнива́; найбі́льший воє́нний зло́чин XXI столі́ття; Ора́нта-Украї́на; Геро́ї не вмира́ють!; Сла́ва Украї́ні! Геро́ям [Украї́ни] сла́ва!**

9. Висновки

Словникові матеріали, сформовані на основі комплексного опрацювання текстів різних стилів і жанрів, засвідчують особливості розвитку лексики та системи художньо-образних засобів для відтворення сутності російсько-української війни 2014–2022 рр. Тематичне систематизування словникових статей увиразнює українську ментальність, концептуальні домінанти звитяжної боротьби з ворогом, мотивацію на Перемогу й невідворотне покарання воєнних злочинців. Зібрані матеріали корисні для перспективного укладання «Словника мови російсько-української війни» та багатотомного тлумачного «Словника української мови активного типу», а також системного дослідження тенденцій і закономірностей розвитку української мови та мовомислення українців XXI століття.

Лілія Дідун

Відображення ідіолекту Григора Тютюнника у «Словнику мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XXI століття» (словникові матеріали)[1]

Представлені словникові матеріали є частиною лексикографічного опрацювання творчого доробку Григора Тютюнника у «Словнику мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XXI століття» (далі – Словник; електронна версія Словника оприлюднена на сайті Інституту української мови НАН України, URL: https://iul-nasu.org.ua). Поданий фрагмент демонструє різноплановість залучених до Словника одиниць з оповідань, новел, повістей та творів для дітей талановитого українського письменника. Зокрема представлена розмовна та стилістично забарвлена лексика, слова з образним значенням, авторські фразеологічні одиниці, паремії.

Критерієм для зарахування одиниці до Словника є її відсутність чи недостатня проілюстрованість у нормативних тлумачних або фразеологічних словниках, наявність не зафіксованого раніше значення чи відтінку значення у «Словнику української мови» в 11 т. (далі – СУМ), однотомному тлумачному «Словнику української мови» за редакцією В.В. Жайворонка (друге видання 2016; далі – СУМЖ) та «Словнику української мови в 11 томах. Додатковий том» у 2 книгах (2017; далі – СУМД).

Стаття Словника містить такі компоненти: наголошене реєстрове слово, граматичну, стилістичну характеристику, тлумачення, паспортизовану ілюстрацію, за потреби також довідкову частину, інформацію семантико-стилістичного та історико-культурного характеру, а також зіставлення з описом реєстрової одиниці у нормативних академічних тлумачних і фразеологічних словниках, у разі фіксації у них таких одиниць. Позначка астериск (*) свідчить про фіксацію слова з іншими значеннями у у таких словниках.

Джерелами для добору матеріалу послугували твори Григора Тютюнника зі збірок «Батьківські пороги» (1972), «Климко» (1984) та «Хододна м’ята» (2014).

актóрствування, -я, *с.* Дії актора; удавання, нещирість у поведінці. *Особливо змолоду, бо на старість ми зморюємося грати або розчаровуємося, усвідомивши марноту свого* ***акторствування*** (Гр. Тютюнник, Холодна м’ята, 2014, 662). – У СУМ, СУМЖ: актóрство; СУМ: актóрствувати.

бéдзвін: як бéдзвін, *зі сл.* здорóвий. Дуже міцний. *Симін здоровий,* ***як бедзвін****, і молодий* (Гр. Тютюнник, Холодна м’ята, 2014, 89). – У СУМ: бéзмін – ручна важільна або пружинна вага; кантар; у «Словарі української мови» Б. Грінченка: бéдзвін, бéдзмін, бéзмін.

[1] Продовження. Див. інші матеріали з ідіолекту Григора Тютюнника до «Словника мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XXI століття» у «Лексикографічному бюлетені», вип. 27-30 за покликанням: https://iul-nasu.org.ua/periodychni-vydannya/zbirnyk-naukovyh-prats-leksykografichnyj-byuleten.html

безтеле́сий, -а, -е. Худий. *Вдався Онисько ще замолоду собою непоказний, **безтелесий**, як висушена тютюнова бадилина* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 137).

важки́й* -а́, -е́. Глевкий (про хліб). *Кусали чорний, **важкий**, аж вогкий, хліб з обранених рук (вони пахли старим кислим пороховим димом од гільз) та посміювалися, що ложка в кожного теліпається у наморених пальцях – борщу до рота не донесеш* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 601) – У СУМ: який має велику вагу; тяжкий.

ви́кинути: хоч ви́кинь. Хто-небудь не вписується до гармонійної ситуації, є зайвим, недоречним. *Тато баритоном, а я другим* [голосом] *йому помагаю, а Марфа першу веде. Голосок у неї тоді такий був, як і сама вона, ось наче переломиться, ну й ловкий. А Карпа **хоч викинь**. Сидить, у стелю дивиться* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 391).

ви́крійка*, -и, *ж., перен.* Уривок із якоїсь події, що спливає в пам'яті. *Не оте плетиво з видінь і реальності, що всім сниться, і Устимові теж, доки молодий був, снилося, а якісь **викрійки** з того, що пережив* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 338). – У СУМ: зразок, вирізаний з паперу, картону, за яким викроюють одяг, взуття і т. ін.

ви́махнути*, -ну, -неш, *док., перен.* Піднятися над обрієм (про сонце). *А вже коли сонечко **вимахне** з-за дерев і настил на поромі закурить сріблястим відпаром, просихаючи, вирушать на той бік* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 115). – У СУМ: однокр. до **вимахувати**; у СУМД: вирости, стати високим.

випина́тися*, -а́юся, -а́єшся, *недок., перен.* Видаватися, виступати наперед. | Показуватися з-за горизонту (про сонце). *А як тільки з-за пруга **випиналося** сонце, біля олійниці тільки й чути було: – Онисію... А бий мене сила Божа – забув, як вас по батькові!* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 14). – У СУМ, СУМД: видаватися, виступати наперед.

ви́сіти: на ко́жному ду́бі (ко́жній ві́льсі) – хро́мові чо́боти ви́сять. Хто-небудь багатий, заможний. *У Митра, думаєш, менше грошей, ніж у тебе? Дзуськи! У Митра, щоб ти знав, **накожному дубі – хромові чоботи висять**! І на **кожній вільсі**!..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 271).

вода́: мов стоя́ча вода́. Дуже спокійний. *Це, однак, не дуже псувало малюнок: видно було, що створила його людина з іскрою Божою, а не якийсь там зайда-заробітчанин, і всяк, хто поглянув би зараз на мляве, **мов стояча вода**, Нюрине обличчя, на полохливі його руки, очі, брови, навіть вуха, – нізащо не повірив би, що півні оті, по-парубоцьки напружені в шиях, спинах і ногах, вивела колись рука смирного хлопця Івана Кирячка..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 305).

води́ти: за по́ли води́ти *кого.* Хто-небудь верховодить над кимось. *А сусіда мій уже **за поли** когось **водить**. «Куди пре́шся, – кричить, – у чергу стань!»* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 172). – У ФСУМ, СФУМ: води́ти за чупри́ну.

гарджамакува́тий, -а, -е. Розлогий, гіллястий. *Ми повертаємось додому лісом, мимо страшного **гарджамакуватого** дуба-громовиці (в нього колись грім ударив і всушив), а тоді продираємось ліщиною, і мені хочеться намацати в пітьмі хоч один кім'яшок оріхів* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 54).

гільйоти́нний, -а, -е, *перен.* Подібний до гільйотини, такий, як у гільйотині. – *Ну, старий твій сьогодні наторгує... – сміється до мене наш рубщик, що вже впорався з половиною роботи. Затим кладе свою* ***гільйотинну*** *сокиру на пень і з люб'язною посмішкою підходить до віконця* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 15) – У СУМ: Гільйотинні ножиці, *техн.;* у СУМЖ: без худ. іл.

гли́на: гли́на опішня́нська. Про дуже піддатливу людину. *А то раніш, було, вечорами коло сільбуду тільки й бачиш: хто б з хлопців не підчалив до Софійки – дивись, уже залигав рукою тоненький стан, одлучив од гурту, шепоче щось, регочеться впевнено і – веде. А вона тільки озирається немічно і – йде. Хіба то дівка?* ***Глина опішнянська****!* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 321). – Опішня: селище на Полтавщині, яке є головним осередком сучасного українського гончарства.

дава́ти: дава́ти увертю́ру, *перен., розм*. Здіймати галас. – *В неї* [Мелані] *там учора ввечері* ***давали увертюру****, так сержант прогнав. Скажеш, ти виручив, то давай, сусідко, шильце за мильце...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 472).

дощи́нка: ані дощи́нки. Зовсім сухо. *Осінь того року була суха, як і літо, –* ***ані дощинки*** (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 603). – У СУМ: ні (а́ні, і) краплі́ни.

ДП [де-пе], *невідм., ж.* Скорочення: додаткова порція (їжі). *Семен любив «вибивати» для Івана* ***ДП*** *– додаткові порції* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 298).

жовтува́то-медо́вий, -а, -е. Золотавий з жовтим відтінком; кольору меду. | Образно. *Уранці мене розбудило сонце. Його* ***жовтувато-медове*** *проміння, що ледь тремтіло на стіні, на якусь мить воскресило в мені тиху, давно забуту радість, котрою я зустрічав зимові ранки в нашій з бабусею хаті..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 454).

загусти́*, -гуду́, -гуде́ш, *док., перен.* Почати боліти. *Климко підвівся – ноги одразу* ***загули*** *і налилися гарячим, – похитнувся, але не впав і не сів знову, а, тримаючись обома руками за куренів дашок, виступив надвір* (Гр. Тютюнник, Климко, 1986, 206). – У СУМ: почати гудіти, густи.

задрібцюва́ти, -ю́ю, -ю́єш, *док., розм.* Почати робити маленькі, дрібні кроки, швидко перебираючи ногами. *Іванько* ***задрібцював*** *ногами, голосно захекав мені над вухом, розтуливши припухлі губи, і так зосередився, що з куточка рота йому аж слина потекла* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 500). – У СУМ: дрібцюва́ти, задріботáти, задріботі́ти.

закура́ція, -ї, *ж., розм.* Недовгий перепочинок у роботі, під час якого можна покурити; перекур. *А як поснідали, з доброю чаркою, звісно, веселіше копали і частіше ставали на* ***закурацію****, бо до полудня однак ще було далеко* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 356).

зали́гувати*, -ую, -уєш, *недок.* Обв'язувати що-небудь мотузкою. – *Опускай у воду! У воду, кажу! – прискіпується* [Юхим] *до Мотрі й* ***залигує*** *чавун обривком так, щоб дужка була* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 46). – У СУМ: надівати вірьовку на роги корові або волові, нали́гач – мотузка або ремінь, який прив'язують до рогів худоби; у СУМЖ: лигати[1]

заробітніший, -а, -е. Заробітний більшою мірою; який дає більший заробіток. *Та й здоров'я після ран було таке, що на* ***заробітніше*** *місце не станеш* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 350). – У СУМ: заробі́тний, зарі́бний.

зарóслий*, -а, -е, *перен*. Щільно вкритий товстим шаром пилу. *Тоді я впираюся руками в* ***зарослий*** *пилюгою задок машини і кроків з десяток пхаю її до Вишневого ярка, а далі вона котиться сама, чмихаючи холодним димком мені в коліна* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 8). – У СУМ, СУМЖ: вкритий рослинністю, волоссям.

зарю́мсатися, -аюся, -аєшся, *док.*, *розм.*, *рідко*. Стати заплаканим; заплакатися. *Я зняв шапку, тихо поздоровкався, проте з місця не зрушив: тут, біля порога, в тіні, хоч не видно, що* ***зарюмсався***... (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 484). – У СУМ: без іл.

заси́нювати*, -юю, -юєш, *недок*. Сутеніти, вечоріти. | Образно. *Збираємося ми щонеділі біля двору Василя Силки, як уже* ***засинює*** *на вечір і місяць, холодний, жовтневий, стоїть посеред неба* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 614) – У СУМ: фарбувати в синій колір, робити синім; без худ. іл.

заспокíйливо-цілю́щий, -а, -е. Який лікує, приносить полегшення, втіху. *Дома на мене чекав лист від мами, і я зрадів, бо ні від кого не одержував таких* ***заспокійливо-цілющих*** *листів, як від мами* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 696).

засундýчити, -ýчу, -ýчиш, *док.*, *жарг.* Зберегти, відкласти про запас; запастися, забезпечитися. *Ходив на роботу у флотській робі «хебе», яку зекономив (серед матросів це називалося* ***«засундучити»****), та безкозирці, яку знімав у бані в роздягалці і клав у свою шафочку, щоб не замацькати: хай буде пам'ять* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 284).

захрумча́ти, -чý, -чи́ш, *недок., рідко.* **1.** Почати видавати хрумкіт, тріск; затріщати, затріскотіти. *Сніг і земля стужавіли,* ***захрумчали*** *під ногами* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 442). **2.** Почати хрумчати, їсти, жувати з хрустом. *Ленка знову захлипала і* ***захрумчала*** *огірком – я ще ніколи не бачив, щоб людина їла і плакала...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 478). – У СУМ: захрýмати, захрýмкати, захрумтíти.

зацвіта́ти*, -ý, -éш, *недок., перен.* Розпочинатися,відбуватися з яскравим оформленням, за участі гарно вбраних людей (про про свято, весілля, урочисту подію і т. ін.). | Образно. *Коли в селі то в тій, то в іншій хаті* ***зацвітають*** *весілля, гасають вулицями грузовики та головин «Москвич», обсновані червоними стрічками, сплітаються у хмільний вінок весільні пісні і бубон гуде оддалік до самого ранку...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 309). – У СУМ: з'являтися, виділяючись яскравим кольором, *перен*.

зашúлювати, -юю, -юєш., *недок., розм.* Запхати куди-небудь. *Дядько випручав руку і* ***зашилив*** *її в ту кишеню, де гроші* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 16).

збір: збір Богоро́диці. Група різних людей, які зібралися в одному місці. *Музиканти теж, як і труби та барабан, –* ***збір Богородиці****: один старий, лисий, усе пріє та втирається рукавом; другий – хлоп'я ще, гарненьке, рум'янощоке, стереже сполоханими очима двері, звідки виноситимуть покійника; третій – дебелий парубок, виголений до просинцю, а на шиї щетина й не торкана (поледацював виголити й шию), нишпорить очима по молодицях, а в очах – полиновий одур* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 357).

збурякові́лий, -а, -е. Який став темно-червоного кольору із синюватим відтінком. *– Вперед, на захід! – одказую залюбки і пхаюся до вогнища, простягаю до нього **збуряковілі** руки* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 443).

зци́брити, -ю, -иш, *док., що, розм.* Док. до **зци́брювати**. *– Хет, чорти! – пробубонів Шашло. – Знову **зцибрили** човна... Шукай тепер...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 199).

зци́брювати, -юю, -юєш, *недок., що, розм.* Красти; цупити. *Сойка, як циганка: що набачила, те й **зцибрила** та заховала про зиму* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 43).

кле́шня́*, -і́, *ж., перен., розм.* Рука. *Ходімо краще вип'ємо за зустріч, за те, що живі-здорові, хоч я, бач, з однією **клешнею** зостався...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 348). – У СУМ: клішня́, *рідше* клешня́: кінцева частина ніжки рака; СУМЖ: без іл.

кова́лик: у скро́нях кова́лики дзво́нять. Стає недобре, виникає головний біль. *Я йду, спираючись на костур і ледве пересуваючи ноги. Подолаю гони-другі й, набачивши десь суху латку землі, сідаю перепочити. В ногах мліть, **у скронях ковалики дзвонять**, і очі болять дивитися на тремтливі маревця – то заплющуся й кладу голову на зігнуті коліна* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 521). – У СУМ: дзво́нить у ву́хах (у голові́).

коло́дязь: Бо́жий коло́дязь. Очі людини – Божого створіння. *Це перше діло – в очі подивитися, у **Божий колодязь** зазирнути* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 440); *Кирило дивився собі під ноги, тому я не бачив його очей, **«Божого колодязя»**...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 465).

крило́*, -а́, *с.* Найширша частина галіфе. | Образно. *Тільки й різниці, що в неї* [Палажки] *халяви якраз по нозі, тугенько литки обтискають, а в нього* [Данила] *хляпають, бо тонконогий – як швидко йде чи біжить, то **крила** старого суконного галіфе обмотуються навколо ніг вище колін, аж присвистують…* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 113). – У СУМ: ..на крилах мрій, заграва розгорнула крила над хутором, *образно*.

кріпачо́к, -чка́, *ч., розм., рідко, зменш.-пестл.* Міцний тютюн. *Н-да… – починав пасічник, закручуючи цигарку з Данилового **кріпачку**..* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 117). – У СУМ: кріпак[2] – міцний тютюн, *розм., рідко*.

крути́й*, -а́, -е́, *перен.* **1.** Дуже відчутний, нестерпний (про спеку). Тоді *був серпень, і спека стояла така **крута**, що йдеш і мліє* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 331). **2.** Дуже помітний, непрозорий (про пару). *З рота йшла **крута** пара. Климко й кашляв парою, і тремтів, тримаючись руками за курінь* (Гр. Тютюнник, Климко, 1986, 206). – У СУМ: рвучкий, сильний, лютий (про вітер, мороз), *перен.*; дуже насичений, міцний (про настій, навар, тютюн, запах і т. ін.).

кузне́чний, -а, -е, *розм.* Який стосується кузні, виконуваних у ній робіт. *Обличчя дядькове Сашкове, подзьобане **кузнечною** жужіллю, зморщилося в усмішці* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 296).

лата́тися*, -а́юся, -а́єшся, *недок., розм.* Збагачуватися; мати вигоду. *Признавайся: на чому **латаєшся**, що таким паном прикотив? Заробив? Брехня! Мовчиш? То ж то й воно!..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 271); *А тепер диви: пан, хамар-*

шельда! Ні, скажи хоч ти, бо він не хоче, на чому він ***латається****, га?* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 272). – У СУМ: лагодити, пришиваючи латки; у СУМЖ: латати свої речі; *розм*.

ма́ревце*, -вця, *с., зменш.* Пара від води. *Гостро блищали вікна головного корпусу, порипували дерева у міському сквері, з колодязя у дворі, запрудженому ремісниками, підіймалося вгору сиве* ***маревце*** (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 108). – У СУМЖ: миготливий шар теплого повітря біля поверхні води, без іл.

мара́: як мара́*. Наче привид, примара. *Я по тому острову до ранку,* ***як мара****, никав. Тихо кругом, і хата горить, мов свічка*. *Отоді, мабуть, уперше і востаннє за всю війну я очманів від страху* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 76). – У СФУМ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) [та] мара́ – 1. Уживається для вираження неприязні до когось. 2. Хто-небудь дуже брудний, неохайний.

ма́ти: котя́ча ма́ти. Про жінку, яка дуже любить котів або доглядає багатьох котів. *В коридорі біля ліфта занудливим голосом скликає своїх котів* ***котяча мати****, стара занехаяна жінка з першого поверху. Вона величає своїх улюбленців людськими іменами і говорить до них як до людей* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 648).

млино́чок*, -чка, *ч., перен., зменш.* Плід акації, який формою нагадує лопать млина. *Скаженіючий вітер торгикав ворітьми, оббивав на акаціях руді плюсклі* ***млиночки****, і вони хурчали в повітрі, як джмелі* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 61). – У СУМ, СУМЖ: зменш.-пестл. до **млино́к** (пристрій для розмелювання зерен, віялка, іграшка).

моло́чно-голуби́й, -а́, -е́. Голубий з матовим, молочно-білим відтінком; біло-голубий, світло-голубий, перламутрово-голубий. *Я натраплятиму на них в* ***молочно-голубій*** *імлі зненацька і обходитиму кружка* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 329).

мудра́цько, *присл., ірон.* З розумним, мудрим виглядом, з міною, як у мудрака, мудреця. *Мені, «Кольвахові», слід було слухати її, дивлячись у підлогу, покивувати головою і весь час* ***мудрацько*** *посміхатися самому собі* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 823).

наси́нниця*, -і, *ж.* Приміщення, в якому зберігається насіння; насіннєсховище. *Це і сторожка, і* ***насінниця****, і затишок для добрих людей у негоду* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 116). – У СУМЖ: наси́нниця, *ж*. (до 3. знач.).

на́топтом: з на́топтом. Дуже багато, надмірно, напхом. *Давайте краще по чарці, бо я ж соломки вам не сяк-так накидав, а* ***з натоптом****!* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 128). – У СФУМ, СУМ: з ве́рхом, би́тком наби́то.

перестрибну́ти: жа́бі перестрибну́ти, *зі сл.* вузе́нький. Дуже, надто. *Деремося шалиною у бік Псла і небавом опиняємося біля вузенького –* ***жабі перестрибнути*** *– рівчака, перетнутого неподалік від нас клаптем старенької сітки* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 424). – У ФСУМ, СФУМ: [старі́й] жа́бі (горобце́ві, горобцю́) по коліна.

почина́ти: з трі́ски не почина́ти. Мати надійну матеріальну основу для здійснення чого-небудь. *Але таких* [молодих чоловіків] *знаходилося небагато, та й женилися вони якось по-чудернацькому: або на зовсім молоденьких, вчорашніх школярках, або йшли в прийми до вдів, у котрих уже й хати є, і хазяйство бодай латане,*

та своє – як-не-як, а ***з тріски*** *все ж* ***не починати****...* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 64). – У ФСУМ: на пустому (порожньому, голому) місці; у СФУМ: на порожньому (пустому, голому) місці.

розбиша́ка-соме́нко, -~и~-а, *ч., жарт.* Молодий сом, який любить бешкетувати. *Якось уранці повернувся Данило од річки без риби й сказав Кузьці: – Завтра, Кузьмо, вставай раненько, підемо ловити великого* ***розбишаку-соменка*** (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 741).

скам'яні́ло-бузко́вий, -а, -е. Застиглий, непорушний у блідо-ліловому кольорі. | Образно. *Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (видно, кидався уві сні), і побачив над собою* ***скам'яніло-бузкове*** *небо, яким воно буває лише восени на сході сонця, – без жайворіння, без легких з позолотою хмарок по обрію, без усміхненої радості пробудження* (Гр. Тютюнник, Климко, 1984, 185).

скарбни́чий: му́дрий скарбни́чий – па́м'ять людська́. Ужито для підкреслення того, що все, варте уваги, не забувається. ***Мудрий скарбничий – пам'ять людська****. Вона зберігає часом звичайні собі, нічим не примітні з першого погляду бувальщини, наче знає: настане у житті людини такий час, а може, така мить, що вони оживуть знову, осяють промінням почуттів і винагородять її поезією, ім'я якій – спогад* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 832).

струле́т: як струле́т, *зі сл.* висо́кий. Дуже, надто. *Місяців через два Степан, високий,* ***як струлет*** *(це мама каже так про високих), і худий, носив уже патли, що розпадалися по проділу навпіл і робили його схожим на студента-невдаху, який іде складати іспит з атеїзму, однак, забачивши попа, хапається за гудзик – є такий студентський забобон, – але йому все одно попадається в білеті та секта, про яку він ні слова не читав* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 683).

таки́й: таки́й, що й гаря́чу смолу́ пи́тиме *хто.* Дуже невибагливий. *Митро, правда,* ***такий, що й гарячу смолу питиме****, а директора й директоршу треба пригостити по-культурному...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 268).

ти́рса: не з ти́рси зро́блений. Дуже кмітливий, тямущий; не простакуватий. *Дядько Никін розв'язує лантух і, вдоволений, по-змовницькому підморгує мені: – Думають, як дядько з села, то ним можна черевики зашнуровувать. Ми теж, брат,* ***не з тирси зроблені****... Хотів шість* [карбованців]*, а я йому – п'ять!* (Гр. Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, 14).

тріска: як (мов) тріска*. 1. *зі сл.* тупи́й. Дуже, надто. *Бритва тупа,* ***як тріска****. Що не проведе по дядьковій шиї, кров слідом так і юшить* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 793); **2.** *зі сл.* легки́й. Дуже, надто. *П'ятиметрові дошки, холодні, насотані сибірською осінню й липучі від живиці, здалися йому спершу легкими,* ***мов тріски****, і за хвилину він викидав їх по п'ять, а то й шість* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 297). – У ФСУМ, СФУМ: як (мов, ніби *і т ін.*) тріска. *зі сл.* худи́й – дуже худий (про людину); у СУМД: як тріска, без іл.

ущипну́ти: ні́де й квасцю́ на борщ ущипну́ти. Немає вільного місця, усе заповнено чимось. *До лавки ж їй* [Ганні]*, воля-неволя, доводиться ходити шляхом, позаяк луки переорали й засадили осокорчиками, так що тепер* ***ніде й квасцю на борщ ущипнути*** (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 181).

хапа́чка, -и, *ж.*, *розм*. Що-небудь небезпечне, що підстерігає, небажане, лихе: грець, болячка. | Образно. *Павукові дуже сподобалося прихвастувати, і він сказав: – Двоє очей, та ще підсліпуватих, – то, вважай, нічого, і хто схоче, тебе вхопить. Усяка* ***хапачка****!* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 765). – У СУМД: хапі́й, *розм*.

хрест: широкорамéнний хрест. Про крила млина. | Образно. *...Вода стояла на луках, скільки бачило око – від одиноких сосен на піщаній горі й аж до млина, що завмер на некошеному ще Басовому острові, здіймаючи над рівноводдям чорний* ***широкораменний хрест*** (Г. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 468). – У СУМ: широкорамéнний – широкоплечий, *заст.*, без ін. – Див. **безрамéнний хрест.**

хрипкéнько, *присл., пом'як.* Переривчасто, з хрипінням, сипло. *Коли він* [майстер] *метушливо,* ***хрипкенько*** *хекаючи, відімкнув дрібний висячий замок й підняв кришку, ми поторопіли: із сундучка вирвалося на сонце сяєво* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 596 – 597).

хру́скіт: до хру́скоту, *зі сл.* стискáти. Дуже, надто. *Коли підібрав лижви й підійшов до Григорія* [Григорія Михайловича Тютюнника]*,він уже тримався обома руками за груди, і в очах його було стільки чорного болю й страждання, що мені здається,* ***до хрускоту*** *стисло горло... Він упав грудьми* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 823).

ця́вкнути*, -ну, -нєш, *док.*, *розм.*, *перен*. Сказати щось тонким, писклявим голосом; писнути. *Федір Несторович іноді тупо наїздив протезом на каштан і трохи заточувався. – Дядя п'яні... –* ***цявкнуло*** *з-під воряк якесь хлоп'я* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 58). – У СУМ: однокр. до **ця́вкати** (пискливо гавкати).

чубани́на, -и, *ж.*, *розм.* Бійка, сутичка з хапанням за чуба. *Далі все робилося мовчки, у любій братерській злагоді: один ішов обходити ферми – всі, від корівника до гусятника, другий підмітав сторожку, розставляв на свої місця стіл, табуретки, ослін, розкидані за вчорашньої* ***чубанини*** *попід стіни..* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 367). – У СУМ, СУМЖ: чу́битися

шква́рене, -ого, *с*. Страва, виготовлена смаженням. *Ну, батько, мати – звісно, як у нас гостей пришановують, – і жареним і* ***шквареним*** *пригощати заходилися, розпитують, хто я та як тут опинилася, жаліють, хвалять, що втекла* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 456 – 457).

щукéря, -і, *ж.*, *розм.* Дуже велика щука. *Ото мати зрадіють! «Ого, – скажуть, – яка* ***щукеря****!»* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 87).

Джерела

Тютюнник Г. М. Батьківські пороги. К.: Молодь, 1972. 175 с.

Тютюнник Г. М. Климко. К.: Рад. школа, 1984. 245 с.

Тютюнник Г. М. Холодна м’ята: Оповідання, повісті, твори для дітей / Упоряд. і передм. П. П. Засенка. [Вид. друге]. К.: Укр. письменник, 2014. 844 с.

СУМ – Словник української мови: у 11-ти т. Київ, 1970 – 1980.

СУМД – Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. – Кн. 1. А – Л.; Кн. 2. М – Я. Київ, 2017.

СУМЖ – Словник української мови. Відпов. ред. В. В. Жайворонок. Київ, 2016.

Legend

Tiutiunnyk, Hr. Parental thresholds. K.: Molod', 1972. (in Ukr.).

Tiutiunnyk, Hr. Klimko. K.: Rad. school, 1984. (in Ukr.).

Tiutiunnyk, Hr. Cold mint: Stories, stories, works for children / Uporyad. and foreword. P. P. Zasenka. [Kind. other]. K.: Ukr. writer, 2014. (in Ukr.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv, 1970 – 1980 (in Ukr.).

СУМД – Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Additional volume: in 2 books. – Book. 1. A – L.; Book 2. M – J. Kyiv, 2017 (in Ukr.).

СУМЖ – Dictionary of the Ukrainian language. Answer. ed. V. V. Zhaivoronok. Kyiv, 2016 (in Ukr.).

РЕЦЕНЗІЇ

Євгенія Карпіловська

Акорди слів у мові поета

Рец. на: **Іменник в поетичній мові Василя Мисика: словник сполучуваності (на матеріалі збірки «Чорнотроп»)** / Укладання: О. О. Тєлєжкіна; післямова: О. П. Ковальова. – Харків: Майдан, 2017. – 362 с.

Нові обставини суспільного життя в Україні закономірно висувають нові вимоги до української мови як до мови держави в усій повноті належних їй у такому статусі функцій. Нові завдання постають і перед українським словникарством, яке покликане не лише зафіксувати продукти мовної діяльності української нації в словниках різних типів, а й ресурсами цих словників сприяти дальшому розвитку української мови для задоволення нових когнітивних і комунікативних потреб українців. Успішне виконання такого, без жодної пересади, надактуального, але і надскладного завдання пов'язане як з укладанням нових словників уже відомих українській лексикографії типів, так і зі створенням словників тих типів, які на сьогодні в ній мало представлені, а то й взагалі відсутні. Саме до малопредставлених типів належить словник харківської дослідниці української поетичної мови Олесі Олександрівни Тележкіної, який ми вважаємо за необхідне представити увазі читачів «Лексикографічного бюлетеня».

Власне словників сполучуваності слів у сучасній українській лексикографії обмаль. З повним правом до них можна віднести хіба лише «Словник дієслівного керування» Л. М. Колібаби і В. М. Фурси (Київ, 2016). Щоправда, відомості про сполучуваність слів, як лексичну, так і синтаксичну, серед інших подають українські тлумачні, перекладні та аспектні словники. Наприклад, у тлумачному «Словнику української мови» в 11 томах (Київ, 1970-1980) читачі знайдуть відомості не лише про граматичні показники сполучуваності дієслова ***брати*** в значенні «сприймати певним чином» – *перех., перев. за що* (***брати за основу, брати за жарт***), а й переліки слів, з якими в різних значеннях це дієслово утворює стійкі сполуки на взір ***брати акорди, брати початок, брати участь*** тощо. Цікавий тип аспектного словника сполучуваності подає «Новий словник епітетів української мови» С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленка і С. П. Бибик (Київ, 2012). Він охопив 340 іменників – центрів поняттєвих полів з властивими їм означеннями. Наприклад іменник ***мова*** з розмовним синонімом ***річ*** і застарілим синонімом ***язик*** очолив 9 таких полів, що загалом умістили близько 400 сполук іменника ***мова*** та його синонімів з означеннями різного ступеня експресії. Для прикладу, багату, гарну мову в цьому словнику схарактеризували такі означення з художніх творів, як ***афористична, божес-***

твенна, велична, вогненна, глибокодумна, соковита, чародійна та ін. Окремий тип словників сполучуваності становлять конкорданси, або словники текстового оточення слова, на кшталт чотиритомної «Конкорданції поетичних творів Тараса Шевченка», яку уклали канадські дослідники Юрій Гавриш і Олег Ільницький (Едмонтон-Торонто, 2001).

Знання про здатність того чи того слова сполучатися з іншими словами, створюючи складніші одиниці з номінативною (найменувальною) або предикативною (комунікативно-прагматичною, оцінною) функцією відкривають мовцеві простір для ословлення різних аспектів думки, різних її нюансів, збагачують його арсенал виражальних засобів. Щодо цього твердження не можемо не нагадати читачам слушне спостереження О. Н. Синявського, подане в його «Нормах української літературної мови»: *І от не так і великим числом наростків в український мові (десь понад сто) витворено тисячі нових слів подібно до того, як з невеликого числа звуків піяніна (усього 85) можна витворити дуже багато, безліч акордів, тобто нових сполучень звуків. Але як далеко не кожне сполучення звуків піяніна дає акорд, так далеко не механічно творяться нові слова з відомих елементів. Як знаючись тільки добре на музиці, маючи вправність у грі людина може взяти і новий добрий акорд, так тільки глибоко й повно знаючи мову, можна витворити нове слово, без наміру, не надумано, а цілком натурально, «само собою»* (Синявський 2018 (1931): 116–117).

О. О. Тєлєжкіна розв'язання такого масштабного завдання опису сполучальних властивостей українських слів цілком логічно почала з вивчення мови окремого письменника – майстра поетичного слова Василя Олександровича Мисика (1907-1983) і з мовної палітри його поетичної збірки «Чорнотроп» (Харків, 2007). Прикметою мови цієї збірки, як відзначає укладачка, є поєднання в деяких творах, зокрема в поемі «Гетьманівна», поетичної мови з прозовою та драматургійною. За одиницю реєстру словника О. О. Тєлєжкіна обрала іменник – стрижневу одиницю української номінації і центральну одиницю авторської поетичної мови Василя Мисика. Це доводять і цифри: 2366 іменників, представлені в текстах збірки 6714 словоформами, становлять близько чверті всього її обсягу. До цієї кількості, як зазначає укладачка, не увійшли, однак, ті іменники, які становлять складники фразеологізмів. Серед іменників читачі знайдуть як загальновживані лексеми, так і авторські новотвори.

Стаття обговорюваного словника побудована великою мірою традиційно для лексикографічних праць пояснювального типу. Реєстрову одиницю становить іменник у формі називного відмінка однини чи множини, причому такі словоформи, навіть того самого іменника, подано як заголовні одиниці окремих статей, напр., ***сутінок*** і ***сутінки***. Якщо іменнику властива полісемія або омонімія, коло нього в круглих дужках вміщено коротку дефініцію. Пояснювальна частина статті містить ілюстрації до сполук описуваного іменника з творів Василя Мисика зі збірки «Чорнотроп» з паспортом таких цитат. Окремо подано цитати зі сполукою іменника в статусі головного чи залежного слова. Самий такий іменник виділено пожирненням, а сполучувані з ним слова підкреслено. У цитатах подекуди для кращого розуміння змісту сполуки додано короткі пояснення укладачки з ширшого контексту того чи того твору. У такий спосіб для кожного іменника окреслено його сполучувальний потенціал у мові збірки і, відповідно, змістовий і функціональний потенціал того поняття,

яке він називає, у мовній картині світу письменника. Наприклад, іменник ***мова*** в значенні «мовлення» виявив здатність до творення таких сполук, як ***плететься тиха мова, урвав свою мову, тиха мова поткалася*** (с.173).

Звичайно ж, уважний аналіз моделі опису сполучуваності слів, яку О. О. Тєлєжкіна запропонувала в своїй праці, виявляє її слабкі, не до кінця продумані складники, як-от: непослідовне подання дефініцій до полісемічних слів. Для трьох статей, у яких в словнику представлено вищезгаданий іменник ***мова***, лише до двох додано короткі дефініцій властивих йому значень – «мовлення» і «слово». Дефініція значення «система загальноприйнятих у певній спільноті знаків для обміну інформацією» відсутня. Зауваження може викликати й виділення самих слівних сполук, бо їх подано з різним ступенем повноти, а отже, постає питання, на які засади виокремлення сполук слів спиралася укладачка. Чи вона виділяла тільки базові сполуки, чи враховувала і всі слова, залежні від такої базової сполуки? Навіть ті приклади, які ми подали вище, дають підстави твердити, що О. О. Тєлєжкіна скоріше схилялася до другої засади. Такі деталі лексикографічного моделювання сполучуваності слів можна продумати й прийняти рішення, оптимальне для опису певного матеріалу, в подальшій роботі, бо, сподіваємося, що дослідниця продовжить цю вкрай потрібну справу.

Та модель опису слівної сполучуваності, яку О. О. Тєлєжкіна представила в словнику «Іменник в поетичній мові Василя Мисика», безперечно, заслуговує на високу оцінку, творче осмислення й наслідування в укладанні нових словників сполучуваності слів української мови і загалом для опису комбінаторного потенціалу слів у словниках інших типів: тлумачних, перекладних, ідеографічних, аспектних. Цілком поділяємо переконання укладачки словника в тому, що він «дасть важливий матеріал, який можна використовувати в науковій і навчальній діяльності» (с. 9).

Синявський О. Норми української літературної мови. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – XX, 368 с. – Репринт з видання 1931 р. (Серія «Українська граматична класика»).

Зінаїда Козирєва

Ганна Дидик-Меуш. Олена Слободзяник. **Українські краєвиди XVI – XVIII ст.: слово – текст – словник.** Львів, 2015. 384 с.

У наш час духовного і національного відродження зріс суспільний інтерес до історії української мови як головної ознаки нашої нації, особливо до її прадавніх коренів. Саме через усвідомлення мови як міцної підвалини соборності народу і головного двигуна української культури створення словників належить до пріоритетів наукового і культурного життя сучасної України.

Створений в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові на основі друкованих та рукописних джерел словник «Українські краєвиди XVI – XVIII ст.: слово – текст – словник» (автори – Ганна Дидик-Меуш і Олена Слободзяник) – праця лінгвістична і водночас культурологічна. Словник репрезентує давні українські тексти, які віддзеркалюють світогляд і мовомислення українців XVI – XVIII століть. До реєстру словника входять назви природних об'єктів ландшафту (близько 600), засвідчені в українських писемних джерелах XVI – XVIII ст.

За типом словник – тлумачно-перекладний. Будова словникової статті традиційна: ліву зону займають ненаголошені реєстрові слова, а також, за наявності, варіанти (фонетичні, графічні та орфографічні), розташовані за абеткою в дужках (**батковщина (батковсчина)** земельне угіддя, успадковане по батькові; ба́тьківщина); такі варіанти рознесені в тексті словника за алфавітом і пов'язані з реєстровим словом позначкою *див.* (**батковсчина** *див.* **батковщина; добра бабизныє** *див.* **добра; именє бабизноє** *див.* **именє**). Деякі варіанти, зокрема морфологічні та словотвірні, подані як окремі словникові статті (**березнякъ** березовий ліс; березняк і **березьє (березя)** *те саме, що* **березнякъ**). Окремо подано також тотожні за походженням, але різночастиномовні омоніми (**берегъ[1] (берег, берегь) 1.** край землі біля води; берег і **берегъ[2]** *прийм.* край, біля), різні за походженням спільнокореневі слова (**блато** *те саме, що* **болото[1]** і **болото[1]** грязюка, багно; болото), різні за походженням однокореневі слова (**бродъ (брод) 1.** Мілке місце річки або озера, яке можна перейти; брід і **брудъ** *те саме, що* **бродъ 1)** та ін. У правій зоні вміщено тлумачення й ілюстрації.

Назви вжиті в прямому значенні. Переважно це однозначні слова. Притаманна деяким одиницям багатозначність пов'язана з географічними об'єктами ландшафту та довкілля, а саме: **болото 1** грязюка, багно; болото. **2.** болотиста місцевість, мокра заболочена низовина; болото; **брегъ[1]** *те саме, що* **берегъ[1] 1; 2.** *те саме, що* **берегъ[1] 2; 3.** *те саме, що* **берегъ[1] 4; берегъ[1] (берег, берегь) 1.** край землі біля води; берег; **2.** край, кінець земельного угіддя; **3.** суходіл, суша; берег; **4.** земельне угіддя (перев. біля річки, озера, ставка), прибережна низовина; луг). У зв'язку з цим цікава інтрига, запропонована авторами розглядуваного словника щодо засвідчених у матеріалах, але не внесених до реєстру цього лексикографічного видання одиниць, до яких не подано не відтворених у сучасному літературному лексиконі значень. Ідеться передусім про слово **земля**, до якого виявлено цитату з написаним рукою укладача значенням: «земля – тло, головний колір тканини та виробу взагалі», що супроводжу-

ється переконливою ілюстрацією: *На немъ [коврэ] посерединэ на красной землэ восэмъ столбиковъ бэлихъ, а округъ ковра три лиштви една по бэлой землэ узкая другая по желтой землэ широкая третая по черной землэ узкая с разними цвэтами* (XVIII ст.) (с. 8). Це справді може зацікавити допитливого дослідника, який продовжить розпочату укладачами «Українських краєвидів» надзвичайно цікаву і корисну справу популяризації української культури, повернення народу до його коренів.

У словнику використано дефініції розгорнені і короткі: перші передбачають детальне тлумачення із зазначенням сучасного літературного відповідника (**взвозъ** крутий підйом; узвіз, **вигонъ (выгонъ)** луг, пасовище (перев. біля села або міста); вигін), другі – забезпечення реєстрової одиниці тільки сучасним літературним відповідником (**взгорокъ** горб, пагорб; узгір'я) або, за відсутності такого, – подання описової конструкції (**орекъ** спадкове земельне угіддя, **прикутокъ** невелика ділянка землі). Системність викладу досягається застосуванням спеціальних дефініцій, як-от: **выслуга** земельне угіддя, одержане у винагороду за службу (перев. військову). Як тлумачення застосовано також подання низки синонімів біля реєстрового слова (**грудъ** пагорб, горб), а також з уточненням (**прутъ** вузька ділянка землі (площею приблизно 1 га).

Стійкі словосполучення уміщено в статті під реєстровим словом. Правопис власних назв уніфіковано (подано з великої букви), проте в ілюстраціях збережено оригінальне написання одиниць: **море Балтийскоє** Балтійське море *до того доводу поможэт ми рэка либа и мэстєчко тогw жъ прозвиска на самом устю тои рэки, гдє впадаєт балтийскоє албо пруское морє* (1582 Кр. Стр. 58).

Особлива роль в «Українських краєвидах» належить ілюстративній частині. У хронологічному порядку після кожного значення слова подано цитати з українських писемних пам'яток XVI – XVIII ст. та матеріалів двох картотек – «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка та «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». Переважна більшість ілюстрацій – розлогі барвисті цитати з автентичних текстів XVI – XVIII ст., які засвідчують культуру і звичаї українського народу тієї епохи. Кожна цитата паспортизована: зазначено дату написання пам'ятки, її скорочену назву і сторінку: **гора Шкавица** гора Щекавиця *просили усиловне нас, гетмана* [Івана Мазепу], *панъ Димитрий Полоцкій, войтъ кіевский з бурмистрами…, абисмо подлугъ давнихъ ихъ маистратовихъ мэскихъ правъ… заховали при ныхъ передмэстье кіевское іменуемое Кожемяки, островъ Осетщину, островъ Трухановъ и островъ Муромецъ, гору Шкавицу* (Батурин, 1700 УІМ 354 – 355).

Оцінюючи якнайвище словник «Українські краєвиди XVI – XVIII ст.: слово – текст – словник», цілком поділяємо занепокоєння авторів щодо того, що не вповні вдалося уникнути «темних слів» (ідеться про відносний компроміс деяких перекладів). Можливо, при подальшому опрацюванні таких матеріалів доцільно було б реєстрові слова наголошувати, а також подавати граматичну характеристику реєстрових слів.

Словник стане в пригоді тим, хто досліджує історію української мови й культури, загалом всім залюбленим в українське слово, його предковічну глибину і мудрість.

Лариса Мовчун

Рима, що тішить око

Рецензія на «Словник українських рим» (укладач В. Краснопольський; Київ: Панмедія, 2019. 448 с.)

Стрімка трансформація сучасної словникарської галузі спричиняє дедалі більше унезалежнення її окремих розділів, як-от це трапилося з римографією, що набула самостійної форми. Укладання словника рим ґрунтується і на поетичному відчутті римової гармонії слів, і на знанні теорії рими, і на володінні методикою систематизації й словникового опису римонімів – слів, що утворюють риму.

Багаторічне повільне і забарне призбирування рим у паперових картотеках, які нерідко втрачалися під час суспільних катаклізмів, а то й просто через несприятливі життєві обставини, залишилося в далекому минулому. Технології швидкого оцифровування лексики і її систематизації за формальними параметрами стають римографам у неабиякій пригоді, але найбільшою вадою генераторів рим є формальний, суто буквений, добір слів, які мають однакове кінцеве написання (а не звучання, як це необхідно для народження рими). Для перетворення згенерованого списку слів із візуальною подібністю на словник рим потрібна працьовита рука укладача і його поетичний слух.

Укладач «Словника українських рим», поет Василь Йосипович Краснопольський, автор книжок для дітей і віршованих збірок «Там, де виріс» (1994), «Де ж вони, ті козаки?», «Де ж ти лупиш?» і «Повернення пана Коцького» (2001), «Віхи життя» (2010) та ін., на жаль, пішов шляхом комплектування статей за буквеною тотожністю кінцевих частин слів.

Тип словника зазвичай відображає його назва, тож користувач очікує отримати задекларований на обкладинці книжки словник українських рим, проте ця праця на практиці є різновидом інверсійного словника – за принципом групування слів на основі візуальної, тобто літерної відповідності кінцевих частин слів. Жодна наукова праця не визначає риму як подібність написання слів; пор. фахове визначення рими з «Літературознавчої енциклопедії»: «композиційно-звуковий прийом **суголосся** закінчень, що має **фонетичне** і **ритмічне** значення (виділення наше – *Л. М.*), об'єднує суміжні та розташовані близько слова віршових рядків (починаючи з останнього наголошеного складу) для організації їх у строфи, впорядкування поетичного мовлення, його евфонічного ритмотворення» (Літературознавча енциклопедія: у двох томах / автор-укладач Ю. І. Ковалів. Т. 2. Київ: Вид. центр «Академія», 2007. С. 322). Буквена тотожність кінцевих частин слів за їхньої звукової нетотожності відповідає лише одному (периферійному!) різновиду рим – графічній римі, яку ще називають римою для ока.

Важко уявити, що укладач припускає можливість римування таких слів, як *аеродро́ми* і *а́томи, складай* і *сні́дай, Украї́на* і *хазя́їна* тощо, однак у словнику ці слова запропоновано як римоутворювальні й уміщено у відповідних статтях (ОМИ, ДАЙ, ЇНА)... Це розмиває поняття рими і збентежує користувачів, а поетів-початківців

спрямовує на хибний шлях: римувати, наприклад, *Батий* із *біднуватий*, *бобри* із *зебри*, *овочі* із *вночі*, *лисяча* і *незряча* з *м'яча*, як до того підштовхує авторська систематизація матеріалу.

Підставою для формального графічного принципу групування слів є введене укладачем, але невідоме в українській римології поняття «материнська рима» – останні дві літери слова (див. «Рекомендації з користування словником рим», с. 3).

Варто однак відзначити, що обраного принципу систематизації лексичного матеріалу укладач дотримується послідовно і пояснює його у вступному слові, що полегшує пошук потрібного кінцевого буквосполучення. «Материнські рими», заголовні одиниці статей, розміщені в алфавітній послідовності; «глибокі рими», які укладач також розуміє як формальний збіг літер, що передують «материнській римі», утворюють алфавітно-циклічні блоки, наприклад: АКА.., БКА.., ВКА.., ..ЙКА.., АЛКА.., ИЛКА.., ІЛКА-ЇЛКА.., ОЛКА.., АМКА.., ..БАЛА.., ВАЛА.., ГАЛА.., ДАЛА.. і т. ін. Швидшому пошуку сприяє й уміщений наприкінці словника зміст.

Макро- і мікроструктура аналізованої праці й справді нагадує класичний словник рим: реєстр сформовано буквосполуками (у словниках рим вони позначають римеми, за іншою термінологією – римоформи), а мікроструктура – словами, що містять ці буквосполуки (у словниках рим – римонімами, або ж римокомпонентами, що містять заголовні римоформи), розташованими за алфавітом:

ЇД	СИНА	ВЧІ-ДЧІ
гуманоїд	бабусина	вовчі
дармоїд	волосина	жовчі
короїд	голосина	ловчі
людоїд	засина	підготовчі
серцеїд	косина	зодчі
	лисина	
	осина	
	псина	
	росина	
	русина	
	сина	
	часина	

Спрощує користування словником і відсутність відсильних статей. Це стало можливим зокрема завдяки тому, що, по-перше, укладач подає слова не лише в початковій формі, а в усіх формах, що відповідають тій чи тій «материнській римі» (*МЕ: Адаме, бажатиме, бачитиме; ИНО: батьківщино, вербино, вино, воєдино*). По-друге, трактуючи риму як візуальну подібність, укладач не залишає місця для неточних і приблизних у звуковому плані рим, отже, і відсилання до них виявляється непотрібним. Пор., напр., численні відсилання зі статті **-ино** в «Словнику українських рим» (1979) А. А. Бурячка й І. І. Гурина, які дають цікаву поживу для творчого розуму:

-ино *Ім.*: а) *невідм.* Андантино, концертино, нейтрино; б) *кл. ф.* Балерино, десятино *та ін. див.* **-ина** (*перев. назви осіб*); *також* (во)єдино (*присл.*), орлино (*присл.*), аби-но (*спол.*). *Див. ще* **-инно, -інно, -іно, -инок, -имо, -ином, -ину; -ина.**

Як і в словнику А. А. Бурячка й І. І. Гурина, в аналізованій праці не позначено наголосів. Проте в першому з них вони справді були б зайвими, адже матеріал систематизовано навколо наголошених голосних, що унеможливлює помилку в акцентуванні слів. У словнику В. Краснопольського відсутність наголосів є серйозною вадою. Добираючи співзвучні слова із групи слів із тотожними кінцевими буквосполуками, користувач мусить так чи інакше озвучити кожне зі слів, а отже, або покладатися на власну мовну компетенцію, або раз у раз звертатися до іншого словника із позначеними наголосами.

Впадає в око відсутність у праці В. Краснопольського будь-яких ремарок – і граматичних, і нормативно-обмежувальних. В анотації зазначено, що в словнику враховано лексику від Г. Сковороди. Таке твердження неабияк дивує, адже навряд чи доречна в сучасному словнику староукраїнська лексика й рими на кшталт реальних сковородинських: *любов – каков, трет – лжет, лжей – людей, тузов – позов, косо – волосов, сталь – хрусталь*, – а їх тут і справді годі шукати.

Крім загальновживаної лексики, автор фіксує власні назви (імена і прізвища людей, імена міфологічних істот, географічні назви тощо), діалектизми, терміни з різних галузей знань. Таке розширення римового ресурсу можна лише вітати, але спостерігаємо неповноту й непослідовність подання матеріалу. Наприклад, фонетичні варіанти слів уміщено окремо: є *урожай* і *врожай*, є *віддавала* й *оддавала*, є *одпивала*, але немає *відпивала.* У статті КУВАВ немає *крокував*; у ЛАВ є *Владислав, Мстислав, Святослав*, але немає *В'ячеслав, Станіслав, Ярослав*, у статті ж АВА навпаки – є *Станіслава, Ярослава,* але немає згаданих вище імен. Навіщо подано назву *Кіровоград*, якщо після 2016 р. місто має назву *Кропивницький*; хто такий *Діраком* (можливо, ідеться про фізика, прізвище якого в називному відмінку Поль *Дірак*); що таке *Дністро* (найімовірніше це *Дністер*)? Чимало термінів не відомі загалові: *фелема* **(**вторинна покривна тканина дерев'янистих та окремих трав'янистих рослин**),** *мелізма* (мелодійний зворот, що прикрашає мелодію), *форсинг* (форсований бій у боксі).

Словник містить і однозначно ненормативні одиниці: *гелгоче* і *грунтової* (замість *ґелґоче* і *ґрунтової*), *аґентами* (замість *агентами*); *пол, табачок, Римлю; февраля, мисля, роднуля, кошельками, дорог, коз*. Прикро, та навіть в анотації є помилка в поданні елементарної інформації: відома письменниця Ганна Чубач названа Галиною…

Маємо сумнів у тому, що аналізований словник на шляху до користувача проходив надважливий етап – обговорення і рецензування, адже рецензентів не зазначено, а сам словник опубліковано в авторській редакції.

Підбиваючи підсумки, поставимо пряме запитання: чи стане «Словник українських рим» В. Краснопольського в пригоді для пошуку рим? Безперечно, – навіть попри численні вади й помилки. Відсіюючи слова з невідповідним наголосом, зіставляючи кожне слово зі своїм, до якого необхідно дібрати римове співзвуччя, користувач зможе відшукати ті, які й утворять риму. Не секрет, що поети й перекладачі, «ловці рим», через брак відповідних довідників рим удаються до інверсійних словників, які подають лише основні граматичні форми слів, та долають набагато складніший шлях, ніж пропонує укладач аналізованого «Словника українських рим».

Словник В. Краснопольського поповнює поличку більш чи менш вдалих словників римово-інверсійного спрямування. Утім, для нового видання такої справді потрібної праці необхідне її переструктурування, доопрацювання, а також фахове редагування.

Юлія Цигвінцева

Жіноче обличчя сучасної української мови
Рецензія на «Вебсловник жіночих назв української мови»
(укл. Олена Синчак, Львів, 2022, режим доступу:
https://r2u.org.ua/html/femin_details.html)

Постійний рух у мовній системі, зміна відношень між стабільним та новим, нормативним й оказіональним у лексичному складі мови спонукають науковців усебічно досліджувати динамічні явища, а отже, й лексикографувати їх у словниках різного типу. Актуалізація гендерних студій, поширення ідей гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя, увага до питань становлення, розвитку й функціонування фемінітивів в українській мові, особливо в царині професійно-статусних найменувань спричинює прагнення лексикографів осмислити та впорядкувати цей пласт лексики. Саме тому появу «Вебсловника жіночих назв української мови» вважаю начасною. Його уклала кандидат філологічних наук Олена Петрівна Синчак, керівниця програми з філології, старший викладач кафедри філології Українського католицького університету у Львові, наукове редагування здійснила доктор філологічних наук Ганна Михайлівна Дидик-Меуш, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України у Львові, укладачка низки словників, а наукове консультування – кандидат філологічних наук Василь Феодосійович Старко, доцент кафедри філології Українського католицького університету, перекладач, активний розробник сайтів ««Російсько-українські словники» (r2u.org.ua) та «Англійсько-українські словники» (e2u.org.ua). Словник створено за сприяння благодійного фонду «Повір у себе» та розміщено у вільному доступі на сайті «Російсько-українські словники».

Лексикографічна праця розпочинається передмовою, у якій з'ясовано причини та умови створення словника, засади укладання, описано структуру словникової статті, схарактеризовано новизну, подано інформацію про загальні принципи утворення фемінітивів та висловлено подяки всім, хто допомагав укладачці в роботі й надихав її.

Реєстр словника уміщує 2 000 фемінітивів. До нього увійшли назви жінок за фахом, видом діяльності, соціальним станом, рисами характеру та ін., не ввійшли назви жінок за належністю до країни, регіону чи етнографічної групи, назви за спорідненістю, а також зменшено-пестливі найменування.

Словникова стаття має чітку структуру. У лівій її частині біля реєстрового слова-фемінітива, у якому проставлено наголос, подано його граматичну характеристику, а саме: наголошені словоформу родового відмінка множини та відповідник чоловічого роду, напр.: **дире́кторка**, дире́кторок; ч. **дире́ктор**. Укладачка відходить від традиції подавати після реєстрового слова форму родового відмінка однини, обґрунтовуючи це тим, що для жіночих назв саме форма родового відмінка множини «може бути проблемною». Мабуть, Олена Петрівна Синчак зосереджується перш за все на зміні наголосу в окремих формах множини та чергуванні **о** з нулем звука, як-от:

учи́телька – учительо́к**, рекламі́стка –** рекламі́сток, і не зважає на чергування приголосних, що відбуваються, наприклад, при творенні форм давального та місцевого відмінків однини (**учи́тельці**, **рекламістці** тощо), уважаючи їх загальновідомими для мовців.

Після зони граматики наведено дефініцію значення слова чи дефініції кожного з властивих йому значень за описовою формулою «та, хто…», «та, кого…» або за моделлю тлумачення чоловічих назв у попередніх словниках. До значення слова в квадратних дужках від найдавнішого до сучасного наведено приклади вживання фемінітивів[1] із паспортизацією. В ілюстраціях реєстрове слово виділене курсивом. За потреби, до кожного значення лексеми через дві скісні риски з малої літери подано сталі сполуки або прикладки з реєстровим словом, які пишуться з дефісом, також потлумачені та ілюстровані, напр.: // **генеральна директорка** – очільниця фірми, компанії чи агентства, // **журналі́стка-міжнаро́дниця** – журналістка, яка висвітлює міжнародні новини. Фемінітиви, які є омонімами, подано в різних словникових статтях і позначено цифровими індексами. У словниковій статті відображено також різні правописні й словотвірні варіанти слова, оформлені у вигляді відсилань, напр.: **правни́чка**, правни́чок; *ч.* **правник** 1. фахівчиня з правознавства, юристка. 2. студентка, яка вивчає право. *див.:* **правни́ця, юристка**. Якщо фемінітив має лексикографічну фіксацію, словникова стаття містить зону відсилань до словників, які засвідчують це слово, оформлену курсивом, напр.: **аранжува́льниця**, аранжува́льниць; *ч.* **аранжувальник** фахівчиня з аранжування. *Словник української мови: у 20 т., Т.1-11, 2015-2021. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. В. Т. Бусел, К.-Ірпінь, 2004, с. 23*. Окрім обов'язкових зон, словникова стаття може містити факультативні. Наприклад, словникові статті зі словотвірними варіантами мають у своїй структурі діаграми, які відображають голоси експертної спільноти щодо найвдалішої форми з-поміж неусталених жіночих назв, чи авторські рекомендації щодо доречності вживання тієї чи тієї словоформи.

Для того, щоб зорієнтувати користувача в роботі зі словником та пояснити свою дослідницьку позицію Олена Петрівна докладно висвітлила в передмові засади добору реєстру, звернувши увагу на наріжні принципи укладання. Перший принцип – це послідовне потрактування жіночої назви у визначенні як повноправної одиниці, так само, як і відповідної чоловічої назви, від якої її утворено, напр.: **розпоря́дниця**, розпоря́дниць; *ч.* **розпорядник** 'та, хто розпоряджається, керує кимось або чимось, налагоджує роботу когось або чогось'. Другий принцип – переплетення фемінізації й українізації, що виявляється, за словами укладачки, у пропонові власне української жіночої назви поряд із лексемами чужомовного походження (*спічрайтерка* і *промовописиця (промовописниця)*, реєстрації забутих українських слів (*позикодавиця*), рідше – утворенні власних відповідників до нещодавно запозичених слів (*віярка* як синонім до *лешмейкерка*) тощо. Третій принцип виявляється в тому, що словникове гасло об'єднує різні правописні традиції (*гакерка* і *хакерка*). Четвертий принцип полягає в рівноцінному поданні словотвірних варіантів: якщо правописні варіанти фемінітивів подано в межах однієї словникової статті, то словотвірні розміщено

[1] Приклади словникових статей та їхніх фрагментів подаю без ілюстрацій.

в різних словникових статтях із перехресним відсиланням, напр.: **фото́графка**, фото́графок; *ч.* **фотограф**. *див.:* **фотографи́ня, фотографе́са; матема́тичка**, матема́тичок, *ч.* **матема́тик**. див.: **математики́ня, матема́тиця** та ін.

Родзинкою словника є те, що в структуру деяких словникових статей (насамперед для неусталених жіночих назв) уведено результати опитування в експертній групі, що засвідчують активність та популярність словотвірних варіантів лексем й ілюструють їх уживання. Загалом у словнику є понад 40 діаграм, які унаявнюють переваги у вживанні того чи того варіанта жіночої назви. Укладачка таким чином намагалася урівноважити дескриптивний підхід до опису фемінітивів, показати більш усталене та відтворюване, а не просто одиничне. З метою внормування та полегшення користувачам словника вибору одного прийнятного слова, більшість статей зі словотвірними варіантами супроводжено рекомендаціями, у яких здійснено лінгвістичну оцінку варіантних назв з погляду продуктивності моделі їхнього творення чи вживаності.

П’ятий принцип укладання словника виявляється в джерелах і критеріях добору цитат. Словник створено на основі даних корпусу ГРАК, ґуґл-пошуковика, письмових та усних текстів українських ЗМІ та інших джерел. Кожне значення зареєстрованого фемінітива підкріплено контекстами вживання. Олена Петрівна зауважує, що дозволяла собі виправляти незначні мовні помилки, які траплялися в оригінальних цитатах із сучасних медій (пропущені або зайві розділові знаки, неправильне написання слів з великої чи малої букви та ін.), але зберігала особливості мови й правопису давніших публікацій. Значна джерельна база дала можливість простежити функціонування фемінітивів від кінця XIX століття дотепер у мові материкової України та діаспори, у текстах різних стилів і в різних сферах уживання мови. Укладачка цілком слушно вважає, що це дозволило «відстежити історію слова, порівняти давніші і новіші контексти його вживань та пересвідчитись, у якому значенні слово вживали в певний період».

Історію фемінітива також показує система відсилань до словників, у яких були зафіксовані ті чи ті фемінітиви. Кожне гаслове слово авторка перевірила за 23-ма лексикографічними джерелами, починаючи від «Словаря росийсько-українського» М. Уманця та А. Спілки (1893–1898 рр.) і закінчуючи доступними томами найновішого «Словника української мови у 20 томах» (2015–2021). Представлення фіксації слова в різних лексикографічних працях видається доцільним та логічно вмотивованим, бо дозволяє користувачам словника осягнути динаміку побутування конкретної лексичної одиниці. У цьому контексті, гадаю, було б цікаво звернутися й до словника-індекса «Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.» (2017) [4], у 3-х томах якого подано близько 300 тисяч слів із 18-ти найпопулярніших словників української мови та різноманітну інформацію про написання, наголошування, наявність формальних варіантів і омонімів, фіксацію лексем тощо.

На основі аналізу зібраного лексичного матеріалу, ретельного вивчення словників часів українізації, корпусів текстів, проведення аналогій з іншими слов’янськими мовами лінгвістка сформулювала закономірності творення фемінітивів. Вона з’ясувала, що 57% зареєстрованих жіночих назв мовці продукують за допомогою суфікса **–к(а)**, 26% – за допомогою суфікса **–иц(я)**, суфікс **–ин(я)** менш продуктив-

ний, а **–ес(а)** вживають лише в окремих випадках. Укладачка словника рекомендує під час творення фемінітивів спершу додавати до твірної основи суфікс **–к(а)**, а інші – лише тоді, коли жіночу назву з цим суфіксом утворити неможливо.

Дослідниця зауважує, що «повертаючи фемінітиви в нормативний ужиток, ми не тільки відновлюємо перервану традицію їх уживання, але й продовжуємо розвивати українську як справедливу мову». Позитивно ставлячись до жіночих назв, підтримуючи пошуки та повернення «свого», а також з цікавістю досліджуючи різні вияви мовотворчості сучасних українців, уважаю за необхідне звернути увагу на те, що аналізована проблема потребує поміркованого та обґрунтованого діалогу фахівців. Нині спостерігаємо моду на вживання фемінітивів, яка порушує в суспільстві багато питань, пов'язаних не лише із українізацією, демократизацією, гендерними студіями та вимогами політкоректності, а й із суто лінгвістичними аспектами – системністю мовних явищ, нормативністю, традицією вживання титульних та статусних імен, назв професій, мовним смаком та ін. Ці питання складні й багатовимірні, вони не можуть бути розв'язані швидко й однозначно.

За словами О. Синчак, словник був задуманий передусім з метою заповнити прогалину лексикографічного опрацювання фемінітивів і, на мою думку, цей задум укладачці вдалося реалізувати. Хоча в українській лексикографії традиція засвідчення жіночих назв давня[1], однак спеціального лексикографічного опрацювання фемінітивів майже не було. Винятком є хіба що «Словничок фемінітивів для прес-офіцерів та прес-офіцерок територіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій» (2018) [3], укладений Галиною Плачиндою, у якому зібрано близько 300 однослівних та кількаслівних жіночих відповідників на позначення спеціальних звань осіб рядового й начальницького складу цивільного захисту (*рядова, пані генерал*), роду занять, професій, діяльності людей (*аудиторка, борчиня, вогнеборка, волонтерка, урядовця, фахівчиня*), особистісних рис та якостей (*лідерка, авантюристка*), поданих за алфавітно-тематичним принципом без тлумачень, ілюстрацій чи будь-якої іншої інформації про функціонування слів.

Зважаючи на це, а також беручи до уваги дискусійність теми, яка віднедавна перебуває у центрі уваги українського суспільства, уважаю, що Олена Петрівна Синчак поставила перед собою складне та сміливе завдання. Адже більше, ніж лексикографування фемінітивів, дослідників та мовців цікавить їхній суспільний статус. З цієї проблематики сьогодні написано багато статей та кілька ґрунтовних наукових розвідок, зокрема монографії «Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику» (2019) А. М. Архангельської [1] та «Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція функціонування» (2019) М. П. Брус [2]. «Український правопис» 2019 року в розділі «Суфікси» подав найпродуктивніші моделі творення жіночих назв [5: 27], але їхній статус залишається нез'ясованим та викликає бурхливі дискусії, зокрема щодо послуговування ними в науковій та офіційно-діловій комунікації.

[1] До прикладу, «Лексис…» (1596) Л. Зизанія містив кілька таких назв, «Лексикон словенороський...» (1627) П. Беринди – кілька десятків, «Словарь української мови» (1907–1909) за ред. Б. Грінченка – близько тисячі одиниць, академічний тлумачний «Словник української мови: в 11 томах» (1970–1980) – понад три тисячі.

Без сумніву, частина одиниць реєстру аналізованого словника є нормативною, деякі вже сприймаються мовцями як звичні, але частина не позбавлена оказіональності. Час покаже, які із зафіксованих фемінітивів стануть загальноприйнятими, а які залишаться ціннісними «свідками» доби, даниною моді, відображенням народної мовотворчості. Незважаючи на це, рецензована лексикографічна праця дає достатньо інформації про багатство сучасних жіночих назв в українській мові, засади, способи та засоби їх творення й особливості функціонування.

Словник належить до праць описового типу, тому не претендує на внормування словникового складу, хоча й містить рекомендації нормативного характеру. Тип словника визначають і розгорнуті дефініції жіночих назв, і подання словотвірних варіантів у різних словникових статтях із повторенням тлумачення та ілюстраціями до кожного, які для тлумачного словника були б надлишковими. Сумнівною у змістовому плані видається доречність творення укладачкою відповідників до запозичених лексем та ілюстрування їх своїми ж реченнями, як-от: **ві́ярка**, ві́ярок; *ч.* **ві́яр** майстриня з ламінування і нарощування вій. [У нашому салоні працює фахова *віярка* Дар'я Деркач. (Олена Синчак, 2021).] *див.:* **лешме́йкерка** [3]. Така методика порушує принципи добору цитат та суперечить основним критеріям (діахронний, територіальний, різностильовий, авторства), про які йдеться в передмові до словника. Зрозуміло, що це поодинокі випадки, але вони, на мою думку, не сприяють зростанню рівня довіри до лексикографічної праці.

Щодо форми, то електронний формат словника уможливлює швидкий пошук необхідної реєстрової одиниці, а конфігурація дозволяє ефективно працювати зі словниковими статтями. Словник зручний, грамотно оформлений. Лише подекуди спостерігаємо неоднорідність паспортизації прикладів, очевидно, через використання електронних джерел без нумерації сторінок, а також нерівномірність ілюстрування – більшість значень та відтінків проілюстровані достатньо (три та більше прикладів), але до деяких подано лише по одному прикладу. Можливо, такі лексеми настільки нові чи оказіональні, що було важко дібрати ілюстрації, а отже, вони поки що поповнять категорію «кованих слів» в українській лексикографії.

Звісно, словник О.П. Синчак не розв'язує проблем суспільного та мовного статусу фемінітивів, бо не може цього зробити і не претендує на це, але він реєструє та тлумачить жіночі назви, які репрезентують соціальні різновиди української мови: літературну мову, розмовну мову, жаргонізми, діалектизми, фіксує фемінітиви в діахронному зрізі від XIX століття до сьогодні, що засвідчує продуктивність певних словотвірних моделей та активність й актуальність конкретних лексем. Уважаю, що копітка й скрупульозна праця Олени Петрівни Синчак заслуговує на повагу, а її «Вебсловник жіночих назв української мови» є цінним для всіх, хто досліджує, викладає або вивчає українську мову чи просто послуговується нею у професійній діяльності. Словник стане в пригоді під час укладання інших лексикографічних праць різного типу та відкриває перед науковцями нові лінгвістичні можливості й перспективи для осмислення ролі гендерних ознак в концептуалізації та категоризації понять, місця фемінітивів у мовній картині світу українців.

Література

1. Архангельська А. Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.

2. Брус М. П Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція функціонування: монографія. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.

3. Плачинда Г. Словничок фемінітивів для прес-офіцерів та прес-офіцерок територіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Київ, 2018. 12 с.

4. Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс: у 3-х т. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

5. Український правопис / Нац. акад. наук України; ред. Є. І. Мазніченко, В. Є. Македон, С. В. Шарабанова. Київ: Наукова думка, 2019. 256 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/%202019.pdf

ХРОНІКА

Лілія Дідун

Міжнародна наукова конференція: вшанування пам'яті професора Леоніда Сидоровича Паламарчука

5 – 6 вересня 2022 року в Інституті української мови НАН України відбулася Міжнародна наукова конференція ***«Лексикографічна парадигма XXI століття. До 100-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора Леоніда Сидоровича Паламарчука»***. До наукового заходу у форматі відеоконференції долучилися понад 60 учасників з України (Київ, Львів, Харків, Ніжин, Луцьк, Ужгород, Дрогобич, Кривий Ріг, Чернівці, Черкаси), Польщі (Варшава, Познань), Чехії (Оломоуц, Прага), Словаччини (Братислава) та Австрії (Клагенфурт), які презентацією своїх наукових здобутків вшанували пам'ять відомого мовознавця, лексиколога й лексикографа, свого вчителя, доктора філологічних наук, професора Леоніда Сидоровича Паламарчука.

Конференцію відкрив директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор ***П. Ю. Гриценко***, побажавши всім учасникам наукового зібрання плідної роботи і наголосивши, що цей науковий захід є спробою відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики й Інституту української мови на ширшій платформі здійснити обмін думками щодо сучасних проблем лексикографії та їхніх можливих розв'язань.

Із вітальним словом до учасників та гостей конференції звернулася кандидат філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка ***О. Л. Паламарчук***, яка поділилася спогадами про копітку працю Леоніда Сидоровича над словниками.

На початок пленарного засідання колеги відділу підготували добірки фотокарток Л. С. Паламарчука з його колегами та учнями. Завідувач відділу, доктор філологічних наук, професор ***Є. А. Карпіловська*** за цими фото ознайомила зацікавлених слухачів з історією наукового життя Леоніда Сидоровича.

Конференція тривала два дні, протягом яких учасники розглянули актуальні питання теорії та практики сучасної лексикографії, методології укладання словників різних типів та української історичної лексикографії. Перше пленарне засідання (5 вересня) розпочав ***О. О. Тараненко*** (Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України), висвітливши в доповіді «Словники української мови в діяльності Академії наук України» основні етапи розвитку українського словникарства протягом останнього століття. Доповідач також наголосив на значному внеску професора Л. С. Паламарчука в розвиток вітчизняного словникарства другої половини XX ст.

П. Ю. Гриценко (Інститут української мови НАН України, Київ) у доповіді «Сучасна діалектна лексикографія: зміни векторів розвитку» щодо зміни векторів у сучасній діалектній лексикографії зазначив, що досягнення діалектної текстографії створило базу для оновлення лексикографічного представлення діалектів у словниках, атласах і корпусах та наголосив на поступовому відході від жорсткого орієнтування на опозицію *діалектне – літературне*.

Потужний блок доповідей на двох пленарних засіданнях представили закордонні учасники, презентуючи свої напрацювання широкій науковій спільноті. ***А. М. Архангельська*** (Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці, Чехія) в доповіді «Лексикографічна фіксація фемінативів: чеський досвід і українська перспектив» окреслила місце українських і чеських фемінітивів у національній лексикографічній парадигмі XXI ст. та розглянула засадничі підходи до опрацювання цієї лексичної категорії в українській та чеській тлумачній лексикографії. Доповідь «Еволюція говорів в лексикографічному вимірі» виголосив ***Є. Сиротюк*** (Університет ім. Адама Міцкевича в Познані, Польща). Колеги зі Словаччини ***Я. Гашанова*** та ***Н. Яночкова*** (Інститут мовознавства ім. Людовіта Штура Словацької Академії наук, Братислава) в доповіді «Аспектологічні виклики та рішення в Словнику сучасної словацької мови» представили результати розв'язання гостродискусійних проблем моделювання видових опозицій в новому тлумачному словнику сучасної словацької мови в 6-ти томах, який укладає їх колектив. Спільну доповідь «Електронний українсько-чеський словник: концепція створення, макро- і мікроструктура» презентували ***М. Вашичек***, ***О. С. Дьолог***, ***Г. В. Ситар*** та ***Р. Шишкова*** (Слов'янський інститут Академії наук Чеської Республіки, Прага). З історичною частиною спільної теми слухачів ознайомив ***М. Вашичек***, а ***Г. В. Ситар*** розповіла про концепцію та основні принципи створення Електронного українсько-чеського словника. У спільній доповіді «Міжмовна омонімія та паронімія в українсько-німецькому словнику лексичних паралелей» ***В. В. Дубічинський*** (Варшавський університет, Польща) та ***Т. Ройтер*** (Інститут славістики Альпен-Адріа Університету в м. Клагенфурті, Австрія) зосередили увагу учасників конференції на семантичних структурах формально схожих слів української та німецької мов, зокрема різновидах лексичних паралелей (хибних, неповних та повних лексичних). ***В. Бенко*** (Інститут мовознавства ім. Людовіта Штура Словацької Академії наук, Братислава) у повідомлені «Araneum Ucrainicum: Веб-корпус української мови сімейства Aranea» розповів про створення веб-корпусу української мови та окреслив основні моменти пошукової роботи з матеріалом корпусу. 6 вересня польський колега ***П. Ковальський*** (Інститут славістики Польської Академії наук, Варшава) поділився з учасниками конференції своїми напрацюваннями зі створення міжнародної бібліографічної бази даних Isybislaw у доповіді «Ключові слова як наукові дискурсеми в лексикографічній перспективі».

Друге Пленарне засідання (6 вересня) розпочала ***Н. І. Бойко*** (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя), охарактеризувавши в доповіді «Частотний словник мови творів письменника як ідентифікатор оцінних інтенцій автора» можливості частотних словників забезпечити широке коло наукових пошуків. Доповідачка на матеріалі роману В. Винниченка «Заповіт батьків» показала важливість виявлення якісних і кількісних характеристик об'єктиваторів концептосфери «духовні

цінності». Виступ ***Л. П. Гнатюк*** (Навчально-науковий інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка) «Лексикографічні праці XIX – XX ст. як джерело вивчення архаїчних формул мовного етикету українців» був присвячений етикетним формулам привітання, прощання, подяка, вибачення, зафіксованим в українських словниках XIX – XX ст. ***Н. С. Колесник*** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича) в доповіді «Лексикографування фольклорних онімів (на матеріалі збірки А. Іваницького «Український обрядовий фольклор західних земель: Музична антологія», 2012) розповіла про особливості лексикографування онімного простору українського фольклору й звернула увагу слухачів на важливість створення словника фольклорних власних назв для цілісного уявлення про фольклорний онімікон національної лексичної системи. Праці українських фразеологів охарактеризувала в доповіді «Здобутки української фразеографії кінця XX – початку XXI століття» ***Н. Ф. Венжинович*** (Ужгородський державний університет). ***Ж. В. Колоїз*** (Криворізький державний педагогічний університет) у доповіді «Задля відновлення історичної справедливості, або слова чи їх значення, що (за)губилися в черзі до лексикографічної реєстрації» звернула увагу на важливість ретельної фіксації у словниках тлумачного типу лексичного матеріалу, який відображає українські реалії та культурно марковані концепти українського народу. ***Н. В. Багнюк*** (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів) у доповіді «Локальна маркованість семантики в історичних словниках української мови» акцентувала на доцільності повернення у словникових статтях вісімнадцятого випуску «Словника української мови XVI – першої половини XVII століття» вказівок на походження слова.

Протягом двох днів відбулися чотири засідання секцій: «Теорія та практика сучасної лексикографії» та «Проблеми української історичної лексикографії» 5 вересня та «Теорія та практика сучасної лексикографії» й «Засади та методологія укладання словників різних типів» 6 вересня. На секційних засіданнях відбулося активне обговорення широкого кола проблем: теорія та практика сучасної лексикографії, джерельної бази словників XXI ст., тлумачної, історичної, комп'ютерної, перекладної, ономастичної лексикографії та створення лінгвістичних баз даних, засад авторської лексикографії, принципів та методології укладання словників різних типів, взаємовідношень лексикографії і міжкультурної комунікації, фразеографії. Доповіді на секційних засіданнях представили ***М. В. Жуйкова*** (Луцьк), ***Ю. Кобус*** (Польща), ***С. П. Бибик*** (Київ), ***Л. В. Мовчун*** (Київ), ***С. П. Гірняк*** (Дгоробич), ***Г. В. Войтів*** (Львів), ***О. Д. Кочерга*** (Київ), ***Н. В. Хібеба*** (Львів), ***І. А. Казимирова*** (Київ), ***Н. С. Вербич*** (Київ), ***Н. Є. Лозова*** (Київ), ***О. М. Тищенко*** (Київ), ***З. О. Купчинська*** (Львів), ***О. П. Карпенко*** (Київ), ***С. О. Вербич*** (Київ), ***Є. О. Редько*** (Харків), ***І. В. Черевко*** (Львів), ***Г. В. Тимощук*** (Львів), ***О. В. Кровицька*** (Львів), ***У. А. Холод*** (Чехія), ***Ю. В. Осінчук*** (Львів), ***С. О. Соколова*** (Київ), ***Л. І. Даниленко*** (Київ), ***О. Л. Доценко*** (Київ), ***В. М. Труб*** (Київ), ***В. Ф. Старко*** (Львів), ***З. Г. Козирєва*** (Київ), ***О. П. Синчак*** (Львів), ***Т. В. Цимбалюк-Скопненко*** (Київ), ***І. І. Брага*** (Київ), ***І. А. Самойлова*** (Київ), ***Ю. О. Цигвінцева*** (Київ), ***Т. О. Ключник*** (Київ), ***Р. В. Луканинець*** (Київ), ***Т. О. Ястремська*** (Львів), ***Є. А. Карпіловська*** (Київ), ***С. Н. Бук*** (Львів), ***А. А. Таран*** (Черкаси), ***І. Г. Саєвич*** (Київ), ***О. І. Сімович*** (Львів),

Л. П. Кислюк (Київ), ***Н. В. Сніжко*** (Київ), ***Я. Банасяк*** (Варшава, Польща), ***Л. І. Дідун*** (Київ), ***О. А. Ватаманюк*** (Київ).

Наприкінці другого дня відбулося підбиття підсумків роботи конференції, зокрема учасники заслухали звіти голів секцій. Виголошені ґрунтовні доповіді, жваві обговорення, дискусії, думки й пропозиції, висловлені на пленарних і секційних засіданнях, стали, на думку всіх учасників конференції, потужним теоретичним і практичним внеском до розв'язання актуальних проблем розвитку української та загалом слов'янської лексикографії XXI ст.

Проведена відділом лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики спільно з дирекцією Інституту української мови конференція відбулася у добрій традиції вшанування пам'яті відомих мовознавців, що свого часу працювали в Інституті української мови. Професор Л.С. Паламарчук керував відділом з 1 квітня 1963 р. по 1987 р. Упродовж цього періоду структурний підрозділ, який вважається однією з найстаріших структурних одиниць академічних установ, двічі змінював назву: від квітня 1963 р. це був відділ ***теорії лексикології та лексикографії***, згодом перейменований у ***відділ лексикології та лексикографії.*** Співробітники відділу продовжують і нині працювати над збагаченням академічної лексикографії ґрунтовними словниками. Зокрема колеги представили науковій спільноті свої напрацювання з поточної планової теми відділу, а наукові інтереси дослідників нині зосереджені над укладанням тлумачного словника української мови активного типу (АСУМ). Учасники заслухали доповіді ***Є. А. Карпіловської*** «Ресурси українського мовомислення XXI ст. та їх відображення в новому тлумачному словнику активного типу (АСУМ))», ***Л. П. Кислюк*** «Відображення словотвірної варіантності лексики в тлумачному словнику активного типу», ***Л. В. Мовчун*** «Розвиток української лексикографічної традиції: від словника живої мови до тлумачного словника активного типу», ***З. Г. Козирєвої*** «Тенденції порушення чинних мовних норм в ідіолекті письменника», ***Н. В. Сніжко*** «Новітній тлумачний словник української мови активного типу: реєстр, джерела укладання, структура словникової статті», ***О. М. Тищенко*** «Принципи ілюстрування в «Активному словнику української мови».

За результатами роботи Міжнародної наукової конференції «Лексикографічна парадигма XXI століття. До 100-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора Леоніда Сидоровича Паламарчука» відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України підготував колективну монографію ***«Лексикографічна парадигма XXI ст.: теорія і методологія»***, яку невдовзі планує оприлюднити в електронному та паперовому форматі. Запис конференції представлено на сайті Інституту української мови НАН України

Юлія Цигвінцева

Проблематика Міжнародного семінару «Інструменти комп'ютерної лінгвістики та ефективні методики опрацювання природної української мови» (Єнський університет імені Фрідріха Шиллера, Німеччина, 5 грудня 2022 р.)

5 грудня 2022 року на базі Єнського університету імені Фрідріха Шиллера (Friedrich-Schiller-Universität Jena) відбувся Міжнародний семінар «Інструменти комп'ютерної лінгвістики та ефективні методики опрацювання природної української мови», в якому взяли участь науковці-фахівці з опрацювання природної мови, прикладної та квантитативної лінгвістики. Цей науковий захід мав на меті сприяти обміну досвідом і найкращими здобутками у викладанні комп'ютерної лінгвістики, навчанні програмування студентів філологічних спеціальностей, у взаємодії технічних та філологічних дисциплін у навчальних планах українських вишів, навчанні із залученням корпусів та використанні додаткових програмних засобів у викладанні мови. Семінар проведено аудиторно в Єні та одночасно у форматі відеоконференції на платформі Zoom.

Відкрив захід керівник україознавчих студій у Єнському університеті ***проф. д-р Рупрехт фон Вальденфельс***, який привітав учасників і розповів про ініціативи на підтримку українських академічних досліджень та створення при університеті мережі українських і західних науковців, які працюють над спільними проєктами, що дає можливість українським ученим в Україні та за кордоном продовжувати й розвивати свої дослідження, налагоджувати партнерство, яке триватиме після закінчення нинішньої російсько-української війни, зміцнювати позиції україністики в світі у важкі для України і української науки часи. Професор ознайомив присутніх із сайтом україознавчих студій у Єні (https://www.ukr.uni-jena.de/), звернув увагу на програми онлайн-навчання, орієнтовані на студентів з України, стипендіальні пропозиції та інші можливості, розповів про команду, яка працює над проєктами й окреслив порядок роботи нинішнього семінару.

Модерували семінар Р. фон Вальденфельс та учасники програми О. Каніщева (Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут») і Н. Чейлитко (Єнський університет). Усього було виголошено та обговорено 11 доповідей.

С. Бук у доповіді ***«Курс «Основи статистичної лінгвістики» у системі філологічної освіти прикладного лінгвіста»*** розповіла про свій навчальний посібник «Основи статистичної лінгвістики» для студентів філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, зауважила, що в лінгвістиці зламу XX – XXI століть особливо актуальні міждисциплінарні дослідження мови, схарактеризувала зв'язки статистичної лінгвістики з іншими мовознавчими дисциплінами, презентувала структуру посібника та його змістове й методичне наповнення. Соломія Несторівна звернула увагу на актуальність статистичних досліджень, використа-

вши цитату німецького лінгвіста Ґ. Альтмана, про те, що «кожна достатньо розвинута наукова дисципліна рано чи пізно, принаймні, на певному етапі свого розвитку може опинитися на порозі математизації», зазначила, що саме статистичні методики з комп'ютерною підтримкою відкривають нові шляхи для дослідження мови та літератури, а також мають величезний потенціал для розв'язання багатьох теоретичних завдань лінгвістики і практичних завдань опрацювання текстових даних, бо результати, виявлені методами статистичної лінгвістики, плідно застосовують у багатьох сферах сучасної науки: судовій та кримінальній лінгвістиці, лінгводидактиці, дешифруванні зниклих писемностей, глотохронології, стенографії, стилеметрії, комп'ютерних технологіях тощо. На думку доповідачки, без такого курсу складно уявити підготовку сучасного висококваліфікованого фахівця-лінгвіста.

О. Каніщева з НТУ «Харківський політехнічний інститут» як спеціалістка з комп'ютерних наук та автоматичного опрацювання природної мови в доповіді ***«Викладання технічних дисциплін на гуманітарних спеціальностях: труднощі та перспективи»*** поставила перед слухачами кілька проблемних питань. Що легше: навчити комп'ютерного спеціаліста лінгвістики чи філолога програмування? Коли викладати програмування? У якому обсязі та яким чином це робити? Доповідачка вбачала головну проблему українських навчальних програм із комп'ютерної лінгвістики в тому, що всі прикладні філологічні курси занадто комп'ютеризовані як для філологів, які не завжди планують вивчати математику після школи, часто мають складнощі з опануванням програмування. Для розв'язання цих труднощів Ольга Валеріївна запропонувала, по-перше, посилити профорієнтаційну роботу зі школярами, щоб студенти чітко розуміли, для чого вони вступають на спеціальності, пов'язані з комп'ютерними та технічними науками, що вивчатимуть і де працюватимуть після навчання; по-друге, починати вивчати програмування якомога раніше; по-третє, постійно застосовувати свої знання на практиці хоча б у невеликих проєктах; по-четверте, викладачам не вимагати виконання від студентів складних задач, краще давати прості, але посильні завдання, які студенти точно виконають самі; по-п'яте, якщо студент-філолог не вміє програмувати, то краще давати йому можливість використовувати у своїй діяльності готові програмні платформи й застосунки.

В. Старко в доповіді ***«Реальні задачі в курсах із комп'ютерної лінгвістики»*** поділився власним досвідом викладання курсів із комп'ютерної лінгвістики в Українському католицькому університеті у Львові. Під реальними задачами доповідач розумів real-world tasks – завдання, пов'язані з реальним проєктами (буквально – з реальним світом), які виходять за межі аудиторії, мають практичне застосування, є елементами суспільно-зорієнтованого навчання. Науковець переконаний, що найкраще працюють ті завдання, у яких студенти на практиці можуть застосовувати свої лінгвістичні знання для суспільно важливої справи. Такими проєктами Василь Феодосійович вважає розробки гурту r2u (https://r2u.org.ua/): Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ), Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК), програму перевірки орфографії, граматики й стилю «Правописник LanguageTool» та Браунський корпус української мови (БрУК). Студенти-філологи, які обирають курси з комп'ютерної лінгвістики в УКУ, щороку долучаються до розвитку цих проєктів під керівництвом викладача, котрий пропонує їм, наприклад, такі

типи завдань: подання кодів словозміни до нових слів у ВЕСУМі, розмежування омонімів, додавання нових слів в Український семантичний лексикон із семантичними тегами, підготовка текстів із метаданими для корпусів БрУК, ГРАК тощо. Доповідач дійшов висновку, що такі задачі справді покращують мотивацію студентів та сприяють глибшому засвоєнню навчального матеріалу. Окрім цього, В. Старко традиційно запросив усіх охочих до співпраці над проєктами гурту r2u.

С. Фокін у доповіді ***«Розробка ономасіологічних словників як академічний виклик»*** розповів про власний досвід поєднання мовознавчих досліджень та програмування на прикладі проєктів, які розробляє разом зі своїми студентами в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Зокрема, ішлося про програмні застосунки для вивчення романських мов, які викладає доповідач, а саме: тренажер дієслів, програми для тренування лексики, що добувають еквіваленти з паралельних текстів, паралельні конкорданси, деякі електронні тематичні словники, словники фразеологічних синонімів, ситуативний словник, термінологічний перекладознавчий тезаурус та ономасіологічний словник синтаксем. Дослідник зосередив увагу на останньому проєкті, зауваживши, що сьогодні ще не вироблено єдиного підходу до розуміння поняття ономасіологічності, спостерігається значний різнобій у термінах на позначення цього типу словників: тематичний словник, ідеологічний словник, тезаурус, ідеографічний словник, лінгвістичний атлас тощо. Науковець окреслив традицію ономасіологічного словникарства та коротко розповів про роботу над словником українських синтаксем з базовим реєстром у 200 одиниць, в основі якого лежить семантичний підхід до граматики, а теоретичним підґрунтям є «Граматика української мови. Синтаксис» І. Р. Вихованця. Найбільшим викликом для упорядників подібних словників, на думку доповідача, є класифікація понять, від яких користувач має переходити до лексичних засобів вираження, а також неузгоджений (авторський) термінологічний глосарій, відсутність функційного розміченого корпусу й перевантаження викладачів і студентів. Незважаючи на це, Сергій Борисович схильний до оптимізму й уважає ономасіологічні словники надзвичайно цінним знаряддям для філологів.

О. Загородня в доповіді ***«Дослідження семантики мовних одиниць за допомогою комп'ютерних технологій»*** представила авторський мережевий інструмент «Стимулус» (http://stimulus.tools/uk), розповіла про його мету та корисні функції для проведення асоціативних експериментів та опрацювання їх результатів, порівняльного аналізу та моделювання асоціативного режиму роботи мовної свідомості (стимул-реакція), дослідження денотативних і конотативних макроелементів асоціативних полів, створення масштабної бази асоціативних опитувань для вивчення динаміки показників мовної свідомості, автоматичної побудови зведених таблиць і графіків з візуалізацією результатів дослідження. Доповідачка зазначила, що «Стимулус» може автоматично підрахувати сентимент, яскравість (семантичну близькість, відношення між реакціями на певний стимул), частотність лексем та ін., показала конкретні дослідження, виконані за допомогою цього застосунку. Ольга Феліксівна підкреслила доступність інструменту, простоту в роботі з ним, полілінгвальність, наголосила на тому, що створити власне асоціативне лінгвістичне дослідження може

будь-яка зацікавлена особа, не тільки науковець. Для застосування цього корисного ресурсу треба тільки зареєструватися на сайті.

Н. Чейлитко виголосила доповідь ***«Лінгвістичні корпуси для вивчення мов»,*** яку підготувала спільно зі С. Бук і М. Шведовою. Вона закцентувала увагу присутніх на тому, що українська мова зараз дуже затребувана та популярна в Європі, а, отже, постає необхідність актуальних, зрозумілих та доступних інструментів вивчення української мови як іноземної. Таким зручним та ефективним інструментом доповідачка вважає навчальний корпус, орієнтований на осіб, які вивчають мову як іноземну і як рідну, котрі навчають мови або розробляють навчальні курси. Цей корпус мусив би містити адаптовані тексти, репрезентувати найпоширенішу лексику й фразеологію, граматичні конструкції, словотвірні моделі тощо, мати лінгвістичне анотування, притаманне загальномовним референтним корпусам, можливо, містити додаткові інструменти для роботи з ним. Наталія Геннадіївна звернула увагу на два типи корпусів для вивчення мов: 1) учнівські типу L2 learner corpora, які містять тексти, створені тими, хто вивчає мови; 2) класичні – адаптовані корпуси для вивчення мови з відповідним інструментарієм, наприклад корпуси на основі програмного забезпечення Sketch Engine. Навчальний корпус, зауважила доповідачка, знімає проблему багатозначності, варіативності словотвірних форм, керування дієслів та багато інших, з якими виникають труднощі в іноземців, адже відбиває реальне функціонування мови та слововжиток у всіх виявах, на відміну від словників. Наприкінці виступу дослідниця навела приклади застосування ГРАКу для вивчення української мови як іноземної, а під час обговорення доповіді присутні дійшли висновку, що укладання корпусу на базі шкільних текстів – це оптимальний варіант для навчальних словників і корпусів.

М. Шведова в доповіді ***«ГРАК як база практики для студентів-філологів»*** увиразнила переваги корпусу не просто як дослідницького, а і як навчального засобу. Доповідачка зауважила, що ця велика колекція текстів із розміткою та інструментарієм може стати базою різнотипних завдань для студентів-філологів будь-якої спеціалізації та року навчання: коректорських і дослідницьких. На прикладі виконаних робіт студентів Національного університету «Львівська політехніка», Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Марія Олексіївна проілюстрували різні можливості ГРАКу під час практики: вичитування та коректорська робота зі збірником «Українські приказки, прислів'я і таке інше» Номиса 1864 року, додавання в корпус журналів із метаінформацією, збирання, розпізнавання та додавання до корпусу листів з родинних архівів, створення корпусу творів Михайля Семенка (644 тексти) у межах курсу «Комп'ютерна лексикографія» для укладання словника авторських неологізмів, поповнення ВЕСУМу, анотування лексико-семантичної групи прикметників для семантичної розмітки корпусу та ін. Дослідниця підтримала тезу, яка вже звучала під час семінару: коли студенти працюють із реальним проєктами, вони мотивованіші та ефективніші, бо виконують не просто навчальне завдання «для галочки», а конкретну, нехай і невелику, суспільно важливу роботу.

У. Штанденко в доповіді ***«Староукраїнські тексти як складова корпусу ГРАК»*** презентувала рукописну пам'ятку ділового письменства другої пол. XVII – поч. XVIII ст. «Акти Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.» як цінні матеріа-

ли для корпусу, своєрідний історичний підкорпус, зорієнтований не тільки на широту охоплення матеріалу, а й на його глибину. У. М. Штанденко підготувала до друку пам'ятку разом із колегами І. П.Чепігою і Л. А. Москаленко, а Інститут української мови НАН України видав її у двох книгах у серії «Пам'ятки української мови» (2017). Доповідачка розповіла, як упродовж кількох років опрацьовувала тексти для друку, схарактеризувала особливості структури, змісту та графіки пам'ятки (т.зв. козацький скоропис), окреслила специфічні риси староукраїнського тексту (властиві стилю та періоду лексеми, синонімійні ряди, сталі сполуки, синтаксичні моделі, фонетичні особливості та їх передавання на письмі), звернула увагу присутніх на актуальність дослідження живомовних елементів у ньому. Уляна Михайлівна наголосила, що «Акти Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.» є надійним матеріалом для лінгвістичного дослідження історії української мови одного з найвпливовіших культурних центрів України, не зіпсованої російським впливом, є істинною історією України, а тому повинні стати частиною корпусу ГРАК і таким чином посилити та урізноманітнити його. Учасники семінару висловили міркування, що зацифрування пам'яток необхідне для дослідницьких цілей та створення діахронного корпусу текстів української мови, якого досі не існує, а насамперед – для збереження культурної спадщини українського народу.

В. Жуковська в доповіді ***«Корпусні технології та жанрово-аналітичний підхід у курсі англійської для академічних цілей»*** показала практичне застосування корпусів під час викладання лінгвістичних дисциплін, сфокусувалася на трьох основних моментах: презентації інтегрованої корпусно-базової та жанрово-аналітичної моделі розвитку наукової писемної компетенції студентів, етапах реалізації моделі в освітній компоненті «Англійська мова для академічних цілей», перевагах та труднощах імплементації інтегрованої моделі, апробованої в Житомирському державному університеті імені Івана Франка. Доповідачка ознайомила присутніх із корпусно-базованою та жанрово-аналітичною моделлю розвитку наукової писемної компетентності, продемонструвала орієнтовні завдання для студентів на базі корпусів, створених ними самими зі проблематики свого дослідження, наприклад: генерування частотних списків різного роду, визначення найчастотніших лексем чи сполук, частин мови, аналіз типів сполучуваності (ліво- чи правостороння), опис чинників, які впливають на частотність одиниць, розмежування галузевої, загальнонаукової та загальновживаної лексики тощо. Вікторія Вікторівна показали студентські мінікорпуси, на основі яких філологи укладають списки лексико-граматичних патернів для різних структурних частин наукової статті, а на завершальному етапі роботи створюють англо-український словник академічного мовлення, який містить прототипову лексику чи сполуки для грамотного написання та логічного структурування статей англійською мовою. Доповідачка відзначила переваги корпусно-базованого навчання: більш точний опис мови, ніж у підручнику, доступ до контекстного вживання мови в реальних умовах функціонування, приклади вживання в конкретному жанрі/регістрі мови, самостійність та індивідуальна зацікавленість темою, а також звернула увагу на труднощі: недостатність навичок роботи з корпусними технологіями, відсутність технічних умов, недостатній рівень мовної підготовки, значні затрати часу та зусиль для розроблення завдань тощо.

Л. Завальська в доповіді ***«Використання національного корпусу української мови в дослідженні українського президентського дискурсу»*** окреслила традицію вивчення українськими науковцями президентського дискурсу України та інших країни, специфіку, основні жанри та функції цього особливого типу мовлення. Здійснивши пошук за ключовими словами в законодавчому та публіцистичному підкорпусах корпусу на лінгвістичному порталі Mova.info, доповідачка з'ясувала концептуальні метафори, репрезентанти українського президентського дискурсу (*Україна, мир, війна*), особливості функціонування окремих лексичних одиниць та граматичних конструкцій, дослідила динаміку вживання аналізованих одиниць. Любов Володимирівна продемонструвала, що залучення корпусів для дослідження президентського дискурсу є релевантним у таких напрямах як визначення основних концептів (частотності) цього різновиду текстів, аналіз окремих їхніх жанрів або груп жанрів, виявлення в них політичних метафор, характеристика синтаксичної сполучуваності слів тощо.

Р. Махачашвілі в доповіді ***«Лінгвістичний електронний інструментарій і цифрові навички під час війни та після неї»*** розповіла про свою роботу та роботу колег із Київського університету імені Бориса Грінченка в проєкті програми Європейської Комісії Горизонт 2020 «Elexis» (https://elex.is/) у сфері цифрової гуманітаристики. Доповідачка зауважила, що, працюючи зі студентами, вона переконалися, що сьогодні навчати потрібно не тільки природної іноземної мови, а й мови, яка функціонує в комп'ютерному просторі – мультимодальної, піктографічної, постійно оновлюваної. У цьому викладачам допомагають цифрові інструменти опрацювання мовних даних, у тому числі і ті, які безкоштовно пропонує платформа «Elexis». Зокрема, доповідачка розповіла про такі інструменти навчання: служба «Elexifier» для створення автоматичних словників, яка запам'ятовує принцип анотації словникової статті і відтворює його, може витягати дані просто з корпусу; система «Lexonomy» для написання та онлайн-публікації словників; платформа створення, побудови та керування корпусом «Sketch Engine», що дозволяє користувачам укладати та працювати з текстовими корпусами різними мовами та шрифтами, містить низку унікальних інструментів для аналізу корпусів. Дослідниця розповіла про деякі реалізовані проєкти: семантичний корпус на основі текстів із актуального сповіщення про ситуацію з розгортання бойових дій в Україні кількома мовами з метою виявити інформаційні лакуни в різних мовах та швидко заповнити їх перекладними матеріалами; електронний словник російсько-української війни та ін. На думку Русудан Кирилевни, цифрові інструменти дозволяють філологам не просто ефективно виконувати дослідницькі завдання, а й бути корисними для перемоги, бо ця війна є також війною слів.

Після кожної доповіді відбувалося зацікавлене та жваве обговорення, до якого мали змогу долучитися й онлайн-учасники. Семінар був насиченим новою інформацією та пізнавальним. Відеозапис заходу удоступнено на сайті спільноти україно-знавчих студій при Єнському університеті імені Фрідріха Шиллера (доступ: http://surl.li/eblbx).

ЮВІЛЕЇ

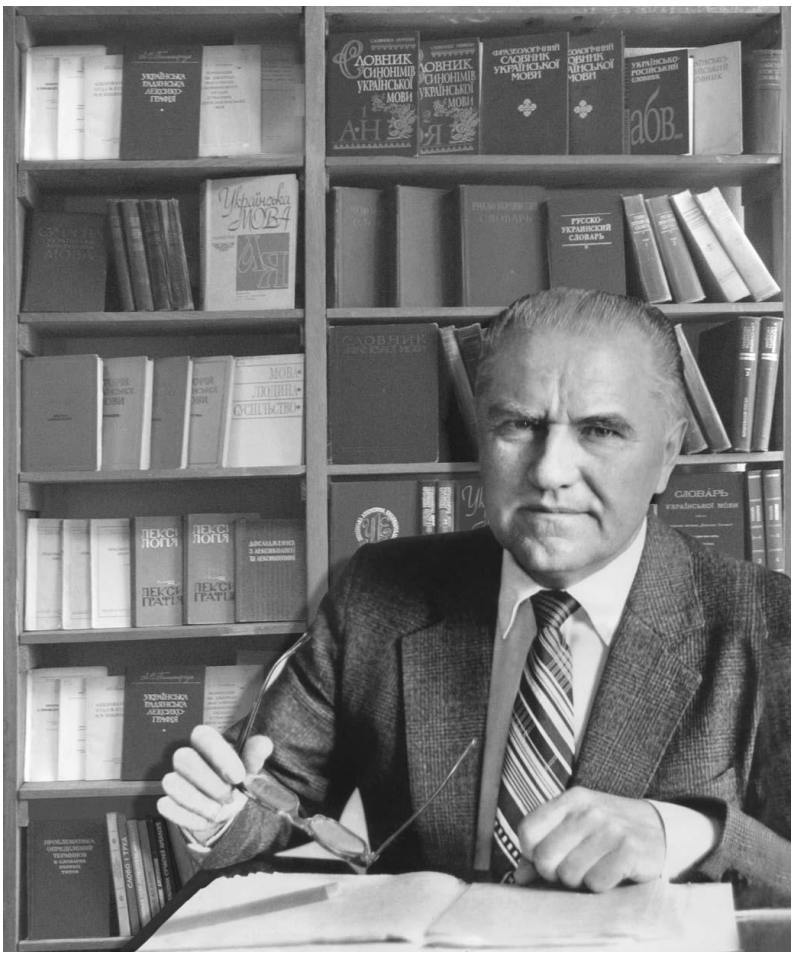

Ірина Самойлова

УДК 811.161.2'374

Начерки до наукової спадщини лексиколога й лексикографа професора Л. С. Паламарчука

У статті проаналізовано лексикографічну спадщину українського лінгвіста, лексиколога й лексикографа XX ст. Л. С. Паламарчука. 100-літній ювілей від дня народження вченого відзначено 2022 р. Усе його наукове життя, з початку 50-х рр. XX ст. по 1995 р., пов'язане з відділом лексикології та лексикографії Інституту мовознавства імені О. О. Потебні, згодом – Інституту української мови НАН України, у складі якого перебуває зараз відділ. Визначено основні словники, над якими працював Л. С. Паламарчук як автор, відповідальний редактор, голова (за-

ступник, член) редакційної колегії. Особливу увагу приділено словниковим синонімічним рядам, словнику лексики говірки с. Мусіївки Житомирської обл., батьківщини Л. С. Паламарчука, Словнику української мови: в 11 т. Схарактеризовано основні аспекти опублікованого в 1987 р. монографічного дослідження про українську лексикографію.

Ключові слова: *перекладний словник, синонімічний словник, синонім, лексичні джерела, Л. С. Паламарчук.*

Словники – музеї слів, у них місце і
для старого, і для нового слова знайдеться
Степан Пушик

З ім’ям Леоніда Сидоровича Паламарчука, доктора філологічних наук, професора, пов'язана багаторічна діяльність одного зі структурних підрозділів Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР (нині – НАН України) – відділу лексикології та лексикографії, що після утворення Інституту української мови 1991 р. перебуває у складі цієї академічної установи (з грудня 2017 р. відділ має назву відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики). У 1952 р. після закінчення аспірантури Інституту мовознавства Леонід Сидорович спочатку працював молодшим, пізніше старшим науковим співробітником. Упродовж майже 24 років, з 1963 р. по 1987 р., він очолював колектив науковців відділу і керував плановими темами з розвитку словникового складу сучасної української літературної мови, теоретичної та прикладної лексикографії. Близько 10 років, з 1978 р. по 1987 р., завідування відділом поєднував з посадою заступника директора Інституту з наукової роботи. Потім обійняв посаду головного наукового співробітника відділу лексикології та лексикографії. 26 серпня 1995 р. закінчилося земне життя вченого[1].

9 серпня 2022 р. знаному українському лінгвістові ХХ ст. минуло 100 років від дня народження. На вшанування пам'яті професора до цієї ювілейної дати приурочено Міжнародну наукову конференцію «Лексикографічна парадигма ХХІ століття. До 100-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора Леоніда Сидоровича Паламарчука», що відбулася у вересні 2022 р. в Інституті української мови НАН України в онлайновому форматі. Це друга Міжнародна конференція на спомин про професора. Перша конференція «Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія: теорія, практика, перспективи. До 90-річчя від дня народження професора Леоніда Сидоровича Паламарчука» відбулася в Інституті української мови в жовтні 2012 р. На основі її матеріалів опубліковано збірник «Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові» у межах започаткованої в Інституті української мови серії видань про відомих учених академічних мовознавчих установ «Не все сплива рікою часу...» [11].

Л.С. Паламарчукові належить понад 130 публікацій, у більш ніж 70 працях він виступав як відповідальний / головний редактор, голова / заступник / член редакційної

[1] Про факти біографії, наукової діяльності Л. С. Паламарчука див. у [2: 8–15].

колегії[1]. Власне лексикографічна спадщина вченого охоплює такі праці, як напр.: *Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району Житомирської обл.)* (1958), *Українсько-російський словник: у 6 т.* (1958–1963), *Українсько-російський словник* (1964, перевидання 1971, 1975, 1976, 1984, 1986, 1990), *Російсько-український словник: у 3 т.* (1968, перевидання 1980–1981, 1987–1988), *Словник української мови: в 11 т.* (1970–1980), *Словарь русских произведений Шевченко: в 2 т.* (1985), *Словник антонімів* за авторства Л.М. Полюги (1987, перевидання 1999, 2004), *Словник скорочень в українській мові: Понад 21000 скорочень* Н. Д. Гулої та ін. (1988), *Болгарсько-український словник* за авторства І. А. Стоянова і О. Р. Чмир (1988), *Чесько-український словник: у 2 т.* (1988–1989), *Фразеологічний словник української мови: у 2 кн.* (1993, перевидання 1999), *Словник синонімів української мови: у 2 т.* (1999–2000, перевидання 2001, 2006), однотомний тлумачний *Словник української мови* (2012, перевидання 2016).

Одними з перших напрацювань Л. С. Паламарчука в ділянці лексикографії стали «Інструкція до укладання словника синонімів української мови» (далі – *Інструкція*) [4: 87–98], написана у співавторстві із тодішнім завідувачем відділу І. М. Кириченком і членом відділу С. П. Левченком, та «Зразки розробки окремих синонімів Словника синонімів української мови» (далі – *Зразки*) [3: 99–107], укладені у співавторстві, крім І. М. Кириченка і С. П. Левченка, з іншими членами відділу: Н. П. Дзятківською, Б. І. Зданевичем, В. Г. Мариниченко і А. В. Хирною.

Участь Леоніда Сидоровича в цій ділянці робочих завдань була логічним продовженням вивчення синоніміки української мови, розпочатим у кандидатській дисертації «Лексична синоніміка у творах М. Коцюбинського». Захист дисертації відбувся 1953 р., а 1957 р. автор надрукував монографію «Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського» [5]. У ній наголошено, що Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський та інші класики української літератури завжди використовували багату синоніміку української загальнонародної мови, старанно зважували змістові відтінки та експресивну силу кожного слова і завдяки цьому досягали надзвичайної виразності й чудової простоти художніх творів [там само: 4]. Л.С. Паламарчук проаналізував близько 45 оповідань, новел, повістей, казок М.М. Коцюбинського. Дібраний матеріал він згрупував за належністю до граматичних класів і відповідно представив у розділах *Дієслівна синоніміка, Синоніміка іменників* та *Синоніміка прикметників і прислівників*[2]. Автор наголосив, що до рядів він залучав не лише синоніми в традиційному розумінні, «постійно синонімічні слова», а й «слова текстуально-синонімічні», парадигматичний зв'язок між якими зумовлювався вживанням у контексті художнього твору [там само: 6].

На жаль, робота над запланованим у ті часи словником синонімів української мови була призупинена. Леонід Сидорович згадував, що нагальніші роботи змусили відсунути укладання цього словника на пізніший час [7: 97]. Отже, варто зупинитися на окремих положеннях *Інструкції*. Так, у розділі про реєстр прописано, які слова

[1] Основний список праць ученого вміщено в збірнику «Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові» [8: 28–37].

[2] Докладний опис дієслівних, іменникових, прикметникових і прислівникових синонімічних рядів у монографії Л. С. Паламарчука див. у [9: 130–131].

подаються в словнику і які не подаються. Наприклад, подаються слова-синоніми публіцистичних творів і сучасної преси, якщо вони мають поширене вживання, застарілі синоніми, якщо вони є в літературному вжитку, відбиваючи відомі факти старовини, в історичних художніх творах, посібниках, в інших працях (***брань, ра́тник***). Також подаються поширені діалектні слова-синоніми, вживані у творах письменників (***боржи́й, фа́йний***). У корпусі словника передбачали дві частини, перша містила б синонімічні ряди, друга – алфавітний покажчик усіх слів-синонімів. Докладно розписано подання дієслів недоконаного і доконаного виду, які дієслова мають бути в одному синонімічному ряду, а які ні (напр., ***крича́ти*** і ***закрича́ти***), як робити покликання одних дієслів на інші, про наведення сполучень слів як синонімічних до однослівних синонімів (напр., ***божеві́льня*** і ***дім для божеві́льних, бреха́ти*** і ***бре́хні точи́ти***). Звернуто увагу на слова, які починаються з буквосполучення **вб-, вг-, вц-, вч-** і вживані також з початковими **уб-, уг-, уц-, уч-** (напр., ***вбо́гий*** і ***убо́гий, вгада́ти*** і ***угада́ти***). Рекомендовано розробляти такі слова на букву **у**, а форми слів з початковим **в** подавати на своєму алфавітному місці з відповідним покликанням на слова з початковим **у**. Так само рекомендовано розробляти синоніми з початковим префіксом **від-,** а при словах з початковим префіксом **од-** робити покликання.

Реєстровим синонімом мало бути стилістично нейтральне слово. Слова в синонімічному ряду слід було розташовувати за принципом градації – від поширеніших до менш уживаних. В *Інструкції* чітко прописано схему опрацювання словникової статті, подання ілюстрацій і паспортизації джерел, стильових і стилістичних позначок, випадків керування, застосування тих чи тих шрифтів і розділових знаків. У кінці *Інструкції* вміщено списки умовних скорочень, що охоплювали скорочення різних позначок, прізвища українських авторів, з творів яких наводили цитати (треба було подавати самі лише прізвища), прізвища письменників, з творів яких наводили ілюстрації в перекладі (тут обов'язково вказували й прізвище українського письменника-перекладача), скорочення соціально-економічної, політичної літератури й преси. Відзначмо, що в списку скорочень граматичних, стилістичних та інших позначок була експресивно-емоційна ремарка *докірл.* – докірливе, яку зараз у сучасній прикладній лексикографії не використовують.

Майже за півстоліття після опублікування цієї *Інструкції* та зразків укладання синонімів побачив світ академічний *Словник синонімів української мови: у 2 т.* (1999–2000) (далі – *ССУМ*) [10]. Л. С. Паламарчук був членом редакційної колегії цього словника. Інші члени редакційної колегії та автори – ті науковці, які пізніше поповнили колектив відділу лексикології та лексикографії: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук, Г.Н. Горюшина, Н.Є. Лозова, Н.Ю. Мельник, О. І. Нечитайло, Л. О. Родніна, О. О. Тараненко, В. Б. Фридрак. У Передмові до *ССУМ* також, як і в *Інструкції,* знайшли своє висвітлення правила подання архаїчної (застарілої) лексики, діалектизмів, слів, що використовувалися в західноукраїнській мовно-літературній практиці (за умови значної поширеності, органічного включення в контекст сучасної літературної мови, використання з певною стилістичною метою). До рядів залучено найуживаніші морфологічні та фонетичні варіанти синонімів[1].

[1] Докладніше про побудову словника та словникових статей див. у [10: III–X].

Порівняймо розроблення трьох словникових статей з домінантами ***аскéт, будувáти*** і ***вайлувáтий*** у *Зразках* і *ССУМ,* щоб побачити, з одного боку, тяглість в оформленні статей, а з другого боку, як накопичений досвід вивчення синоніміки української мови за кілька десятиліть дозволив науковцям на свій лад укласти матеріал. Синоніми наводимо з тлумаченнями значень, зі стилістичною характеристикою, але без ілюстрацій. Зазначмо, у *Зразках* після кожного синоніма наведено відповідну цитату, а у двотомному словнику ілюстрації подано окремим масивом після всього синонімічного ряду.

Статті зі *Зразків*

аскéт: 1) (*про здержливу людину, яка відмовляє собі в усіх життєвих насолодах*) **аскéт**; (*про того, хто відмовився від єднання з людьми, зовнішнім світом*) *застар.* **пустéльник, пустúнник**; *рідк.* **пустинножúтель**; *перен. ірон.* **монáх, затвóрник**; 2) (*про того, хто цурається людей*) **аскéт, відлю́дник**; *розм.* **відлю́дько, відлю́док, безлю́дько**; *рідк.* **нелюдúм**; (*про людину, що живе самітно*) **самíтник**; *книжн.* **анахорéт**.

будувáти: 1) (*про будівлі, споруди і т.п.*) **будувáти**; **вибудóвувати** (*рідк.*); **споруджувати**; *розм.* **стáвити**; (*про стіни*) **вивóдити**; (*з каменю, цегли*) **мурувáти**; (*про цегляну стіну, піч*) **клáсти**; 2) *перен.* **будувáти**, **твóрювати**; 3) (*виходити з якихось даних*) **будувáти**; (*на чому*) **базувáти**.

вайлувáтий: (*позбавлений бадьорості, енергії*) **вайлувáтий; вахлакувáтий**; (*невправний у рухах, млявий*) **лантухувáтий, мішкувáтий**; (*неповороткий)* **незграбнúй**; (*про ходу*) **перевáлистий.**

Статті зі *ССУМ*

аскéт див. 1. **самíтник.** [1. **самíтник** [**самóтник** *рідше*] (релігійний фанатик, який живе у відлюдному місці), **пустéльник, відлю́дник, аскéт, скúтник, анахорéт** *заст.,* **пустúнник** *заст.;* **печéрник** (який живе в печері)].

2. **самíтник** див. 1. **відлю́дник**. [**відлю́дник** (той, хто тримається або живе осторонь від інших людей), **відлю́док, відлю́дько, нелюдúм, самíтник, безлю́дько** *розм.,* **сич** *розм.,* **дикýн** *розм.,* **вовкулáка** *зневажл.,* **вовкулáк** *зневажл.*].

1. **будувáти** (будівлі, споруди і т. ін.), **стрóїти** *рідко;* **звóдити, стáвити, становúти** *розм.,* **вивóдити** *рідше* (про те, що будується вгору); **підвóдити, піднімáти [підіймáти], підноси́ти** *рідше* (перев. із сл. місто, стіни і т. ін.). – Док.: **збудувáти, побудувáти, пострóїти; звестú, постáвити, вúвести; підвестú, піднятú [підійнятú], піднестú.**

2. **будувáти** див. **ґрунтувáти.** [**ґрунтувáти** (на чому – робити що-небудь на якійсь основі), **базувáти, будувáти, опирáти.** – Док.: **побудувáти, опéрти.**]

вайлувáтий див. 2. **незграбний.** [2. **незграбний** (який не має спритності й легкості в рухах), **недолáдний, неоковúрний** *розм.,* **невмíлий, невпрáвний, незрýчний** *рідше;* **неповороткúй, вайлувáтий, мішкувáтий** *розм.,* **розвáлькуватий** *розм.,* **тюхтіювáтий** *розм.,* **вахлакувáтий** *розм.,* **мамулувáтий** *розм.,* **хамулувáтий** *розм.* (повільний, незграбний у рухах); **нíяковий** (незграбний, неповороткий через сором'язливість); **ведмедкувáтий [ведмедикувáтий]** *розм.* (перев. про дітей).]

Як бачимо, в *ССУМ* іменник **аскéт** фігурує лише як член синонімічної парадигми на позначення релігійного фанатика, дієслово **будувáти** в значенні «виходити з яки-

хось даних» є членом синонімічного ряду з домінантою **ґрунтува́ти**, прикметник **вайлува́тий** залучено до ряду з домінантою **незгра́бний**.

Наступним словниковим проєктом після укладання *Інструкції* та *Зразків розроблення синонімів* стала підготовка й публікація 1958 р. в збірнику «Лексикографічний бюлетень» одноосібної праці Л. С. Паламарчука «Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району, Житомирської обл.)» [6: 22–35]. Опис лексики саме цього села обрано не випадково, адже тут Леонід Сидорович народився і навчався в початковій школі. Автор зазначив, що говірка с. Мусіївки за сукупністю характерних рис належить до подільських говорів південно-західної діалектної групи. Проте оскільки говірка має багато рис, спільних з правобережними говорами середньої Наддніпрянщини, вона набирає характеру перехідного говору між південно-західною та південно-східною діалектними групами [там само: 22]. Л. С. Паламарчук поряд з локалізмами подав у реєстрі слова з поширеним використанням, однак яких не було в нормативних словниках сучасної української мови, а також лексику, відповідну до норм літературної мови, але що мала специфічні семантико-стилістичні відтінки. Реєстрові слова наведено в їх діалектній вимові за допомогою азбуки літературної української мови. Показані африкати **дж͡ж** і **д͡з,** задньоязиковий дзвінкий проривний звук **ґ,** замість букви **щ** вживано буквосполучення **шч**, що точніше передавало два звуки. Список вживаних у словнику умовних скорочень містив граматичні (*безос.* – безособове дієслово, *виг.* – вигук, *ж. р.* – жіночий рід, *збірн.* – збірний іменник, *мн.* – множина, *прийм.* – прийменник, *присл.* – прислівник, *с. р.* – середній рід, *тільки мн.* – вживане тільки в множині, *част.* – частка, *ч. р.* – чоловічий рід), семантичні (*зменш.* – зменшена форма, *перен.* – переносне значення або вживання), стилістичні позначки (*бот.* – ботаніка, *дит.* – дитяче, *жарт*. – жартівливе, *знев.* – зневажливе, *рел.* – релігійне та ін.), а також Δ – знак перед ілюстрацією-цитатою або фразеологічним зворотом. Наведемо зразки статей зі словника: **ар-гі́нія** *бот.* жоржина; **бажа́нка** фазан; **баль, -лю** пишна гулянка, п'янка; **бе́брати, по-, пере-** перегортати, перебирати, шукаючи кращого (про їжу); Δ ни їсць, а бе́брає; **ви́валити** виставити; Δ ви́валила ло́ба спід ху́стки; **вирге́ла** *ч. і ж. р.* здоровило; **гу́ба,** *мн.* **гу́би, -бі́в** загальна назва грибів; **дж͡жур, -ру** *заст.* страва, зварена з прокислого розчину вівсяної муки або пшеничних висівок; **качани́** *збірн.* кукурудза; **клад:** да́ти **кла́ду** набити, побити; **кура́жити, по-, роз-, пере-, с-** порушувати (спокій, сон і т. п.), турбувати, тривожити; **чирги́кати** 1) (про млин) повільно молоти; 2) ледве їхати (на возі); **шчирі́й, -рію** щириця.

Значний доробок у лексикографічній спадщині Л.С. Паламарчука становлять перекладні словники: *Українсько-російський словник: у 6 т., Російсько-український словник: у 3 т.* Ученому присвоєно звання лауреата Державної премії УРСР у галузі науки і техніки в 1971 р. за роботу над *Російсько-українським словником: у 3 т.* Леонід Сидорович був одним з авторів і співредакторів (починаючи з третього видання) однотомного *Українсько-російського словника,* що вперше побачив світ у 1964 р. і перевиданий ще шість разів. Працював Леонід Сидорович і над словниками інших слов'янських мов: *Болгарсько-українським словником,* авторами якого були колеги з Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні І. А. Стоянов і О. Р. Чмир, *Чесько-українським словником: у 2 т.,* підготовленим групою науковців відділу лексиколо-

гії та лексикографії цього академічного інституту спільно зі співробітниками Кабінету іноземних мов та літератур колишньої Чехословацької АН. Леонід Сидорович не лише редагував словникові матеріали двотомного видання, але й ретельно працював над його Інструкцією. Робота вченого як голови редакційної колегії *Болгарсько-українського словника* і як заступника голови редакційної колегії *Чесько-українського словника: у 2 т.* була пов'язана з дослідженнями лексики цих слов'янських мов, що знайшли своє втілення, наприклад, у статті професора «Відтворення і функціонування топонімічної лексики в чеській та українській мовах» збірника наукових праць «Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов» (1991), у спільній доповіді «Зіставне дослідження лексико-семантичних відношень у слов'янських мовах», підготовленій разом з фахівцем з болгарської мови І. А. Стояновим і фахівцем з чеської мови Й. Ф. Андершем та виголошеній на IX Міжнародному з'їзді славістів у Києві (1983).

Безумовно, основним напрямком у лексикографічній діяльності вченого стала робота над фундаментальним *Словником української мови: в 11 т.* Як відомо, членам авторського колективу цього словника – провідним редакторам і авторам присвоєно звання лауреатів Державної премії СРСР у галузі науки в 1983 р. Крім Л. С. Паламарчука, звання лауреатів одержали І. К. Білодід, В. М. Русанівський, А. А. Бурячок, В. О. Винник, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук, Л. О. Родніна, Л. Г. Скрипник, Л. А. Юрчук, Т. К. Черторизька. Роком раніше, у 1982 р., він отримав почесне звання заслуженого діяча науки України. Теоретичним засадам, практиці укладання багатотомного тлумачного словника присвячено чимало розвідок (див., напр., подані нижче статті самого Л. С. Паламарчука). Про роботу ж Леоніда Сидоровича як завідувача відділу та керівника наукової теми згадував В.О. Винник, зокрема, у статті «Як створювався академічний тлумачний Словник української мови в 11-ти томах» [1: 16–27]. Л. С. Паламарчук очолював і координував роботу над тлумачним словником з 1963 р. До цього часу керівником наукової теми був тодішній завідувач відділу В. С. Ільїн. Леонідові Сидоровичу належало сконцентрувати зусилля значного колективу наукових працівників з метою підготувати великий тлумачний словник української мови в найкоротші терміни. Як заступник голови редакційної колегії він опрацьовував матеріали окремих томів після редагування, і це значною мірою сприяло забезпеченню високого рівня їхньої підготовки [там само: 22–23].

Леонід Сидорович також відповідав за зв'язки із засобами масової інформації, громадськістю. Виданням цікавилися не лише в Україні, а й за кордоном. Так, влітку 1980 р. на адресу видавництва *Наукова думка,* у якому друкували словника, надійшов лист від Г. Гордієнка, професора ботаніки з Філадельфії (США). Професор написав, що заслуговують на честь, пошану і щиру подяку від сьогоднішніх і майбутніх читачів всі ті, хто доклали велетенської праці до словника – тривалої пам'яті труд. Разом з тим Г. Гордієнко поставив кілька питань: чому в словнику не наведено імен та прізвищ осіб, назв країн, чому не до всіх назв рослин українською мовою подано латинські ботанічні назви? Листа передали Леонідові Сидоровичу для відповіді. Учений, подякувавши за доброзичливий відгук про працю над словником і високу її оцінку, зазначив, що в такому величезному словнику, який обіймає в одинад-

цяти томах майже 1500 авторських аркушів друку і фіксує понад 130 тисяч реєстрових слів, можливі, а то й неминучі ті чи ті «недотягнення» (за висловом Г. Гордієнка з його листа). Л.С. Паламарчук погодився із професором щодо непослідовності в подаванні після українських назв рослин їх латинських відповідників. Що ж до імен та прізвищ людей, назв країн, то Леонід Сидорович відповів, що в Словнику української мови і не передбачали їх подавати, а такий матеріал опрацьовують у перекладних, правописних або спеціальних словниках і навів назви кількох словників, запропонувавши Г. Гордієнку звертатися до них.

Участь Л. С. Паламарчука в підготовці словників давала змогу накопичувати матеріал і ставити низку питань теоретичного плану. Так, висвітленню теоретичних положень, історії українського словництва, опису словників, окремих груп лексики в аспекті лексикографування присвячено розділи в колективних монографіях, статті у фахових журналах, як напр.: «Лексикографія» у колективній монографії «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» (1973), «Тлумачний словник української мови в колі слов'янських словників цього типу» (доповідь на VII Міжнародному з'їзді славістів, Варшава, 1973), «Основні здобутки й першочергові завдання української лексикографії» (Мовознавство, 1967), «Засади створення Словника української мови» (співавтор Л. А. Юрчук, Мовознавство, 1967), «Про принципи добору лексичного інвентаря для загальномовного словника» (Мовознавство, 1973), «Про джерельну основу загальномовного словника» (Мовознавство, 1974), «Загальномовний словник і термінологія» (Мовознавство, 1975), «Новий академічний словник (до завершення видання 11-томного «Словника української мови»)» (Мовознавство, 1980), «Лексикографічна інтерпретація ономастичної лексики» (Мовознавство, 1984).

Узагальненим наслідком теоретичних міркувань Л. С. Паламарчука, його практичного досвіду в лексикографічній діяльності стала докторська дисертація «Українська радянська лексикографія (питання історії, теорії та практики», захист якої відбувся в 1976 р. Пізніше, у 1978 р., вийшла друком однойменна монографія [7]. Книжка складається з трьох основних розділів: *Розвиток словникового складу української мови в пожовтневий час, Основні праці й головні етапи в історії української радянської лексикографії* та *З теорії і практики сучасної української лексикографії*. У першому розділі описано процеси і зміни в лексичному складі української мови окресленої доби. Автор відзначив, що взаємодія численних зовнішніх чинників із внутрішніми закономірностями мовного розвитку вплинула не лише на збагачення й оновлення лексики, а й на стилістичну диференціацію слів [там само: 19]. Оновлення словника відбувалося переважно двома шляхами: через переміщення слів з активного лексичного фонду мови до пасивного і через поповнення словника новими словами, значеннями й словосполученнями. Нові одиниці утворювали суфіксально-префіксальним способом, шляхом словоскладання, абревіації. Паралельно інтенсифікувався процес запозичення з інших мов. Загальнонародна мова активно поповнювалася елементами діалектної, професійної лексики, чому сприяли як твори художньої літератури, так і тексти масової преси. У другому розділі Л. С. Паламарчук стисло окреслив словники 20-30 рр. XX ст., зокрема й двомовні, зауваживши, що як і в попередні десятиріччя, найпоширенішими залишалися українсько-російські та

російсько-українські словники [там само: 64], а також термінологічні словники. Розглядаючи період 40-70-х рр., він навів низку перекладних словників, у яких поруч із українською мовою виступали англійська, німецька, французька, польська, угорська, румунська, словацька мови. Наголосив на чималому доробку в ділянці перекладних словників з різних галузей знання. Леонід Сидорович не залишив поза увагою *Словник мови Шевченка: у 2 т., Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., Словник власних імен людей* Н. П. Дзятківської, С. П. Левченка і Л. Г. Скрипник, фразеологічні, орфографічні словники, опубліковані регіональні діалектні матеріали з окремих населених пунктів, районів, ширших ареалів. Докладніше в розділі автор схарактеризував *Російсько-український словник* С. Іваницького і Ф. Шумлянського, *Російсько-український словник* за редакцією академіків А. Кримського і С. Єфремова, *Російсько-український словник* 1948 р., *Російсько-український словник: у 3 т.* 1968 р., *Українсько-російський словник: у 6 т., Польсько-український словник: у 2 т., Словник української мови* (робота над яким на той час ще тривала). У третьому розділі Л. С. Паламарчук порушив питання щодо класифікації лексикографічних праць і визначив ті важливі проблеми, що вимагають обов'язкового розв'язання під час підготовки лексикографічних праць. Виокремимо деякі тези: 1) щодо добору лексичних джерел. Леонід Сидорович писав, що однією з основних передумов успішної підготовки словника є *надійність* лексичних джерел. Поняття *надійності* охоплює і кількісний бік джерел, і їх якісну характеристику, зокрема авторитетність джерел з погляду мови [там само: 150]. Крім художніх творів, має бути соціально-економічна, політична, наукова й інша за жанровими особливостями література, фольклорно-етнографічні матеріали, періодичні видання. Неабияке значення має перекладна література, адже досконалі переклади дають лексикографові такий самий важливий і авторитетний матеріал, як і інші джерела. У деяких випадках перекладна література залишається єдиним джерелом для використання словникового багатства творчої спадщини видатних зарубіжних письменників, культурних діячів [там само: 157–158]; 2) щодо наявності лексичної картотеки національної мови. Об'єктивність добору лексичних одиниць, розроблення словникових статей залежить від фундаментальності картотеки, від спроможності фондів відбивати не тільки стан, але й тенденції розвитку літературної мови на певному етапі її функціонування [там само: 158]; 3) щодо визначення інвентаря лексичних одиниць. Встановлення реєстру слів є однією із наріжних проблем лексикографії. Визначальні моменти, що зумовлюють реєстр слів, – яким має бути словник, його завдання, обсяг і для кого він призначений [там само: 159]; 4) щодо наведення ілюстративного матеріалу. Документація слова цитатою засвідчує його наявність у мові. Водночас Леонід Сидорович зазначав, що функція екземпліфікації в словнику полягає навіть не в потвердженні факту існування слова, а в конкретизації та уточненні живих семантико-стилістичних граней лексичної одиниці [там само: 180–181]; 5) щодо системи позначок змістового й стилістичного характеру. Питання про застосування різних позначок не можна відносити до дрібниць. Адже їхнє використання сприяє системності й стрункості лексикографічної праці, робить її зручнішою для користування [там само: 191].

Багаторічний досвід Л. С. Паламарчука в царині лексикологічної та лексикографічної діяльності, знання, розуміння наукових проблем дозволили йому висунути ті

положення, що, як спостерігаємо, не втратили своєї актуальності до цього часу. Сучасні дослідження, пов'язані із розпрацюванням нових лексикографічних проєктів, зокрема словників активного типу, підтверджують важливість правильного розв'язання складних питань про лексичні джерела, реєстр, ілюстрації, вироблення системи семантичних, граматичних, стилістичних, технічних позначок для підготовки праць на новому якісному лексикографічному щаблі.

Література

1. Винник В. О. Як створювався академічний тлумачний *Словник української мови* в 11-ти томах. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ, 2012. С. 16–27.

2. Гнатюк І. С. Наукова спадщина Леоніда Сидоровича Паламарчука в контексті сьогодення. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ, 2012. С. 8–15.

3. Зразки розробки окремих синонімів Словника синонімів української мови. *Лексикографічний бюлетень.* 1955. Вип. V. С. 99–107.

4. Кириченко І. М., Левченко С. П., Паламарчук Л. С. Інструкція до укладання словника синонімів української мови. *Лексикографічний бюлетень.* 1955. Вип. V. С. 87–98.

5. Паламарчук Л. С. Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського. Київ, 1957.

6. Паламарчук Л. С. Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району, Житомирської обл.). *Лексикографічний бюлетень.* 1958. Вип. VI. С. 22–35.

7. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики). Київ, 1978.

8. Самойлова І. А. Праці доктора філологічних наук, професора Леоніда Сидоровича Паламарчука. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ, 2012. С. 28–38.

9. Самойлова І. А. Професор Л. С. Паламарчук в історії української лексикології та лексикографії. *Українська мова.* 2022. № 4. С. 128–138.

10. Словник синонімів української мови: в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. Київ, 1999–2000.

11. Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові. Київ, 2012.

References

1.Vynnyk, V. O. (2012). Iak stvoriuvavsia akademichnyi tlumachnyi Slovnyk ukraïns′koï movy v 11-ty tomakh. In I. S. Hnatiuk (Ed.), *Ukraïns′ka i slov″ians′ka tlumachna ta perekladna leksykohrafiia. Leonidovi Sydorovychu Palamarchukovi* (pp. 16–27). Kyiv: KMM (in Ukr.).

2. Hnatiuk, I. S. (2012). Naukova spadshchyna Leonida Sydorovycha Palamarchuka v konteksti sʹohodennia. In I. S. Hnatiuk (Ed.), *Ukraïnsʹka i slov"iansʹka tlumachna ta perekladna leksykohrafiia. Leonidovi Sydorovychu Palamarchukovi* (pp. 8–15). Kyiv: KMM (in Ukr.).

3. Kyrychenko, I. M. ta in. (1955). Zrazky rozrobky okremyh synonimiv Slovnyka synonimiv ukraïnsʹkoï movy. *Leksykohrafichnyi biuleten, V,* 99–107 (in Ukr.).

4. Kyrychenko, I. M, Levchenko, S.P., Palamarchuk, L.S. (1955). Instruktsiia do ukladannia Slovnyka synonimiv ukraïnsʹkoï movy. *Leksykohrafichnyi biuleten, V,* 87–98 (in Ukr.).

5. Palamarchuk, L. S. (1957). *Leksychna synonimika khudozhnikh tvoriv M.M.Kotsiubynsʹkoho.* Kyiv: Vydavnytstvo Akademiï nauk Ukraïnsʹkoï RSR (in Ukr.).

6. Palamarchuk, L. S. (1958). Slovnyk spetsyfichnoï leksyky hovirky s. Musiïvky (Vchoraishensʹkoho raionu, Zhytomyrsʹkoï obl.). *Leksykohrafichnyi biuleten, VI,* 22–35 (in Ukr.).

7. Palamarchuk, L. S. (1978). Ukraïnsʹka radiansʹka leksykohrafiia (Pytannia istoriï, teoriï ta praktyky). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

8. Samoilova, I. A. (2012). Pratsi doktora filolohichnykh nauk, profesora Leonida Sydorovycha Palamarchuka. In I. S. Hnatiuk (Ed.), *Ukraïnsʹka i slov"iansʹka tlumachna ta perekladna leksykohrafiia. Leonidovi Sydorovychu Palamarchukovi* (pp. 28–38). Kyiv: KMM (in Ukr.).

9. Samoilova, I.A. (2022). Profesor L.S. Palamarchuk v istorii ukraïnsʹkoï leksykolohiï ta leksykohrafiï. *Ukraïnsʹka mova, 4,* 128–138 (in Ukr.).

10. Buriachok, A. A., Hnatiuk H. M., Holovashchuk S. I. ta in. (1999–2000). Slovnyk synonimiv ukraïnsʹkoï movy: v 2 t. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

11. Hnatiuk, I. S. (Ed.) (2012). *Ukraïnsʹka i slov"iansʹka tlumachna ta perekladna leksykohrafiia. Leonidovi Sydorovychu Palamarchukovi*. Kyiv: KMM (in Ukr.).

Iryna Samoilova

Essays on the scientific heritage of the lexicologist and lexicographer Professor L. S. Palamarchuk

The article analyzes the lexicographic heritage of the linguist, lexicologist and lexicographer of the 20th century L. S.Palamarchuk. The 100th anniversary of the scientist's birth is celebrated in 2022. His entire scientific life from the 1950s to 1995 was associated with the Department of Lexicology and Lexicography of the A. A. Potebnya Institute of Linguistics. With the formation of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, this department is part of it. For about 24 years, from 1963 to 1987, he was in charge of the department. He supervised topics on the development of the vocabulary of the modern Ukrainian language, theoretical and applied lexicography. The main dictionaries on which L. S. Palamarchuk worked as an author, executive editor, chairman (deputy, member) of the editorial board are indicated. Particular attention is paid to synonymic dictionaries, vocabulary of the village of Musiïvka, Zhytomyr region, Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Examples of synonymous dictionary entries with dominants аскет, будувати і вайлуватий are given. They were published in

1955 and 1999–2000. The main aspects of the monographic research on Ukrainian lexicography published in 1987 are characterized. The conclusions emphasize that the main theses of L. S. Palamarchuk about lexical sources, register, illustrations, the system of semantic, grammatical, stylistic, technical remarks have not lost their relevance in the preparation of new lexicographic projects.

Keywords: *translation dictionary, synonymic dictionary, synonym, lexical sources, L. S. Palamarchuk.*

СТОРІНКА ПАМ’ЯТІ

Олена Боярчук

Людмила Олександрівна Симоненко
(15. IX. 1936 – 19. IX. 2022)

19 вересня 2022 року відійшла у вічність відомий український термінолог і термінограф, багаторічна завідувачка сектору, а згодом відділу наукової термінології в Інституті української мови НАН України кандидат філологічних наук, професор Людмила Олександрівна Симоненко.

Людмила Олександрівна народилася 15 вересня 1936 року в с. Мироцьке Києво-Святошинського району Київської області. З 1957 року після закінчення Київського державного педагогічного інституту ім. М. Горького (нині – Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова) вчителювала на Житомирщині. У 1962 році розпочала свій шлях у мовознавчій науці. До 1991 року вона працює в Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР (нині – НАН України), спочатку старшим лаборантом, а потім молодшим науковим співробітником відділу лексикології і лексикографії, керівником групи наукової термінології. У 1991 р. разом з колективом термінологів Л. О. Симоненко перейшла на роботу до новоствореного Інституту української мови, де очолила сектор наукової термінології, у 1993 р. перетворений у відділ наукової термінології. У 2013 році Людмила Олександрівна перейшла працювати до відділу лінгвістики в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України, де взяла участь в укладанні тлумачного «Словника української мови» в 20 томах.

З 1969 до 1972 роки Л. О. Симоненко навчалася в аспірантурі Інституту мовознавства ім. О. О. Потебн. Під керівництвом професора Л. С. Паламарчука підготувалаі кандидатську дисертацію «Мікологічна лексика української мови», яку успішно захистила в 1973 році. Упродовж багатьох років Людмила Олександрівна плідно працювала на посаді секретаря і заступника голови Комітету наукової термінології при Президії НАН України.

Науковий доробок Людмили Олександрівни Симоненко складають понад 200 наукових праць. Вона є співавторкою низки авторитетних словників: і колективних монографій: «Словника української мови» в 11-ти томах – Т. V, VIII, IX, XI, «Російсько-українського словника. Будівництво» (К., 1994), «Словника української біологічної термінології» (К., 2012), «Склад і структура української термінологічної лексики» (К., 1985), «Актуальні проблеми упорядкування наукової термінології» (К., 1987), «Формування української біологічної термінології» (К., 1991), авторкою численних статей з проблем теорії та методології вивчення української термінологічної лексики та укладання різнотипних термінологічних словників.

Людмила Олександрівна була невтомним і вимогливим редактором-лексикографом багатьох українських термінологічних словників, що були створені після здобуття Україною незалежності, а українською мовою – реального статусу мови держави: «Російсько-українського словника наукової термінології. Біологія. Хімія. Медицина» (К., 1996), «Російсько-українського словника для працівників цукрової промисловості» (К., 1996) та ін., а також співукладачем і редактором-лексикографом «Російсько-українського словника зварювальної термінології» (К., 2001), «Словника-довідника термінів судової медицини» (К., 2002). Упродовж багатьох років Л. О. Симоненко виступала автором статей та редактором збірників «Українська термінологія і сучасність» (1996, 1997, 1998, 2001, 2003, 2005). В енциклопедії «Українська мова» її перу належить низка статті з проблем термінології та термінографії. Саме Людмила Олександрівна Симоненко була ініціатором проведення регулярних міжнародних наукових конференцій «Українська термінологія і сучасність», які з 1996 року відбуваються в Інституті української мови НАН України в Києві.

Пам’ять про Людмилу Олександрівну Симоненко – вдумливу й працьовиту дослідницю української термінології, залюблену в українське слово, віддану українській науці і культурі, мудру й доброзичливу колегу й наставницю – живе в її численних вдячних учніх, в усіх, хто знав її і працював з нею, хто вчиться і буде вчитися за її працями мистецтва й ремесла творення термінологічних словників.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

Оксана Тищенко

Відбірни́й чи *відбірко́вий?*

Слово ***відбірни́й*** зі значенням «призначений для відбирання кого-, чого-небудь за певною ознакою» наводять у:

- **тлумачних** словниках української мови: Словник української мови: в 11 т. – К., 1970, Т. І. – С. 558; Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь, 2004 – С. 124. (однак у пізнішому виданні Великого тлумачного словника сучасної української мови 2007 р. слова *відбірни́й* немає, а є лише *відбі́рний* у знач. «найкращий», с. 165); Великий тлумачний словник сучасної української мови – 2009. – С. 131 (як похідне до слова *відбира́ти*); Словник української мови: у 20 т. – 2012, Т. ІІ. – С. 587;

- деяких **перекладних** словниках: *отбо́рочный – відбірни́й, добірни́й*: Російсько-український словник та українсько-російський словник. – К.; Ірпінь, 2008. – С. 448;

- **орфографічних** словниках: *відбірни́й* «який відбирає»: Орфографічний словник української мови. – К., 1975. – С. 95; Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики. – К.; Ірпінь, 2004 – С. 91; Український орфографічний словник. – К, 2008. – С. 120 (у знач. «призначений для відбору»).

У наведених словниках слова *відбірко́вий* немає. До слова *відбі́рка* наведено лише одне значення: «рубанок, яким вистругують фігурні лінії» (Словник української мови: в 11 т. – 1970, Т. І, – С. 557).

Слово *відбірко́вий* з'являється в Українському орфографічному словнику 2008 р. (С. 120, без конкретизації значення). А вже в новому академічному Російсько-українському словнику (в 4-х т. – К., 2012, Т. ІІ. – С. 773) подано: *отбо́рочный* 1. *відбірко́вий;* 2. *техн. відбірни́й.*

Прикметник *відбірни́й* утворено від дієслова *відбира́ти* за допомогою суфікса *н*; підстав для творення прикметника *відбірко́вий* в українській мові немає, оскільки немає твірної основи – іменника *відбі́рка* у знач. «відбирання».

Отже, для номінування поняття «призначений для відбирання кого-, чого-небудь за певною ознакою» треба вживати слово *відбірни́й: відбірни́й конкурс, відбірни́й матч.*

Оксана Тищенко

Опалювана чи *опалювальна* площа?

ОПА́ЛЮВАНИЙ. В українській мові лексему ***опалюваний*** трактують як пасивний дієприкметник теперішнього і минулого часу до *опалювати* у 1-му знач. – «обігрівати приміщення печами або системою яких-небудь спеціальних пристроїв» (Словник української мови: в 11 т. К., 1974, Т. V. – С. 701). Отже, *опалюваний* – «той, який опалюють (опалювали), обігрівають (обігрівали)». Напр., у контексті *Плата за користування тепловою енергією для опалення житла до нормативної* ***опалюваної*** *площі* доречним є саме слово *опалюваний*.

ОПА́ЛЮВАЛЬНИЙ – це той, «який стосується до опалення, призначений для опалення» (Словник української мови: в 11 т. К., 1974, Т. V. – С. 701). Напр.: ***Опалювальний*** *сезон під загрозою зриву: у яких містах і чому можуть вчасно не дати тепло* (Новини)*;* ***Опалювальні*** *прилади, у яких тепловіддача відбувається переважно через випромінювання, називаються радіатори* (Реклама). Неправильно це слово вжито в реченні: *За опалення пільгова знижка поширюється на 21 кв. м* ***опалювальної*** *площі... Нарахування за* ***опалювальну*** *площу, яка перевищує нормативну, проводяться без пільгової знижки* (Сайт «Полтаватеплоенерго»).

Отже, правильно: *площа, будинок, приміщення –* ***опалювані****; сезон, період, прилади –* ***опалювальні****.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БОЯРЧУК Олена Сергіївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ДІДУН Лілія Іванівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ЖУЙКОВА Маргарита Василівна – доктор філологічних наук, професор, Волинський національний університет ім. Лесі Українки (Луцьк)

КАРПІЛОВСЬКА Євгенія Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, Інститут української мови НАН України (Київ)

КИСЛЮК Лариса Павлівна – доктор філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

КОЗИРЄВА Зінаїда Георгіївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

КОЛІБАБА Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

МИРОШНІЧЕНКО Ілона Михайлівна – кандидат філологічних наук, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Київ)

МОВЧУН Лариса Вікторівна – доктор філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

САМОЙЛОВА Ірина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

СНІЖКО Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

СТОГНІЙ Ірина Валеріївна – старший викладач кафедри іноземних мов, Національна академія статистики, обліку і аудиту (Київ)

ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ФУРСА Валентина Миколаївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ЦИГВІНЦЕВА Юлія Олександрівна – доктор філософії, Інститут української мови НАН України (Київ)

ЦИМБАЛЮК-СКОПНЕНКО Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ДЛЯ АВТОРІВ

Редколегія збірника наукових праць «Лексикографічний бюлетень» приймає до друку оригінальні, раніше не публіковані наукові статті, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного, соціо- та етнокультурного аналізу мовних фактів,словникові матеріали, рецензії, хроніки, огляди, присвячені видатним мовознавцямта науковим заходам. Публікація статей для авторів – безкоштовна.

Збірник містить рубрики: *Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика*; *Словникові матеріали*; *Комп'ютерны технології у лексикографії; Персоналії*; *Рецензії, анотації*; *Хроніки*; *Лексикографічні консультації*; *Різне*.

Рукописи можна подавати українською, іншими слов'янськими та англійською мовами.

Рукописи подавати ідентичними в паперовому (у 2-х пронумерованих примірниках) та електронному варіантах на адресу електронної пошти редколегії: slovsprava@ukr.net

Автор підписує першу сторінку паперового варіанта статті (дата, ПІБ).

Аспіранти і здобувачі подають статті з рекомендацією завідувача відділу чи наукового керівника.

Разом зі статтею подається підписаний Ліцензійний договір на використання твору.

Назва файлу має містити прізвище автора, наприклад: Петренко_стаття.doc

Кожна стаття рубрики «Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика» повинна мати такі компоненти: код УДК**,** назву статті та відомості про автора українською та англійською мовами. Інформація про автора обов'язково подається в такій послідовності: ПІБ повністю, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, поштова адреса з індексом, адреса електронної пошти. Ця інформація обов'язково дублюється українською й англійською мовами.

Вимоги до оформлення

Формат: А-4, через 1,5 інтервали.

Поля: праве – 1,5 см.; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см; абзац – відступ на 1,25 см.

Шрифт: Times New Roman, розмір – 14, виконані на комп'ютері у редакторі WordforWindows (*.doc, *docx, *rtf). Для набору формул, графіків і таблиць треба використовувати спеціальні програми, вмонтовані у Word for Windows.

Спеціальні символи:

лапкив українських текстахвикористовувати лише друкарські«», проте“ ” – в іншомовних текстах;

знак тире ставити комбінацією клавіш –Ctrl–мінус;

ініціали в межах статті подавати уніфіковано через знак «нерозривний проміжок» (Ctrl+Shift+проміжок): М. П. Лісовий.

Спеціальні шрифти (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті. У статті не ставимо переноси слів та кольорові виділення. Нумерація сторінок наскрізна по всьому рукопису. На першій сторінці номер не ставимо.

Ім’я та прізвище автора розміщувати справа, нижче зліва – УДК; назву друкувати по центру з великої літери:

Ольга Петренко

УДК 161.2.81’374.46

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

Потім через рядок анотацію та ключові слова українською мовою. Анотацію англійською мовою розміщувати через рядок після Legend та References.

Вимоги до анотацій статей

– українською мовою: анотація (до 500 знаків) з ключовими словами (до 80 знаків, не більше восьми слів) без загальних слів, методологічних деталей, абревіатур;

– англійською мовою: науковий реферат статті (від 1800 до 2000 знаків) з ключовими словами.

До рубрик «***Персоналії***», «***Рецензії, анотації***», «***Хроніки***», «***Лексикографічні консультації***», «***Різне***» – УДК, анотацію з ключовими словами українською мовою не подавати (англійською – за бажанням).

Покликання

–**на наукові джерела списку літератури** брати в квадратні дужки, сторінку зазначати через двокрапку після порядкового номера джерела, напр.:[21: 107], [Там само], [Там само: 108]; [22: 15; 23];

– **на джерела списку умовних скорочень** брати в круглі дужки, напр.: (СФУМ: 85),(Там само: 115);

– **том багатотомного видання**позначати римською цифрою після номера джерела, напр.: [7 V: 112].

Списки умовних скорочень та літератури

Джерела та **Література** подаються мовою оригіналу, оформлені відповідно до ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання (див. http://library.nlu.edu.ua/Biblioteka/sait/DSTU_8302-2015.pdf)

Список джерел (з умовними скороченнями їхніх назв) подавати в алфавітному порядку через рядок після тексту статті. Літературув алфавітному порядку слід подавати через рядок після списку умовних скорочень джерел. Бібліографічний опис оформити відповідно до загальноприйнятих вимог. Обов’язково зазначати: для бага-

тотомних видань – скільки всього томів має видання, рік публікації першого та останнього тому; для статей – початкову та кінцеву сторінки в джерелі:

Джерела

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7-ти т. Київ, 1982–2012.

Св. Л. – Люборадскі. Семейна хроника А. Патриченка Свидницкого. *Зоря*. 1886. № 1–22.

Св. Л. 1 – Свидницький Анатоль. Люборацькі. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 3. № 3663. ч. 1. 373 с.

Література

1. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. Харків, 1977. 114 с.

2. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. Львів, 1990. 240 с.

Legend (подавати після Літератури): ліва колонка – мовою оригіналу, а права – переклад англійською. **References** (через рядок після **Legend**) подаємо таким можливим варіантом структури бібліографічних посилань: транслітеровані прізвище й ініціали автора (між ініціалами і прізвищем – кома), в круглих дужках рік видання, переклад назви статті та джерела англійською мовою, вихідні дані з позначеннями англійською, в круглих дужках мова видання.

СТАТТІ, ПОДАНІ БЕЗ ДОТРИМАННЯ ВИМОГ, НЕ ПУБЛІКУЄМО.

Матеріали, подані для публікації у збірнику, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне, конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія збірника залишає за собою право рецензувати та редагувати статті. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія збірника. До друку збірник рекомендує Вчена рада Інституту української мови НАН України.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, посилань та правильність перекладу англійською мовою несе автор (автори) публікації.

Матеріали, що публікуються у збірнику, відбивають точку зору авторів, яка не завжди може збігатися з позицією редакційної колегії.

Для безпосереднього зв’язку редколегії збірника з автором до статті додається інформація: ПІБ автора, номер мобільного чи стаціонарного домашнього телефону, адреса електронної пошти.

На сайті http://www.slovnyk.ua можна безоплатно скористатися програмою транслітерації українського тексту латиницею.

На сайті http://www.translit.ru – транслітерація текстів старослов'янською та російською мовами.

Наукове видання

Лексикографічний бюлетень

Випуск 31

Відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4,
м. Київ, 01001, Україна
тел.: 044 279-60-17.

e-mail: slovsprava@ukr.net